

ЖАМИЯТ ВА БОШҚАРУВ

2023/3 (101)

11

Янги Ўзбекистон йўли –
миллат шаъни, кадр қиммати,
унинг дунё халқлари орасидаги
кўркаси, ёрқин, нурли қиёфасини
намоён этиш йўли.

61

“Бир макон, бир йўл” ташаббуси
глобал бошқарув тизимини ислоҳ
қилишни такомиллаштириш бўйича
доимий равишда янги ғоялар ва
ечимларни таклиф этиш ҳамда уларда
кенг иштирок этиш бўйича халқаро
ҳамкорлик платформасини яратди.

157

Шахснинг, биринчи навбатда, раҳбарнинг
ижтимоий-психологик компетенциясини
аниқлаш учун турли методлар
ишлатилади. Булар ўша биз билган кўп
шахснинг мулоқотга киришувчанлик
сифатларини аниқлаш методларидир.

Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги
Давлат бошқаруви академияси

ЖАМИЯТ ВА БОШҚАРУВ

Общество и управление / Society and Administration

2023
3 (101)

1997 йилдан нашр этилади

Тошкент – 2023

ЖАМИЯТ ВА БОШҚАРУВ

Бош муҳаррир:
Бекмуродов А.Ш.

Таҳрир хайъати:
Азизов Х.Т.
Умаров А.Ю.
Сатторов С.А.
Хамроходжаев Н.Я.
Хусанов О.Т.
Бекмуродов М.Б.
Раҳимова Д.Н.
Жалилов А.Т.
Юлдашев А.Э.
Хамидулин М.Б.
Хайитов Х.С.
Асадов Ш.Ғ.
Холов А.Х.

Таҳририят:
Масъул муҳаррир:
Боймуродова Ш.Ш.

Муҳаррирлар:
Кабулова Д.Б.
Абдуллаева Г.Л.
Раҳимов Д.Ғ. (инг.)

Мусахҳих:
Шорихсиева А.Ғ.

Бадий муҳаррир:
Бобожонов Б.С.

Таҳририят манзили:
100066, Тошкент,
Ислом Каримов кўчаси, 45.
e-mail: jurnal95@dba.uz
ISSN 2181-7340

Журнал Ўзбекистон
Республикаси Матбуот
ва ахборот агентлиги
томонидан 2013 йил
10 апрелда 0201-сон
билан рўйхатга олинган.

Мақолалардаги
маълумотлар тўғрилиги
учун муаллиф жавобгар.

Бичими 60x84 $\frac{1}{8}$.
Нашр босма табағи 13,25.
Адади 70 нусха.
Ўзбекистон Республикаси
Президенти ҳузуридаги
Давлат бошқаруви
академияси босмаҳонаси.
Гувоҳнома № 10-3723.
21.06.2016 й.

Муассис:

Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси

Журнал Ўзбекистон Республикаси Олий таълим, фан ва инновациялар вазирлиги ҳузуридаги Олий аттестация комиссияси томонидан ижтимоий-иқтисодий фанлар йўналиши бўйича олиб борилаётган тадқиқотларнинг натижалари асосида ёзиладиган илмий мақолаларни нашр этишга тавсия этилган оммавий ахборот воситалари жумласига киритилган.

**“Замон талаби, ислохотлар шиддатига
мос кадрларни тарбиялашимиз керак.
Бу масала бизнинг келажагимиз, бизнинг
эртанги кунимиз”.**

Шавкат МИРЗИЁЕВ

* * *

**“Электрон ҳукумат” тизимининг
фойдаланувчилари сони 4 миллиондан
ошиб, у орқали давлат идораларининг
130 дан ортиқ ахборот ресурсларидан
фойдаланиш имкониятлари яратилди.
Ягона интерактив давлат хизматлари
порталида қарийб 350 турдаги хизматлар
онлайн шаклда кўрсатилиши йўлга қўйилди.**

МУНДАРИЖА

- 4 “Янги ҳаёт учун, Янги Ўзбекистон учун!”
Ректор минбари
- 6 Адҳам Бекмуродов. Янги Ўзбекистонда янги ҳаёт бунёд этишнинг бош ғояси талқини
- 8 *Янги Ўзбекистон учун*
Оқил Салимов. Янги Ўзбекистон йўли – саодат йўли
- 10 Нарзулла Жўраев. Янги Ўзбекистон – умуммиллий қадрият
- 12 Мансур Бекмуродов. Ижтимоий ривожланиш жараёнларидаги трансформацион тенденциялар
- 15 Иса Хамедов. Экспертный анализ административных реформ в Новом Узбекистане
- 19 Мукаррам Нурматова. Хотин-қизларнинг ижтимоий-ҳуқуқий ҳимояси давлат зиммасида
- 21 Озод Ҳусанов. Янги Ўзбекистонда давлат бошқаруви соҳасида замонавий раҳбар кадрлар тайёрлашга тизимли ёндашув
- 23 Азамат Зиё. Истиқлол берган сабоқлар ва имкониятлар
- 25 Бобир Каримов. Янги Ўзбекистон – ижтимоий давлат
Давлатчилик алгоритми
- 28 Алишер Умаров. Янги Ўзбекистонда халқ билан мулоқот тизимининг ижтимоий, ҳуқуқий ва маънавий асослари: қиёсий таҳлил
- 34 Қахрамон Сариев. Саноат корхоналарида амалга ошириладиган инвестиция лойиҳаларининг молиявий-иқтисодий самарадорлигини оширишнинг назарий асослари
- 41 Музаффар Махмадаминов. Маъмурий ислохотлар жараёнида давлат хизматининг ўрни
- 45 Актам Холов. Давлат бошқарувида стратегик қарорлар қабул қилишнинг замонавий моделлари
Давлат сиёсати ва бошқаруви
- 52 Анвар Юлдашев, Навруз Бекмуродов. Ёш мутахассисларнинг давлат фуқаролик хизматида мослашуви (муаммонинг ўрганилганлик даражаси)
- 59 Гузал Саъдиева. “Бир макон, бир йўл” – ҳамкорлиқнинг янги модели сифатида
- 65 Хушвақт Хайитов. Ўзбекистон Республикаси ва Америка Қўшма Штатлари конституцияларининг ҳуқуқий давлатни шакллантиришдаги ўрни
- 73 Сардор Адизов, Аслитдин Низамов. Давлат ташқи савдо айланмасида божхона механизмларини самарали бошқариш
- Замонавий тенденция сари*
- 80 Мансур Юнусов. Давлат ҳокимияти органларининг жамоатчилик билан алоқалари хизмати
- 89 Санжар Саидов. Ўзбекистонда ижтимоий давлатни шакллантириш истиқболлари
- 95 Азимжон Пулотов. Ўзбекистонда туризмни иқтисодийнинг доминант тармоғи сифатида ривожлантиришда давлат органлари фаолияти (Бухоро вилояти туризм соҳасининг 2017–2022 йилги ривожланиш динамикаси мисолида)
- Социологик таҳлил*
- 105 Завқиддин Ҳожиев. Давлат фуқаролик хизматчиларининг маънавий қиёфаси социологик тадқиқотлар предмети сифатида
- 113 Ҳасан Бекмуродов. Шарқ ва Ғарб давлатларида стратификацион ўзгаришлар тарихининг дискурсив таҳлили
- 117 Акмал Абдуллаев. Ғарб давлатларида инсон салоҳияти ривожланишига методологик таъсир кўрсатган Шарқ мутафаккирлари таълимотларининг назарий таҳлили
- 125 Munisxon Isakulova. Uzbekistan-the Eu: current trends in the development of trade relations and economic cooperation
- Маҳорат ва менежмент стратегияси*
- 129 Шахризод Шокиров. Ҳуқуқбузарлик ва жиноятчиликнинг олдини олиш орқали инсон кадрини юксалтиришда жамоатчилик фикридан самарали фойдаланиш
- 137 Гўзал Умарова. Тўқимачилик саноати тармоғига инвестицияларни жалб қилиш орқали замонавий технологиялар билан таъминланганликнинг амалий жиҳатлари
- 145 Луқмонжон Исоқов. Давлат бошқарувида Миграция бўйича глобал шартнома мақсадларига эришишнинг долзарб муаммолари
- Хориж тажрибаси асосида*
- 153 Зиёдахон Рафиқова. Давлат хизматида раҳбар кадрлар бошқарув компетенцияларининг ўзига хос жиҳатлари
- 160 Тоштемир Бердиев. Ривожланган давлатларда хусусийлаштириш тажрибаси (Франция Республикаси мисолида)
- 171 Rano Akhmedova. The welfare state information: the role of youth
- 176 Эргаш Ахмедов. Янги Ўзбекистон шароитида давлат ва жамият ҳаётида диний бағрикенгликни таъминлаш масаласи
- 182 Абдулло Абдухалилов. Ногиронлиги бор шахслар турмуш сифатини оширишга қаратилган Япония ижтимоий сиёсатининг ўзига хос жиҳатлари
- 187 Мухриддин Содиржонов. Инсон капитали динамикаси ва трансформациялашувининг социологик таҳлили

Давра суҳбати

“ЯНГИ ҲАЁТ УЧУН, ЯНГИ ЎЗБЕКИСТОН УЧУН!”

Орадан йиллар, асрлар ўтади. Лекин миллий давлатчилигимизни, ўзлигимиз ва инсоний ҳақ-ҳуқуқларимизни тиклаб берган, барча ютуқ ва марраларимизнинг замини бўлган Мустақиллик куни биз учун, келгуси авлодларимиз учун доимо энг улуғ, энг азиз байрам бўлиб қолади.

Шавкат МИРЗИЁЕВ

Юрт тинчлиги, ободлиги ва фаровонлиги — энг бебаҳо неъмат. Бу шукронани дилида тугиб, халқимиз кўп йиллик синовлар ва мардонавор йўللardan ўтиб истиқлолга етиб келган. Мустақилликнинг 32 йилида — тарихан қисқа вақт давомида элимизнинг фидокорона меҳнати ва қатъияти билан миллий ўзлигимиз, қадимий тарихимиз, бой маданиятимиз, эзгу қадрият ва анъаналаримиз қайта тикланди. Зеро, давлат ва жамият ҳаётининг туб асослари ўзгариб, мамлакатимиз жаҳон ҳамжамиятида ўзининг муносиб ўрнига эга бўлди. Мустақил тараққиёт йўлидаги кенг кўламли ислохотларни изчил давом эттириш, барча соҳа ва тармоқлар ривожини янги босқичга олиб чиқиш мақсадида бугунги кунда миллати, тили ва динидан қатъи назар, ҳар бир фуқаро эркин яшайдиган янги жамият ва давлат барпо этилди.

Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академиясида Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 27 июлдаги “Ўзбекистон Республикаси давлат мустақиллигининг ўттиз икки йиллик байрамига тайёргарлик кўриш ва

уни ўтказиш тўғрисида”ги ПҚ-241-сонли қарорида белгиланган вазифалар ижросини таъминлаш мақсадида **“Янги ҳаёт учун, Янги Ўзбекистон учун!”** мавзуида давра суҳбати ўтказилди. Давра суҳбатининг бош мавзуси ҳам Ўзбекистон Республикасининг 32 йиллик мустақил тараққиёт йўлида илк бор Президент Шавкат Мирзиёев томонидан илгари сурилган **“Инсон қадрини улуғлаш”** концепцияси бўлди. Инсон қадрини улуғлаш – ҳар бир фуқаронинг ҳуқуқ ва эркинликлари, қонуний манфаатларини таъминлаш демакдир. Давлат бошқаруви академияси профессор-ўқитувчилари ва илмий тадқиқотчилари, Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси академиклари, Ўзбекистон Республикаси Оила ва хотин-қизлар қўмитаси, Г.В. Плеханов номидаги Россия иқтисодиёт университетининг Тошкент шаҳридаги филиали, Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси Тарих институти ҳамда оммавий ахборот воситалари вакиллари иштирокида ўтган давра суҳбатида академик ва профессор олимлар инсон қадри устувор мамлакатнинг бугуни ва эртаси фаровон бўлишини таъкидлашди.

Академик **О.Салимов** мамлакатимиз сиёсий ҳаётидаги муҳим воқеалар, хусусан, янгиланган Конституциямизнинг қабул қилиниши эл-юртимиз Янги Ўзбекистонни, Учинчи Ренессанс пойдеворини яратишга қаратилган ислохотлар ҳар томонлама қўллаб-қувватланиб келинаётганини қайд этди. Иқтисодиёт тармоқларини жадал ривожлантириш ва тадбиркорликка кенг йўл очиш, янги иш ўринларини яратиш, камбағалликни қисқартириш ҳамда аҳолининг турмуш фаровонлигини ошириш, тиббий хизматлар ва таълим сифатини жаҳон стандартларига мослаштириш, шаҳар ва қишлоқларимизни обод қилиш, юртимизнинг халқаро миқёсдаги обрў-эътиборини юксалтириш йўлида эришаётган натижаларимиз тобора яққол намоён бўлмоқда. Академик уларни ҳар бир юртдошимиз ўз ҳаётида сезаётгани ва ҳис этаётганини аниқ мисоллар билан келтириб ўтди.

Давра суҳбатида иштирок этган Ўзбекистон Республикаси Оила ва хотин-қизлар қўмитаси раисининг ўринбосари профессор **М.Нурматова** мустақиллик йилларида мам-

лакатимизда гендер тенгликни таъминлашга доир ислохотлар юзасидан, Г.В. Плеханов номидаги Россия иқтисодиёт университетининг Тошкент шаҳридаги филиали ректори, академик **Қ.Абдурахмонов** мустақиллик йилларида инсон ресурсларини бошқариш борасида амалга оширилаётган ишлар тўғрисида, Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси Тарих институти профессори **Азамат Зиё** уч минг йиллик ўзбек давлатчилиқ тарихини илмий адабиётларда ёритилиши ҳақида айтиб ўтди.

Давлат бошқаруви академияси профессори **М.Бекмуродов** мамлакатимиз сиёсий ҳаётидаги муҳим воқеалар, хусусан, юртимиздаги ҳар бир соҳада рўй бераётган ўзгаришлар, аввало, инсон учун яратилаётган қулайликларнинг ёрқин ифодаси эканлигини қайд этди. Жумладан, ўтган йиллар давомида самарали ислохотлар амалга оширилиб, аҳоли мурожаатлари билан ишлаш жараёнига янги механизмларнинг татбиқ этилиши орқали қонун устуворлигини таъминлаш, аҳолини қийнаб келган муаммоларни ҳал этиш, қийноқларнинг олдини олиш, очиқлик ва шаффофликни таъминлаш, сўз эркинлигини мустаҳкамлаш каби қатор йўналишларда салмоқли натижаларга эришилди.

Давлат бошқаруви академияси профессорлари **Х.Хайитов** ва **О.Ҳусановлар** Янги Ўзбекистонда давлат бошқаруви соҳасида замонавий раҳбар кадрлар тайёрлашга тизимли ёндашув, Янги Ўзбекистонда маъмурий ислохотлар таҳлиliga доир ўз фикр-мулоҳазаларини билдирдилар.

Давра суҳбатининг моҳияти ҳам инсон қадрини улуғлаш, инсонларга меҳр ва шодлик улашиб яшаш ҳар бир мусулмонга хос фазилат эканини англатади. 2022–2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегиясини “Инсон қадрини улуғлаш ва фаол маҳалла йили”да амалга оширишга оид дастур ва режалар ишлаб чиқилиб, ҳаётга тадбиқ этилаётгани ҳам бежиз эмас. Тадбир доирасида академия тадқиқотчилари томонидан олимларга бир қатор саволлар берилиб, аниқ илмий ва ҳаётий мисоллар билан асосланган жавоблар тингланди. Мазкур жараёндан олинган маърузалар ҳамда илғор таклиф ва таассуротларни журнал муштарийлари учун ҳам ҳавола қилишни лозим топдик.

Ректор минбари
Трибуна ректора
Rector's pulpit

ЯНГИ ЎЗБЕКИСТОНДА ЯНГИ ҲАЁТ БУНЁД ЭТИШНИНГ БОШ ҒОЯСИ ТАЛҚИНИ

Адҳам БЕКМУРОДОВ,

Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги
Давлат бошқаруви академияси ректори,
иқтисодиёт фанлари доктори, профессор

Мамлакатимизнинг миллий мустақилликка эришиши ватанимизда уч минг йиллик давлатчилик анъаналарининг қайта тикланиши, халқимиз учун асрлар мобайнида шакллантирилган менталитет, тарихий, маданий, ижтимоий ҳамда амалий-иқтисодий қадриятларнинг ривожланиш даврини бошлаб берди. Шу боисдан жонажон диёримизда миллий мустақиллик йўлига чиққанимиз воқеаси ҳар йили кўтаринки руҳ, барқарор ишонч ва жўшқинлик кайфияти билан кутиб олинмоқда.

Айниқса, яқиндагина иккита жуда катта сиёсий (миллатимиз ҳаёти учун туб бурилиш даврини бошлаб берган) воқелик, яъни Янги Ўзбекистон Конституциясининг референдум орқали қабул қилинганлиги ҳамда 7 йиллик муддатга Президент сайлови миллий яқдиллик билан ўтказилганлиги истиқлолимизга бағишланган байрам кайфиятини янада кўтаради. Мамлакатимизда эришилган кенг кўламли ижтимоий, иқтисодий ва маънавий ютуқларни ўзида ифодалаган янги Конституциямизнинг мазмун-моҳиятини кенг жамоатчиликка етказиш, Бош Қомусимизда белгиланган инсонпарвар ғоялар ва тамоийилларни бевосита ҳаётимизга кириб боришини таъминлаш учун маҳаллалар, таълим ва меҳнат жамоаларида аниқ манзилли маърифий учрашув ва суҳбатлар узлуксиз ўтказилиб келинди.

Мустақилликка эришилганликнинг 32 йиллиги Янги Ўзбекистон ва Учинчи Ренессанс пойдеворини барпо этишга қаратилган умуммиллий мақсадларимиз ва ҳаракатимизни ифодаловчи ислохотларни жадал

амалга ошириш жараёни билан уйғун тарзда нишонланаётгани қувонарлидир.

Кейинги 7 йилда мамлакатимизда ана шу катта мақсадларни амалга ошириш йўлида оламшумул бунёдкорлик ишлари амалга оширилди. Айниқса, инсон манфаатлари устуворлигини таъминлаш, одамларни рози қилиш, камбағалликни қисқартириш, ишсизликдан, жиноятчиликдан холи ҳудудлар яратиш, тадбиркорликни кенг умуммиллий ҳаракатга айлантириш, давлатни халққа хизмат қилдиришни устувор ёндашув сифатида ҳаётимизга “ортга қайтмаслик” тамойили асосида жорий этилганлиги – том маънодаги туб бурилиш ислоҳотини жаҳон ҳамжамияти олдида намоён этади. Шу боис Президентимизнинг **“Ҳар бир кун – бу имконият, ҳар бир кун – бу келажак учун пойдевор”** ҳаётбахш шиорлари тамомила сафарбарликка йўналтирувчи ғоялар сифатида ҳаётимизга кириб келмоқда.

Таъкидлаш жоизки, бу жараён изчил ва барқарор ўсиш тенденциясини намоён этиб, тадбиркорлик фаолиятини самарали ташкил қилиш ва аҳоли барча табақалари учун доимий даромадлар манбаларини шакллантириш учун қулай шароит яратилмоқда. Айниқса, хусусий секторнинг ялпи ички маҳсулотдаги улушини 80 фоизга ва экспортдаги улушини 60 фоизга етказиш ишлари жадал олиб борилмоқда. Бир сўз билан айтганда, республикаимиз иқтисодиётининг барча тармоқларини мутаносиб ва жадал ривожлантириш бўйича кенг қўламли ислоҳотлар амалга оширилмоқда.

Жумладан, “Ўзбекистон – 2030” стратегиясининг асосий устувор йўналишлари доирасида белгиланган туб ислоҳотлар аҳоли фаровонлигини яхшилаш, таълим, тиббиёт, саноат ва хизмат соҳаларини янги босқичга кўтарди. Шунингдек, кенг қўламли ислоҳотлар илм-фан, маданият ва санъат, спорт соҳаларини ривожлантириш, нуронийлар, хотин-қизлар ва ёшларга доимий эътибор ва ғамхўрлик кўрсатиш, оила, оналик ва болаликни ҳимоя қилиш бўйича амалга оширилаётган ижтимоий дастурларга алоҳида эътибор қаратилмоқда.

Мустақиллик йилларида тинчлик ва осойишталик энг олий қадрият сифатида шаклланди. Истиқлолни нишонлашга йўналтирилган байрам тадбирлари доирасида мамлакатимизда истиқомат қилаётган турли миллат ва диний конфессиялар вакиллари ўртасида дўстлик ва тотувлик муҳитини янада мустаҳкамлаш, жамиятда тинч ва осойишта ҳаётни таъминлаш борасида амалга оширилаётган ишларнинг мазмун-моҳиятини кенг жамоатчиликка етказиш мақсадида “Энг улуғ, энг азиз” анъанавий тадбирлари ўтказилиб келинмоқда.

Маълумки, бугун халқимиз **“Янги ҳаёт учун, Янги Ўзбекистон учун!”** деган эзгу ғоя атрофида мустаҳкам бирлашмоқда. Мустақиллик байрами муносабати билан Иккинчи жаҳон уруши қатнашчилари ва фахрийлари, меҳнат фахрийлари, нуроний отахон ва онахонларимиз, “Ижтимоий ҳимоя ягона реестри”, “Темир дафтар”, “Аёллар дафтари”, “Ёшлар дафтари”, “Меҳр дафтари”га киритилган ҳамда эътибор ва кўмакка муҳтож инсонларнинг ҳолидан хабар олиш, уларга моддий ва маънавий ёрдам бериш билан боғлиқ хайрия тадбирларини амалга ошириш ишлари ҳам кенг қўлам ёймоқда. Таъкидлаш жоизки, одамларга инсонпарвар кўмак кўрсатиш ишлари тубдан ислоҳ этилиб, инсонни қўллаш унинг ижтимоий, иқтисодий ва маънавий мақомини трансформациялаш тарзида амалга оширила бошланди. Айнан ана шундай ёндашув, яъни инсон мақомини юксалтириш тизимидаги ишларни жадаллаштириш доирасида 2017 йилда 500 000 кишига ижтимоий, иқтисодий ёрдам амалга оширилган бўлса, бу кўрсаткич 2022 йилда 2 миллион нафарга етказилганлиги, айниқса, эзгу амалдир.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 27 июлдаги “Ўзбекистон Республикаси давлат мустақиллигининг ўттиз икки йиллик байрамига тайёргарлик кўриш ва уни ўтказиш тўғрисида”ги ПҚ-241-сонли қарорида белгиланган “Янги ҳаёт учун, Янги Ўзбекистон учун!” деган бош ғоя, зеро, мамлакатимизнинг барча фуқароларини маънавий бирлаштирувчи омил ва буюк мақсадларимизга йўналтирувчи ва ҳаракатлантирувчи куч сифатида намоён бўлади.

ЯНГИ ЎЗБЕКИСТОН ЙЎЛИ – САОДАТ ЙЎЛИ

Оқил САЛИМОВ,
академик

Амир Темур ўзининг тузукларида **“Салтанатнинг бир фоизини қилич билан, тўқсон тўққиз фоизини машварат билан бошқардим”** деган эди. Ҳозирги замон цивилизацияси ва жаҳон давлатчилиқ тажрибаси нуқтаи назаридан Янги Ўзбекистон давлати ҳақида гап борганида Соҳибқироннинг юқоридаги донишмандона гаплари беихтиёр эсга тушади. Айни ўшандай бошқарув шакли Янги Ўзбекистонда жорий этилаётганига гувоҳ бўлаяпмиз. Масалан, Президент Шавкат Мирзиёевнинг ҳар йили Ўзбекистон парламентиغا Мурожаати ва тез-тез селектор йиғилишларини ўтказаяётгани машваратнинг замонавий шаклидир. Президентнинг жиддий қарорларга келиши, замон талабларига дош беролмаётган раҳбар кадрларни алмаштириб туриши, ёш, кучли, иқтидорли ва замонавий билимларга эга бўлган кадрларга ишонч билан қараётгани Темур қатъиятини ўзгинаси, дейишимиз мумкин.

Албатта, Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси мамлакатимиз ва халқимиз тарихининг янги даврини бошлаб берди. Тараққиёт бутун моҳияти билан ялпи жамият ривожланишининг, фуқаролар онги ва та-

факкурининг тубдан ўзгариши, миллат интеллектуал салоҳиятининг реал воқеликка айланиши сингари қадриятлар жамулжами ҳисобланади.

Янги Ўзбекистон ҳақида гап борар экан, энг аввало, ана шу тарихий ва ижтимоий ҳодисага айланаётган стратегик мақсаднинг асослари, илдизлари, унинг моҳияти ва кўлами хусусида фикр юритиш айни муддао.

Давлатчилиқ тарихи жаҳон давлатчилиги ибтидоси билан тенгдош бўлган Туронзамин халқлари ўзининг буюк яратувчилиқ, бунёдкорлик имконияти, ақлий салоҳияти, тафаккур кенгликлари билан замонавий цивилизация шароитида ҳам ўзининг юксак маънавий-ахлоқий, маърифий-маданий имкониятларини намоён қилмоқда. Бу – биринчидан.

Иккинчидан, Янги Ўзбекистон даври ўзининг бутун кўлами, мазмуни ва моҳияти билан бутунлай янги типдаги ҳаёт, назарий-фундаментал ва амалий жиҳатдан янги-ланган давлатчилиқ асосларининг юзага келиши, бошқарув тизимида очиқлик муҳитининг пайдо бўлиши ва унинг реал воқеликка айланиши билан боғлиқ.

Учинчидан, бутунлай янги тафаккурдаги инсоннинг шаклланиши, ҳаётга муносабат-

ларининг жиддий равишда ўзгариши, эркин ва озод фуқаролик жамиятини барпо этиш мақсади билан боғлиқ.

Дарҳақиқат, Янги Ўзбекистонда очиқ жамият қуриш ва давлат бошқарувини эркинлаштириш борасида бутунлай янгича тамойил – халқчиллик ва ошкоралик асосидаги давлат бошқаруви тамойили жорий этилди. Президент билан фуқаро, давлат билан жамият ўртасидаги “хитой девори” олиб ташланди. Одамлар тўғридан-тўғри давлат идоралари ва раҳбарлари билан мулоқот қилиш, ўз фикр ва мулоҳазаларини тўғридан-тўғри билдириш имкониятига эга бўлишди. Натижада одамлар кайфияти ўзгарди, тафаккур янгиланди, мақсадлар ва интилишлар реал асосларга эга бўлди. Муаммоларни ҳал этишда умумий сафарбарлик, ялпи ҳамжиҳатлик, ўзаро бир-бирини тушуниш ва ҳурмат қилиш каби соф инсоний фазилатлар чуқурлашди. Фақат шунинг ўзигина эмас, ушбу фазилатлар миллий қадриятга айланди. Жамиятда ялпи барқарорлик, фикрий ва ҳиссий ҳамжиҳатлик, ўзаро бир-бирини тушуниш ва ҳурмат қилиш тамойили қарор топди.

Бир қарашда биз ҳаммамиз ҳам олдинги, бир фуқаролик паспорти маълумотларига қараганда ўша-ўша одамлармиз. Лекин ақлий салоҳият, интеллектуал имконият, онгимиз ва тафаккуримиздаги ўзгаришлар, орзулар ва мақсадларимиздаги эзгулик туйғулар бизнинг, ҳар биримизнинг бутунлай янги типдаги фуқарога айланганимиздан далолат беради. Бу давлатимизнинг энг катта ютуғи, десак тўғри бўлар.

Давлатнинг ягона ва бирдан-бир манбаи – халқ. Якка тартибдаги ҳар бир инсоннинг ўзини ўзи қадрият даражасига олиб чиқиши, ақлий салоҳиятини ривожлантириши, ўзини

ўзи англаши, бошқариши, эзгуликлар сари йўналтириши, иллатларини камайтириб, фазилатларини кўпайтиришга интилиши орқали қудратли давлатни барпо этиш имконияти туғилади. Бу эса ялпи жамиятда барчанинг умуммиллий ҳамжиҳатлик, умуммиллий сафарбарлик фазилатларига таянади.

Янги Ўзбекистон давлати барпо этишда Президент Шавкат Мирзиёев адолат ва қонун устуворлиги тамойилларини тараққиётнинг энг асосий ва зарур шартига айлантиришни зарурат деб билади. Маълумки, инсоният тарихида одамлар ҳамиша адолатга эҳтиёж сезишган, унга интилиб яшашган. Бироқ адолатсизлик ҳамиша мавжуд бўлган. Чунки адолат тамойилларини бузадиган, натижада инсон ҳақ-ҳуқуқларининг поймол бўлишига олиб келадиган иллатларни ҳам инсоннинг ўзи яратади. Инсон мавжудот сифатида ҳамиша ўзига ўзи муаммо яратиб, шу муаммолар гирдобига яшайдиган жонзот ҳисобланади. Ана шундай шароитда жамиятда адолат устуворлигини таъминлайдиган ягона мезон қонунчилик ҳисобланади. Қонунлари мукаммал бўлган ва ушбу қонунлар тўла қувват билан ишлайдиган жамиятда табиий равишда адолат ўрнатилади. Давлатимиз раҳбари бу масалада бот-бот гапиради. Инсон ҳақ-ҳуқуқларини тўла кафолатлаш, қонунчиликни бутун чоралар билан мустаҳкамлаш, қонун ижодкорлиги ва ҳуқуқни қўллаш амалиётини такомиллаштириш, мустақил ва одил суд тизимини вужудга келтириш масалаларини долзарб қилиб кўтармоқда. Демак, Янги Ўзбекистон йўли – саодат, қадру қиммат йўли.

Янги Ўзбекистон ҳар бир фуқаро тақдир, бугунию истиқболи билан боғлиқ бўлган реал воқеликка айланди.

ЯНГИ ЎЗБЕКИСТОН – УМУММИЛЛИЙ ҚАДРИЯТ

Нарзулла ЖЎРАЕВ,
сиёсий фанлар доктори, профессор

“Давлат” тушунчасини турли фан мутахассислари турлича изоҳлайдилар. Ҳуқуқшунослар ўзича, сиёсатшунослар бошқача, файласуфлар бутунлай ўзгача талқинда. Бироқ бу таърифларнинг туб моҳиятида бошқарув механизми деган маъно ётади.

Дарҳақиқат, давлат – йўналтирувчи, бошқарувчи, аҳолини умумий мақсадлар атрофида бирлаштирувчи ва тараққиётга сафарбар этувчи қудратли механизм. Айни пайтда давлат унинг етакчиси тимсолида ўзининг феноменал жиҳатларини, сиёсий мақсад ва концепцияларини намоён этади. Бошқача қилиб айтганда, давлат раҳбарининг инсон, шахс ва сиёсий етакчи сифатидаги феъл-атвори, қарашлари, иш услуби, бошқарувчилик салоҳияти давлатнинг бутун моҳиятини белгилайди.

Янги Ўзбекистон давлати – бу ҳозирги замон цивилизациясининг ўзига хос ҳодисаси. Жаҳон давлатчилиги илғор тажрибалари билан бир неча минг йиллик миллий давлатчилигимиз анъаналари синтезлашган, бутунлай янги типдаги давлат!

Давлат, айни унинг етакчиси орқали мавҳум тушунчадан реал воқеликка, жон-

ли организмга айланади, олий мақсадлар ва эзгу интилишлар оқимида ўз қиёфасини намоён этади. Ана шунда унинг ҳам қалби, севинч ва изтироблари мавжудлигини кўришингиз мумкин. Демак, давлат ва унинг раҳбари – ягона организм!

Янги Ўзбекистон давлатининг сиёсий қарашлари, буюк келажакка даъват этувчи ғоялари ҳақида ўйлар эканмиз, бевосита унинг раҳнамоси – Президент Шавкат Мирзиёевнинг қалб изтироблари, буюк мақсадлари, олис келажакка қатъий ишончи кўз олдимизда гавдаланади. Янги Ўзбекистон давлатининг бутун фазилати ва сиёсий қудрати давлат раҳбарининг феноменал жиҳатлари билан узвий боғланиб кетган. Президентимизнинг иш услуби, масалалар ечимини топишдаги ҳушёрлиги ва зукколиги, кадрлар сиёсатидаги қатъиятлилиги, бошқарувда тизимли ёндашуви билан бир қатор давлатлар раҳбарлари ва сафдошларидан фарқ қиладиган жиҳатлари бор. Жумладан, унинг ўта талабчанлиги ва ўзгармас сиёсий позицияга эгалиги, бошлаган ишини охирига етказишдек қатъиятли ва узоқни кўзлаган давлат арбобига хос юсак фазилатини алоҳида таъкидлаш мумкин. Шунингдек,

давлат раҳбарининг бутун обрў-эътиборини, сиёсий имижини белгилайдиган сўз билан иш бирлиги, сиёсий қарашларда изчиллик, узвийлик ва уларни ҳаётга татбиқ этишда қатъий талабчанлик, шахс сифатида катта хотира қуввати ва ички ирода қудрати туфайли жамиятнинг ҳамма соҳаларини бир йўла назорат қила олиш салоҳияти, шарқона бошқарув маданияти ва раҳбарлик одобининг юксак даражада намоён бўлиши каби хислатлар Янги Ўзбекистон давлати яхлит феноменига айланиб кетди. Бугун ер шарининг қайси нуқтасидаги одамдан Янги Ўзбекистон ҳақида сўрасангиз айтиш ана шу фазилатлар жамулжам бўлган баркамол ва қудратли давлат ҳақида гапиради. Янги Ўзбекистон давлатининг йўли – уни ташкил этган халқ орзу умидлари, мақсад ва интилишлари рўёби йўли. Бутун халқ ўз тақдирини, оиласи тинчлиги ва барқарорлигини, фарзандлари камолини ва саодатли келажагини давлат тимсолида кўради. Буни очиқ жамият қуриш, эркин ва озод ҳаёт тарзини барпо этиш тамойилида кўриш мумкин. Зотан, Янги Ўзбекистон давлати ва унинг раҳнамоси фаолиятида халқона бошқарув, одамларга яқинлик ҳисси, уларнинг кундалик ташвиш ва қувончларига шерик бўлиш туйғуси устуворлик қилади. Бу давлат билан жамият, сиёсий етакчи билан фуқаро муносабатларининг очиқ-ошкоралигида, самимийлигида, мақсадларининг муштараклигида кўзга ташланади. Ўзбекистонда ялпи барқарорлик ва юксак бунёдкорлик руҳиятининг чуқурлашишига олиб келади.

Аслини олганда бундай соғлом ижтимоий-сиёсий, маънавий-руҳий муҳит илдизлари анча чуқур. Улуғ соҳибқирон буюк салтанатга асос солар экан, **“Раъият (фуқаро) аҳволидан огоҳ бўлдим, улуғларини оға қаторида, кичикларини фарзанд ўрнида кўрдим”** деган эди. Бугун айтиш ана шу тамойил бутунлай янги тарихий шароитларда реал воқеликка айланмоқда. Натижада Янги Ўзбекистон давлатининг сиёсий қудрати бутун кўлами ва маҳобати билан жаҳон ҳамжамиятида эътироф этилмоқда.

Ҳа, давлат – тирик организм. Унинг ҳам қалби бор, орзу-армонлари бор, севинчу ташвишлари бор. Буни Юртбошимизнинг кун-

далиқ фаолиятида, вилоятма-вилоят, шаҳарма-шаҳар, қишлоқма-қишлоқ юришларида, оддий одамлар хонадонига кириб, оила аҳли билан бир пиёла чой устида суҳбат қургандаги лавҳада кўрамиз. Ана шу ҳолатнинг ўзида Янги Ўзбекистон давлати катта меҳр, муҳаббат, мурувват, эзгулик ва олис истиқболга қатъий ишонч туйғулари асосида барпо этилганлигига далил бўлади. Янги Ўзбекистон йўли – буюк келажак йўли. Янги Ўзбекистон йўли – миллат шаъни, кадр қиммати, унинг дунё халқлари орасидаги кўркем, ёрқин, нурли қиёфасини намоён этиш йўли.

Янги Ўзбекистон давлатининг қудрати уни ташкил этган халқнинг интеллектуал салоҳиятидадир! Зотан, буюк яратувчилик иқтидорига, катта бунёдкорлик салоҳиятига эга бўлган халқ ўз давлатининг таянчига айланади. Буюк мақсадлар билан яшайдиган халқ буюк келажакни ярата олади. Бунинг учун ялпи сафарбарлик, ташаббускорлик, умуммиллий манфаатлар атрофида бирлашиш, ҳамжиҳатлик муҳим роль ўйнайди. Фуқароларнинг ғоявий ва маънавий юксаклиги буюк сакрашларга олиб келадиган, янги Ренессансга замин яратадиган қудратли куч. Бу эса юксак маънавиятга асосланади.

Халқ қачонки фуқароси бўлган давлатни қадрият даражасида тушунса, буюк сакрашлар юзага келади. “Давлат – бу мен, менинг шаъним, борлигим, мавжудлигим. Давлат – бу менинг кадр қимматим” деган ақида ҳар бир инсон қалбида мустаҳкам ўрнашса, у чинакамига фахру ифтихор, миллий ғурур тимсолига айланади. Янги Ўзбекистон – айтиш ана шу миллат шаъни, буюк халқ орзуси билан уйғунлашиб кетган ва бу фахру ифтихорни давлат раҳбари тимсолида кўрадиган ноёб қадриятлар рўёби.

Янги Ўзбекистон давлати – қарийб уч минг йиллик тараққиёт йўлини босиб ўтган, инсоният ҳаётига маданият олиб кирган ва буюк цивилизацияларга гувоҳ бўлган халқнинг бутунлай янги тарихий шароитлардаги ўзига хос ютуғи! Зотан, Янги Ўзбекистон давлати энг янги тарихимизнинг ғоят тароватли, маҳобатли, азму шижоатга бой шонли, шукҳли тарихга айланади. Бу – абадиёт билан, мангулик билан боғлиқ бўлган буюк ҳодиса!

ИЖТИМОЙ РИВОЖЛАНИШ ЖАРАЁНЛАРИДАГИ ТРАНСФОРМАЦИОН ТЕНДЕНЦИЯЛАР

Мансур БЕКМУРОДОВ,
Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги
Давлат бошқаруви академияси кафедра мудири,
социология фанлари доктори, профессор

Ижтимоий давлатни барпо этиш негизда юз бераётган трансформацион тенденциялар янги ижтимоий муносабатлар, ўзгарган қадриятлар ва янги талаблар ҳамда меъёрларни ўзида ифода этувчи жамиятнинг моҳиятан инсоний муносабатлар улуғланган тизими, янги мақсадлар ва ижтимоий мўлжаллар мажмуини англатади. Шунингдек, ижтимоий ривожланиш тушунчаси реал тараққиёт жараёни сифатида ўз мазмунида уч хусусият, яъни орқага қайтмас ҳаракат, мақсад сари йўналганлик ва янги қонуниятларга таяниш тенденцияларини намоён этади. Трансформация сўзининг маъноси ҳам оддий тилда ўзгариш, янгиланиш, бошқа, яъни одамлар учун мақбул шаклларга ўтиб, ҳаракатланиш деган маъноларни ифода этади.

Ўзгаришга интилиш инсониятнинг азалий тараққиёт тамойили бўлиб келган. Муқаддас Қуръони Каримнинг “Раъд” сурасида: “Албатта, Аллоҳ бирор-бир қавм ўзларидаги нарсани ўзгартирмагунларича, улардаги нарсани ўзгартирмас”, деб бежиз айтилмаган. Шундай экан, жамиятдаги яхшиланиш, ўзгариш кўп ҳолларда инсоннинг ўзига боғлиқдир. Муҳтарам Президентимиз ҳам Янги Ўзбекис-

тонни барпо этиш, жадал тараққиётга эришиш, катта мақсадларни рўёбга чиқариш учун, энг аввало, одамларнинг дунёқараши, маънавиятини ўзгартириш зарурлигига даъват этмоқда.

Трансформацион жараёнлар Янги Ўзбекистонни барпо этишдаги бош тамойил, яъни халқ давлатга эмас, балки **давлат халққа хизмат қилиши керак**, деган тамойилга асосланиб, қуйидаги хусусиятларда намоён бўлади:

- халқ билан мулоқотдан бошлаб, бошқарув тузилмаларининг барча бўғинларида илгари барқарор амал қилиб келинган авторитаризм ўрнига толерант ёндашув шакллантирилди;

- бошқарув тузилмаларида аҳоли турли табақалари вакилларининг иштироки тубдан ислоҳ этилиб, халқ аввалги пассив кузатувчилик мақомидан бевосита иштирокчи, яратувчи мақомига эволюция бўлди, яъни том маънодаги янги инклюзив ёндашув қарор топтирилди;

- бошқарув самарадорлигида “смарт регуляция”, яъни инсон, жамият ва давлат манфаатларини таъминлаш йўлида мақбул қарорлар қабул қилишда асосий омил, бош

драйвер сифатида инсоннинг касбий интеллектуал ва маънавий салоҳиятини кучайтириш белгиланди;

- бошқарув стратегиясида одамларни фаровонлаштириш мақсадлари аниқ манзилли ўлчам ва критерийлар негизида таркиб топтирилди ва ҳар бир фуқаро, ҳар бир инсон тақдирини яхшилаш вазифалари умумдават доирасидаги бош ижтимоий мўлжалга айлантирилди.

Айнан ана шу трансформацион манзара мамлакатимизда жадал суръатлар билан амалга оширилаётган ислохотлар марказига, аввало, инсон капиталини кучайтириш, ҳар бир шахс салоҳиятини юксалтиришга ижтимоий эътиборни оширди. Шу боисдан ҳам Президентимиз Шавкат Мирзиёев Олий Мажлисга йўллаган Мурожаатномасида **“инсон ўзгарсагина жамият ва давлат ўзгаради”** деган нуқтаи назарни алоҳида таъкидлаганлари бежиз эмасдир.

Шавкат Мирзиёевнинг 2022 йил 20 июнь кунли республика Конституциявий комиссияси аъзолари билан учрашувида илгари сурган таклифи асосида Янги Ўзбекистон Конституциясида **“Ўзбекистон – ижтимоий давлат”** деган ғоя Мамлакатимиз Бош Қомусининг 1-моддасида: **“Ўзбекистон – бошқарувнинг республика шаклига эга бўлган суверен, демократик, ҳуқуқий, ижтимоий ва дунёвий давлат”** деб белгилаб қўйилди. Президентимизнинг сўзларига кўра, “инсон қадри” тушунчаси “ижтимоий давлат” тушунчаси билан чамбарчас боғлиқ. “Ижтимоий давлат – ижтимоий тафовутларни камайтириш, самарали ижтимоий сиёсат олиб боришга асосланган давлат модели ҳисобланади” [1].

“Ижтимоий давлат бу, энг аввало, инсон салоҳиятини рўёбга чиқариш учун тенг имкониятлар, одамлар муносиб ҳаёт кечиришига зарур шароитлар яратиш, камбағалликни қисқартириш, демакдир” [2]. Шу боисдан ҳам, “ижтимоий давлат” тамойилини янгиланган Конституциямизда алоҳида норма сифатида киритилганлиги “Инсон қадри учун”, “Халқни рози қилиш”, “Инсонга эътибор” ва “Аввал – инсон, кейин – жамият ва давлат” каби эзгу ғоя асосида олиб борилаётган дав-

латнинг ижтимоий соҳадаги халқпарвар ва инсонпарвар сиёсатга тўлиқ мос келади.

Янги Ўзбекистонда инсон давлат ва жамиятдаги барча трансформацион ўзгаришлар жараёнининг драйверига айлантирилди. Шу боисдан ҳам инсонни самарали ижтимоийлаштириш ва бу жараённинг сифатини тубдан яхшилаш катта аҳамиятга эгадир. Сифат ўзгаришларини кўзлаб амалга оширилувчи ислохотлар, даставвал, таълим ва тиббиётга бўлган давлат эътиборини тубдан ўзгартиришни талаб этади. Бугунги кунда таълим ва тиббиётга бўлган давлат эътибори тубдан ўзгарди. Ўқитувчи ва тиббиёт ходимларнинг ойлик маошлари оширилди. Ўқувчи ва талабаларнинг таълим олиш имкониятлари кенгайди. Ижтимоий имкониятлари чекланган аҳоли қатламларига инклюзив ёндашув қарор топтирилди, ёш оилалар учун арзон уй-жойлар барпо этилмоқда. Аҳоли муаммолари билан ишлаш тизимини янада такомиллаштиришга эришилди. Тадбиркорлик фаолиятига одамларни жалб этиш ишлари кенг ижтимоий ҳаракатга айланди. Давлат бошқарувининг очиқлиги ва шаффофлигини таъминлаш борасида кенг кўламли ислохотлар амалга оширилди. Олий таълим муассасаларига қабул квоталари ҳамда олий таълим олиш имкониятлари кенгайтирилмоқда.

Зеро, инсонни ўзгартириш борасида дунёдаги амалиёт унга киритилаётган инвестиция, давлат сиёсатиغا бевосита боғлиқдир. Бунинг асосий сабаби илгари энг аввало, инсонни интеллектуал-касбий ривожлантиришга эмас, балки унинг бирламчи, моддий эҳтиёжларини қондиришга асосий урғу берилганлигидир. Бундай ёндашув 1992 йилдан то 2016 йилгача давом эттириб келинди. Бу сиёсат жаҳондаги ижтимоий қўлловга асосланган сиёсатда субсидиарлик инсон салоҳиятини кучайтириш эмас, балки фақат унинг қорнини тўйдиришга қаратилган моддий эҳтиёжларини қоплашга йўналган саъй-ҳаракатлар бўлгани учун “фойда келтирмайдиган харажатлар” деб қаралади. Бундан ташқари, субсидиар сиёсат юргизган аксарият хорижий давлатларда иқтисодий юксалиш эмас, балки инқирозлар авж ол-

ган. Яъни давлат томонидан қилинувчи харажатлар кўп ҳолларда ижтимоий дангасалик, боқимандаликка, яъни бирламчи эҳтиёжларни субсидиар тарзда олиб келган аҳоли вакилларининг ўзини ўзи ривожлантирмаслиги, ижтимоий ишлаб чиқаришда иштирок этмаслигига ўрганиб қолишига, текин еб ичишга кўникишга ва меҳнат бозорини ривожлантиришга ўз таклифлари билан иштирок этмасликка одатланиб қолишига олиб келади.

Шунингдек, бундай субсидиар сиёсат Халқаро Меҳнат Ташкилоти Конвенциясидаги: **“ҳар қандай ижтимоий сиёсат фуқароларни ижтимоий, интеллектуал ёки касбий ривожлантириш учун рағбатлантиришга йўналган бўлиши керак”**, деб белгиланган қоидага ҳам мос келмайди.

Янги Ўзбекистонда амалга оширилаётган янги трансформацион воқелик ва ижтимоий сиёсат Халқаро Меҳнат Ташкилоти қоидаларига тўла мос келади. Унинг пировард мақ-

сади ҳар бир инсонни бахтли, фаровон қилиш, уни касбий, маънавий ва интеллектуал ривожлантиришдир.

Хуллас, Янги ҳаёт, Янги Ўзбекистонни барпо этиш борасидаги кенг кўламли трансформацион жараёнлар фақатгина камбағалликни кескин қисқартириш билан чекланмасдан, балки ҳамманинг ва ҳар бир инсоннинг фаровон яшашига эришиш, одамларни бирламчи эҳтиёжлар қобидан чиқариш, уни иккиламчи ва учламчи эҳтиёжлар доирасида ҳаракатланиш майдонида чиқаришга қаратилгандир. Бу эса, аҳоли барча табақалари вакиллари ҳаёти ва фаолиятини илмфан, юксак маънавият тамойиллари асосида яшаш, инновацион тафаккурга эга қилиш, барчани институционал тарзда уюштириш, активлик ҳолатидан проактив фаолият юртишга ўтказиш, яқдил мақсадли илғор миллатга айлантириш стратегиясини амалга оширишни назарда тутди.

Манба ва адабиётлар рўйхати:

1. <https://www.gazeta.uz/uz/2022/06/21/president-suggestions/>
2. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлис ва Ўзбекистон халқига Мурожаатномаси. URL: <https://president.uz/uz/lists/view/5774>

ЭКСПЕРТНЫЙ АНАЛИЗ

АДМИНИСТРАТИВНЫХ РЕФОРМ В НОВОМ УЗБЕКИСТАНЕ

Иса ХАМЕДОВ,
руководитель Центра государственного
строительства и публичного права УМЭД,
доктор юридических наук, профессор

Внашей Республике создана своя модель организации государственной власти и управления в соответствии с принципом разделения властей с системой сдержек и противовесов, соответствующей историческим традициям управления. Однако понимание необходимости модернизации обусловило потребность в проведении конституционного и административного реформирования, на модернизацию системы государственной власти и управления, создание эффективной государственной системы, соответствующим современным вызовам.

Для качественного прорыва в системе государственного управления в Узбекистане нужна системная работа по её совершенствованию, повышению её гибкости, эффективности и прозрачности. Очень важно понимать, что без качественных административных реформ невозможно полноценное и качественное осуществление Стратегии развития Нового Узбекистана на 2023–2030 годы.

Новое время предъявляет новые требования. В связи с этим весьма актуальным является определение приоритетных на-

правлений проведения административных реформ в Республике Узбекистан.

Руководство страны ставит сегодня задачу сделать государственное управление более демократичным, ответственным и разумным. При этом государственное управление должно быть эффективным как в национальном, так и в международном масштабе. Вопросы соотношения и взаимодействия административных преобразований национальной государственно-правовой системы и международных управленческих стандартов приобретают особое значение в контексте развития интеграционных процессов и тенденции глобализации.

Однако рассмотрение международного опыта административных преобразований на предмет его применения в нашей стране необходимо проводить в общем контексте ситуации, сформировавшейся в процессе исторического развития отечественной системы управления, при этом следует учитывать, по меньшей мере, два момента. Опыт мировых реформ дал не только позитивные, но и негативные результаты, что даже в государствах с развитой рыночной экономи-

кой возможности использования рыночных механизмов для реформирования государственного управления и государственной службы ограничены, ибо государственное управление – базисно нерыночный тип деятельности, а также любые политико-административные перемены должны быть научно обоснованы и хорошо подготовлены в организационно-правовом плане.

В современных условиях конечной целью любой административной реформы должна быть компактная профессиональная эффективная система государственного управления, способная решать задачи государственной политики и обеспечивать ожидаемые обществом результаты. Сегодня такая формулировка цели административной реформы звучит универсально и вряд ли может подвергаться сомнению. Однако дорожная карта реализации этой цели, процессы трансформации системы государственного управления, которая она подразумевает, этапы ее оптимизации, судя по всему, еще нуждаются в доработке. **Здесь мы выходим на проблемы организации разработки программы административных реформ и управления ее реализацией.**

Существенным стратегическим недостатком системы госуправления является отсутствие постоянно действующего механизма структурно-функциональной оптимизации. По этой причине административная реформа должна, в первую очередь, решать проблемы организации исследования текущего положения дел и системного управления преобразованиями. Сегодня ключевая проблема в этом направлении административной реформы – отсутствие целостного представления о действующих функциональной и организационной структурах госуправления. Такое целостное представление может дать только полноценный функциональный анализ.

Изучение зарубежного опыта административных реформ показывает, что реорганизация органов государственного управ-

ления без применения полноценного функционального анализа неэффективна. У нас в большинстве случаев реорганизация, к сожалению, проводится лишь на основании изучения функций, закреплённых в соответствующих нормативно-правовых актах. Однако, как правило, при таком подходе первоначальный успех в виде сокращения дублирования с другими госорганами, снижения расходов и сокращения штата, через несколько лет сменяется увеличением расходов и персонала. При этом качество предоставляемых госуслуг и принимаемых управленческих решений не только не улучшается, но, напротив, сильно ухудшается.

Важно понимать, что интенсификация и усложнение общественной жизни, глобальная интеграция и конкуренция национальных экономик предъявляют совершенно новые требования к содержанию государственного управления и его организационно-правовым механизмам.

Необходима кардинальная модернизация функциональной и организационной структур госуправления, прежде всего, в области экономического развития. Укрупнение министерств должно обосновываться целесообразностью укрупнения соответствующего объекта управления: т.е. интеграцией ряда отраслей в единую консолидированную отрасль. При этом, конечно, может быть утрачена отраслевая специфика. Это следует иметь в виду при проведении подобных реорганизаций. Упразднение государственных комитетов – это некоторое ослабление межотраслевой координации в той или иной сфере государственного управления. Такое отношение к функциональному принципу не может пройти бесследно. Значит, соответствующие сферы управления останутся без должного внимания, если этого заранее не учитывать. Смешение отраслевого и функционального принципов при укрупнении министерств может привести к провалам некоторых функций управления и выпадению целых сфер из системы государственного

управления. Концептуальные неясности возникли и накопились за переходный период от того, что отработанная еще советская классификация постепенно размывалась и утрачивала содержательную строгость, и в то же время шло стихийное заимствование зарубежных идей и организационных форм.

Таким образом, ход административных реформ нам необходимо изучать и оценивать с точки зрения структурно-функциональной организации.

Вызывает вопросы несогласованность работы над разными направлениями административной реформы. Важно понимать, что правовая защищенность заинтересованных лиц – это базис, необходимое условие успеха всех административных реформ. Если не обеспечена правовая определенность, стабильность и безопасность – административная реформа не приведет к успеху. В этом плане одно из важнейших направлений – это разработка механизмов административной юстиции.

В реформе государственной службы необходимо найти эффективный способ внедрения карьерных начал в действующую систему государственной службы, основанной на должностной модели. Дело в том, что карьерная модель и должностная модель во многом противоположны, и грамотно их состыковать в контексте конкретной реформы в конкретной стране – сложная научно-аналитическая, политико-правовая задача.

Как свидетельствует зарубежный опыт, многие функции государственного управления могут быть успешно переведены в режим ГЧП, приватизированы или вовсе упразднены. Кроме того, будут устранены дублирование и более эффективно перераспределены функции. Неформальные функции получают должное оформление или будут устранены. Новые функции получают должное обеспечение за счёт высвобождения ресурсов. Таким образом, на выходе в системе госуправления останутся модернизированные

функциональные и организационные структуры госуправления, соответствующие целям административной реформы. При этом необходимо добиться, чтобы каждый орган госуправления имел чёткий и понятный правовой статус, определённую сферу ответственности за развитие конкретных отраслей экономики или социальной сферы в соответствии с его задачами, функциями и полномочиями, раскрывающими в том числе вопросы информационно-аналитического сопровождения, стратегического планирования, проектного управления, осуществления регуляторных функций и оказания государственных услуг.

Следовало бы определиться и с публичным назначением, местом и правовой природой органов хозяйственного управления. Это часть госуправления? Или это частно-правовая деятельность государственных предприятий? Формально не удаётся охватить этим понятием и территориальные органы республиканских органов, входящих в перечень. В связи с этим стоило бы уделить внимание вопросу их двойного подчинения. Необходимо предложить модель эффективной организации хокимиятов и территориальных органов административных ведомств.

Полагаем, что пришло время задаться вопросом о целесообразности сохранения такого жёсткого ограничения круга органов госуправления. Есть ли в этом смысл? Почему нужно определять органы госуправления перечнем? Разве концептуальный подход к их определению не будет лучше? Не лучше ли дать в законодательстве общее определение и отнести к органам государственного управления все органы, компетенция которых соответствует государственно-управленческому назначению. Законодателю есть на что опереться: в науке административного права это понятие давно разработано. Убеждены, что законодатель может и должен пойти дальше рубежа, достигнутого в ходе административной реформы прошлого десятилетия. Полагаем, что

законодательство об органах госуправления должно предложить более развёрнутую, содержательную и подробную регламентацию вопросов правового статуса, организации и порядка деятельности органов государственного и хозяйственного управления.

В связи с реализацией целей Стратегии “Узбекистан-2030” необходимо превращение Программы действий на ближайшую и долгосрочную перспективу в основной инструмент формирования ответственного Правительства. Данная задача позволяет

наилучшим образом обеспечить демократическую подотчетность исполнительной власти. Если Премьер-министр будет не просто утверждаться на основе Программы действий, согласно Конституции, но будет защищать ее перед парламентским большинством и нести политическую ответственность за ее исполнение, то такое Правительство станет по-настоящему “ответственным Правительством” и будет политически отвечать за проводимую им политику. Усиление парламентаризма соответствует также данной цели.

ХОТИН-ҚИЗЛАРНИНГ ИЖТИМОЙИ-ҲУҚУҚИЙ ҲИМОЯСИ ДАВЛАТ ЗИММАСИДА

Мукаррам НУРМАТОВА,
Ўзбекистон Республикаси Оила ва хотин-қизлар
қўмитаси раисининг ўринбосари,
фалсафа фанлари доктори, профессор

Юртимиз тинч, оиламиз фаровон, фарзандларимиз бахтли ва уларнинг порлоқ келажагидан кўнглимиз тўқ... Бугун юртимизда истиқомат қилаётган аёлларнинг чеҳрасида ана шундай шукроналик туйғуси сезилади.

Зеро, кейинги йилларда юртимиз аёллари жамиятда ўз ўрнини топиши, ҳурмат ва эъзозга лойиқ кўрилиши, оилада фаровон яшаши, бир сўз билан айтганда, уларнинг ҳаётдан рози бўлиб яшашлари учун давлатимиз, Муҳтарам Президентимиз томонидан яратиб берилаётган имкониятлар ва имтиёзларни санасак, анча кўп. Мамлакатимизда қабул қилинаётган қонунлар, фармонлар ва қарорлар, ҳукумат томонидан қабул қилинаётган меъёрий ҳужжатлар замирида аёллар, оилалар, фарзандлар манфаати устун кўрилмоқда. Бу саъй-ҳаракатлар хотин-қизларни ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш, ҳуқуқларини ҳимоя қилиш, ижтимоий-иқтисодий, сиёсий-ҳуқуқий ва маданий ҳаётимизда уларнинг тўлақонли иштирокини таъминлашда муҳим омил бўлиб хизмат қилади, албатта.

Шунингдек, хотин-қизларнинг жамиятдаги роли ва мавқеини ошириш бўйича

миллий дастурлар босқичма-босқич ҳаётга татбиқ этилаётир. Демократик ислохотларни амалга ошириш ҳамда фуқаролик жамиятини шакллантиришда хотин-қизларнинг тенг иштирокини таъминловчи тегишли меъёрий-ҳуқуқий база яратилган бўлиб, у йилдан-йилга такомиллашиб бормоқда.

Хотин-қизларнинг давлат ва жамият қурилиши ҳамда бошқарувидаги ролини кучайтириш, сиёсий ҳуқуқларини оширишга алоҳида эътибор қаратилаётганлиги туфайли, уларнинг жамиятдаги тутган ўрни янада юксалиб бормоқда. Хусусан, ҳуқуқий маданият ва ҳуқуқий саводхонликни ошириш, иқтисодий фаолиятга кенг йўл очиб бериш, ижтимоий ҳимоя тизимини такомиллаштириш масалалари давлатнинг муҳим мақсадлари қаторидан жой олди. Бу борада амалга оширилаётган ислохотлар таълим ва тарбияга эътиборнинг кучайтирилиши билан янада мустаҳкамланди.

Оғир ижтимоий аҳволга тушиб қолган аёллар муаммоларига ечим топиш, уларни ташвишлардан халос қилиш, орзу-умидларини рўёбга чиқаришда “Аёллар дафтари”нинг ҳам ўрни бор. Ушбу тизим орқали “Ижтимоий давлат” тамойили мезонларига

мос равишда миллиондан ортиқ эҳтиёжманд хотин-қизнинг ижтимоий-молиявий аҳволи яхшиланиб, ўзини тутиб олишига кўмаклашилмоқда. Жумладан, “Аёллар дафтари” билан ишлаш тизимининг **1-2-3-босқичида жами 1,5 миллиондан** зиёд хотин-қизга амалий ёрдам кўрсатилди ва бу ишларга **3,2 триллион** сўмдан кўпроқ маблағ йўналтирилди. **4-босқичдаги** чора-тадбирлар доирасида **1 миллион 680 минг** эҳтиёжманд хотин-қизларнинг **719 минг 697 нафарига** амалий ёрдам берилди.

Инсонни кадрлаш, илм-фанни янги сифат даражасига кўтариш, ёшларни мукаммал билим, юксак маънавият ва маданият эгалари қилиб тарбиялаш борасидаги ишларни жадал давом эттириш ва янги, замонавий босқичга кўтариш мақсадида 2023 йил мамлакатимизда **“Инсонга эътибор ва сифатли таълим йили”** деб эълон қилинди. Шу муносабат билан юртимизда илм-фанга бўлган эътибор янада кучайиб, сифатли таълимга эришиш борасида ҳам салмоқли ишлар амалга оширилмоқда.

Давлатимиз раҳбари Шавкат Мирзиёевнинг “Оила ва жамият устуни, ҳаётимизнинг فاي-зи ва кўрки бўлган хотин-қизларни эъзозлаш, уларга ҳурмат ва эҳтиром кўрсатиш халқимиз учун азал-азалдан буюк қадрият бўлиб келган ва шундай бўлиб қолади” деган пурмаъно сўзлари бугун ҳаётимизнинг барча жабҳаларига кириб борганлиги, мамлакатимиз аёлларининг ҳар бири эътибор ва эъзозда эканлигида ёрқин намоён бўлмоқда. Айниқса, таълим соҳасида хотин-қизларнинг қўллаб-қувватланаётганлиги фикримиз далилдир.

Жамиятда илм-фан тараққиётида аёлларнинг ўрни ҳақида сўз борар экан, Ўзбекистонда ташаббускор, юксак илмий салоҳиятли, масъулиятли ва ҳаётга татбиқ этилаётган кенг кўламли ислохотларда фаол иштирок этаётган олималаримиз салмоғи йилдан-йилга ортиб бормоқда. Улар ўзларининг юксак иқтидорлари, илмий салоҳиятлари билан нафақат юртимизда фаолият олиб бор-

моқдалар, балки мамлакатимиз довуғини бутун жаҳонга тараннум этишмоқда.

Бу бежизга эмас, албатта, биз тарих зар-варақларида ўзининг жасорати, матонати, халқпарварлиги, билими ва заковати, маърифатпарварлиги билан чуқур из қолдирган Тўмарис, Бибихоним, Нодирабегим, Увайсий, Анбар отин каби ўзбек аёлларининг авлодларимиз.

Илм-фан соҳибалари, академиклар: Машҳура Мавлоний, Раъно Убайдуллаева, Сайёра Рашидова, Анна Глушенкова, Муҳаббат Абидова, Малика Абдуллаходжаева, Флюра Иноятова, Тамара Арипова, Дилором Юсуповаларнинг илмий салоҳиятларидан жаҳон ҳамжамияти баҳраманд бўлаётган бўлса, Азиза Шоназарова, Дилноза Дутураева, Дилфуза Эгамбердиева, Татьяна Карасёва, Мухайё Мирзаева, Тахмина Турдиалиева каби ёш олима қизларимизнинг илмий ишлари халқаро миқёсда эътироф этилганлиги таҳсинга лойиқ. Колумбия университетининг tenure track позициясига, яъни умрбод профессорлик лавозимига қабул қилинган Азиза Шоназарова илк ўзбек олимаси сифатида миллатимиз ифтихоридир. У “Ўрта асрлардаги Марказий Осиёда гендерлик тарихи ва аёллар диндорлиги” мавзусида АҚШнинг Индиана – Блумингтон университетида докторлик диссертациясини ёқлаган. Иккита йўналишда (диншунослик ва Марказий Осиё тарихи) PhD – фалсафа фанлари доктори илмий даражасини олган.

Дилноза Дутураева – тарих соҳасида, Дилфуза Эгамбердиева – қишлоқ хўжалиги ва биология соҳасида, Татьяна Карасёва – кимё соҳасида, Мухайё Мирзаева – таълим, санъат соҳасида Германиянинг нуфузли Алехандерван Химболт мукофоти, Тахмина Турдиалиева архитектура соҳасида “Turkistan Architects Award” ва “Better Together” халқаро мукофотлар совриндорларидир.

Бу каби эришилган ютуқларнинг барчаси мамлакатимизда хотин-қизларни қўллаб-қувватлаш борасида амалга оширилаётган ислохотлар ҳосиласидир.

ЯНГИ ЎЗБЕКИСТОНДА

ДАВЛАТ БОШҚАРУВИ СОҲАСИДА ЗАМОНАВИЙ РАҲБАР КАДРЛАР ТАЙЁРЛАШГА ТИЗИМЛИ ЁНДАШУВ

Озод ҲУСАНОВ,

Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги
Давлат бошқаруви академияси профессори,
юримик фанлар доктори

Мамлакатимизда улкан ва шарафли вазифалар белгиланиб, бунёдкорлик ишлари амалга оширилмоқда. Белгиланган катта ва мураккаб вазифаларни муваффақиятли бажаришнинг асосий шарти – мукаммал ва замонавий бошқарув тизимига эга бўлиш зарурлиги ҳақида Давлатимиз раҳбари ҳулосаси ва кўрсатмалари шу соҳада олиб борилаётган ислохотларнинг асосий моҳиятини белгилайди.

Мукаммал, замонавий давлат бошқарув тизими бу – ихчам, ваколатли, вазифалари аниқ белгиланган, фаолияти қонунга асосланган, ахборот технологиялари ютуқлари қўлланилган, жамоатчилик назорати реал амал қиладиган ва энг муҳими, коррупциядан холи бошқарувдир.

Давлат бошқарув тизимини ажралмас ягона занжир деб тасаввур қилсак, бу занжирда давлат органлари, қонунчилик (қонуний асослар), кадрлар (раҳбарлар, давлат хизматчилари, ходимлар) занжирнинг ҳалқаларидир. Ушбу занжирнинг тегишли ҳалқалари мустаҳкам бўлиши учун ислохотлар доирасида муҳим алоҳида тадбирлар амалга оширилмоқда. Ушбу тадбирлар орасида

амалга оширилаётган маъмурий ислохотлар ва уларнинг ҳуқуқий асослари такомиллаштирилаётгани алоҳида аҳамиятга эга.

Янги Ўзбекистондаги маъмурий ислохотларда замонавий раҳбар кадрлар тайёрлаш долзарб ва муҳим иш бўлиб қолмоқда. Мамлакатимиздаги воқеалар, ҳолатлар, раҳбар кадрлар масаласида анчагина муаммолар мавжудлигини кўрсатмоқда.

Яқинда Тошкент вилояти Қибрай тумани ҳокимияти фаолиятидаги мисол, раҳбарлар фаолиятига мутлақо янгича ёндашув зарурлигини кўрсатди. Ёппасига ҳокимиятнинг барча раҳбар ходимларини янгилаш тажрибасининг қўлланилиши ҳам кадрлар масаласида муаммолар мавжудлигини кўрсатади.

Бундай ҳолат такрорланмаслигини кафолатлайдиган турли омиллар мавжуд бўлиб, улар орасида замонавий кадрлар тайёрлаш, бунинг учун кадрлар тайёрлаш жараёнига мутлақо янгича, тизимли ёндашиш алоҳида роль ўйнайди.

Ўзбекистоннинг мустақиллигини нишонлаш арафасида ўтмишга назар солар эканмиз, раҳбар кадрлар тайёрлашга доимий эъ-

тибор бериб келинган. Бунинг учун бошқарув соҳасида раҳбар кадрлар тайёрловчи Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академиясининг фаолияти бир неча марта такомиллаштирилди. Мамлакатимизда фақат магистратура даражасида эмас, бакалавр даражасида ҳам бошқарув кадрларини тайёрлаш йўлга қўйилди. “Эл-юрт умиди” жамғармаси орқали хорижда бошқарув кадрларини тайёрлаш, хориж тажрибасини ўрганиш амалиётга айланди. Бўлажак раҳбар кадрларни танлаш ва улар малакасини ошириш йўлга қўйилди.

Ҳар қандай мамлакат каби Ўзбекистон ривожига ҳам тегишли даврлардан иборат ва ҳар бир даврнинг мақсад-вазифаси хусусиятидан келиб чиқиб, шу даврга мос, давр талабига жавоб берувчи кадрлар тайёрланиши муваффақият гаровидир.

Бу давлат бошқарувида раҳбар кадрлар тайёрланишини тизимли йўлга қўйишни тақозо этади. Раҳбар ходимларни тайёрлаш жараёнига тизимли ёндашув қуйидагиларни назарда тутди.

Биринчи – тингловчиликка номзодларни тўғри танлаш. Бу жараёнда манфаатдор ташкилотлар билан Академия ҳамкорлиги зарур.

Иккинчи – танлаб олинган тингловчиларга қандай билим, кўникма беришни манфаатдор ташкилотлар билан биргаликда аниқлаш. Ўқув дастурлари ва режалари

ҳақида манфаатдор ташкилотларнинг фикрини аниқлаш.

Учинчи – машғулотларга Республикаimizдаги йирик мутахассислар, амалиёт ходимларини мунтазам жалб этиш, жойларда машғулотлар ўтказиш тажрибасини кенг қўллаш.

Тўртинчи – тингловчиларнинг олган билимларини аниқлаш (синовдан ўтказиш), баҳолаш. Бунда ахборот-технологиялари ютуқларидан, холис экспертлар хизматидан фойдаланиш.

Бешинчи – тингловчилар олган билимларини, қобилиятини амалиётда қўллаш олиш даражасини, уларнинг психологик портретини баҳолаш.

Олтинчи – раҳбар кадрлар тайёрлашнинг хориж тажрибасини мунтазам ўрганиш, уларни мақбуллашни эксперимент сифатида қўллаш, натижаларни таҳлил қилиш.

Буларни амалга ошириш учун Республикаimizдаги раҳбар кадрлар тайёрловчи ягона даргоҳ – Давлат бошқаруви академиясининг фаолиятини трансформация қилишни орқага сурмаслик, унга масалаларни ҳал қилишда мустақиллик бериш, таълим муассасалари тизимида мавқеини юқори даражага кўтариш ва энг муҳими, Академия имкониятларидан фақат малака оширишда эмас, етук, замонавий кадрлар тайёрлашда фойдаланишни тиклаш зарур, бусиз замонавий бошқарув кадрларини тайёрлашга тизимли ёндашув ҳақида гапириш асоссиз бўлиб қолади.

ИСТИҚЛОЛ БЕРГАН

САБОҚЛАР ВА ИМКОНияТЛАР

Азамат ЗИЁ,
Тарих институти директори,
тарих фанлари доктори, профессор

Давлат мустақиллиги эълон қилинган кун ҳеч кимнинг ёдидан кўтарилмаса керак. Қандайдир ўта оғир юк, узоқ чўзилган ва иложсиз касалдан қутулгандек бир ҳолат юзага келганди. Йиллар ўтган сари ўша тарихий кунда кўзларига ёш қалқиган раҳматли отамнинг “Ҳали барчаси олдинда, асосий ишлар, энг қийини энди бошланади” деб айтганлари, кейинчалик ўз исботини топиб боргани ҳам ҳақиқат.

Мустақил тараққиёт чиндан ҳам кўп ҳолларда кўзимизни очди, ўзига хос – ҳеч бир китобда ёзилмайдиган, биронта назарияда назарда тутилмаган сабоқларни кўрсатди. Улар кўп ва ҳар бири ҳақида батафсил фикр юритиш мумкин. Шу билан бирга, улардан учта энг устувор ва уларни бирлаштирувчи битта асосийсига диққатни қаратган бўлардик.

Биринчи сабоқ. Давлат мустақиллигини қўлга киритиш бу жуда катта ва мураккаб жараённинг боши экан, холос. Ўз тақдиримизни ўз қўлимизга олдик, деган билан ҳам иш битмайди. Умуммиллий эркинликка эришилмасдан туриб, давлатчилик имконларини тўлақонли юзага чиқариб бўлмас.

Негаки давлат бир ташкилот, ташкилотчидир, унинг барча поғона ва бўғинларини ҳаракатга келтирадиган омил эса инсон ва жамиятдир. Яратувчилик кучи айнан уларда мужассамлашган. Яратиш учун эса инсон ва жамият эркин бўлмоғи лозим экан. Шундагина, умуммиллий ва шахсий рўшнолик сари йўл очилади. Юрт майдонининг катта-кичиклиги, табиий ва бошқа бойликларнинг кўп-камлиги эмас, уларни ишга сола оладиган, йўқдан бор қилоладиган омил инсондир. Қуш юксакларга учиши учун қанотлари боғланмаган бўлиши шартлиги каби улкан марраларни забт этиши учун инсоннинг ҳам онги ва руҳи эркин бўлиши керак экан.

Иккинчи сабоқ. Эркинликнинг ўзи етарли эмас экан. Эркинликдаги куч-қудратни оқилона қўллаш учун замонавий ва илғор билим керак. Негаки ҳар қандай замонда ҳам жамият олдида турган ижтимоий-сиёсий, иқтисодий муаммо ва тўсиқлар билим ўлароқ бартараф этилган. Билим деганда, ўрганиб қолингандек, таълим тизими ёки илм-фан эмас, балки сиёсий, иқтисодий ва ижтимоий билимларни кўзда тутмоқдамиз. Яъни умумэркинлик муҳотида давлат ва жамият,

ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатиш, соғлиқни сақлаш, фан, таълим, маданият, ижтимоий ҳимоя сингари ўта муҳим йўналишлар, умумлаштирганда эса давлатни бошқариш маҳорати! Чунки бусиз хоҳ умуммиллий, хоҳ кичик бир жамоа доирасидаги катта-кичик имконлар, энг аввало, инсон омилини юзга чиқариб бўлмайди. Бунга мустақиллик йилларимизнинг илк чорагида дуч келинган қатор, ечими йўқдек туюлган чигалларнинг сўнгги йиллардаги, бир қараганда, жуда осон ечилгани, ечилаётгани яққол мисол бўла олади – сўз, матбуот, эътиқод, борди-келди эркинликлари, конвертация, тест тизими, пенсия таъминоти, мажбурий меҳнат, Ўзавто ва пахта яккаҳокимлиги, “прописка”, асфальт, муқобил энергия, давлат ҳокимият тақсимоти...

Учинчи сабоқ. Бошқача туриш-турмуш, ижтимоий-сиёсий ва иқтисодий муносабатлар ҳамда тараққиётнинг ўзгача йўллари борлигини кўрган ва уларни ўзига сингдирган авлод кераклигини англадик.

1991 йил кузининг илк кунда мустақиллик босқичига қадам қўйган жамиятимиз 126 йиллик мустамлакачилик ва советчиликнинг барча асоратларини ўзида сақлаб қолгани табиий эди. Ичимизда бирон киши демократия, бозор иқтисодиёти, ҳуқуқий давлат ва фуқаролик жамияти шароитида яшаб кўрмагани у ёқда турсин, ҳатто камида уч аждодининг суяги ва онги мазкур қарамлик ва биқиклик даврида қотган эди. Бундай жамиятни янгича – мустақил давлатчилик шароитида жиловлаш ва иложи борица тараққиётнинг олди намуналари ҳамда ўзлик-

ни англашнинг энг таъсирчан омилларидан йироқда тутиш қийин эмасди. Бунинг учун эса юқорида урғу берилган икки сабоқ учун асос бўлган кучларни юзга чиқармаслиكنинг ўзи етарли бўларди – умуммиллий эркинлик ва замонавий, илғор бошқарув билими, маҳорати.

3000 йиллик миллий давлатчилигимиз тарихида 2016 йил кузида бошланган ва барча томонидан Янги Ўзбекистон ўлароқ тан олинган тарихий босқичнинг илк қадамлари эркинлик ва билимдан бошлангани ҳам бежиз эмас. Уларсиз янгилик ва янгиланишга эришиб бўлмаслигини бугун кўриб-билиб турибмиз. Шу маънода, Янги Ўзбекистон биз минг, юз йиллар ичра кўникиб кетганлардан кўра бошқача – инсон қадри барча нарсадан устун саналадиган турмуш борлиги ва унга эришиш қўлимиздан келиши, уни асраш учун курашмоқ кераклигини кўрсатиб берди. Энг муҳими, ўтган қандайдир етти йил ичида жамиятимизнинг катта бўлаги ушбу янгича ҳаётнинг мазасини тотиб, унинг бутун устунликларини онги ва феълига сингдириб бўлди. Янада чуқурлашсак, Янги Ўзбекистон авлоди шиддат билан тарбияланиб бормоқда.

Нихоят, мазкур уч сабоқдан қилинадиган **бош сабоқ** шуки, Президентимиз Шавкат Мирзиёев асос солган Янги Ўзбекистон, аслида, ҳар биримиз ва бутун жамиятимизни келажакда шароит қандай бўлиши, бошимизга қандай синовлар тушишидан қатъи назар доимо уларни енгиб ўтишга қодир – рақобатбардошлик ва яқдилликдан иборатдир.

ЯНГИ ЎЗБЕКИСТОН – ИЖТИМОИЙ ДАВЛАТ

Бобир КАРИМОВ,

Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги
Давлат бошқаруви академияси профессори в.б.,
социология фанлари доктори (DSc)

Президент Шавкат Мирзиёев давлат раҳбари сифатида иш бошлаган дастлабки кунлардан бошлаб, мамлакатимизда инсонга эътибор ва ғамхўрлик, меҳр-муруват, оқибат тушунчалари давлатнинг устувор сиёсатига айланди. **“Янги Ўзбекистон – маърифатли жамият”** концепцияси ва уни амалга ошириш миллий дастури негизида ҳам меҳр омилига алоҳида эътибор қаратилмоқда. Мамлакатимизда меҳрга асосланган давлатнинг барпо этилиши, аввало, маънавий-ахлоқий қадриятларимизни давр талабларига мос равишда бойитиш ва ривожлантириш, шу орқали жамиятнинг маданий ва маърифий юксалишига эришиш имконини беради. Ўз навбатида, жамият аъзоларининг онги ва тафаккурини, ҳаёт фалсафаси ва дунёқарашини кенгайтиришга хизмат қилади. “Меҳр” тушунчаси одамларни рози қилиш маъносида ҳаётимизда илдиз отиб бормоқда.

Халқимизни консенсусга даъват ғояси Президент томонидан белгиланган стратегик тараққиёт концепциясининг асоси сифатида хизмат қилмоқда. Мана шу учун ҳам Юртбошимизнинг маърузаларида “меҳр-оқибат, меҳрибонлик” деган сўзларни эшита бошла-

дик. Бу сиёсий даражада айтила бошланди. Жаҳонда куч маданиятидан меҳр маданиятига трансформациялашув кучаймоқда.

Меҳр – бу муносабатларни яқдиллик, ўзаро қўллаб-қувватлаш асосида шакллантириш, ўзаро ғанимларни конфликт ҳолатидан чиқариш, келишувга эришиш, ҳамкорлик ва ҳамфикрлик негизида бирлашиш демак. Қолаверса, меҳр муносабатларни ижобий трансформациялашувига олиб келади. Кейинги йилларда амалга оширилган улўвор бунёдкорлик ишлари айни вақтда халқимиз менталитетини консенсус сари йўналтиришга ҳам муносиб тарзда хизмат қилиб келди.

Меҳрнинг тез ёйилиши, сингиши – жуда муҳим, бирлаштирувчи ижтимоий омил. Бунинг мисоли сифатида Президентимизнинг “Инсон – жамият – давлат” концепциясида “Маҳалла – ислохотлар пойдевори”, “Бир нуронийга ўн ёш” каби ёндашув, ёрдамга муҳтож аҳолига қўмаклашиш, аҳволини яхшилаш, уларни қўллаб-қувватлаш асосий ўрин эгаллайди. Шунингдек, аҳолининг турли қатламлари, табақалари, гуруҳлари учун меҳрибонлик ва ғамхўрлик кўрсатиш, уларнинг маошларини ошириш, саломатлиги

йўлида имкониятлар яратишга аҳамият қаратилди.

Президент Шавкат Мирзиёев 2020 йил 13 октябрь куни Сирдарё вилоятида: **“Қудратимиз борлигига, бирлашсак, меҳрли бўлсак, кўп ишларни амалга оширишимизга ҳамма инонди”**, деган эди.

Янги Ўзбекистон шароитида амалга оширилган улуғвор бунёдкорлик ишлари айни вақтда халқимиз менталитетини ўзаро ҳамжиҳатлик сари йўналтиришга ҳам муносиб тарзда хизмат қилди, халқимизда шукроналик руҳини оширади. Ўзбек менталитетига хос бўлган консенсусга даъват ғояси давлатимиз раҳбари томонидан белгиланган стратегик тараққиёт концепциясининг асоси сифатида хизмат қилмоқда. Жамият ўзгарди, жамиятда меҳрибонлик муҳити пайдо бўлмоқда.

Моҳият эътиборига кўра, ижтимоий давлат – бу меҳрибон давлат дегани. Меҳрибонлик ота-онанинг фарзандга, инсонларнинг қариндошлари, қўшнилари, дўстлари, ота-онасига юксак инсоний туйғулари, ғамхўрлиги, самимий муҳаббатига намоён бўлади. Бугун эса давлат ҳам инсонга юксак ғамхўрлик кўрсатишини Шавкат Мирзиёев томонидан илгари сурилган “Халқ давлат идораларига эмас, балки давлат идоралари халққа хизмат қилиши керак” тамойил асосида амалга оширилаётган ислохотлар, “Фуқарога хизмат қилишга йўналганлик”, фуқароларнинг манфаат-эҳтиёжларини қондириш, халқ билан мулоқот тизими нафақат бугунги шиддатли даврнинг ҳақли талабига креатив жавоб берилаётганини, балки келгуси авлодлар биздан кўра тўқис ва бахтли яшаши учун мустақкам асос яратилаётганини ҳам англатади.

Айниқса, дунёнинг нотинч нуқталарида қийин аҳволда қолган юртдошларимиз – болалар, аёллар, кексаларни қутқариш мақсадига “Меҳр-1”, “Меҳр-2”, “Меҳр-3”, “Меҳр-4” ҳамда “Меҳр-5” инсонпарварлик операциялари ўтказилди. Яқин Шарқнинг жанговар минтақаси, Ироқ, Афғонистон ва Сурияга мутаассиблик натижасида террорчилик йўлига кирган оилалар, турмуш ўртоқларининг ундови билан бегона юртларга борган

аёллар қисмати ва эрларини, яқинларини, фарзандларини жанглarda йўқотиб, ўзлари бева, фарзандлари етим қолган ватандошларимизнинг аянчли қисмати ва уларга давлатимиз томонидан кўрсатилаётган меҳр-мурувват кўрсатилди. Операциянинг номини “Меҳр” қўйилганлиги бежиз эмас. Меҳрга муҳтож бўлган инсонларга меҳр кўрсатиб, қалби ўқсик инсонларга муруват қилиш инсоний фазилат ҳисобланади.

Ушбу “Меҳр” операциялари доирасида Сурия, Ироқ ва Афғонистонда оғир аҳволга тушиб, чорасиз қолган 438 нафар ватандошларимиз – аёллар ва болалар Ўзбекистонга олиб келинди. Жумладан, “Меҳр” инсонпарварлик операцияси доирасида 2019 йилда Суриядан 156 нафар ўзбекистонлик, асосан, аёллар ва болалар, 2019 йилнинг октябрида Ироқдан 64 нафар ўзбекистонлик бола, 2020 йилнинг декабрида (“Меҳр-3”) Суриядан 25 нафар аёл ва 73 нафар бола, 2021 йилдаги “Меҳр-4” операцияда эса 24 нафар фуқаро Афғонистондан Ўзбекистонга қайтарилган эди [1]. “Меҳр-5” операцияси натижасида олиб келинган 24 нафар аёл ва 69 нафар болаларнинг Суриядан олиб келинганлиги, уларнинг ҳар бирида меҳр-мурувватли халқимиз борлигини ҳис қилишларини, болаларга нисбатан раҳм-шафқатли миллатнинг борлиги билан фахрланиш туйғуларини шакллантиради.

Ватан оғушида озод ва ҳур инсон эканлигини ҳис қилишиб, фарзандлари камоли, яқинлар дийдори, юртдаги тинчлик, осудалик, янгиланишлар, юксалишлар шукуҳида умргузаронлик қилиш нақадар улуғ саодат, бахт эканлигини ўзгаларга ҳам исботлаб беришса ажабмас. Меҳр инсонпарварлик операцияси эса чин бир ҳақиқатни тасдиқлади. Президентимиз ўз юртдошлари, фарзандларини тақдирига бефарқ қараб туролмадилар, меҳр кўрсатдилар.

Жаҳонда икки омил кураши, яъни кучни ҳурмат қилиш маданияти ҳамда тинчлик меҳр ва яхшиликни ҳурмат қилиш маданияти амал қилиб келади. Биз тафаккур қиладиган кўплаб тушунчалар борки, улар бир томонлама ёки рационал ёхуд иррационал моҳият касб этади. Фақатгина айрим тушунчаларгина

юқоридаги ҳар икки жиҳатни ўзида акс эттира олади. Меҳр ўз моҳиятига кўра, серқирра ва мураккаб, ҳам рационал, ҳам иррационал моҳиятга эга дискурсив ҳодисадир. Янги Ўзбекистонда меҳрли муҳитни барқарор амал қилиши учун мамлакатимизда сўнгги беш йилда яратилган ҳуқуқий, иқтисодий, ижтимоий-маънавий макон имкониятларидан самарали фойдаланишда инсоннинг интеллектуал, руҳий имкониятларига таяниш ахлоқий ва маънавий етук янги инсон шахсини такомиллаштириш йўлида барча имкониятларни йўналтириш лозимдир.

Кучни ҳурмат қилувчи маданият назариётчилари "Натижа воситани оқлайди" тамойили асосида иш тутса, меҳрни ҳурмат қи-

лиш маданияти натижага ҳалол восита орқали эришишни талаб этади. Ўзбекистон меҳр маданиятини ҳурмат қилувчи мамлакатдир – "Ўзбекистон – 2030" стратегиясининг назарий асоси меҳрни давлатнинг устувор сиёсати ифодаси сифатида қарайди ва бу жамиятда консенсус муҳитини мустаҳкам таркиб топтиришга замин бўлади.

Хуллас, Янги Ўзбекистонда ижтимоий давлатнинг барпо этилиши мамлакатимизнинг халқаро майдондаги сиёсий мавқеини юксалтириб, фуқароларимизда давлатни фақат куч институти ва таъсир ўтказиш инструменти эмас, балки кўмак берувчи инсонпарварлик институти сифатида меҳрли муносабатни ҳам шакллантирмоқда.

Фойдаланилган манба:

1. <https://www.gazeta.uz/uz/2021/04/30/mehr/>

ЯНГИ ЎЗБЕКИСТОНДА

ХАЛҚ БИЛАН МУЛОҚОТ ТИЗИМИНИНГ ИЖТИМОИЙ, ҲУҚУҚИЙ ВА МАЪНАВИЙ АСОСЛАРИ: ҚИЁСИЙ ТАҲЛИЛ

Алишер УМАРОВ,

Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги
Давлат бошқаруви академиясининг Илмий ишлар
ва халқаро алоқалар бўйича проректори,
педагогика фанлари доктори (DSc), доцент

Аннотация: мақолада халқ билан мулоқот қилишнинг ижтимоий асослари сифатида Шарқ ва Ғарб мутафаккирларининг ижтимоий қарашлари, халқ билан мулоқот қилишнинг ҳуқуқий ва маънавий асослари сифатида Шарқ мутафаккирларидан Абу Наср Форобий, Абу Райхон Беруний ва Ибн Халдуннинг жамият ҳақидаги қарашларининг назарий таҳлили келтирилган. Шунингдек, мақолада “халқ” ва “мулоқот” тушунчасига социологик таъриф берилиб, халқ билан мулоқот қилиш тизимидаги айрим камчиликлар ва ушбу камчиликларни бартараф этишга доир таклиф-тавсиялар ёритилган.

Калит сўзлар: халқ, мулоқот, диалог, давлат, жамият, социологик ёндашув, коммуникация, ижтимоий, иқтисодий, ҳаёт турмуш тарзи, диний қарашлар, олам ҳақидаги тасаввурлар, урф-одатлар, маънавий маданият, Авесто, Конфуций, Абу Наср Форобий, Абу Райхон Беруний, ижтимоий тартиб, бирдамлик, ҳамжиҳатлик, хайрихоҳлик, Халқ қабулхоналари.

Социально-правовые и духовные основы системы диалога с народом в Новом Узбекистане: сравнительный анализ

Алишер Умаров,

проректор Академии государственного управления
при Президенте Республики Узбекистан,
доктор педагогических наук (DSc), доцент

Аннотация: в статье представлен теоретический анализ социальных взглядов восточных и западных мыслителей как правовая и социальная основа диалога с народом, а также взглядов восточных мыслителей Абу Насра Фараби, Абу Райхана Беруни и Ибн Халдуна как духовные основы диалога с народом.

Также в статье дается социологическое определение понятий народ и диалог, выделяются некоторые недостатки системы диалога с народом и предложения автора по устранению этих недостатков.

Ключевые слова: народ, диалог, государство, общества, социологический подход, общение, социальный, экономический, образ жизни, религиозные взгляды, представления о мире, обычаи, духовная культура, Авеста, Конфуций, Абу Наср Фараби, Абу Райхон Беруни, социальный порядок, единство, солидарность, добрая воля, народные приемы.

Socio-legal and spiritual foundations of the system of dialogue with the people in the new Uzbekistan: comparative analysis

Alisher Umarov,

Vice-Rector of the Academy of Public Administration under
the President of the Republic of Uzbekistan
DSc (in Pedagogical Sciences), Associate professor

Abstract: the article presents a theoretical analysis of the social views of Eastern and Western thinkers as the legal and social basis of dialogue with the people, as well as the views of Eastern thinkers Abu Nasr Farabi, Abu Rayhan Beruni and Ibn Khaldun as the spiritual basis of dialogue with the people. The article also gives a sociological definition of the concept of the term people and dialogue, highlights some of the shortcomings of the system of dialogue with the people and the author's proposals for eliminating these shortcomings.

Keywords: people, dialogue, state, society, sociological approach, communication, social, economic, way of life, religious views, ideas about the world, customs, spiritual culture, Avesta, Confucius, Abu Nasr Farabi, Abu Rakhon Beruni, social order, unity, solidarity, goodwill, people's receptions.

Янги Ўзбекистонда замонавий, дунёвий ижтимоий давлат ва инклюзив жамиятни барпо этиш вазифалари ижроси халқ билан самарали мулоқот қилиш билан бевосита боғлиқдир. Халқ билан мулоқот ижтимоий ҳодиса сифатида Янги Ўзбекистон давлати ва жамиятига хос хусусият сифатида юзага келди. Жаҳонда кескин давом этаётган глобаллашув жараёнлари ҳам кенг қўламли, ҳам микромакондаги ижтимоий жараёнларга кучли салбий таъсирлари тобора кучайиб бориши сабабли шунга мос равишда уларга қарши таъсир кўрсатмоқда. Бундай шароитда давлат ва жамият ўзаро уйғунликда ҳаракат қилмаса, раҳбарлар халқ билан доимий мулоқотда бўлмаса, ижтимоий ҳаётнинг тартибга солинган институтлари фаолиятида салбий оқибатларни келтириб чиқариши мумкин. Шу сабабли халқ билан мулоқот қилиш тизими социология, ҳуқуқшунослик, фалсафа, педагогика ва маданиятшунослик фанлари доирасида ўрганилмоқда. Халқ билан мулоқот моҳиятан жамоавий халқ бўлган миллатимиз турмуш тарзи, феъл-атворида доир муаммолар ечими учун ҳам қулай ижтимоий муҳит яратади.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев “Янги Ўзбекистон” газетаси бош муҳаррири Салим Дониёровга берган интервьюсида халқ билан мулоқот қилишнинг мазмуни ва моҳиятини ифодалаб: “Аслида халқ билан мулоқот, доимо инсонлар ташвиши ва муаммоларини ўйлаб яшаш ҳар қандай раҳбар учун биринчи ва муқаддас вазифа бўлиши шарт. Раҳбарлик ва бошқарув маданияти, ҳаётий билим ва тажрибалар қаердан бошланади? Халқ билан бевосита мулоқот қилишдан бошланади. Айниқса, қуйи поғонадаги раҳбарлар ўз дунёқарашини ўзгартириб, оддий фуқарога елкадош бўлиб, тадбиркорга дўст бўлиб ишламаса, биз қанчалик кўп куч ва маблағ сарфламайлик, фармон ва қарорлар қабул қилиб, шароит яратмайлик, жойларда ислохотларимизнинг олдинга юриши қийин бўлади”, деб таъкидлаб ўтган [1]. Дарҳақиқат, Президентимиз халқ билан мулоқот қилиш учун раҳбар кадрлар ўз малака ва компетенцияларини узлуксиз ошириб бориш билан чеклан-

масдан халқнинг ичига киришлари, аҳолини ташвишлантираётган муаммоларнинг асл сабаблари ва ушбу муаммоларнинг ечимига доир мақбул жавоб топишлари ҳамда халқни рози қилиб, уларнинг меҳрини қозониш давлатимизнинг устувор инсонпарвар сиёсати моҳиятини асослаб берган.

1980 йилларда Германияда коммуникатив ҳаракат назариясини асослаган Юрген Хабермас мулоқот мобайнида рационаллик парадигмаси устувор эканлиги ва ҳар қандай мулоқот моҳиятан инсон мавжудлигининг асосий таркибий қисмидир деб ҳисоблайди. У барча ижтимоий ҳаёт жараёнлари одамларaro диалогик муносабатларни ўрнатиш жараёнларига асосланишини назарий асослаб берган. Файласуфлар, ишбилармонлар, муҳандислар ва сиёсатчилар инсон ва жамиятни англаш ва халқ маънавияти ва дунёқарашини позитивлаштиришга Европа цивилизациясининг ўтмишига хос бўлган зўравонлик билан эмас, балки диалог билан – мулоқот қилиш билан эришиш мумкинлигини исботлаган [2].

Дарҳақиқат, ҳар қандай у ёки бу тарзда, мулоқот одамларни бирлаштиради. Ҳатто зиддиятли вазиятларда ҳам музокаралар муаммоли ҳолатдан чиқишнинг мақбул бўлиши мумкин. Масалан, Қадимги юнон мифологиясида таъкидланганидек, дипломатлар гаплашганда қуроллар, одатда, жим турадилар. Мулоқот ҳақиқатининг ўзи одамлар томонидан бир-бирини маънавий тан олишларини англатади. Ўз ихтиёри билан ёки беихтиёр мулоқотга кирганлар бир-бирига нафақат рационал объектлар сифатида, балки эмоционал субъектлар сифатида муносабатда бўлишади. Ана шу ҳолат мулоқот иштирокчиларини бир-бирларини эшитишга ва ўз позицияларини аниқлашга ва муайян даражада ислох этишга тайёр бўлишга ундайди. Бошқача қилиб айтганда, мулоқотни ривожлантириш, пировардида, катта тарихий ўлчовларда, одамларнинг ўзини ўзи такомиллаштириш ва ўзини ўзи англашига ёрдам берадиган энг самарали воситадир.

Халқ билан мулоқот қилиш амалиёти Шарқда азалдан турли диний ғоялар остида шаклланиб, ҳар қандай қалтис вазиятда

мулоқотни тўғри йўлга қуйиш орқали кўп-лаб урушлар ва бетартибликларнинг олди олинган.

Шарқ мутафаккирларининг давлат ва жамият бошқарувида доир социологик таълимотларини чуқур ўрганган олим профессор М.Бекмуродовнинг фикрича, Шарқ давлатчилиги негизида ижтимоий бирликка интилиш ва жамоавий яхлитликка эришиш тамойилларига амал қилар экан, алоҳида шахслар томонидан ўз “мен”ини жамоа ихтиёридан ташқарида ўзлигини намоён этиши маъқулланмаган. Шахслараро сиёсий, иқтисодий, ахлоқий қарашларда жамоавий бирлик яқдилликка эришиш Шарқ бирдамлиги ва ҳаётийлигининг маънавий асосини ташкил этган [3]. Албатта, шахслараро ҳар қандай муносабатни ўрнатиш учун, биринчи навбатда, мулоқот бўлиши ва бу мулоқот ижтимоий капиталга асосланган маърифий мулоқот бўлиши муҳимдир.

Хитойда эраиздан аввалги VI аср атрофида яшаган Кунг Фуце Қадимги Хитой қўл-ёзмаларини ўрганган, улардан олижаноб шахсни камол топтиришда зарур, деб ҳисобланган ғояларни тавсифлаган. Кейинчалик бу ғояларни жамиятнинг барча қатламлар, яъни ҳукмдорларидан тортиб, оддий одамларгача маслаҳат сўраб келганлар орасида тарғиб қилган. У 2400 йил илгари асослаб кетган тамойиллар ҳозир ҳам мукаммал ҳисобланади [4].

Хитойда Конфуций ахлоқига биноан инсон дунё тартиботи тизимида фавқулодда ўрин тутиши, умумий дунё тақдири учун масъуллик ҳиссининг чексизлиги тарғиб этилса, космология ғоясида сиёсат ва космик ритм ўртасида муроса ўрнатилишига асосланди. Қадимги Хитой сиёсати беш минг йилдан буён “инсон ўзига нима қилди” деб эмас, “инсон давлат учун нима қилди” деган саволга жавоб излар эди. Инсон жамиятда фақат ўз қобилиятига таяниб, қачон ундан фойдаланиш муддатини кутиб яшашга маҳкум этилган эди. Шу боисдан ҳам Қадимги Хитойда давлат жамики жараёнларни бошқарувчи куч сифатида жамиятдаги ҳар бир индивиднинг жамоавий мавқеини бел-

гилаб боровчи олий ижтимоий институт вазифасини ўтар эди [5].

Жамиятда инсонлар ўртасида ҳамжиҳатликнинг зарурлиги масаласи Абу Райҳон Беруний (973-1048) асарларида ҳам кенг ёритилган. Беруний фикрича, мулоқотнинг асоси бўлган маънавий қадриятлар ижтимоий муносабатлар, кишиларнинг яшаш тарзи, моддий эҳтиёжлари, қизиқишлари, манфаатлари, талаблари ва мақсадлари билан узвий боғланган. Масалан, кишилар ўртасидаги ҳамкорлик одамларни бирлашиш эҳтиёжлари кўплиги, ҳимоя қилиш қуроллари камлиги ва душманлардан ўзини ҳимоя қилиш зарурати туфайли вужудга келган [6]. Беруний ўзининг “Ҳиндистон” асарида ҳиндлар турмушини тадқиқ этар экан, миллий қадриятлар, урф-одатлар, анъаналар, маросимларнинг аҳамиятини, уларнинг ўзига хос ранг-баранглигини тавсифлаб, жамоа ва тилнинг вужудга келишини одамларнинг бирлашишига бўлган эҳтиёждан келиб чиққан, дея изоҳлайди [7].

Халқ билан мулоқот қилишга доир қарашлар Абу Наср Форобийнинг асарларида ҳам тадқиқ этилган. Форобий тартиботлар ва қонунлари кўр-кўрона қабул қилиш ва жорий этишга қарши туради. “Қонунларнинг моҳияти ва фазилати мантиқий ўрганиш ва таълим орқали амалга оширилади. Халқ ушбу қонунларга бўлган эҳтиёжини чуқур ўрганиши керак. Ҳамда, биринчи навбатда, қонунларнинг моҳиятини билиши керакки, охир-оқибатда ана шу қонунлар уларнинг ўзларига фойда келтиради” [8]. Форобийнинг таъкидлашича, жамиятда давлат қонунларининг нақадар самарали ишлаши қонунларнинг мукаммал ишланганида эмас, балки ушбу қонунлар уларнинг эҳтиёжларини ўрганган ҳолда шунга мос равишда қабул қилиш ҳам халққа, ҳам давлатга манфаатли бўлади. Шу боисдан халқ билан мулоқот қилиш тизими азалдан ўзбек давлатчилигининг ўзига хос жиҳати ҳисобланиб келган.

Халқ билан мулоқот деганда, асосий эътибор “халқ” деган сўзга қаратилади. **Халқ** маълум бир мамлакатда яшовчи одамлар жамоасидир. Тили, дини, маданияти, туғил-

ган жойи, урф-одатлари, қадриятлари, ватани, давлати, яшаш турмуш тарзи билан бир хил бўлган ёки бир-бирига зид бўлмаган ҳамда бир-бирларини ҳурмат қилган инсонлар жамоасини халқ дейиш мумкин. Ўзбек халқининг кўпчилиги Ўзбекистонда истиқомат қиладилар, аммо кўплаб ўзбеклар Россия, Қозоғистон, Қирғизистон, Туркменистон, Тожикистон, Афғонистон, АҚШ ва бошқа давлатларда яшайдилар. Бундай кўп мамлакатларга тарқалиб кетган ўзбек халқини айнан ўзбек тили, ислом дини, ўзбек маданияти, туғилган ери, урф-одатлари, қадриятлари, ватани, Ўзбекистон давлатига мансублиги ва ўзбекона тарбия, садоқат, маърифат, илмга интилиш ва тўғри бўлиш каби ноёб хислатлар уларни алоҳида халқ сифатида идентификация қилиш имконини беради.

Мулоқот муносабатлар ва кўплик ҳақидаги фундаментал тушунчалар ёрдамида таҳлил қилинади. Инсониятнинг ўзи ижтимоий бўлганлиги сабабли, бир шахсда эмас, балки кўпликда, шахслар ўртасидаги муносабатларда, мулоқотда, улар ўртасидаги диалогларда пайдо бўлади ва шундан кейингина уларнинг онгига қўшилади. Мулоқотнинг социологик тушунчаси ижтимоийликдир, яъни ижтимоийликда диалогдаги субъектлар орасида “мен” ва “бошқа мен” ва “сиз” ўртасида маълум масофани, шунингдек, кўпчилик социал институтларнинг маълум бир тузилмасини белгилайди. Ижтимоий тартиб энг умумий маънода шахсларнинг ҳуқ-атвори ва ўзаро муносабатларига, шунингдек, бутун ижтимоий тизимнинг фаолиятига таъсир қилувчи муайян барқарор муносабатлар тизими сифатида тушунилади.

Ижтимоий тартиб аниқроқ маънода: 1) бирдамлик ва ҳамжиҳатлик (одамлар ва гуруҳларнинг бир-бири билан келишуви), 2) хайрихоҳлик (жамият томонидан бир шахс ёки гуруҳнинг шахс сифатида қабул қилиниши) ва 3) расмийлик (бир-бирини қабул қилиш) деган маънони англатади [9]. Бу ерда агар бирдамлик ва ҳамжиҳатлик биринчи навбатда, горизонтал диалогларга хос бўлса, хайрихоҳлик ва расмийлик вертикал диалогларнинг турли томонларини тавсифлайди. Содиқлик, энг умумий маънода, жами-

ятнинг ижтимоий-сиёсий соҳада шахслар ёки гуруҳларга нисбатан тўғри, хайрихоҳ, бағрикенглик муносабати сифатида намоён бўлади.

Халқ билан мулоқот тизимида “халқ”, “мулоқот” ва “ижтимоий тартиб” тушунчалари моҳиятини рўёбга чиқаришда ушбу мулоқотни ташкил қилувчи ижтимоий институтлар фаолияти ҳам муҳим ҳисобланади. Бундай бўғинлар тизимлаштирилган тартибда мулоқот жараёнида иштирок этувчилар ўртасида коммуникацион, тақсимловчи, тегишлилик ва тааллуқлилик функцияларни бажаради. Ўзбекистонда бундай бўғинларни Халқ қабулхоналари деб юритилади.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2016 йил 28 декабрдаги “Жисмоний ва юридик шахсларнинг мурожаатлари билан ишлаш тизимини тубдан такомиллаштиришга доир чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПФ-4904-сонли Фармонига асосан Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар ва Тошкент шаҳрида, шунингдек, ҳар бир туман ва шаҳарда (туманга бўйсунувчи шаҳарлардан ташқари) Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Халқ қабулхоналари” ташкил этилди [10].

Ушбу фармонга асосан “Халқ қабулхонаси”га бир қатор вазифалар юкланган. Жумладан, аҳоли билан тўғридан-тўғри мулоқотни ташкил этиш, жисмоний ва юридик шахсларнинг ҳуқуқ ва эркинликлари ҳамда қонуний манфаатларини тўлақонли ҳимоя қилишга қаратилган, уларнинг мурожаатлари билан ишлашнинг сифат жиҳатдан янги ва самарали тизими фаолиятини таъминлаш, фуқароларнинг Ўзбекистон Республикаси Президентига, Олий Мажлис, Президенти администрациясига, Вазирлар Маҳкамасига, давлат бошқаруви органлари, суд-ҳуқуқни муҳофаза қилувчи ва назорат органлари, маҳаллий давлат ҳокимияти органлари, бошқа давлат ташкилотларига ва хўжалик бошқаруви органларига мурожаат қилишга оид конституциявий ҳуқуқларнинг сўзсиз амалга оширилиши учун шароитлар яратиш, “Халқ қабулхоналари” ва “Виртуал қабулхона”га келиб тушган мурожаатлар Ўзбекистон Республикасининг 2017 йил 11 сентябрда-

ги “Жисмоний ва юридик шахсларнинг мурожаатлари тўғрисида”ги Қонунига қатъий амал қилган ҳолда тўлиқ, холис ва ўз вақтида кўриб чиқирилишини ташкил этиш, келиб тушган ҳамда тегишлилиги бўйича давлат органлари ва хўжалик бошқаруви органларига юборилган мурожаатлар кўриб чиқирилиши устидан тизимли мониторинг ва назоратни амалга ошириш, жисмоний шахсларнинг ва юридик вакилларнинг қабуллариини давлат органлари ва хўжалик бошқаруви органларининг мансабдор шахслари иштирокида, шу жумладан, видеоконференция алоқа орқали ўтказиш ва яна бошқалар “Халқ қабулхоналари”нинг иш юритиш тартиблари ва вазифаларига киради.

Мазкур янги таҳрирдаги Қонуннинг 10-моддасида уч асосий бўғиндан таркиб топган Халқ қабулхоналари тизими белгиланган бўлиб, унга кўра Ўзбекистон Республикаси Президентининг Халқ қабулхонаси, Ўзбекистон Республикаси Президентининг Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар ва Тошкент шаҳридаги Халқ қабулхоналари ҳамда Ўзбекистон Республикаси Президентининг туманлар ва шаҳарлардаги (туманга бўйсунувчи шаҳарлардан ташқари) Халқ қабулхоналаридан иборат [11]. Ўзбекистон Республикаси Президентининг туманлар ва шаҳарлардаги Халқ қабулхоналари аҳоли билан тўғридан-тўғри мулоқотни ташкил этиш, уларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ҳамда қонуний манфаатларини тўлақонли ҳимоя қилишга қаратилган бўлиб, фуқаролар мурожаатлари билан ишлашнинг энг самарали тизими фаолиятини таъминлашда муҳим ўрин тутди.

Хулоса қилиб айтиш мумкинки, халқ билан мулоқот тизими Ўзбекистонда ўзининг институционал шаклланиш босқичига эга. Ўзбекистонда 2016 йилгача давлат ва халқ ўртасидаги мурожаатлар фақатгина битта Қонун, яъни “Фуқароларнинг мурожаатлари

тўғрисида”ги Қонун билан тартибга солинган. Албатта, бу Қонун йигирма йилдан ортиқроқ даврда ишлаган бўлса-да, аммо халқ билан мулоқотни тизим даражасига тенг мақомини берадиган диалог қилиш кўламига чиқаза олмади. Президентимизнинг 2016 йил 28 декабрдаги “Жисмоний ва юридик шахсларнинг мурожаатлари билан ишлаш тизимини тубдан такомиллаштиришга доир чора-тадбирлар тўғрисида”ги Фармони ҳам айнан давр талаби ва халқнинг йиғилиб қолган муаммолари ва эҳтиёжларидан келиб чиқиб қабул қилинган дейиш мумкин.

Ҳозирги вақтда Ўзбекистонда халқ билан мулоқот қилишда асосий ижтимоий институт, диалог феноменини боғловчи субъект бўлган Халқ қабулхоналари фаолиятини янада такомиллаштиришга оид илмий тадқиқот ишлари олиб бориш лозим. Чунки бу тизим ҳам ҳалича тўлиқ шаклланган мукамал тизим деб бўлмайди. Бугунги кунда Халқ қабулхоналари маълум маънода халқнинг муаммоларини ҳал қилишда асосий бўғин сифатида муваффақиятли ишларни амалга ошираётган бўлса-да, аммо Халқ қабулхоналарининг ички ташкилий фаолиятида кадрлар билан таъминлаш, ҳудуддаги ташкилотлар раҳбарлари фаолияти ҳамда уларни фуқаролар ва юридик шахслар томонидан қилинган мурожаатлар билан ишлаш компетенцияларини ошириш масаласида илмий ечимини кутаётган бир қатор муаммолар ҳам бор.

Бундан ташқари, вилоятлар ва туман-шаҳарларни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш, жамиятдаги ижтимоий ҳодисалар ва баъзи ижтимоий муаммоларни ҳал қилишга доир аҳолининг таклиф ва тавсияларини олиш усуллари ҳамда воситаларини йўлга қўйиш билдирилган таклиф ва тавсиялар ҳамда мурожаатларда кўтарилган масалаларни таҳлил қилиш асосида ижтимоий тартиботлар, қонун ҳужжатлари ва халқ билан мулоқот тизимини такомиллаштиришга хизмат қилади.

Манба ва адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг "Янги Ўзбекистон" газетаси бош муҳаррири Салим Дониёровнинг саволларига жавоблари. URL: <https://president.uz/uz/lists/view/4547>
2. Хабермас Ю. Моральное сознание и коммуникативное действие / Пер. с нем. С.В. Шачина под ред. Д.В. Скляднева, послесл. Б. В. Маркова. – М.: Наука, 2000. – С. 380.
3. Бекмуродов М.Б. Замонавий бошқарув социологияси. Монография. – Т.: Янги аср авлоди. 2020. – 223 б.
4. История социологических учений, Древний Восток. – М. "АН СССР", 1950. – С. 225.
5. История социологических учений, Древний Восток. – М. "АН СССР". 1950. – С. 228.
6. Беруний Абу Райҳон. Минералогия. – Т.: Фан, 1966. 9-бет; А.Шарипов. Беруний. – Т.: Фан, 1992. – 114-122 б.
7. Беруний Абу Райҳон. Минералогия. – Т.: Фан, 1966. 9-бет; А.Шарипов. Беруний. – Т.: Фан, 1992. – 179 б.
8. Аль-Фараби. Историко-философские трактаты. – Алма Ата. 1985 год. Наука. – С. 148.
9. Арендт Х. Ситуация человека//Вопросы философии. 1998. № 11. – С. 132.
10. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2016 йил 28 декабрдаги "Жисмоний ва юридик шахсларнинг мурожаатлари билан ишлаш тизимини тубдан такомиллаштиришга доир чора-тадбирлар тўғрисида"ги ПФ-4904-сонли Фармони.
11. Ўзбекистон Республикасининг 2017 йил 11 сентябрдаги "Жисмоний ва юридик шахсларнинг мурожаатлари тўғрисида"ги ЎРҚ-445-сонли Қонуни. URL: <https://lex.uz/docs/3336169>

САНОАТ КОРХОНАЛАРИДА

АМАЛГА ОШИРИЛАДИГАН ИНВЕСТИЦИЯ ЛОЙИҲАЛАРИНИНГ МОЛИЯВИЙ-ИҚТИСОДИЙ САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИШНИНГ НАЗАРИЙ АСОСЛАРИ

Қахрамон САРИЕВ,

иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)

Аннотация: ушбу мақолада Ўзбекистон саноат корхоналарини барқарор ривожлантириш йўналишларининг назарий асослари келтирилган. Унда инвестиция лойиҳаларини молиялаштириш, маблағларни бошқариш каби таҳлиллар ифода этилади. Шунингдек, саноат корхоналарининг иқтисодий самарадорлигини ошириш йўналишлари кенг ёритилган.

Калит сўзлар: саноат, саноат корхоналари, ресурслар, моддий ресурслар, меҳнат ресурслари, молиявий ресурслар, инновацион ресурслар, самарадорлик, ижтимоий самарадорлик, иқтисодий самарадорлик.

**Теоретические основы повышения
финансово-экономической эффективности
инвестиционных проектов, осуществляемых
в промышленных предприятиях**

Кахрамон Сариев,

доктор философии по экономическим
наукам (PhD)

Аннотация: в данной статье представлены теоретические основы направлений устойчивого развития промышленных предприятий

Узбекистана. Также широко освещаются направления повышения экономической эффективности промышленных предприятий.

Ключевые слова: промышленность, промышленные предприятия, ресурсы, материальные ресурсы, трудовые ресурсы, финансовые ресурсы, инновационные ресурсы, эффективность, социальная эффективность, экономическая эффективность.

**Theoretical foundations of increasing the
financial and economic efficiency of investment
projects implemented in industrial enterprises**

Khakramon Sariev,

PhD (in Economics)

Abstract: this article provides theoretical foundations of sustainable development of industrial enterprises of Uzbekistan. Also, the directions of increasing the economic efficiency of industrial enterprises are widely covered.

Keywords: industry, industrial enterprises, resources, material resources, labor resources, financial resources, innovative resources, efficiency, social efficiency, economic efficiency.

Хар бир давлат бошқарувида иқтисодий барқарор ривожланишни таъминлаш, рақобатбардош маҳсулотларни жадал ишлаб чиқариш ҳамда энг муҳими, юқори фойда олишга қаратилган саноат корхоналарида амалга оширилаётган инвестиция лойиҳаларини молиялаштиришда ички (ўз маблағлари, бюджет маблағлари, банк кредитлари, қарз маблағлари, ички инвестор маблағлари кўринишида) ва ташқи (хорижий инвесторлар маблағлари, ташқи қарзлар, хорижий банклар кредит маблағлари ва бошқа шаклдаги) инвестициялар салмоғи ошиб бормоқда. Инвестициялар самарадорлигини ошириш муаммосининг моҳияти ишлаб чиқариш, хизмат кўрсатиш ва ҳар бир харажатлар бирлиги, яъни меҳнат, моддий, молиявий фойда ҳажмини сезиларли даражада оширишга эришишдан иборат. Саноат корхоналарининг инвестиция фаолияти самарадорлигини ошириш муаммоларини ҳал қилиш кўп жиҳатдан уларни ривожлантириш ва бошқаришнинг тўғри танланган стратегиясига боғлиқ [1].

Тадқиқотимизда “саноат”, “саноат корхоналари”, “инвестицион лойиҳа ва унинг молиявий-иқтисодий самарадорлиги” каби тушунчаларнинг мазмун-моҳиятини теран англаб олиш ҳамда бу борадаги назарий қарашларни ўрганиб чиқиш мақсадга мувофиқдир.

Саноат жаҳон иқтисодиётининг энг динамик тармоқларидан бири бўлиб [2], J.Church, R.Ware [3], A.Marshall [4]лар фикрича, саноат моддий ишлаб чиқариш асоси бўлиб, ўзидан бошқа барча қолган тармоқ ва соҳаларнинг ҳам барқарор фаолият кўрсатишида устун куч ҳисобланади.

Иқтисодчи олим А.Ортиқов [5]нинг фикрича эса, саноат объектив реаллик (борлиқ)нинг инъикоси ва юксак умумлашмасидир. Унинг алоҳида тармоқ, яъни ижтимоий ишлаб чиқаришнинг алоҳида соҳаси бўлиб юзага келиши ишлаб чиқариш кучлари ва ижтимоий меҳнат тақсимотининг ривож билан тарихий жиҳатдан боғлиқдир.

Корхоналарда самарадорликнинг ўсиши, саноат инсонлар хоҳлаган ҳамда зарур бўлган кўпгина маҳсулот ва воситаларни

ишлаб чиқарувчи тармоқ бўлиб, у фан-техника тараққиёти билан бирга ривожланиб боради.

Маълумки, саноатнинг таркибий тузилиши кўпгина давлатларда Евростат қўмитасининг [6] иқтисодий фаолиятларнинг статистик таснифи (NACE Rev. 2) шаклига асосланган. Жумладан, мамлакатимизда ҳам иқтисодий фаолият турлари умумдават таснифлагичи (ИФУТ-2) иккинчи таҳрири статистик кузатувларда янги фаолият турларини, технологик ёки ташкилий ўзгаришлар сабабли аҳамияти ошган фаолият турларини акс эттириш, шунингдек, халқаро миқёсда қиёслаш мумкин бўлган статистик маълумотларни тайёрлаш ва тарқатиш мақсадида қабул қилинди.

ИФУТ-2 таҳририга кўра, саноат тармоғи қўйидаги таркибий қисмлардан иборат:

тоғ-кон саноати ва очик конларни ишлаш;
ишлаб чиқарадиган саноат;
электр, газ, буғ билан таъминлаш ва ҳавони кондициялаш;

сув билан таъминлаш, канализация тизими, чиқиндиларни йиғиш ва утилизация қилиш.

Ушбу иқтисодий фаолият йўналишлари бўйича фаолият кўрсатаётган корхоналар – саноат корхоналари ҳисобланади. Уларнинг яна бир устунлиги шундаки, саноат корхоналарида қўшилган қиймат, юқори технологияли товарлар ишлаб чиқарилади.

Шу боисдан мамлакатлар иқтисодиёти учун саноат корхоналари муҳим аҳамиятга эга. Шунингдек, даромадли соҳа бўлиши билан бир қаторда, мазкур тармоқ корхоналарини барпо этиш ва барқарор ишлаши учун катта миқдорда капитал (инвестиция) талаб қилинади. Аксарият саноат корхоналари бундан мустасно эмас, чунки, инвестиция мавжуд моддий-техника базасини модернизация қилиш, ишлаб чиқариш ҳажмини ошириш ёки мавжуд фаолиятни янги турлар бўйича диверсификация қилишнинг асосий воситаси ҳисобланади.

Инвестициялар – бу нақд пул, мақсадли банк депозитлари, акциялар, акциялар ва бошқа қимматли қоғозлар, технологиялар, машиналар, ускуналар, лицензиялар, шу жумладан, савдо белгилари, кредитлар, бош-

қа мулк ёки мулкый ҳуқуқлар, интеллектуал мулклар, тадбиркорлик ва бошқа фаолият турларига инвестиция қилиш орқали фойда (даромад) олишдир [7].

Инвестицион самарадорлик деганда эса корхона инвестициялари натижасида олинган самарали натижалар билан истеъ-мол қилинган ёки ишлаб чиқариш ҳажми ўртасидаги нисбат, яъни корхонанинг инвестиция фаолиятининг даромадлари ва харажатлари, ишлаб чиқарилган маҳсулот ва сарфлар ўртасидаги мутаносиб боғлиқ-лик тушунилади. Инвестицион самарадор-лик корхонанинг инвестиция лойиҳаларига чекланган ресурсларни қанчалик самарали тақсимлаши ва инвестиция имкониятлари-ни ҳақиқий инвестицияга айлантиришнинг ўлчовидир [8].

Инвестицион лойиҳа вақт давомида учта асосий пул оқимини режалаштиришни ўз ичига олади: инвестициялар оқими, жорий (операцион) тўловлар оқими ва даромадлар оқими. Жорий тўловлар оқимини ҳам, даро-мадлар оқимини ҳам аниқ режалаштириш мумкин эмас, чунки бозорнинг келажакда-ги ҳолатини аниқ прогноз қилиб бўлмайди. Шунингдек, сотилган маҳсулотларнинг нархи ва ҳажми, хомашё ва материаллар нархла-ри ҳамда атроф-муҳитнинг бошқа пул-хара-жат кўрсаткичлари уларни келажакда амал-га оширишда бугунги кун нуқтаи назаридан баҳоланадиган режалаштирилган қиймат-лардан сезиларли даражада фарқ қилиши мумкин [9].

Инвестициялар самарадорлигини баҳо-лашнинг халқаро амалиёти, асосан, пулнинг вақт қиймати тушунчаси ва қуйидаги тамо-йилларга асосланади [10]:

1. Инвестицион капиталдан фойдала-ниш самарадорлиги инвестиция лойиҳаси-ни амалга ошириш жараёнида ҳосил бўлган пул оқими ва дастлабки инвестицияларни таққослаш йўли билан баҳоланади. Агар лойиҳа дастлабки инвестиция суммасининг даромадлилигини ва капитални тақдим этган инвесторлар учун зарур бўлган даромадни таъминласа, самарали ҳисобланади.

2. Инвестиция қилинган капитал, шунинг-дек, пул оқими ҳозирги вақтга ёки маълум

бир ҳисобот йилига (одатда, лойиҳа бошла-нишидан олдин) қисқартирилади.

3. Капитал қўйилмалар ва пул оқимлари-ни дисконтлаш жараёни инвестиция лойиҳа-лари хусусиятларига қараб белгиланадиган турли дисконт ставкалар бўйича амалга оши-рилади. Дисконт ставкасини белгилашда ин-вестициялар таркиби ва капиталнинг алоҳи-да таркибий қисмларининг қиймати ҳисобга олинади.

Турли лойиҳалар ва уларни амалга оши-риш шароитларининг хилма-хиллиги ўрта-сида сезиларли даражада фарқлар бўлса-да, лойиҳалар самарадорлигини баҳолаш ва уларни экспертизадан ўтказиш маълум бир маънода бир хилда амалга оширилиши ке-рак. Шу сабаб, техник, технологик, молия-вий, саноат ёки минтақавий хусусиятлари-дан қатъи назар, ҳар қандай турдаги лойиҳа самарадорлигини баҳолаш умумий асосий қоидаларга (тамойилларга) асосланади.

Бундай тамойилларни уч гуруҳга бўлиш ва уларнинг таркибини қуйидагича келтириш мумкин: услубий, усулли ва оператив [11].

Инвестицион лойиҳани молиявий-иқти-содий баҳолаш маблағларни реал активлар билан турли операцияларга (объектларга) жойлаштиришнинг мумкин бўлган вариант-ларини танлаш ва асослаш жараёнида мар-казий ўринни эгаллайди. Молиявий таҳлил лойиҳадан келадиган самаранинг унинг ҳар бир иштирокчиларининг ўз мақсадларидан келиб чиқиб, лойиҳани амалга оширишда-ги эришилиши мумкин бўлган натижаларни қўлга киритиш имкониятларини очиб бера-ди. Иқтисодий таҳлилда эса лойиҳанинг мил-лий иқтисодиётга берадиган самараси нуқтаи назаридан таҳлил қилинади. Хусусан, Жаҳон банки ходимлари (мутахассислари) ҳар бир лойиҳа учун унинг иқтисодиётга бошқа аниқ ресурсларни жойлаштиришдаги ўзаро зид-диятчи вариантларга қараганда кўпроқ са-мара келтиришни аниқлашда кенг таҳлил ишларини амалга оширишган [13].

Халқаро тажрибаларга ва таҳлиллар-га эътибор қаратсак, Г.Бирман ва С.Шмидт-лар инвестиция лойиҳаларини иқтисодий баҳолашда қуйидагиларга алоҳида эътибор қаратган:

**Инвестициялар самарадорлигини баҳолашнинг умумий тамойилларининг
гуруҳланиши [12]**

Инвестициялар самарадорлигини баҳолашнинг умумий тамойиллари		
Услубий	Усулли	Оператив
Ижтимоий мақбуллик Тизимлилик Мураккаблик Адекватлик Ресурслар учун тўлов Салбий бўлмаганлик ва максимал таъсир Таққослаш қобиляти Фойдалилик Лойиҳанинг турли иштирокчиларининг мавжудлиги ва уларнинг манфаатларини мувофиқлаштириш	Вазиятларни “лойиҳали” ва “лойиҳасиз” таққослаш Ўзига хослик Ўлчов қобиляти Субоптимизация Динамизм Пулнинг вақт қиймати Тўлиқ бўлмаган маълумотлар Капитал таркиби	Параметрларнинг ўзаро боғлиқлиги Моделлаштириш Лойиҳани амалга оширишнинг ташкилий-иқтисодий механизми Кўп босқичли баҳолаш Ахборотнинг фойдалилиги Давлат сиёсатида мослашув Ахборот изчиллиги Услубий изчиллик Умумий баҳолаш

- лойиҳанинг миллий иқтисодийетни ривожлантиришга таъсири;

- киритилаётган ресурслар ва олинаётган маҳсулотлар уларнинг миллий иқтисодийет учун ҳақиқий кадр-қимматини акс эттирадиган баҳоларда баҳоланиши;

- таҳлилга иқтисодийет учун бевосита таъсир этувчи жиҳатлар (импорт, экспорт, аҳоли бандлиги, чет эл валютаси, талаб ва таклиф, экологик аҳвол ва б.), шунингдек билвосита таъсирлар (бошқа соҳаларга бўлган таъсири)нинг ҳам киритилиши;

- ижтимоий шарт-шароитларни ҳисобга олиш ва ҳоказолар [14].

И.Мазур, В.Шапиро, Н.Ольдероггелар ўзларининг асарларида инвестиция лойиҳалари самарадорлигига қуйидагича таъриф берганлар: “Инвестиция лойиҳаларининг самарадорлиги лойиҳанинг унинг иштирокчилари мақсади ва қизиқишларига мувофиқлигини кўрсатиб берувчи категория ҳисобланади” [15]. Мана шу тушунчага кўра, лойиҳа самарадорлигини тўлиқ баҳолаш, шунингдек, лойиҳада қатнашувчи ҳар бир иштирокчининг иш самарадорлигини аниқлаш талаб этилади.

В.Беренц, П.Хавранексларнинг фикрича, бозор иқтисодиёти ривожланган мамлакатларда инвестицион лойиҳаларнинг самарадорлигини баҳолашга асосланган, уларни ўзаро таққослай оладиган усуллар кенг қўлланилади [16].

Жаҳон банки томонидан инвестицион лойиҳаларни танлашнинг асосий мезони – бу харажатларни чиқариб ташлагандаги фойданинг дисконтланган кутиладиган қиймат сифатида эътироф этилган [17]. Албатта, даромадлар ҳам, харажатлар ҳам лойиҳани амалга ошириш жараёнида ўсиб боради. Лойиҳа иқтисодий танловдан ўтиши учун қуйидаги икки шартга мувофиқ бўлиши лозим:

- лойиҳани татбиқ қилишдан кутилаётган фойданинг соф замонавий қиймати салбий бўлмаслиги лозим;

- лойиҳадан кутилаётган соф қиймат бошқа муқобил лойиҳалардан кутилаётган соф қийматга тенг ёки ундан юқори бўлиши лозим.

Молиявий баҳолаш инвестиция лойиҳасини амалга ошириш жараёнидаги ликвидлигини таҳлил қилишда ишлатилади. Бошқача айтганда, молиявий баҳолаш вазифаси, лойиҳани белгиланган муддатларда амалга ошириш учун унинг жами молиявий мажбуриятларини бажаришга корхонанинг етарли молиявий ресурслари бўлишини белгилашдир. Иқтисодий баҳолаш эса, инвестиция лойиҳасининг потенциал қобиляти шу лойиҳага қўйилган маблағларнинг қийматини сақлаб қолишда ва уларнинг ўсиш суръатини етарли даражасини яратиб беришда фойдаланилади [18].

Л.Л. Игонинанинг фикрича, иқтисодий самарадорлик – инвестиция лойиҳасини амалга ошириш жараёнининг лойиҳадан ташқари атроф-муҳитга таъсирини акс эттиради ҳамда лойиҳа иштирокчиларининг молиявий манфаатларига бевосита боғлиқ бўлмаган лойиҳа натижалари ҳамда харажатлари нисбатини ҳисобга олади [19].

Умуман олганда, капитал қўйилмалар иқтисодий самарадорлигини ҳисоблаш кўрсаткичлари ва тартиби капитал қўйилмалар ижтимоий самарадорлигини аниқлаш намунавий методикаси [20]да белгиланган.

Мазкур намунавий методикага биноан капитал қўйилмаларнинг самарадорлиги режалаштиришнинг барча босқичларида аниқланади. Яъни объектларни лойиҳалаштиришда самарадорлик икки турдаги кўрсаткичлар (коэффициентлар) – капитал қўйилмаларнинг умумий (абсолют) иқтисодий самарадорлиги ва нисбий иқтисодий самарадорлиги орқали аниқланади.

Бошқача айтганда, умумий иқтисодий самарадорлик нисбий бўлиб, самаранинг уни олиш учун зарур бўлган харажатларга нисбати орқали аниқланади [21].

Амалиётда инвестицион лойиҳаларнинг самарадорлигини баҳолашда молиявий ва иқтисодий усуллар асосида амалга оширилади. Яъни инвестиция лойиҳаларининг молиявий-иқтисодий самарадорлигини баҳолаш усуллари қуйидагиларни ўз ичига олади (1.1-расм).

Саноат салоҳиятининг молиявий ва инвестиция таркибий қисмларини иқтисодий баҳолашнинг услубий ривожланиш босқичлари беш қисмдан иборат [23].

1-босқич. Саноат салоҳиятининг молиявий ва инвестиция таркибий қисмларини баҳолаш мақсадини аниқлаш, яъни саноат салоҳиятининг молиявий ва инвестиция таркибий қисмларини ривожлантириш устидан давлат назоратини амалга ошириш соҳасида самарали қарорлар қабул қилиш.

2-босқич. Саноат салоҳиятининг молиявий ва инвестиция таркибий қисмларининг ривожланиш кўрсаткичларини аниқлаш, яъни салоҳиятли имкониятларни акс эттириш учун бошланғич кўрсаткичларни ва имкониятни тавсифлаш учун натижавий кўрсаткичларни ишлаб чиқиш.

3-босқич. Молиявий ва инвестиция тар-

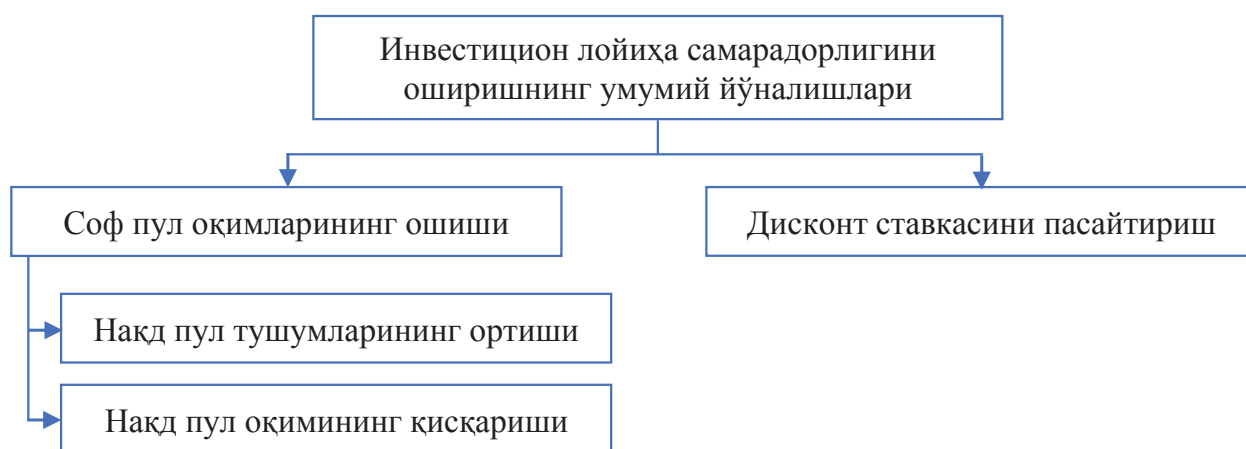
1.1-расм. Инвестиция лойиҳаларининг молиявий-иқтисодий самарадорлигини баҳолаш усуллари [22].

кибий қисмларини баҳолаш кўрсаткичлари тизимини аниқлаш, яъни, саноат салоҳиятининг молиявий ва инвестиция таркибий қисмларининг миқдор ва сифат жиҳатдан ривожланиш кўрсаткичларини акс эттирувчи ўзаро боғлиқ кўрсаткичлар мажмуи.

4-босқич. Саноат салоҳиятининг молиявий ва инвестиция таркибий қисмлари бўйича баҳолаш кўрсаткичларини гуруҳлаш, яъни, саноат салоҳиятининг молиявий ва инвестиция таркибий қисмлари учун дастлабки ва ишлаб чиқаришни ривожлантириш параметрлари бўйича кўрсаткичларни танлаш.

5-босқич. Саноат салоҳиятининг молиявий ва инвестиция таркибий қисмларини баҳолаш методологиясини аниқлаш, яъни, ишончли статистик маълумотлар асосида саноат салоҳиятининг молиявий ва инвестиция таркибий қисмларининг ривожланиш даражасининг интеграл кўрсаткичларини ҳисоблаш.

Маълумки, пул оқими ҳажми ва дисконт ставкасига ўзаро тескари, шу жиҳатдан инвестиция лойиҳасининг иқтисодий самарадорлигини оширишнинг умумий йўналишларини қуйидагича ифодалаш мумкин [24] (1.2-расм).

1.2-расм. Инвестицион лойиҳанинг иқтисодий самарадорлигини оширишнинг умумий йўналишлари.

Манба ва адабиётлар рўйхати:

1. Лавренко В.Д. Повышение эффективности инвестиционного проекта // Вестник Университета № 9, 2014. – С. 130.
2. Грицак Ю.П. Промышленность стран мира: уровни развития и типы структур // Періон: стратегія та пріоритети. 2007, № 5. – С. 3.
3. Church J., Ware R. Industrial Organization. A Strategic Approach. Irwin. 2000. – 960 p.
4. Marshall A. Industry and Trade: A Study of Industrial Technique and Business Organization; and of Their Influences on the Conditions of Various Classes and Nations. Harvard University. – Macmillan – 2005. – 874 p.
5. Ортиқов А. Саноат иқтисодиёти / дарслик. – Т.: “Сано-стандарт”, 2014. – 5 б.
6. <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/3859598/5902521/KS-RA-07-015-EN.PDF/dd5443f5-b886-40e4-920d-9df03590ff91?t=1414781457000>
7. Плотников А.Н. Инвестиционная деятельность и подрядные торги: учеб. пос. / А.Н. Плотников. – М.: Инфра-М; Znanium.com, 2016. – С. 111.
8. Xuesong Q., Sheng F. Enactment of the Property Law, Financial Constraints and Investment Efficiency of Private-Owned Enterprises-Empirical Analysis Based on Difference-in-Differences Method. China Economic Quarterly 2021; 21:713–32.
9. Мирзабекова М.Ю. Оценка эффективности инвестиционного проекта // международный научный журнал “Инновационная наука”. № 1/2016. – С. 140.
10. Савчук В.П. Оценка эффективности инвестиционных проектов: учебник [Электронный ресурс]. URL: <http://www.cfin.ru/finanalysis/savchuk/7.shtml>
11. Лившиц В.Н., Миронова И.А., Швецов А.Н. Оценка эффективности инвестиционных проектов в различных условиях // Экономика промышленности. 2019. Том 12. № 1. – С. 29.

12. Виленский П.Л., Лившиц В.Н., Смоляк С.А. Оценка эффективности инвестиционных проектов. Теория и практика. – М.: "Поли Принт Сервис", 2015. – С. 1300.
13. Банковское дело и финансирования инвестиций, /Под редакции Н.Брука. Институт экономического развития Всемирного банка, 1-том, 2-часть, 1995. – С. 281.
14. Бирман Г., Шмидт С. Экономический анализ инвестиционных проектов. – М.: Банки и биржи ЮНИТИ, 1997. – С. 613.
15. Мазур И.И., Шапиро В.Д., Ольдерогге Н.Г. Управление проектами. Учеб. пособие для вузов / Под общ. ред. И.И.Мазура. – М.: ЗАО Издательство "Экономика", 2001. – С. 276.
16. Беренц В., Хавранекс П. Руководство по оценке эффективности инвестиций, пер.с англ. А.П. Бельх. – М.: Инфра-М, 1995. – С. 60-80. Богатин Ю.В., Швандар В.А. Инвестиционный анализ: учебное пособие для вузов. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2000. – С. 142-162.
17. <https://www.worldbank.org>
18. Бозоров Р.Х. Ўзбекистонда инвестиция лойиҳаларининг иқтисодий самарадорлигини баҳолашни такомиллаштириш // "Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар" илмий электрон журнали. № 2, март-апрель, 2018 йил. – 1-14 б.
19. Инвестиции: учеб. пособие / Л.Л. Игонина; под ред. д-ра экон. наук, проф. В.А. Слепова. – М.: Экономика, 2005. – 478 с.
20. Типовая методика определений экономической эффективности капитальных вложений. – М.: "Экономика", 1989. Собиқ иттифоқ Фанлар академияси Иқтисодиёт институтида қатор йиллар давомида капитал қўйилмалари самарадорлигини аниқлаш соҳасида илмий тадқиқот ишлари олиб борилган. Натижада академик Т.С.Хачатуровнинг илмий раҳбарлигида капитал қўйилмаларининг иқтисодий самарадорлигини аниқлашнинг Намунавий (типовой) методикаси ва соҳага харажатларнинг самарадорлигини аниқлашнинг вақтинчалик методикаси ишлаб чиқилган.
21. Жумаева С.К. Инвестициялар самарадорлиги ва уни баҳолаш услублари // Иқтисод ва молия. № 11, 2012. – 14 б.
22. Илмий манбаларни умумлаштириш асосида муаллиф томонидан тузилган.
23. Kuzmin, O., & Stanasiuk, N. (2020). Assessment of the Financial and Investment Components of Industrial Potential. Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, sectio. H – Oeconomia, Vol. 57, No. 1.
24. Муравьева Н.Н., Развозжаева Е.А. Направления повышения экономической эффективности инвестиционных проектов // журнал "Science Time", 2016. – С. 341.
25. Ўзбекистон Республикаси Президентининг "2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида"ги ПФ-60-сонли Фармони. https://www.norma.uz/qonunchilikda_yangi/20222026_yillarga_muljallangan_yangi_uzbekistonning_taraqqiet_strategiyasi_tasdiqlandi
26. Кинаш, И.А. Организация системы управления ресурсосбережением на предприятии / Austrian Journal of Humanities and Social Sciences. 2015. № 11. – С. 112-119.
27. Бессонов, А.С. Технологии ресурсосбережения в строительстве и их применение на современном этапе / научные исследования и инновации. 2017. № 2. – С. 18-24.
28. Глазьев С.Ю., Локосов В.В. Оценка предельно критических значений показателей состояния российского общества и их использование в управлении социально-экономическим развитием. Экономические и социальные перемены: факты, тенденции, прогноз. 4 (22) 2012. С. 26, 31, 33, 36.; Локосов В.В. Стабильность общества и система предельно-критических показателей его развития. Методика и техника социологических исследований. // Наука, 1998, № 4. – С. 89.
29. Судакова А. Бюджетное планирование и прогнозирование: учебное пособие - Екатеринбург: Издательство Уральского университета, 2019. – С. 308.
30. Андропова И. В., Чижевская Е. Л. Ресурсоэффективная стратегия развития: взаимодействие нефтяных корпораций и региона // Нефтегазовое дело, 2006, № 2. https://en.wikipedia.org/wiki/Resource_efficiency
31. Kulish S. M. The impact of resource potential analysis on the strategic development of the enterprise // KPJ. 2015. No. 2. <https://cyberleninka.ru/article/n/vliyanieanaliza-resursnogo-potentsiala-na-strategicheskoe-razvitie-predpriyatiya>
32. Kovalev V. V. moliyaviy tahlil: usullari va protseduralari. – М.: Moliya va statistika, 2002. – 560 б.
33. Бердникова Т.В. Анализ и диагностика финансово-хозяйственной деятельности предприятия: учебное пособие. – М.: ИНФРА-М, 2002. – С. 215.
34. Производственный потенциал полиграфических предприятий Nguyen thi thu Hang и эффективность его использования в рыночных условиях. – М., 2001. – С. 18.
35. Nikolayeva T. I., Uryashyeva T. I. Raqobat strategiyasini tanlash maqsadida savdo tashkilotining resurs salohiyatini tahlil qilishga yondashuvlarni ishlab chiqish // savdo-iqtisodiy jurnal.

МАЪМУРИЙ ИСЛОҲОТЛАР ЖАРАЁНИДА ДАВЛАТ ХИЗМАТИНИНГ ЎРНИ

Музаффар МАХМАДАМИНОВ,
юримик фанлар бўйича фалсафа доктори (PhD)

Аннотация: ушбу мақолада дунёнинг ривожланган мамлакатларида олиб борилаётган маъмурий ислохотлар жараёни, шунингдек, давлат бошқаруви ислохоти моделлари таҳлил қилинган. Хулоса ўрнида мақолада Ўзбекистонда олиб борилаётган маъмурий ислохотларнинг самарадорлигини ошириш бўйича таклифлар киритилган.

Калит сўзлар: маъмурий ислохотлар, давлат, давлат бошқаруви, бюрократия, менежмент, ҳаракатлар стратегияси, ислохотлар самарадорлиги, давлат хизмати.

Место государственной службы в процессе административных реформ

Музаффар Махмадаминов,
доктор философии по юридических наук (PhD)

Аннотация: в данной статье анализируется процесс административных реформ, осуществляемых в развитых странах мира, а также модели административной реформы государственного управления. Предложены меры

по повышению эффективности проводимых в Узбекистане административных реформ.

Ключевые слова: административная реформа, государство, государственное управление, бюрократия, менеджмент, стратегия действий, государственная служба.

The place of public service in the process administrative reforms

Muzaffar Makhmadaminov,
PhD (in Law)

Abstract: this article analyzes the process of administrative reforms, carried out in developed countries of the world, as well as models of administrative reform of the state government management. In conclusion, the article includes suggestions for improving the effectiveness of the administrative reforms being carried out in Uzbekistan.

Keywords: administrative reform, state, public administration bureaucracy, management, action strategy, effectiveness of reforms, public service.

Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ҳамда 2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси ўтган қисқа даврда давлат ва жамиятни ривожлантиришнинг мутлақо янги босқичига асос солди.

Бу муҳим ҳужжат том маънода Янги Ўзбекистонни бунёд этишнинг мустаҳкам ҳуқуқий пойдевори эканини амалда намоён этиб улгурди. Тараққиёт стратегияси мамлакатимизда Янги Ўзбекистон маъмурий ислохотларини амалга ошириш, давлат хизматини такомиллаштириш учун асос бўлди. Бунда маъмурий ислохотлар Тараққиёт стратегиясида белгилаб берилган маъмурий ислохотларни амалга оширишнинг асоси сифатида хизмат қилишига алоҳида эътибор қаратилди.

Президентимиз таъбири билан айтганда, вақтни – имкониятга, имкониятни – ютуққа, ютуқни тараққиёт пойдеворига айлантира олган халқ – буюк халқдир [1].

Олиб борилаётган маъмурий ислохотлар мамлакатнинг узоқ муддатли тараққиёт стратегиялари, умуман, юртимиз ва халқимизнинг эртанги фаровон ҳаёти учун мустаҳкам йўналишдир. Айниқса, “Инсон қадрлари учун” ғояси ҳамда ҳозирги ислохотларнинг бош тамойили бўлган “инсон – жамият – давлат” деган ёндашувни ислохотларимизнинг мазмунига чуқур сингдириб, амалиётда ҳам ҳаётда бош қадриятга айлантириш зарур.

Янги Ўзбекистон учун инсон қадрлари ва халқ манфаати ҳамма нарсадан устун бўлиши тараққиёт стратегиясида аниқ белгилаб берилди. Инсон қадрларини юксалтириш, ҳақиқатан давлат хизматчиларининг инсоний бурчи ва устувор вазифаси бўлмоғи лозим.

Дарҳақиқат, Ўзбекистонда олиб борилаётган адолатли сиёсат натижасида, инсон қадрларини улуғлашга қаратилган қатор ишлар амалга оширилди. Хусусан, халқ билан мулоқот тизимининг йўлга қўйилганлиги, давлат хизматларини кўрсатишда экстерриториаллик принципнинг жорий этилганлиги, мансабдорларнинг доимий ҳисобот бериб бориши, улар фаолиятининг очиқлигини таъминлашга қаратилган талабларнинг белгиланганлиги, мажбурий меҳнатга барҳам

берилиб, инсон ҳуқуқ ва эркинликларига бўлган ҳурматнинг янги босқичга кўтарилганлиги, аҳолининг қанчадан-қанча мушулки осонлашгани каби бир қатор мисоллар шулар жумласидан.

Давлат бошқарувининг ислох қилиниши – бу борадаги қонунчиликни такомиллаштириш, бошқарувнинг ташкилий асосларини ривожлантириш орқали амалга оширилмоқда.

Давлат хизматчиларини касбий тайёргарлигини оширишга (тайёрлаш, қайта тайёрлаш, малакасини ошириш) тегишли бир неча Ўзбекистон Республикаси Президенти фармон ва қарорлари, Вазирлар Маҳкамасининг бир қатор меъёрий ҳужжатлари қабул қилинди. Уларга қўйиладиган талаблар ҳам белгиланди.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномасида айтилган қуйидаги таъкиди Давлат хизматига берилган баҳодир: “...бу йил “Давлат фуқаролик хизмати тўғрисида”-ги янги Қонунни қабул қилдик. Бундан буён давлат лавозимларига фақат конкурс асосида ишга қабул қилинади. Барча раҳбарлар фаолияти самарадорлик кўрсаткичлари асосида баҳолаб борилади. Ҳар йили 500 нафар мутахассисни энг нуфузли хорижий олийгоҳ ва марказларда ўқитиб келамиз. Келгуси икки йилда ҳар бир туман ва шаҳар ҳокимлигига республика идораларида юқори лавозимларда ишлаган, билимли ва тажрибали кадрлар қўйилади [2]”.

Кейинги йилларда Янги Ўзбекистонни барпо этишнинг муҳим шарти ҳисобланган самарали фаолият юритувчи бошқарув тизимини шакллантириш бўйича кенг қўламли маъмурий ислохотлар амалга оширилмоқда.

Жумладан, давлат органларининг соҳага оид бўлмаган вазифаларини қисқартириш ва фаолиятига рақамли технологияларни кенг жорий этиш орқали уларнинг тузилмаси ўртача 15 фоизга мақбуллаштирилди, шунингдек, 26 та давлат органлари ва ташкилотларида 40 та раҳбар ўринбосарлари лавозимлари қисқартирилди.

Давлат органлари фаолиятига замонавий бошқарув тамойилларини жорий қилиш

ҳисобидан бюрократик тўсиқларни қисқартириш ва аҳолига давлат хизматларини кўрсатиш тизимини яхшилаш мақсадида 30 га яқин турдаги лицензия ва рухсатномалар бекор қилинди, 70 дан зиёд давлат хизматлари соддалаштирилди, давлат ташкилотлари томонидан 60 дан ортиқ ҳужжатларни талаб қилиш бекор қилинди.

“Электрон ҳукумат” тизимининг фойдаланувчилари сони 4 миллиондан ошиб, у орқали давлат идораларининг 130 дан ортиқ ахборот ресурсларидан фойдаланиш имкониятлари яратилди. Ягона интерактив давлат хизматлари порталида қарийб 350 турдаги хизматлар онлайн шаклда кўрсатилиши йўлга қўйилди.

Янги Ўзбекистон шароитида замонавий талабларга жавоб берадиган ихчам давлат бошқаруви тизимини шакллантириш, қарор қабул қилиш ва масалани кўриб чиқиш жараёнларини соддалаштириш орқали давлат органлари раҳбарларининг масъулиятини ошириш ҳамда улар фаолиятини натижадорликка йўналтириш, шунингдек, Янги Ўзбекистон маъмурий ислохотлари дастури ижросини таъминлаш мақсадида 2023 йил 1 январдан бошлаб, Вазирлар Маҳкамаси аъзоси бўлган ижро этувчи ҳокимият органлари раҳбарларининг Вазирлар Маҳкамасининг таркибий тузилмаларидан мустақил равишда Бош вазир билан тўғридан-тўғри ишлаши тизими жорий этилди.

Ҳукумат аъзоси бўлган ижро этувчи ҳокимият органи раҳбари тегишли соҳада ягона давлат сиёсатини олиб бориш ва уни ривожлантириш бўйича белгиланган мақсадли кўрсаткичларга эришиш учун масъул ва жавобгар этиб белгиланди.

Тизимдаги кадрлар сиёсатининг Вазирлар Маҳкамаси аппаратидан мустақил равишда давлат хизмати тўғрисидаги қонунчиликка мувофиқ юритилишини таъминлаш ҳуқуқи берилди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 21 декабрдаги “Янги Ўзбекистон маъмурий ислохотларини амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-269-сонли Фармони [3] билан аниқ белгиландики:

вазирлик – тегишли соҳаларда ягона давлат сиёсатини ишлаб чиқувчи ва амалга оширувчи, муайян йўналишда ижро этувчи ҳокимият органларининг фаолиятини мувофиқлаштирувчи ҳамда тизимдаги раҳбарий фаолиятни яккабошчилик асосида ташкил этадиган республика ижро этувчи ҳокимият органи ҳисобланади;

қўмита – тегишли соҳа ичидаги тармоқ фаолиятини мувофиқлаштирувчи ва тартибга солувчи ҳамда тизимдаги раҳбарий фаолиятни коллегиал асосда ташкил этадиган, шунингдек, вазирликнинг ташкилий бўйсунувида фаолият юритадиган республика ижро этувчи ҳокимият органи ҳисобланади;

агентлик – асосий вазифаси сифатида тегишли соҳада давлат хизматларини кўрсатиш ва қонунчилик ҳужжатларида назарда тутилган бошқа ҳуқуқни қўллаш функцияларини амалга оширувчи, шунингдек, вазирлик ташкилий бўйсунувида фаолият юритадиган республика ижро этувчи ҳокимият органи ҳисобланади;

инспекция – асосий вазифаси сифатида тегишли соҳа ва тармоқларда давлат назорати ва текширувни амалга оширувчи, шунингдек, вазирлик ташкилий бўйсунувида фаолият юритадиган республика ижро этувчи ҳокимият органи ҳисобланади;

қонунчилик ҳужжатларига мувофиқ алоҳида мақомга эга ҳамда бевосита Ўзбекистон Республикаси Президенти ва (ёки) Вазирлар Маҳкамасига бўйсунадиган қўмита, агентлик ва инспекциялар ташкил этилиши мумкин.

Айнан ушбу Фармон билан Янги Ўзбекистон маъмурий ислохотларининг биринчи босқичи доирасида 2023 йил 1 январдан бошлаб мустақил фаолият юритувчи республика ижро этувчи ҳокимият органларининг сонини 61 тадан 28 тагача, шу жумладан, вазирликлар сонини 25 тадан 21 тагача қисқартирилди.

Бундан мақсад давлат органларининг соҳага оид бўлмаган вазифаларини қисқартириш ва фаолиятига рақамли технологияларни кенг жорий этиш ҳисобланади.

Бундан ташқари, давлат органларининг инсон ресурсини бошқариш йўналишидаги фаолиятини жумладан, давлат органларининг вакант лавозимларини эълон қилишдан тортиб, танлов ўтказиш ва ишга қабул қилиш натижалари бўйича ҳужжатларни расмийлаштиришгача бўлган жараёнларни юритишнинг ягона электрон тизимини йўлга қўйиш ҳамда мавжуд тизимларнинг ўзаро интеграциялашуви асосида ягона платформа жорий этилиши мақсадга мувофиқ.

Бу, ўз навбатида, олиб борилаётган маъмурий ислохотлар натижасида давлат хизмати энг муносиб касбий фаолият даражасига кўтарилиб, уни эгаллашга бўлган интилиш кучаяди, малакали, иқтидорли, ватанпарвар фуқароларимиз, айниқса, ёшлар бу фаолиятга ўзини бағишлашига интилиш кучаяди, натижада давлат бошқаруви янада такомиллашиб, белгиланган вазифаларни амалга ошиши тезлашади.

Манба ва адабиётлар рўйхати:

1. Президент Шавкат Мирзиёевнинг 2023 йил 31 август куни Ўзбекистон Республикаси давлат мустақиллигининг ўттиз икки йиллиги байрамдаги нутқи. <https://president.uz/uz>
2. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлис ва Ўзбекистон халқига Мурожаатномаси. 20.12.2022 йил. / <https://president.uz/uz/lists/view/5774>
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 21 декабрдаги “Янги Ўзбекистон маъмурий ислохотларини амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-269-сонли Фармони.

ДАВЛАТ БОШҚАРУВИДА СТРАТЕГИК ҚАРОРЛАР ҚАБУЛ ҚИЛИШНИНГ ЗАМОНАВИЙ МОДЕЛЛАРИ

Актам ХОЛОВ,

Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги
Давлат бошқаруви академияси кафедра мудири,
иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори,
доцент

Аннотация: мақолада давлат бошқарувида стратегик қарорлар қабул қилинишининг замонавий моделлари таҳлил қилинган. Раҳбар кадрларнинг стратегик қарор қабул қилишдаги шахсий ўсиши, стратегик қарорлар қабул қилишда кенг жамоатчилик, ходимлар, мутахассис ва экспертларнинг иштироки, давлат органлари ва идораларида фаолият кўрсатаётган раҳбар кадрлар стратегик қарорлар қабул қилишда эътибор қаратиладиган жиҳатлар ёритилган. Шунингдек, раҳбар кадрларнинг стратегик қарорлар қабул қилиш компетенциясини ривожлантириш бўйича амалий таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқилган.

Калит сўзлар: давлат бошқаруви, стратегик қарор, стратегик режалаштириш, стратегик бошқарув, бошқарув компетенциялари, стратегик мақсад ва вазифалар.

Современные модели принятия стратегических решений в государственном управлении

Актам Холов,

заведующий кафедры Академии государственного
управления при Президенте
Республики Узбекистан, доктор философии
по экономическим наукам, доцент

Аннотация: в статье анализируются современные модели принятия стратегических решений в государственном управлении. Освещены личностный рост лидеров в принятии стратегических решений, участие широкой общественности, сотрудников, специалистов и экспертов в принятии стратегических решений, а также

аспекты, на которые обращают внимание руководители, работающие в государственных органах и ведомствах, при принятии стратегических решений. Также были разработаны практические предложения и рекомендации по развитию компетенции руководящего состава по принятию стратегических решений.

Ключевые слова: государственное управление, стратегическое решение, стратегическое планирование, стратегическое управление, управленческие компетенции, стратегические цели и задачи.

Modern methods of strategic decision-making in public administration

Akram Xolov,

PhD (in Economics), Associate Professor
Head of Department of the Academy of Public
Administration under the President of the Republic
of Uzbekistan

Abstract: the article analyzes modern models of strategic decision-making in public administration. The personal growth of leaders in strategic decision-making, the participation of the general public, employees, specialists and experts in strategic decision-making, and the aspects that leaders working in state bodies and offices pay attention to in making strategic decisions are highlighted. Also, practical proposals and recommendations were developed for the development of strategic decision-making competence of leading personnel.

Keywords: public administration, strategic decision, strategic planning, strategic management, management competencies, strategic goals and objectives.

Давлат бошқарувининг барча бўғинида раҳбар кадрлар томонидан стратегик қарорлар қабул қилиш ва унинг ижросини самарали ташкил этиш бошқарув фаолияти натижадорлигини таъминлаш омили ҳисобланади. Ўзбекистонда амалга оширилаётган маъмурий ислохотлар жараёнида раҳбар кадрларда стратегик қарорлар қабул қилиш компетенциясини ривожлантириш, уларнинг стратегик мақсад ва вазифаларни амалга ошириши учун мустақил қарор қабул қилиш имкониятини ошириш билан бирга, уларга қарор оқибатлари бўйича масъулият ҳам юклайди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 21 декабрдаги “Янги Ўзбекистон маъмурий ислохотларини амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-269-сонли Фармонида “Янги Ўзбекистон шароитида замонавий талабларга жавоб берадиган ихчам давлат бошқаруви тизимини шакллантириш, қарор қабул қилиш ва масалани кўриб чиқиш жараёнларини соддалаштириш орқали давлат органлари раҳбарларининг масъулиятини ошириш ҳамда улар фаолиятини натижадорликка йўналтириш” вазифаси белгиланганлиги, шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг таркибий тузилмаларидан мустақил равишда Бош вазир билан тўғридан-тўғри ишлаши тизими жорий этилганлиги ҳукумат аъзоси бўлган ижро этувчи ҳокимият органи раҳбарининг тегишли соҳада ягона давлат сиёсатини олиб бориш ва уни ривожлантириш бўйича белгиланган мақсадли кўрсаткичларга эришиш учун масъуллиги ва жавобгарлиги белгиланганлиги [1] давлат фуқаролик хизматчилари, раҳбар кадрларнинг стратегик қарорлар қабул қилиш бўйича компетенцияларини ривожлантиришни тақозо этади. Бу, ўз навбатида, тегишли вазирлик ва идораларда стратегик қарорлар қабул қилишнинг замонавий усуллари татбиқ этишни талаб этади.

Янги Ўзбекистон маъмурий ислохотлари дастури ижросини таъминлаш мақсадида бугунги кунда вазирлик ва идораларда молиявий мустақиллик ва стратегик қарорлар

қабул қилишда ваколатлар босқичма босқич бериб борилмоқда.

Глобаллашув шароитида давлат бошқарувининг барча бўғинида фаолият юритаётган раҳбар кадрларда стратегик қарорлар қабул қилиш компетенциясини шакллантириш қуйидагилар билан изоҳланади:

Стратегик қарор – бу олий мақсадларни амалга оширишга қаратилган дастурларни ишлаб чиқишда қабул қилинади. Улар узоқ муддатга, одатда бир неча йилга ҳисобланади ва стратегик масалаларни ҳал этиш қўлланилганлиги учун уни истиқбол режаси деб атайдилар.

биринчидан, ташкилот ва идоралардаги стратегик мақсад ва вазифаларни ҳал қилишда, қисқа, ўрта ва узоқ муддатли стратегик мақсадларни амалга оширишда маълумотларни таҳлил қила олиш, оптимал стратегик қарорлар қабул қилиш кўникмаси ва малакасига эга бўлишини тақозо этади;

иккинчидан, ташкилот ва идораларнинг истиқболда ривожланиши ва тараққий қилиши бевосита қабул қилинадиган стратегик қарорлар ҳамда уларнинг ижроси билан боғлиқ;

учинчидан, ташкилот ва идораларда имкониятларни оптималлаштириш ва мавжуд таҳдидларни минималлаштириш учун стратегик режалаштириш, олий мақсадларни амалга оширишга қаратилган дастурларни ишлаб чиқиш негизида стратегик қарорлар қабул қилиш истиқболли ҳаракат дастури учун асос бўлади;

тўртинчидан, стратегик қарорлар қабул қилиш ташкилот (корхона)ларнинг молиявий-иқтисодий, ижтимоий, технологик, инсон ресурсларини салоҳиятини оширишга замин яратади.

Стратегик қарорлар қабул қилишда, одатда, ноаниқ вазиятларда маълумотларни таҳлил қилиш, келгусида бўлиши мумкин бўлган рискларини баҳолаш муҳим ҳисобланади. Халқаро тажрибага таяниб айтиш мумкинки, стратегик қарорлар қабул қилишга доир қуйидаги ёндашувлар мавжудлигини кўриш мумкин.

Режалаштириш модели. Бунда стратегик қарорлар маълум муаммоларнинг мақбул ечимларини топиш орқали қабул қилинади. Бу жараён жуда оқилона ва аниқ маълумотларга асосланган ҳолда амалга оширилади.

Изоҳловчи модель. Бу ерда ташкилот умумий қадриятлар, мақсад ва вазифаларга эга бўлган уюшмалар тўплами сифатида қаралади. Бу хусусиятлар ташкилот ва у фаолият юритаётган муҳитни изоҳлаш имконини беради. Доминант тизимга мос келмайдиган маълумотлар, одатда, эътиборга олинмайди ёки ўтказиб юборилади. Шундай қилиб, стратегик қарор ноаниқ вазиятларда, аммо ташкилотда устун бўлган қадриятлар, позициялар ва ғояларга таянилган ҳолда қабул қилинади.

Сиёсий модель. Бу ерда қарор қабул қилишда стратегия тўғридан-тўғри ифода-ланмайди, балки иштирокчиларнинг манфаатларини қондиришга интилиб, муросалар, низолар ва келишувлар орқали шаклланади. Стратегия музокаралар, битимлар ва тасдиқлашлар натижаси бўлганлиги сабабли, кўпроқ кучга эга бўлганлар қарор қабул қилувчи шахс кўпроқ таъсирга эга бўлади.

Мантиқий модель. Бунда стратегия қарор қабул қилиш ғояси бошқарувнинг куйи бўғини томонидан илгари сурилади. Сабаби реал воқелик ва объектив маълумотлар жойларда (ҳудудлар)ни ўрганиш натижасида аниқланади. Стратегик мақсадлар юқори даражада тузилган режалаштириш моделига эмас, балки эҳтиёжларни билишга асослана-

ди. Кўпинча, зарур маълумотларнинг етишмаслиги туфайли, стратегик қарорлар қабул қилиш мураккаб жараён сифатида намоён бўлади.

Экологик модель. Бу соҳада атроф-муҳит ташкилотга шундай таъсир қиладиги, у аслида стратегияларни белгилайди ва эркин танлаш учун жой қолдирмайди. Ушбу моделда ўз муҳитига энг муваффақиятли мослашган ташкилот ўз мақсадларини тўлиқ амалга ошириш имкониятига эга бўлади.

Раҳбарнинг хаёлий модели. Стратегик қарор раҳбарнинг ақл-идроки, мақсадлари ва бошқалар учун шакллантирилган обрўси натижасида пайдо бўлади [2].

Юқоридаги ёндашувларга таянган ҳолда стратегик қарор қабул қилиш, қарорни ижросини таъминлаш ва уни назорат қилиш механизмларини тўғри белгилаш имкониятини кенгайтиради. Яъни давлат ва жамият ҳаётида бўлаётган ўзгаришларнинг ташкилот фаолиятига таъсирини ҳисобга олиш, бошқарув фаолияти самарадорлигига таъсир кўрсатади. Шунинг учун ҳар бир раҳбарнинг стратегик қарорлар қабул қилиш бўйича шахсий ўсишини ҳисобга олиб (1-расм), махсус тренинги дастурларини ташкил этиб бориш, ёш раҳбар кадрларда стратегик қарорлар қабул қилиш компетенциясини шакллантириш имконини беради.

Стратегик қарорлар раҳбариятнинг ташкилот қандай бўлиши ва нима қилиши кераклиги ҳақидаги нуқтаи назарини акс эттиради. Улар ташкилотнинг иш услубини тубдан ўзгартириш ғоясини ўз ичига олади. Бундай қарорлар жуда мураккаб ва турли даражадаги

Қарор шакли	Зарур малакалар
Биринчи даража: одатий, кундалик	Йўриқнома ва қоидаларга сўзсиз амал қилиш, вазиятни тўғри баҳолаш. Назоратни ташкил этиш. Мотивация.
Иккинчи даража: танловга асосланган	Мақсад қўйиш. Режалаштириш. Маълумотларни таҳлил этиш.
Учинчи даража: мослашувчан	Муаммони идентификациялаш. Муаммони тизимли равишда ечиш. Ишчи гуруҳларни ташкил этиш. Мавжуд хавфларни таҳлил этиш.
Тўртинчи даража: инновацион	Ижодий бошқариш. Стратегик режалаштириш.

1-расм. Раҳбар кадрларнинг стратегик қарор қабул қилишдаги шахсий ўсиши.

ноаниқликни ўз ичига олади. Келинг, стратегик қарорларнинг асосий хусусиятларини кўриб чиқайлик [3].

Ҳозирги кунда давлат органлари ва идораларида, хўжалик бошқарув органларида стратегик қарорлар қабул қилишда кенг жамоатчилик, ходимлар, мутахассис ва экспертларни иштирок этилиш истиқболдаги мақсад ва вазифаларни аниқ белгилаб олиши, стратегик қарорлар ижроси самарадорлигини таъминлаш учун муҳим омил бўлиб хизмат қилмоқда (2-расм).

ёнида иштирок этиш функцияларини ўзида мужассам этади.

Стратегик қарорлар қабул қилишда стратегик режалаштириш концепцияси ишлаб чиқиш мақсадга мувофиқ (узоқ муддатли истиқболни ҳисобга олиш, интеграллашган ва ҳар томонлама ёндашувни амалга ошириш, миқдорий ўлчанадиган вазифаларни белгилаш, манфаатдор томонлар қарашларини ҳисобга олиш, қарор ижросини мониторингини тизимлаштириш).

Корхона мақсади ва вазифаларини тан-

2-расм. Стратегик қарорлар қабул қилишда кенг жамоатчилик, ходимлар, мутахассис ва экспертларнинг иштироки.

Мазкур жараёнда стратегик қарорлар қабул қилишда кенг жамоатчилик, ходимлар, мутахассис ва экспертларнинг иштироки бошқарув фаолиятида назорат қилиш, фаолиятни танқидий таҳлил қилиш, ташкилот учун мавжуд бўлган хавф-хатарлардан огоҳлантириш, бошқарув фаолиятини ташкил этиш ва тартибга солиш, ишчи ва ходимларда дахлдорлик ҳиссини шакллантириш, қарор лойиҳаларига муносабат билдириш ҳамда баҳо бериш орқали бошқарув жара-

лаш стратегик режалаштириш жараёнининг энг дастлабки ва масъулиятли босқичларидан ҳисобланади. Бу жараён режалаштиришнинг кейинги барча босқичлари учун мўлжал вазифасини ўтайди. Корхона маблағ фаолиятининг бош мақсади – кам маблағ сарфлаб, истеъмолчиларга юқори сифатли маҳсулот етказиб бериш, топшириқ, шартномаларини бажариш. Стратегик режалаштириш сифати ҳам ана шу бош мақсаднинг қанчалик тўғри танланганлиги ва қабул қилинганлигига боғ-

лиқ. Шу соҳадаги тадқиқотлар мақсаднинг қуйидаги мезонларга мос келиши лозимлигини кўрсатади:

- аниқ ўлчовга эга бўлиши;
- давр (муддат)нинг аниқ бўлиши;
- амалга ошириш мумкинлиги;
- мувофиқлаштирилишини таъминлаш мумкинлиги;
- устуворликка эга бўлиши.

Биринчи мезон мақсаднинг аниқ меъёрий ўлчовга эга бўлишини талаб қилади. Масалан, "шу давр ичида ходимларнинг хизмат пиллапоялари орасидаги ўсишини тахминан 10-15 фоизга ошириш", "сифати аъло, аммо баҳоси шунча фоиз паст бўлган маҳсулотни ишлаб чиқариш" ва ҳоказо. Бундай мақсадларни аниқ қўйиш билан раҳбар барча бўғинларнинг истиқболдаги ривожланиши бўйича аниқ миқдорий мўлжалларни белгилайди.

Стратегик режалаштиришдаги **иккинчи мезон** – бу прогноз қилинаётган вақт (давр)ни аниқ белгилаш лозимлиги. Бу мезонга биноан, стратегик режалаштириш узоқ муддатли (беш йилдан кўпроқ муддатга), ўрта муддатли (бир йилдан беш йилгача) ва қисқа муддатли (бир йилгача) бўлиши мумкин.

Мақсадга эришишнинг **учинчи мезони** икки нуқтаи назаридан муҳимдир. Биринчидан, мўлжалланган мақсаднинг амалга ошмаслиги корхонага катта зарар етказиши, ҳаттоки банкротликка олиб келиши мумкин. Иккинчидан, амалга ошириш мумкин бўлмаган мақсаднинг корхона олдига қўйилиши банд бўлган ходимларнинг муваффақиятга интилишини бўғиб қўяди. Бу эса, ўз навбатида, уларнинг шахсий манфаатдорлигини сўндиради. Ишлаб чиқариш самарадорлигининг пасайишига олиб келади.

Стратегик режалаштиришдаги мақсаднинг **тўртинчи мезони** – бу мақсаднинг мувофиқлаштирилишини ҳисобга олиши. Бундай талаб тўла-тўқис бошқарувчиларнинг маҳорати ва малакасига боғлиқ. Бу ерда гап қўйилган мақсаднинг бошқа мақсадларнинг амалга ошишига ҳалақит бермаслиги тўғрисида кетяпти. Бош мақсад ва қўшимча мақсадларнинг бир-бирига мувофиқ келмаслиги

турли бўғинлар ишида турли қийинчиликлар туғдириши мумкин.

Мақсадга эришишнинг **бешинчи мезони** – бу стратегик режалаштирилаётган объект билан боғлиқ бўлиб, унинг устуворлигига эътибор берилади. Масалан, фойдалилик, бозор сегментлари, молиявий ресурслар, инновация, социал ҳимоя ва бошқалар. Бу соҳалар бўйича мақсадлар ҳам мазмунан, ҳам ифодаланиш шакли нуқтаи назаридан бир-биридан тубдан фарқ қилади. Дарҳақиқат, агар сўз фойдани узоқ муддатга режалаштириш ҳақида кетса, у ҳолда асосий мақсад фойда, даромад кўлами, капитал қўйилмаларга ажратиладиган маблағ ва ҳоказолар назарда тутилади [4].

Давлат ташкилотларида стратегик қарорлар қабул қилиш жараёнининг икки асосий босқичини ўз ичига олади. Жумладан, муаммони аниқлаш (қарор самарадорлигини аниқлаш, камчиликларнинг сабабларини аниқлаш, ташқи ва ички муҳит таъсирини аниқлаш) ва ташкилотнинг ўзи ҳақидаги маълумотларни кузатиб боради. Иккинчи босқич эса муаммони ҳал қилиш (муқобил ечимларни излаб топиш, энг оптимал вариантни танлаш, қарор ижро муддатлари ва масъулларини белгилаш, қарорни ижрога йўналтириш).

Стратегик қарорлар қабул қилишда муаммоларнинг ечимлари дастурлаштирилган ёки дастурлаштирилмаган бўлиши мумкин.

Дастурлаштирилган ечимлар аниқ белгиланган, ташкилотда ушбу муаммони ҳал қилиш учун аллақачон процедуралар мавжуд ва муаммо бўйича тўлиқ маълумотлар бор. Ҳар қандай ташкилотда дастурлаштирилган қарорлар билан белгиланадиган кўплаб тадбирлар мавжуд. Масалан, касаллик таътилини тўлаш ёки ишдан бўшатиш учун жарима солиш. Аммо дастурлаштирилган қарорлар ҳам мураккаб ва кўп вақт талаб қилиши мумкин, масалан, йиллик ҳисоботни тузиш ёки бюджетни белгилаш.

Дастурлаштирилмаган ечимлар қуйидаги хусусиятларга эга:

- улар янги, кам аниқланган ва уларни ҳал қилишнинг ўрнатилган усули йўқ;

- муаммо ҳақида етарли маълумот йўқ;
- ечимнинг самарадорлиги учун аниқ мезонлар йўқ;
- қарор муқобиллари аниқ эмас;
- таклиф қилинган ҳаракат йўналишига риоя қилинадими ёки йўқми деган ноаниқлик мавжуд.

Дастурлаштирилмаган қарорлар стратегияни ишлаб чиқиш ва амалга оширишда катта роль ўйнайди. Масалан, ташкилий бўлинмаларни ёки бонус тизимларини қайта ташкил этиш каби қарорлар дастурлаштирилмаган [5].

Давлат органлари ва идораларида фаолият кўрсатаётган раҳбар кадрлар стратегик қарорлар қабул қилишда қуйидаги жиҳатларга эътибор қаратиши лозим:

- стратегик қарорлар раҳбариятнинг ташкилот қандай бўлиши ва нима қилиши кераклиги жиҳатдан эмас, балки ташкилот низоми ва дастурларида кўрсатилган стратегик мақсад ва вазифалардан келиб чиқиб қабул қилиниши керак;

- стратегик қарорлар ташкилотга ташқи муҳит билан ўзаро муносабатни таъминлашда ёрдам бериш учун мўлжалланган бўлиб, ташкилот доимий равишда ўзгарувчан муҳитга мослашиб боради;

- стратегик қарорлар ташкилотнинг ўз ресурсларини ҳисобга олиб, ташкилот фаолияти ва мавжуд ресурслар ўртасидаги аниқ мосликни таъминлашга ёрдам беради;

- стратегик қарорлар ташкилот фаолиятидаги катта ўзгаришлар, истиқбол режалар ва ривожланиш йўналишларини ўз ичига олади;

- стратегик қарорлар жуда мураккаб ва турли даражадаги ноаниқликларни бартараф этиш учун тадқиқот ўтказишни тақозо этади. шундан келиб чиқиб, раҳбар кадрлар форсайт технологияларидан фойдаланиш мақсадга мувофиқ;

- стратегик қарорлар ташкилотни бошқаришга комплекс ёндашувни талаб қилади;

- стратегик қарорлар узоқ муддатли эътиборга эга. Улар узоқ муддатли истиқболни ўз ичига олади ва узоқ муддатли аҳамиятга эга [6].

Одатда стратегик қарорлар узоқ муддатли хусусиятга эга бўлиб, ташкилот ҳаёти ва фаолиятининг барча томонларига катта таъсир кўрсатади. Стратегик режалаштириш – стратегик менежментнинг муҳим воситаси ҳисобланади.

Стратегик режалаштириш, дастлаб, хусусий секторда кенг тарқалган бўлиб, доимо ўзгариб келаётган ташқи муҳитга самарали жавоб қайтариш учун, давлат секторлари ва нотижорат ташкилотларида қўлланила бошланган. Стратегик режалаштириш бир-бирига боғлиқ бўлган уч босқичдан иборат.

Улардан **биринчи босқичи** стратегияни аниқлаш бўлиб, бу босқичда стратегик қарор қабул қилиш учун бир қатор амаллар бажарилиши керак. Аввало, стратегик режалаштиришнинг таркибий тушунчаларига кирувчи маданият, қадрият, муносабатлар, перспектива (истиқбол), миссия, узоқ муддатли мақсад ва вазифалар аниқлаб олиниши зарур, чунки бундай тушунчалар турли жамиятларда турлича бўлади. **Иккинчидан**, давлат ташкилотлари ва идораларига кескин таъсир этувчи сиёсий, ижтимоий, иқтисодий, технологик, демографик каби ташқи муҳитлар баҳоланиб олиниши муҳим. Раҳбарият эса бу таъсир кучларига самарали жавоб қайтаришнинг муқобил чора-тадбирларини ишлаб чиқишлари керак. **Учинчидан** эса, ташкилот ва муассасаларининг келажақда ўз мавқеини сақлаб қолиш ёки илғорлашиб кетишига асос бўлувчи ўзининг кучли ва заиф томонлари, яъни молиявий ресурси, инсон ресурслари, академик ва илмий салоҳияти кабиларни баҳолаб олиши лозим.

Стратегик қарор мақсадга эришишда муҳим аҳамиятга эга. У юқори бошқарув органлари томонидан туб ва истиқболли дастурларни ишлаб чиқиш мақсадларида қабул қилинади. Бундай дастурларга:

- хусусийлаштириш жараёнларини чуқурлаштириш;
- рақобат муҳитини шакллантириш;
- чуқур таркибий ўзгаришларга эришиш;
- кичик ва ўрта бизнесни ривожлантириш каби дастурлар мисол бўла олади.

Хулоса қилиб айтганда, стратегик қарорлар қабул қилишнинг замонавий усуллар асосида келажакдаги муаммо ва имкониятларни расмий истиқболини белгилашдан иборат ва у ташкилот ҳамда муассасалар раҳбар кадрларини узоқ муддатли режаларни тайёрлашга йўналтирилган. Стратегик режалаштиришнинг хусусиятлари биринчидан, миллий режа элементларни ягона стратегик яхлит тарзда қарайди. Иккинчидан, стратегик режалаштириш узоқ муддатли келажакка қаратилган. Учинчидан, ташкилотларни келажакдаги муваффақиятли ривожланишини белгилайди.

Давлат органлари ва идораларида

стратегик қарорлар қабул қилиш ташкилот стратегик мақсадларини амалга оширишга қаратилган дастурларни ишлаб чиқишда ишлатилади. Улар узоқ муддатга, одатда, бир неча йилга ҳисобланади ва стратегик масалаларни ҳал этишда ишлатилади, шунинг учун уни истиқбол режаси деб атайдилар.

Глобаллашув шароитида стратегик қарорлар ташкилот ва идоралар фаолиятидаги янгича ёндашувлар, кескин бурилишларни силлиқ ўтишини таъминлайди. Стратегик қарорлар давлат органларидаги янги манбалар ҳисобига бутун иқтисодий ва ижтимоий муаммоларни ечишга ёрдам беради.

Манба ва адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 21 декабрдаги "Янги Ўзбекистон маъмурий ислохотларини амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги ПФ-269-сонли Фармони. // <https://lex.uz/uz/docs/6324756>
2. Ansoff, H.I. (1977) 'The state and practice of planning systems', Sloan Management Review 18 (2).
3. Bailey, A. and Johnson, G. (1994) 'The process of strategy development', Cranfield School of Management.
3. Ольга Дмитриевна Волгогонова. Принятие стратегических решений и уровни стратегического планирования. // https://www.elitarium.ru/prinjatie_strategicheskikh_reshenijj/
4. Холов А.Х. Олий таълимда стратегик қарорлар қабул қилиш ва жамоатчилик назорати. Ўқув-услубий мажмуа. – Т.: БИММ, 2021. – 28-29 б.
5. Victoria, Artur. (2019). Taking a Decision. 10.13140/RG.2.2.20034.63684. https://www.researchgate.net/publication/331929637_Taking_a_Decision
6. Ahmed, Anwar & Bwisa, Henry & Otieno, Romanus & Karanja, Kabare. (2014). Strategic Decision Making: Process, Models, and Theories. Business Management and Strategy. 5. 78. 10.5296/bms.v5i1.5267.

ЁШ МУТАХАССИСЛАРНИНГ ДАВЛАТ ФУҚАРОЛИК ХИЗМАТИДА МОСЛАШУВИ (муаммонинг ўрганилганлик даражаси)

Анвар ЮЛДАШЕВ,

Ўзбекистон Республикаси Президенти
хузуридаги Давлат бошқаруви
академияси “Бошқарувда АКТ”
кафедраси профессори,
тарих фанлари доктори

Навруз БЕКМУРОДОВ,

Ўзбекистон Республикаси Президенти
хузуридаги Давлат бошқаруви
академияси стажёр-тадқиқотчиси

Аннотация: мазкур мақолада ёш мутахассисларнинг давлат фуқаролик хизматида мослашуви масалалари таҳлил қилинган. Адолатли жамият асосларини яратиш, ҳокимиятни бошқариш ва унинг функцияларини бўлиб амалга оширишга қаратилган дастлабки ғоялар, ёшларни давлат фуқаролик хизматида жалб қилиш, давлат ҳокимияти ва бошқаруви демократлаштиришда ёшларнинг ўрни каби масалалар ўрганилган.

Калит сўзлар: ёшлар (ёш фуқаролар), ёш мутахассислар, давлат фуқаролик хизмати, давлат ҳокимияти, мослашув, малака ошириш, адолатли жамият.

Адаптация молодых специалистов на государственной гражданской службе (уровень изученности проблемы)

Анвар Юлдашев,

профессор кафедры “ИКТ в менеджменте”
Академии государственного управления
при Президенте Республики Узбекистан,
доктор исторических наук,

Навруз Бекмуродов,

стажер-исследователь Академии
государственного управления при Президенте
Республики Узбекистан

Аннотация: в данной статье анализируются вопросы адаптации молодых специалистов на государственной гражданской службе. Изучались такие вопросы, как создание основ справедливого общества, первоначальные идеи, направ-

ленные на управление властью и осуществление ее функций, привлечение молодежи на государственную службу, роль молодежи в демократизации государственной власти и управления.

Ключевые слова: молодежь (молодые граждане), молодые специалисты, государственная гражданская служба, государственная власть, адаптация, повышение квалификации, справедливое общество.

Adaptation of young professionals in the state civil service (level of study of the problem)

Anvar Yuldashev,

Professor of the “ICT in Management” Department
of the Academy of Public Administration under the
President of the Republic of Uzbekistan,
DSc (in History), Professor,

Navruz Bekmurodov,

Intern-researcher at the Academy of Public
Administration under the President of the
Republic of Uzbekistan

Abstract: this article analyzes the issues of adaptation of young professionals in the state civil service. Issues such as the creation of the foundations of a just society, the initial ideas aimed at the management of power and the implementation of its functions, the involvement of young people in the civil service of the state, and the role of young people in the democratization of state power and management were studied.

Keywords: youth (young citizens), young professionals, state civil service, state power, adaptation, training, fair society.

Юртимизда турли соҳалардаги ислохотларни изчил ва самарали амалга оширишда ижтимоий-сиёсий, иқтисодий ва ҳуқуқий жиҳатдан ривожланишни таъминлайдиган кадрларни тайёрлаш ва жой-жойига қўйиш устувор вазифа ҳисобланади. Сўнгги йилларда давлат хизматига муносиб кадрларни тайёрлаш, ёшларга оид давлат сиёсатини тубдан ислоҳ қилиш ва янги босқичга кўтариш борасида бир қатор ютуқларга эришилди. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев 2022 йил 8 август кунини “Давлат фуқаролик хизмати тўғрисида”ги Қонунни имзолади [1]. Давлат раҳбари ҳужжатга давлат хизмати соҳасидаги муаммоларни ҳал қилиш 30 йилга кечикканлигини таъкидлаган йиғилишдан кейин имзо чекди. **“Ҳали давлат хизмати чинакам халқни рози қиладиган тизимга айлангани йўқ”**, – деди Юртбошимиз. Шу билан бирга, Президент Қонун икки йил давомида “чуқур муҳокамалар асосида” маҳаллий ва хорижий экспертларни жалб қилган ҳолда ишлаб чиқилганини айтган эдилар [2].

Агар хориж тажрибасига эътибор қаратсак, ҳозирги кунда давлат фуқаролик хизмати масаласи АҚШ, Россия, Буюк Британия, Германия, Франция, Жанубий Корея, Сингапур ва бошқа давлатларда тадқиқот объекти сифатида ўрганилмоқда [3]. Ўзбекистонда ҳам миллий ва хорижий тажрибалар асосида юксак салоҳиятли давлат хизмати кадрларини тайёрлаш, қайта тайёрлаш жараёнини тизимли ва самарали ташкил этиш ҳамда давлат хизмати соҳасидаги кадрлар фаолиятини такомиллаштириш масаласи янги босқичга кўтарилди.

Ёш мутахассисларнинг давлат фуқаролик хизматида мослашуви, ўз ўрнини топиши ва фаолияти самарадорлигини баҳолаш тизимини жорий этиш бўйича тадқиқотларнинг етарлича эмаслиги мазкур соҳада тизимли тадқиқотлар олиб боришни тақозо этади. Зеро, Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев 2018 йил 18 декабрь кунини замонавий кадрларга бўлган эҳтиёжни тўлдириш, билимли ёшларни стратегик соҳаларга жалб этиш масалаларига бағишланган йиғилишда **“...замон талаби, ислохотлар**

шиддатига мос кадрларни тарбиялашимиз керак. Бу масала бизнинг келажагимиз, бизнинг эртанги кунимиз”, – дея таъкидлаганлар [4].

Антик даврларда Суқрот, Демокрит, Платон, Аристотель, Эпикур, Полибий, Цицерон каби мутафаккирлар томонидан адолатли жамият асосларини яратиш, ҳокимиятни бошқариш ва унинг функцияларини бўлиб амалга оширишга қаратилган дастлабки ғоялар илгари сурилган [5]. Хитой мутафаккирлари Лао-Цзи, Конфуций, Сун-цзи ва бошқалар таълимотида донолик, инсонпарварлик, садоқат, катталарни ҳурмат қилиш, жасорат; қонун инсон манфаатларига хизмат қилиши каби масалаларга кенг ўрин берилган [6].

Тиббиёт, фалсафа, география, математика, астрономия, давлат бошқаруви, халқаро алоқалар, жанг санъати, ижтимоий-сиёсий, ахлоқий фикрлар тарихига улкан ҳисса қўшган давлат арбоблари, қомусий олимлар – Шарқ мутафаккирлари: Абу Наср Форобий, Абу Райҳон Беруний, Ибн Сино, Юсуф Хос Ҳожиб, Низомулмулк, Унсур ал-Маолий Кайковус, Амир Темур, Жалолiddин Давоний, Алишер Навоий, Ҳусайн Воиз Кошифий, Заҳириддин Муҳаммад Бобур, Самандар Термизий асарларида кишилик жамиятининг вужудга келиши ва ривожланишининг табиий сабаблари, адолат ва ахлоқ шаклланишининг узвий қонуниятлари, инсон ва жамиятнинг ўзаро муносабатлари баён этилади. Шунингдек, давлат амалларини топширишда назорат қилиш чораларини кўриб бориш ва бунда бошқарувнинг бир маромдаги фаолиятини таъминлаш, аъёнларнинг ҳокимиятга бўлган хуфиёна интилишларини давлат манфаатларига мос равишда мувофиқлаштириш, давлат бошқарувининг шаклланиши ва ривожланиши; устоз-шогирдлик одоби, қадрияти, мулоқот шартлари; касб ва иш бажарувчининг одоблари ҳамда вазифалари, шунингдек, давлат хизмати кадрларига оид дастлабки қарашлар кенг миқёсда ўрганилган.

Жумладан, Форобий шундай таъкидлайди: “Маданий жамият ва маданий шаҳар (ёки мамлакат) шундай бўладики, шу мам-

лакатнинг аҳолисидан бўлган ҳар бир одам касб-хунарда озод, ҳамма баб-баробар бўлади, кишилар ўртасида фарқ бўлмайди, ҳар ким ўзи истаган ёки танлаган касб-хунар билан шуғулланади. Одамлар чин маъноси билан озод бўладилар. Бири иккинчисига хўжайин бўлмайди. Одамларнинг тинчлик ва эркинликларига халақит берувчи султон (подшоҳ) бўлмайди. Улар орасида турли яхши одатлар, завқ-лаззатлар пайдо бўлади” [7]. Шу тариқа олим бугун бизнинг тасаввуримиздаги демократик давлат шакллари ва унда бошқарувнинг сиёсий ва фалсафий моҳиятини яратишга эришади.

Яна бир мутафаккир – Абу Али ибн Сино адолатли жамиятнинг мавжуд бўлиши шарти сифатида биринчи ўринга инсонлар ўртасидаги меҳр-оқибат ва ахлоқий муносабатларни қўяди. Унинг фикрича, юксак ахлоқ соҳиб бўлишга фақат ва фақат маърифат ёрдамида эришиш мумкин. Ибн Сино ахлоқий муносабатларнинг юксалиши жамиятнинг маънавий-ахлоқий соғломлиги ва собитлигини таъминлаш омили эканлигини алоҳида таъкидлайди [8].

Соҳибқирон бобомиз Амир Темурнинг “Темур тузуклари” ҳозирга қадар жаҳон олимларини, ҳар биримизни ҳайратга солиб келмоқда. Негаки, уларда битилган сўзлар Темур даҳосининг нечоғли донишмандлигига ишора бўлиши билан бирга, долзарблиги билан ҳам ғоят қадрли ва аҳамиятлидир. Бу жиҳатлар Темур бобомиз маънавий меросининг “Мамлакат ишлари тузуклари” қисмида келтирилган битикларда ҳам ўзининг ёрқин ифодасини топган.

“Мамлакат ишлари тузуклари”

“Дину шариат ишлари тузукини тартибга келтирганимдан кейин, салтанатим корхонасининг тузукини тузишга киришдим. Салтанат ишларини қонун ва қоидалар, тўра ва тузукка солиб, салтанатим мартабаю эътиборини сақладим. Салтанатим обрў-мартабасини сақлаш тузуклари қуйидагилардир.

Биринчидан, салтанатим қонун-қоидаларини ислом дини ва кишиларнинг энг хайрлиси (ҳазрати Муҳаммад)нинг шариатига боғлаб, иззату ҳурматлаш вожиб бўлган онҳазратнинг авлоди ва саҳобаларига

муҳаббат билдириш асосида туздим. Салтанатим мартабасини тўра ва тузуклар асосида шундай сақладимки, унинг ишларига аралашшга ҳеч бир кимсанинг қурби етмасди.

Иккинчидан, сипоҳу раиятни умид ва қўрқув орасида сақладим. Дўст-душманни муросаю мадора мартабасида тутдим. Қилмишларини, айтган гапларини сабр-тоқат ва чидам билан ўтказдим. Дўст-душмандан кимки менга илтижо қилиб келса, дўстларга шундай муомала қилдимки, дўстлиги янада ортди, душманларга эса шундай муносабатда бўлдимки, уларнинг душманлиги дўстликка алмашди...

Учинчидан, ҳеч кимдан ўч олиш пайида бўлмадим. Тузимни тотиб, менга ёмонлик қилганларни Парвардигори оламга топширдим. Иш кўрган, синалган, шижоатли эр-йигитларни қошимда тутдим. Софдил кишилар, саййидлар, олимлар ва фозилларга даргоҳим доим очик эди. Нафси ёмон ҳимматсизларни, кўнгли бузук қўрқоқларни мажлисимдан қувиб юбордим.

Тўртинчидан, очик юзлилик, раҳмшафқат билан халқни ўзимга ром қилдим. Адолат билан иш юритиб, жабр-зулмдан узоқроқда бўлишга интилдим...” [9].

Жамият тараққий этмоғи учун адолат мезонларига қатъий амал қилинмоғи зарур. Буюк бобокалонимиз Алишер Навоий асарларида бунга алоҳида урғу берилган. Улуғ мутафаккир “Лисонут-тайр” асарида мана бундай ёзади: “Адл бир қўрғондирки, сув солиб йиқилмас ва ўт била куймас, манжаниқ била бузилмас. Ва адл ганжидурким, кўпрак олган сайин кўпрак бўлур, озроқ харж қилсанг, озроқ бўлур” [10]. Дарҳақиқат, моддийлик қийматига эга бўлган ҳар қандай мулкнинг маълум бир бўлаги ишлатилса, у камаяди. Лекин Навоий таъкидича, одиллик сувда йиқилмайди, оловда куймайди, қанча сарфласанг, шунча кўпаяди.

Хусусан, “Вақфия” асарида ҳазрат Навоий жамият адолатсизликдан, тараққиётга тўсиқ бўладиган турли иллатлардан холи бўлиши зарурлигини қуйидагича бадий талқин этади:

То ҳирсу ҳавас хирмани барбод ўлмас:

То нафсу ҳаво қасри барафтод ўлмас.

*То зулму ситам жониға бедод ўлмас,
Эл шод ўлмас, мамлакат обод ўлмас* [11].

Ана шу фикрларнинг ўзи ҳам кўрсатиб турибдики, ҳазрат Алишер Навоийнинг адолат мезони юксак бўлган. Унинг учун қонун ҳар нарсадан устун ҳисобланган.

XV-XIX асрларда Ғарб олимлари: Никколо Макиавелли, Томас Гоббс, Жон Локк, Шарль Монтескье, Иммануил Кант, Жан Жак Руссо, Томас Жефферсон ва бошқалар томонидан сиёсий ҳокимият, ҳуқуқий давлат қурилиши концепциясининг замонавий таълимоти ҳамда унинг тушунчалари ривожлантирилди.

Янги давр сиёсий фанининг асосчиси дея тан олинган италян гуманисти Никколо Макиавелли мақсад ҳокимиятни эгаллаш, сўнг-ра эса уни тутиб туришдан иборат бўлиб, бошқа ҳамма нарса, шу жумладан, ахлоқ ва дин ҳам восита деган ғояни илгари суради. У шундай ёзади: "Агар ҳукмдор халқ ёрдамида ҳокимиятга келган бўлса халқнинг дўстлигини сақлашга доим уриниши керак, зероки бу қийин ишмас, чунки халқ фақат ўзини алдов ва ҳийладан ҳимоя қилишни сўрайди. Агар ҳукмдор халқнинг истагига зид ўлароқ, зо-дагонлар ёрдамида ҳокимиятга келган бўлса ҳам, барибир халқ раъини ўзига қаратмоғи унинг биринчи вазифаси бўлмоғи лозим. Бу жуда осон, фақат уни ҳимояга олмоқ керак... Хулоса сифатида шуни айтишим керакки, ҳукмдор халқ меҳрини қозониши керак, акс ҳолда қийин кунларда, албатта, ҳокимиятдан ағдарилади" [12].

Машҳур француз адиби, ҳуқуқшуноси ва файласуфи **Шарль-Луи де Монтескье** "Қонунларнинг руҳи тўғрисида" номли фунда-ментал асарида демократия, эркинлик ҳақи-да тўхталиб шундай ёзади: "Сиёсий эркинлик хоҳлаганча иш тутиш дегани эмас. Эркинлик қонун йўл қўйган ҳар қандай ишни бажариш ҳуқуқи билан белгиланади. Агар фуқаро қо-нунда тақиқланган ишга қўл урса, эркинлик-дан маҳрум бўлади" [13].

Германиялик мутафаккир **Иммануил Кант** ўзининг асосий эътиборини инсонлар-нинг қонунларга қатъий амал қилишлари-нинг ҳамда давлат тузилишининг фалсафий муаммоларига қаратади. Унинг фикрича, ин-сонлар жамоасининг табиий ҳолати – бу жа-

моада мажбур этувчи қонунларнинг мавжуд эмаслиги билан белгиланади. Бу шубҳасиз, инсонлар жамоасининг ёввойи ва эркинли-ги жиловланмаган ҳолатидир. Ушбу ҳолат ҳар бир инсоннинг барча инсонлар билан, барчанинг бир инсон билан бўладиган уру-ши – курашидир. Бу, албатта, ахлоқ нуқтаи назаридан адолатсизликдан ўзга нарса эмас. Аммо ҳар бир инсоннинг барча билан уру-шига боғлиқ ҳолатни четлаб ўтиш учун, ин-сон фуқаровий жамиятга бирлашмоғи зарур. Мазкур жамиятнинг асосини эса, ҳар бир инсоннинг бир-бирига нисбатан тенглиги-ни сўзсиз ўрнатувчи ҳуқуқ ташкил этмоғи лозим [14].

Жан Жак Руссонинг фикрича, давлат республика шаклида бўлиб, на бойлар ва на камбағаллар бўлишига йўл қўйилмаслиги ке-рак. Халқнинг манфаатларини ҳимоя қилув-чи олий орган – халқ мажлислари тузилмоғи кўрсатилган. Бу орган чиқарган қарорлар ҳукумат ва ҳукмрон ташкилотлар томони-дан бажарилиши мажбурий деб ҳисоблан-ган. Кўриниб турибдики, бир пайтлар идеал ғоя деб саналган Руссонинг қарашлари бу-гунги кунда қўплаб ривожланган давлатлар-нинг сиёсий тизимлари негизини ташкил этади [15].

"Озодликнинг қиймати – муттасил огоҳ-лик" ғоясини илгари сурган АҚШнинг учинчи президенти **Томас Жефферсон** "мамлакат ривожининг отаси" сифатида эътироф эти-лади. Жефферсон президентлик йилларида эркинлик, тенглик принципларини амалда намоён этиш мақсадида давлат бошқаруви-га янги амалиёт ва тажрибаларни қўллаган. Бу эса АҚШнинг тараққиёт тарихида туб бу-рилиш ясаган. У ўзининг сиёсий қарашлари-да монархия бошқарувини рад этиб, демо-кратик сайловларга асосланган республика бошқарувини қўллаб-қувватлайди. 1776 йил-да "АҚШ мустақиллиги баёноти"да ўз сиёсий қарашини шундай ёзади: "...ҳамма одамлар тенг қилиб яратилганлар ва уларнинг ҳам-малари ўзларини яратувчи томонидан (туғ-ма ҳамда ажралмас) шак-шубҳасиз ҳуқуқлар билан инъомланганлар, бундай ҳуқуқлар қа-торига ҳаёт, эркинлик ва бахт-саодатга инти-лиш киради" [16].

Шахснинг ижтимоий муҳитга мослашуви масаласи бир неча бор турли ижтимоий ва гуманитар фанларнинг тадқиқот объекти бўлган. Уларнинг айримларига қуйида тўхталиб ўтаемиз:

1) Шахснинг ижтимоий муҳитга мослашуви ҳодисасини илк бор **психология фани** мутахассислари ўрганишган.

Бу йўналишда, дастлаб, Ғарб олимларидан З.Фрейд, Х.Хартман, Ж.Пиаже, Э.Эриксон, А.Маслоу ва бошқалар **шахснинг ижтимоий муҳитга мослашувининг психологик жиҳатларини назарий ва экспериментал нуқтаи назардан** кўриб чиқдилар.

Инсон руҳиятининг янги бир моделини кашф этган **З.Фрейд**, гарчи ўз асарларида “адаптация” (мослашиш) тушунчасини ишлатмаса ҳам, аслида бу жараёни “Ид” (Инстинктлар), “Эго” (Мен) ва “Супер-эго” (Юксак Мен – одамни ўраб турган муҳит, жамият) бўлимлардан иборат уч таркибли тузилмаларининг ўзига хослиги билан тавсифлайди [17].

“Адаптация шахснинг ўз муҳитида (асбоблар, технология ва бошқалар воситасида) амалга оширадиган ўзгаришлари, шунингдек, унинг психик ва физиологик тизимидаги ўзгаришлар туфайли юзага келиши мумкин. Фрейднинг аллопластик (атроф-муҳитни ўзгартириш йўли билан эмас, балки ўзини ўзгартириш) ва аутопластик (ўзини асл нусага, яъни табиатга ўхшатиш) ўзгаришлар тушунчаси бу ерда ўринлидир. Ҳайвонлар ҳам фаол ва мақсадли равишда ўз муҳитини ўзгартиришади, масалан, ин ва уялар қуриш орқали. Бироқ, кенг қўламдаги аллопластик мослашувлар фақат одамларгагина хос ҳолат саналади. Бу ўринда икки жараён юзага келади: инсоний ҳаракат атроф-муҳитни одам хизматида мослаштиради, кейин эса инсон (такроран) ўзи яратишга ёрдам берган муҳитга мослашади. Кўпинча ушбу вазиятда “Супер-эго” (Юксак Мен) функцияси аллопластик ёки аутопластик ҳаракатнинг қайси бири мос келадими ёки йўқлигини ҳал қилади. Бироқ, аслида, ғайриихтиёрий майллар ва қариндошлик омиллари ҳам доимо роль ўйнайди. Адаптациянинг учинчи шакли, аллопластик ва аутопластик шакллардан мут-

лақо мустақил ва улар билан мутлақо бир хил бўлмаган, бу организмнинг ишлаши, ҳаракат қилиши учун қулай бўлган янги муҳитни танлашдир. Таъкидлаб айтаманки, янги қулай муҳитларни топиш, айниқса, инсоннинг мослашувида катта аҳамиятга эга” [18], – дейди машҳур психоаналитик **Х.Хартман**.

2) **Социология фани** олимлари “мослашув” атамаси пайдо бўлган пайтдан бошлаб, ушбу муаммони соҳа нуқтаи назаридан ўрганишга киришдилар.

Ғарб олимларидан биринчилардан бўлиб, Э.Дюркгейм, М.Вебер, Т.Парсонс, Э.Тоффлер ва бошқалар **ўзгарувчан муҳитда инсоннинг юксалиши сабаб ва шартлари, ижтимоий муҳитга хос бўлган меъёрлар ва қадриятларни ўзлаштириш механизмлари, инсоннинг ижтимоий муҳит билан фаол ўзаро муносабатда бўлиши** каби масалаларни ўргандилар.

Э.Дюркгейм мослашувни ижтимоий нормаларнинг инсон хулқ-атворида таъсирини таҳлил қилиш нуқтаи назаридан кўриб чиқди. Француз социологи ижтимоий воқеликнинг асосини фактлар ташкил қилади, деб таъкидлайди. Фактлар, ўз навбатида, иккита муҳим хусусиятга эга. Биринчидан, объектив характерга эга бўлиб, шахсларнинг иродасига боғлиқ эмас. Иккинчидан, уларга мажбурлаш кучи ато қилинган, яъни инсонга интериоризация (ташқи ижтимоий фаолиятни ўзлаштириш туфайли одам ички психикасининг шаклланиши) механизмлари орқали босим ўтказиш қобилияти мавжуд. Яъни, ижтимоий регуляторлар нафақат мажбурий равишда, балки шахслар учун “истаганлиги” билан ҳам белгиланади. Шундай қилиб, Э.Дюркгеймнинг фикрича, мослашиш – бу шахс томонидан икки томонлама, моҳиятан амбивалент мажбурий-ихтиёрий характерга эга бўлган умумий ижтимоий нормаларни амалга оширишдир [19].

М.Вебер мослашиш ҳақидаги таълимотни шахснинг ижтимоий ҳаракатининг ўзига хос хусусияти – мақсадга мувофиқликка боғлаб талқин этди. Унинг назариясига кўра, инсон мақсадларини амалга ошириш ва унга эришиш учун уларни оқилона воситалар билан боғлашга интилади. Шу муносабат билан

мослашиш инсон эҳтиёжларини қондиришнинг энг мақбул усули сифатида ишлайди [20].

Америка социологи **Т.Парсонс** адаптацияни ўзи олға сурган социологик назария доирасида ўрганган бўлиб, у шахсни ижтимоий тизимларга киритиш жараёнларини тавсифлайди. Олим таъкидлайдики, инсон жамиятда мавжуд бўлган қадриятлар, меъёр ва анъаналарни бошқа одамлар билан муносабатда бўлиш жараёнида “ўзига сингдиради”, пировардида, ижтимоий тизимнинг бир қисмига айланади. Мослашув ижтимоий муҳитга хос бўлган меъёрлар ва қадриятларни ўзлаштиришнинг шахсий механизмлари туфайли юзага келади [21].

Америкалик иқтисодчи, социолог, футуролог, постиндустриал жамият концепцияси назариётчиларидан бири **Элвин Тоффлер** “Келажак шоки” номли асарида: “Ўзгариш – нафақат ҳаётнинг зарурий элементи, балки ҳаётнинг ўзи. Мажозий қилиб айтганда, ҳаёт мослашиш, мувофиқлашишдир” [22], деб ёзади.

Юртимиз олимлари томонидан давлат фуқаролик хизмати, ёш мутахассислар тайёрлашга оид масалалар билвосита ва бевосита тадқиқ этилиб, бу жараён ҳозирги кунда, яъни, туб ислохотлар амалга оширилаётган янги даврда ҳам жадаллик билан давом этмоқда. Биринчидан, давлат фуқаролик хизматининг назарий-методологик ва концептуал жиҳатлари **Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев** асарларида ҳар томонлама ва тизимли тарзда ёритиб берилган. Уларда давлат фуқаролик хизматининг Янги Ўзбекистонда ҳуқуқий демократик давлат қуриш ва фуқаролик жамиятини шакллантириш жараёнидаги ўрни ва аҳамияти ҳамда улар олдида турган долзарб масалаларга оид концептуал ғоя ва фикрлар мавжуд. Иккинчидан, **миллий давлатчилик ва ҳуқуқий тизимни шакллантириш**

нинг умумий масалалари ҳамда давлат хизматининг ташкилий-ҳуқуқий, назарий-ҳуқуқий асосларини ўрганган ўзбек олимларидан: Х.Одилқориев, А.Саидов, О.Хусанов, Н.Саид-Ғазиева, Э.Хожиев, Д.Раҳимова, А.Қодиров, Ш.Асадовлар, **шунингдек, давлат бошқарув кадрлари ва раҳбар кадрлар тайёрлаш тарихи, миллий ўзига хослиги, унинг маънавий, ахлоқий жиҳатларини** ўрганган: Қ.Абдурахмонов, М.Бекмуродов, И.Эргашев, А.Сагдуллаев, Қ.Қуранбоев, Т.Алимардонов, Ф.Равшанов каби олимлар ҳамда тадқиқотчиларнинг шу мавзудаги асарларини қайд этиб ўтиш мумкин.

Юқорида қайд қилинган барча тадқиқот ишлари кадрлар сиёсати, ёшлар масалалари, уларнинг фаолияти ва жамиятда ўз ўрнини топиши билан бевосита алоқадорлигини таъкидлаш лозим. Лекин давлат фуқаролик хизматида ёшларнинг иштироки ва уларнинг мослашув масалаларини алоҳида тадқиқ этиш асосий мақсад қилиб қўйилмаган. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномасидаги: **“Бугун ҳаётнинг ўзи биздан профессионал, тезкор ва самарали давлат хизмати тизимини шакллантириш, янгича фикрлайдиган, ташаббускор, эл-юртга садоқатли кадрларга кенг йўл очиш бўйича самарали тизим ишлаб чиқишни талаб этмоқда”** [23], деган фикрлари давлат фуқаролик хизматида ёш мутахассисларнинг давлат фуқаролик хизматида мослашувини ўрганишни тақозо этади. Бу ёшларни давлат фуқаролик хизматига жалб қилиш, давлат ҳокимияти ва бошқарувини демократлаштиришда ёшларнинг ўрни ва иштироки билан боғлиқ реал ҳолатни аниқ баҳолашга, ундаги ўзгаришлар ва тенденцияларни ўрганишга ҳамда мавжуд муаммолар бўйича муайян хулосалар чиқаришда муҳим илмий, назарий ва амалий аҳамият касб этади.

Манба ва адабиётлар рўйхати:

1. <https://lex.uz/uz/docs/6145972>
2. <https://xs.uz/uzkr/post/hali-davlat-khizmati-chinakam-khalqni-rozi-qiladigan-tizimga-ajlangani-joq-shavkat-mirziyoev>
3. Ким Пан Сук. Давлат бошқарувида инсон ресурслари. 2018 йил нигоҳида. Глобальные и региональные тренды развития государственной службы. – Астана, 2016. – С. 326.
4. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев 2018 йил 18 декабрь куни замонавий кадрларга бўлган эҳтиёжни тўлдириш, билимли ёшларни стратегик соҳаларга жалб этиш масалаларига бағишланган йиғилишдаги нутқи. <https://president.uz/uz/lists/view/2202> – Ўзбекистон Республикаси Президентининг расмий веб-сайти.
5. Аристотель. Политика // Аристотель. Сочинения: В 4 т. (Перевод с древнегреч. С.Жебелева). – М.: "Мысль", 1983. Т. 4. – С. 376-644; Лазарев В.В., Липень С.В., Саидов А.Х. Теория государства и права. Учебник. Под ред. акад. Абдурахманова К.Х. – Т.: "Akademiya", 2007. – С. 736.
6. Лао-Цзи. Дао фазилатлар китоби. – Т.: "Академнашр", 2020. – 112 б; Конфуций. Сухбат ва мулоҳазалар (Лун Юй). – Т.: "Янги аср авлоди", 2014. – 272 б; Сун Цзи, Гари Галиарди. Жанг ва маркетинг санъати. – Т.: "Hamroh Books", 2021. – 156 б.
7. Абу Наср Форобий. Фозил одамлар шаҳри. – Т.: Абдулла Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти, 1993, – 190 б.
8. Жакбаров М. Комил инсон ғояси: тарихий-фалсафий таҳлил. – Т.: Абу Али ибн Сино нашри, 2000. – 106-108 б.
9. Темур тузуклари / форс тилидан ўзбек тилига ўнгирган таржимонлар: А.Соғуний ва Ҳ.Кароматов. – Тошкент: "Yangi kitob", 2020. – 127-128 б.
10. Алишер Навоий. Лисонут-тайр. МАТ. 20 жилдлик, 1 Ж. 2. – Т.: "Фан", 1996. – 20 б.
11. Алишер Навоий. Маҳбуб ул-қулуб; Муншаот; Вақфия. МАТ. 20 жилдлик, 14 Ж. 3. – Т.: "Фан", 1998. – 258 б.
12. Макиавелли Н. Хукмдор. – Т.: "Давр-пресс", 2019. – 23 б.
13. Монтескье Ш.Л. Избранные произведения. – М.: Государственное издательство политической литературы. 1955. – С. 288-289.
14. Муҳитдинов Ф. Бозор ва ҳуқуқ (Адам Смит ва Иммануил Кант: назарий ғоя ва қарашлар муштараклиги). – Т.: Фалсафа ва ҳуқуқ институти нашриёти, 2005 йил. – 26 б.
15. Алимардонов Т. Сиёсат ва ахлоқ мувозанати. – Т.: "Янги аср авлоди", 2011. – 72-73 б.
16. <https://www.monticello.org/research-education/thomas-jefferson-encyclopedia/>
17. Фрейд З. Введение в психоанализ. – М.: "Наука", 1990. – С. 456.
18. Хартманн Х. Эго-психология и проблема адаптации. – М.: "Институт общегуманитарных исследований", 2002. – С. 17-18.
19. Дюркгейм Э. О разделении общественного труда. Пер. с фр. А.Б. Гофмана, примечания В.В. Сапова. – М.: "Канон", 1996. – С. 353; Самара Г.Н. Социокультурная адаптация молодежи в период радикальных трансформаций. – М.: ООО "Фирма Светотон ЛТД", 2004. – С. 205.
20. Вебер М. Избранные произведения. – М.: "Прогресс", 1990. – С. 880.
21. Парсонс Т. Система современных обществ. – М.: "Аспект Пресс", 1998. – С. 270; Парсонс Т. Функциональная теория измерения. Американская социологическая мысль. – М., 1994. – С. 497.
22. Тоффлер Э. Шок будущего. – М.: ООО "Издательство АСТ", 2004. – С. 370.
23. <http://www.ach.gov.uz/uz/lists/view/54>

“БИР МАКОН, БИР ЙЎЛ” – ҲАМКОРЛИКНИНГ ЯНГИ МОДЕЛИ СИФАТИДА

Гузал САЪДИЕВА,

Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси “Давлат бошқарувининг сиёсий асослари” кафедраси мудири, сиёсатшунослик фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), Тошкент давлат шарқшунослик университети мустақил изланувчиси

Аннотация: маълумки, аср бошида Европа ва Осиё ўртасидаги савдо айланмаси тез суръатларда ўсишни бошлади, бу эса қитъанинг бир қисмидан бошқасига товарларни тезроқ ва арзонроқ етказиб бериш учун янги логистика ва инфратузилма йўналишларини талаб қила бошлади. “Бир макон, бир йўл” – бу Хитой Халқ Республикасининг энг глобал иқтисодий лойиҳаси бўлиб, мамлакат ушбу лойиҳани фаол равишда илгари суриб келмоқда ва бу лойиҳа ХХР ташқи сиёсатининг асосий устувор йўналиши бўлибгина қолмай, ХХРдаги иқтисодий тараққиётни мамлакатнинг барча ҳудудларига бирдек тақсимлашга қаратилган лойиҳа бўлиб қолмоқда.

Мақоланинг асосий мақсади – ХХI аср янги Ипак йўли ва денгиз Ипак йўлининг иқтисодий камарини яратиш сабаблари, йўналишлари, камчиликларини кўриб чиқишдан ҳамда лойиҳада Марказий Осиё давлатларининг иштирок этиши қанчалик фойдали эканлигини таҳлил қилишдан иборат.

Калит сўзлар: “Бир макон, бир йўл”, Ипак йўли, Хитой Халқ Республикаси, Марказий Осиё, Ўзбекистон, ташаббуслар, иқтисодий ташаббус.

“Один пояс, один путь” в качестве новой модели сотрудничества

Гузал Саъдиева,

зав. кафедры “Политические основы государственного управления”, доктор философии (PhD) по политическим наукам, самостоятельный соискатель Ташкентского государственного университета востоковедения

Аннотация: известно, что в начале века товарооборот между Европой и Азией начал стремительно расти, что стало требовать новых логистических и инфраструктурных направлений для более быстрой и дешевой доставки товаров из одной части континента в другую. “Один пояс, один путь” – самый глобальный экономический проект Китайской Народной Республики, и страна активно продвигает этот проект, который являясь главным приоритетом внешней политики КНР, остается проектом, направленным на равномерное распределение экономического развития в КНР на все регионы страны.

Основная цель статьи – рассмотреть причины, направления, недостатки создания Экономического пояса нового Шелкового пути и Морского Шелкового пути 21 века, а также проанализировать, насколько выгодно участие центрально-азиатских государств в проекте.

Ключевые слова: “Один пояс, один путь”, Шелковый путь, Китайская Народная Республика, Центральная Азия, Узбекистан, инициативы, экономическая инициатива.

“One Belt, One Road” is as a new model of cooperation

Guzal Sadieva,

Head of department of “Political Foundations of Public Administration”, PhD (in Political Science), independent researcher of the Tashkent State University of Oriental Studies

Abstract: it is known that at the beginning of the century, the trade turnover between Europe and Asia began to grow rapidly, which began to require new logistics and infrastructure directions for faster

and cheaper delivery of goods from one part of the continent to another. “One Belt, One Road” is the most global economic project of the People’s Republic of China, and the country is actively promoting this project, and this project, not only being the main priority of China’s foreign policy, remains a project aimed at evenly distributing economic development in the People’s Republic of China across all regions of the country.

The main purpose of the article is to consider the reasons, directions, disadvantages of the creation of the Economic Belt of the new Silk Road and the Maritime Silk Road of the 21st century, as well as to analyze how beneficial the participation of Central Asian states in the project is.

Keywords: “One Belt, One Road”, Silk Road, People’s Republic of China, Central Asia, Uzbekistan, initiatives, economic initiative.

Бугунги кунда глобаллашган дунёда истеъмол ва моддий товарларнинг асосий ишлаб чиқарувчиси Хитой бўлиб, ушбу товарларнинг асосий истеъмолчиси эса Европа мамлакатларидир. Хитойнинг Осиё ва Европа минтақалари ўртасидаги товар айирбошлаш ҳажми йил сайин ортиб бормоқда. Шунингдек, Хитой дипломатияси фаоллашиб, глобал лидерлик учун АҚШ билан беллашиш даражасига етди.

“Бир макон, бир йўл” лойиҳаси ривожланишининг умумий тенденциялари

“Бир макон, бир йўл” – бу Хитой Халқ Республикасининг энг глобал иқтисодий лойиҳаси бўлиб, 2013 йилда Хитой ҳукумати томонидан 150 га яқин давлат ва халқаро ташкилотларга сармоя киритиш учун қабул қилинган глобал инфратузилмани ривожлантириш стратегиясидир. Ушбу ташаббус биринчи марта 2013 йил 7 сентябрда Хитой Коммунистик партияси Марказий қўмитаси Бош котиби Си Цзиньпин томонидан Қозоғистонга ташрифи чоғида таклиф қилинган эди. Си Цзиньпин, дастлаб, 2013 йил сентябрь ойида Қозоғистондаги расмий ташрифда стратегияни “Ипак йўлининг иқтисодий камари” деб эълон қилди. “Камар” – “Ипак йўли иқтисодий камари”нинг қисқартмаси бўлиб, Ғарбий минтақаларнинг машҳур тарихий савдо йўллари бўйлаб денгизга чиқмайдиган

Марказий Осиё орқали автомобиль ва темир йўл ташиш учун тавсия этилган қуруқлик йўналишларини назарда тутди; “йўл” эса, “XXI аср денгиз ипак йўли”нинг қисқартмаси бўлиб, Жанубий-Шарқий Осиё орқали Жанубий Осиё, Яқин Шарқ ва Африкага олиб борадиган Ҳинд-Тинч океани денгиз йўлларини назарда тутди [1]. 2023 йил сентябрь ҳолатига кўра, “Бир макон, бир йўл” 154 аъзога эга – БМТга аъзо 193 давлатларнинг 80 фоизини ташкил қилмоқда [2].

Ташаббус 2018 йилда Хитой Конституциясига киритилган. Ўшанда Си Цзиньпин маъмурияти ташаббусни “минтақавий алоқаларни кучайтириш ва порлоқ келажакка интилиш” деб атади. Лойиҳа 2049 йилда яқунланишини мақсад қилган бўлиб, бу Хитой Халқ Республикаси (ХХР) ташкил топганининг 100 йиллигини муносиб кутиб олишга мўлжалланган.

“Бир макон, бир йўл” имижининг катта қисми аъзо давлатлар учун фойдали инфратузилмани молиялаштириш таклифлари билан боғлиқлигига асосланиб, миллий бойлик ва лойиҳага аъзолик ўртасида кучли корреляция мавжуд. Юқори даромадли мамлакатларнинг лойиҳага қўшилиш эҳтимоли кам: ярмидан ками (46 фоиз) рўйхатдан ўтган. Ўртача даромаддан юқори бўлган мамлакатларда “Бир макон, бир йўл” иштирокчиларининг улуши анча юқори, яъни 79 фоизни ташкил этади. Бундан ташқари, бу кўрсаткич-

нинг кескин ошиш эҳтимоли бор, чунки унга ўрта ва паст даромадли мамлакатларнинг 90 фоиздан ортиғи қўшилиб улгурди. “Бир макон, бир йўл” ташаббуси нафақат маршрутлар ва иқтисодий коридорлардан иборат, балки ушбу доктрина цивилизациялараро алмашинув учун йўл харитасига айланди. Аслида, Пекин “Бир макон, бир йўл” доирасида бир нечта мақсадларни амалга оширишни кўзлаган эди.

Жаҳон банки томонидан ўтказилган кўплаб тадқиқотлар шуни кўрсатдики, “Бир макон, бир йўл” ташаббусининг 149 иштирокчи давлатдаги савдо оқимларини 4,1 фоизга ошириши, шунингдек, глобал савдо харажатларини 1,1 фоиздан 2,2 фоизга қисқартириши ва Шарқий Осиё ва Тинч океани минтақасидаги ривожланаётган мамлакатларнинг ялпи ички маҳсулотини ошириши мумкин. Бу кўрсаткич ўртача 2,6 дан 3,9 фоизгачани ташкил қилиши кутилган.

Ҳозирда доктринанинг учта асосий принципи Хитойнинг бошқа давлатлар билан келишувларида тўлиқ ишламоқда. Ушбу тамойиллар қуйидагилардир: қўшма ривожланиш, қўшма қурилиш ва қўшма операцияларни олиб боришдан иборат.

Лондонда жойлашган CEBR (Centre for Economics and Business Research) маслаҳатчиларининг фикрига кўра, “Бир макон, бир йўл” ташаббуси 2040 йилга келиб, жаҳон ялпи ички маҳсулотини йилига 7,1 триллион долларга ошириши мумкин. Шунингдек, агар глобал инфратузилма ташаббуси ривожланиб, жадал ривожланса, лойиҳа бошқа мамлакатларни қўшилишга жалб қилиши мумкин, деган хулосага келган [4].

Ташаббуснинг халқаро ҳамжамият томонидан мамнуният билан қабул қилинаётган бир жиҳати шундаки, “Бир макон, бир йўл” ташаббуси глобал бошқарув тизимини ислоҳ қилишни такомиллаштириш бўйича доимий равишда янги ғоялар ва ечимларни таклиф этиш ҳамда уларда кенг иштирок этиш бўйича халқаро ҳамкорлик платформа-сини яратди. Сўнгги 10 йил ичида “Бир макон, бир йўл”ни биргаликда шакллантириш ишлари, қўшма муҳокамалар, ҳамкорликда-

ги қурилиш ва фойдаланиш масалаларидаги хатти-ҳаракатлар лойиҳа доирасининг кенгайишига олиб келмоқда. “Бир макон, бир йўл” лойиҳаси доирасида ташкил этиладиган транспорт йўлаги Австралия ва Индонезияни, Осиё мамлакатларини, Европа, Африка ва Лотин Америкаси орқали АҚШ билан боғлайди. Ҳисоб-китобларга қараганда, Янги Ипак йўли сайёрамиз аҳолисининг ярмидан кўпроғини, тўғрироғи 4,4 миллиард киши истиқомат қиладиган мамлакатларни қамраб олади. Янги Ипак йўлининг қуруқликдаги қисмида учта темирйўл йўлаги барпо этилади. Шимолий йўлак Россия ҳудудларидан ўтади. Марказий ва жанубий йўлак эса, Марказий ва Ўрта Осиё мамлакатлари ҳудудларидан ўтиши режалаштирилган. Кейинчалик темир йўллар йўлакларига автомобиль йўллари ҳам қўшилади. Янги Ипак йўлининг асосий йўналиши Марказий Осиёдан ўтади. Бу йўлакнинг узунлиги 6 минг 500 километрни ташкил қилиб, унинг 4 минг километри Хитойнинг Тинч океани соҳилларидан Шинжон – Уйғур Мухтор ўлкасигача бўлган йўлдир. У ердан Қозоғистон, Ўзбекистон, Туркманистон орқали Эрон, Ироқ, Сурия ва Туркияга боради. У ёғи эса Европага бир қадам. Денгиз йўли ҳам худди қадимги савдо йўли сингари Гуанчжоудан бошланади ва Вьетнам, Таиланд, Малайзия, Сингапур ва Индонезия орқали Қизил денгизга чиқиб, Африкагача етиб боради. Янги транспорт йўлаклари Хитойдан ортилган юкларни қисқа муддатларда Европага етказишни ўз олдига мақсад қилиб қўйган.

Бу йил “Бир макон, бир йўл” ташаббуси 10 ёшга тўлди. Иштирокчиларнинг фикрига кўра, сўнгги ўн йил ичида камар ва йўлнинг биргаликдаги қурилиши Хитой таклифидан глобал амалиётга, ғоядан ҳаракатга, қарашдан ҳақиқатга айланиб, аниқ ва самарали натижаларга олиб келди. Юбилей муносабати билан ХХР раиси Си Цзиньпиннинг “Си Цзиньпин макон ва йўл ҳақида” номли китоби 5 та тилда¹ чоп этилди [5].

¹ Араб, испан, португал, немис ва япон тилларида. Китобнинг инглиз, француз ва рус тилидаги нусхаси олдинроқ чоп этилган эди.

Марказий Осиё минтақасига нисбатан “Бир макон, бир йўл” доирасида Хитойнинг сиёсий манфаатлари

Хитой ва унинг “Бир макон, бир йўл” ташаббуси доирасидаги сиёсати тўғрисида фикр юритилганда, Пекиннинг Марказий Осиё минтақасида бир нечта аниқ манфаатлари ҳам мавжудлигини санаб ўтиш мумкин. Жумладан:

- геосиёсат, яъни минтақанинг қулай географик жойлашуви Хитойнинг геосиёсати ҳолатига ҳамда Хитойнинг минтақадаги таъсирини оширишга бўлган интилишига таъсир қилиши мумкин;

- минтақада бошқа глобал кучлар, яъни Россия ва АҚШ манфаатларининг мавжудлиги;

- хавфсизлик масалалари, жумладан, давлат чегаралари хавфсизлигини таъминлаш, ХХРга қарши ҳарбий блокларга кирмаслик масалаларида қўшни давлатларни назорат қилиш, шунингдек, Шинжон-Уйғур автоном округи сепаратизмининг олдини олиш.

“Бир макон, бир йўл” ташаббуси Хитойнинг Марказий Осиёдаги асосий омилларидан бири бўлиб, унга минтақада Хитой томонидан молиялаштириладиган лойиҳаларнинг рўйхати киритилган. Хитой-Қирғизистон-Ўзбекистон темир йўли, Марказий Осиё-Хитой газ қувурининг “D” линияси ҳақидаги мунозараларнинг мавжудлиги минтақада мазкур ташаббуснинг гуллаб-яшнаётганлигидан далолат беради. 2023 йил 18-19 май кунлари Сиань шаҳрида бўлиб ўтган саммит Хитойнинг Марказий Осиёдаги нуфузи тобора ортиб бораётганини яққол намойиш этди².

Шунингдек, Марказий Осиёнинг қулай географик жойлашуви Хитой учун чегара хавфсизлиги масалаларини назорат қилиш ва тартибга солиш имконини беради, асосан бу чегара ҳудудларида барқарорликни таъминлаш, тинчлик ва тотувликни ўрнатиш ҳамда мустаҳкамлашга кўмаклашиш, шунингдек, “Бир макон, бир йўл”га аъзо барча мамлакатлар учун иқтисодий ривожланиш билан боғлиқ.

² “Марказий Осиё – Хитой” форматидаги саммит. Саммитда Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев ҳам иштирок этган эди.

“Бир макон, бир йўл” Марказий Осиёда ўзининг фавқулодда ҳарбий-стратегик мавқеини ҳамда “уч ёвуз куч” – терроризм, экстремизм ва сепаратизмга қарши биргаликда курашадиган ҳамкорларни кўради. Шу билан бирга, бу минтақа терроризм, экстремизм ва сепаратизмнинг ташаббускор давлатларда тарқалишининг олдини олиш ҳамда Шинжон ва Тайвань каби ажралиб чиқишга мойил минтақаларда барқарорликни сақлашга қаратилган саъй-ҳаракатларини амалга ошириши учун ҳам зарур.

Шу муносабат билан, Хитой сўнгги ўн йиллар ичида сиёсий, ҳарбий ва савдо-иқтисодий алоқаларнинг энг муҳим иштирокчиларидан бирига айланган минтақада барқарорликни сақлашда Марказий Осиё давлатларига ҳар томонлама ёрдам беришга ҳаракат қилмоқда, чунки ХХРнинг хавфсизлиги Афғонистон, Покистон билан чегарадош бу минтақа хавфсизлигига боғлиқ. Бу ғоя ҳатто Хитойнинг атроф-муҳитни барқарорлаштириш стратегиясида устувор вазифалардан бири сифатида кўрсатилган [3].

2022 йилда Хитойнинг минтақа билан савдо айланмаси 70 миллиард долларни ташкил этди. Ўша йилнинг охирига келиб, Хитойнинг Марказий Осиёга инвестициялари деярли 15 миллиард долларни ташкил этди. Хитой ва Марказий Осиёнинг бир қатор давлатлари ҳукуматлари ўртасида ўрнатилган визасиз саёҳат режими ишбилармонлик алоқаларига катта ҳисса қўшмоқда. Умуман олганда, Марказий Осиё давлатлари Хитойни сиёсий ва стратегик шерик ҳамда йирик сиёсий фактор сифатида кўришади. Шундай бўлса-да, минтақа мамлакатлари табиий ресурслар ва технологиялар трансфери соҳаларида ҳудудда Хитой ва Европа иқтисодий рақобатини кузатишлари мумкин. Европа мамлакатлари минтақага саноат технологиялари билан иштирок этишга тайёр бўлса-да, Хитой аллақачон бу соҳада минтақада жуда фаол. Биргина Қозоғистонда Хитойнинг 60 га яқин саноат етказиш дастурлари мавжуд бўлиб, Ўзбекистон, Қирғизистон ва Тожикистонда ҳам бир хил миқдордаги лойиҳаларига эга.

Маълумот учун: қуйида “Бир макон, бир йўл” ташаббуси ҳамда Хитойнинг Марказий Осиё мамлакатларидаги асосий устувор йўналишлари ва унинг инвестициялари сони аниқ кўрсатилган.

Инвестиция инвестицияларининг асосий йўналишлари:

Қозғоғистон – 3,58 млрд \$ – энергетика (нефть, газ, углеводород) транспорт;

Қирғизистон – 4,20 млрд \$ – транспорт ва энергетика;

Ўзбекистон – 4,90 млрд \$ – транспорт, энергетика, кўчмас мулк, металлар, кимёвий моддалар;

Тожикистон – 1,61 млрд \$ – транспорт, энергетика, кўчмас мулк;

Туркменистон – 5 млрд \$ – энергетика.

Хитой ва “Бир макон - бир йўл” ташаббуси учун иқтисодий манфаатларнинг яна бир муҳим хусусияти шундаки, Хитой ўзининг миллий валютаси юандан чет элда фойдаланишни кенгайтиришни ҳамда унинг Марказий Осиё мамлакатларига фаол кириб боришини ҳам мақсад қилган. Ушбу имконият, кичик қадамлар билан бўлса ҳам, своп (swap) шартномаларини тузиш орқали амалга оширилмоқда, яъни давлатларнинг миллий валюталарини юанга алмаштириш тўғрисидаги битимлар бўлиб, бундай шартномалар минтақанинг бешта мамлакатидан тўрттаси билан аллақачон имзоланган. Бундан ташқари, Хитой ва “Бир макон, бир йўл” томонидан ажратиладиган кредитларнинг деярли ярми юанда тақдим этилади.

Хулоса қилиб айтганда, Марказий Осиёда “Бир макон, бир йўл” ташаббуси доирасида Ипак йўли иқтисодий камарининг асосий фаолият йўналишларини алоҳида таъкидлаш керак, бу айти пайтда ўз фойдасини келтирадиган манфаатлардир.

Биринчидан, Хитойда ишлаб чиқарилган турли хил товарларни, биринчи навбатда, Яқин Шарқ, Осиё ва Европанинг халқаро бозорларига ташиш ва етказиб беришни осонлаштирадиган транспорт инфратузилмасини қуриш.

Иккинчидан, божхона ва виза тартибқоидаларини соддалаштириш орқали Хитой

ва бошқа мамлакатлар тадбиркорлари фаолиятини ва сайёҳлар оқимини осонлаштириш, бу эса, ўз навбатида, ҳамкорлик ҳажмини оширишга ёрдам беради.

Учинчидан, ташаббус иштирокчи давлатлари ўртасидаги савдо айланмасини ошириш.

Тўртинчидан, миллий валютадаги лойиҳалар бўйича ҳисоб-китоблар орқали юан обрўсини мустаҳкамлаш ва доллар позициясини заифлаштириш.

Бешинчидан, ресурсларни қазиб олиш саноатини ривожлантириш ва минтақадан, асосан, Хитойга хомашё (нефть, газ, олтин)-нинг тўсиқсиз экспортини йўлга қўйиш.

“Бир макон, бир йўл” ташаббуси доирасида Ўзбекистон манфаатлари

Кейинги йилларда Ўзбекистон ташқи сиёсатида прагматик фаоллик кузатилмоқда. Унинг негизида глобал ўзгаришлар шароитида мамлакатимизда олиб борилаётган прагматик ички ва ташқи сиёсат турибди. 2023 йил 13 октябрда МДХнинг Бишкек саммитида Ўзбекистон одатдагидек қатор янги ташаббусларни илгари сурди. Фаолликнинг мантикий давоми сифатида Президент Шавкат Мирзиёевнинг Хитойга ташрифи бошланди. Президентимиз “Бир макон, бир йўл” форумининг 10 йиллик юбилей саммитида иштирок этади. Ташриф дастурига мувофиқ, давлатимиз раҳбари Пекин шаҳрида “Бир макон, бир йўл” учинчи халқаро форумида иштирок этади. Шунингдек, ХХР Раиси Си Цзиньпин ва Хитой Халқ сиёсий маслаҳат кенгаши раиси Ван Хунин билан музокаралар, бошқа икки томонлама учрашувлар ўтказиш режалаштирилган.

Маълумот учун: **Си Цзиньпин:**

Хитой Ўзбекистонни муҳим стратегик ҳамкор деб билади ва Марказий Осиёда тинчлик ва барқарорликни таъминлаш, умумий ривожланиш ва фаровонликка эришиш учун биргаликда ишлашга тайёр.

Мазкур лойиҳада Ўзбекистоннинг иштироки мамлакатимиз иқтисодий салоҳиятини

оширишга, халқимизнинг турмуш шароитларини яхшилаш, фаровонлигини таъминлашда қўшимча имкониятлар яратади. Шунингдек, ташаббус доирасида савдо-иқтисодий, инвестиция, транспорт соҳасидаги имкониятлардан биргаликда фойдаланиш ва уларни такомиллаштириш, замонавий иқтисодий дипломатиянинг ташқи иқтисодий алоқаларини ривожлантиришга ўзига хос ҳисса қўшмоқда. Келгусида ушбу йўналиш янада тобора кенгайиб боради. Улкан ҳудудда давлатлар билан мавжуд имкониятлардан биргаликда фойдаланиш, муаммолар, тўсиқларни биргаликда ечиш ва истиқболдаги саъй-ҳаракатларни ўзаро ҳамкорлик асосида мувофиқлаштириш ишида ўзаро ҳурмат, тенглик ва адолат руҳи жозибадорлиги амалий аҳамият касб этмоқда. Бу иқтисодиётнинг янада очиқ, инклюзив, қулай, мувоzanатли ва ўзаро манфаатли йўналишда ҳаракатланишига кўмаклашади. Мазкур лойиҳа Ўзбекистон томонидан илгари сурилган ва доимий равишда эътибор қаратиб келинаётган ўзаро боғлиқлик концепциясини амалга оширишда, Марказий Осиёда янги қўшма лойиҳаларни ишлаб чиқиш ва янги ташаббусларни илгари суришда халқаро майдон сифатидаги аҳамияти катта.

Ушбу ташаббус Марказий Осиё мин-

тақасининг транзит салоҳиятини амалга оширишга кўмаклашади, жумладан, Хитой – Марказий Осиё – Ғарбий Осиё иқтисодий йўлагини шакллантириш, “Тошкент – Андижон – Ўш – Иркештом – Қашқар” автомобиль йўли доирасида ҳам фаолиятни чуқурлаштириш ва кенгайтириш учун янги шароитлар яратади.

Шунингдек, Ўзбекистон – Қирғизистон – Хитой ва Мозори-Шариф – Кобул – Пешовар темир йўли қурилиши лойиҳаларини амалга ошириш ҳамда Марказий Осиё – Европа йўналиши бўйлаб темир йўл транспорти учун қулайликлар яратиш ва бу орқали иқтисодий ҳамкорликни кенгайтиришга хизмат қилади.

Хулоса ўрнида айтидиган бўлсак, Хитойнинг “Бир макон, бир йўл” ташаббуси улкан халқаро ҳамкорликнинг замонавий мулоқот олиб бориш ва ривожланишнинг янги имкониятларини ишга солишга оид замонавий платформа бўлиб, унинг доирасида ўтказилаётган анжуманда Ўзбекистон Президентининг иштироки, ўз навбатида, икки ва кўп томонлама манфаатли ташқи сиёсатни амалга оширишга, айниқса, иқтисодий дипломатияни ривожлантиришга, янги ҳамкорларни топиш, мамлакатимизга йирик инвесторларни жалб қилишга янги имкониятлар яратади.

Манба ва адабиётлар рўйхати:

1. <https://rus.yidaiyilu.gov.cn/>
2. <http://aprcenter.ru/component/k2/328.html>
3. Environmental protection in China. // Permanent mission of the People's Republic of China to the United Nations Office at Geneva [Электрон манбаа]. URL: http://www.chinaun.ch/eng/dbtyw/zmjg_1/jgzfbps/t176940.htm
4. <https://carnegiemoscow.org/commentary/77125>
5. <https://rus.yidaiyilu.gov.cn/news/focus/333744.htm>

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ВА АМЕРИКА ҚЎШМА ШТАТЛАРИ КОНСТИТУЦИЯЛАРИНИНГ

ҲУҚУҚИЙ ДАВЛАТНИ ШАКЛЛАНТИРИШДАГИ ЎРНИ

Хушвақт ХАЙИТОВ,

Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги
Давлат бошқаруви академияси кафедра мудири,
Америка Қўшма Штатлари Питтсбург университети
тадқиқотчиси, юридик фанлар доктори, профессор

Аннотация: мақолада Ўзбекистон Республикаси ва Америка Қўшма Штатлари конституцияларининг қабул қилиниши ва ривожланиши, ушбу конституцияларнинг тузилишидаги ўзаро ўхшаш ва фарқли жиҳатлар, уларнинг ҳуқуқий давлатни шакллантириш бўйича ўрнатилган норма ва принциплари таҳлил этилган. Шунингдек, Ўзбекистон Республикасида ҳуқуқий давлат асосларини мустаҳкамлашга ҳамда конституциявий ислохотларни ривожлантиришга оид таклифлар ишлаб чиқилган.

Калит сўзлар: конституция, давлат, суверенитет, ҳуқуқий давлат, ижтимоий давлат, парламент, ҳуқуқ, принцип, мажбурият, жавобгарлик, референдум, одил судлов.

Роль конституций Республики Узбекистан и Соединённых Штатов Америки в становлении правового государства

Хушвақт Хайитов,

Заведующий кафедрой Академия
Государственного управления при Президенте
Республики Узбекистан, доктор юридических
наук, профессор, Приглашенный ученый
Питтсбургского университета, США

Аннотация: в статье анализируются принятие и развитие конституций Республики Узбекистан и Соединённых Штатов Америки, сходства и различия в структуре этих конституций, установленные в них нормы и принципы

формирования правового государства. Также разработаны предложения по разработке конституционных реформ по укреплению основ верховенства закона в Республике Узбекистан.

Ключевые слова: конституция, государство, суверенитет, верховенство закона, государство всеобщего благосостояния, парламент, право, принцип, обязанность, ответственность, референдум, справедливость.

The role of the constitutions of the Republic of Uzbekistan and the United States of America in the formation of a legal state

Khushvakt Khayitov,

Head of department of Academy of Public
Administration under the President of the Republic
of Uzbekistan, DSc (n Law), Professor Visiting Scholar
at the University of Pittsburgh, USA

Abstract: the article analyzes the adoption and development of the constitutions of the Republic of Uzbekistan and the United States of America, the similar and different aspects of the structure of these constitutions, their established norms and principles for the formation of a legal state. Proposals for the development of constitutional reforms to strengthen the foundations of the rule of law in the Republic of Uzbekistan have also been developed.

Keywords: constitution, state, sovereignty, rule of law, welfare state, parliament, right, principle, duty, responsibility, referendum, justice.

Хар бир давлат ўз тараққиёт йўлини танлар экан, энг муҳим мақсад ва ва-зифаларини белгилаб олади. Шу маънода, мамлакатимиз Конституциясида ҳам халқимизнинг хоҳиш-иродаси, инсон ҳуқуқ ва манфаатлари, давлат тузилиши ўз ифодасини топган. Бош қомусимиз, жинси, ирқи, миллати, дини, ижтимоий келиб чиқишидан қатъи назар, юртимиз фуқаролари тенглигини, уларнинг ҳуқуқий, ижтимоий кафолатларини қайд этди ва замонавий демократик тараққиёт учун замин яратди. Конституция ўз юридик мақоми ва мазмун-моҳиятига кўра, олий даражадаги қонун бўлиб, ўзида ҳар бир давлатнинг ўзига хос қиёфаси ҳамда тарихий-ҳуқуқий анъаналарини, унинг ижтимоий-иқтисодий ва сиёсий тузумини, тараққиёт йўлини, бугуни ва келажagini, фуқароларнинг асосий ҳуқуқлари, эркинликлари ҳамда бурчларини ифода этади. Шу билан бирга, Конституциядаги ўзгаришлар жамият ва давлатнинг ривожини ҳам ифода этади. Бошқача айтганда, ҳар қандай давлатнинг келажаги ва халқининг тақдири кўп жиҳатдан Конституциянинг қандай бўлишига боғлиқ.

Конституция ва конституциявий ислохотлар ҳақида сўз кетганда кўпгина олимлар ривожланган давлатларнинг бой тажрибасига мурожаат қиладилар. Шу билан бирга, мамлакатимиздаги конституциявий ислохотларда илғор хорижий тажриба ҳам муҳим омил бўлиб хизмат қилди. Улардан Америка Қўшма Штатлари (АҚШ) Конституцияси алоҳида аҳамиятга эга. Ўйлаймизки, ушбу давлат Конституциясини мамлакатимиз Конституциясига қиёсий ўрганиш бизнинг конституция ҳақидаги билимларимизни оширишга хизмат қилади.

Маълумки, 2023 йил 30 апрель куни Ўзбекистон Республикаси референдумида умумхалқ овоз бериш орқали қабул қилинган янги таҳрирдаги Ўзбекистон Республикаси Конституцияси тинчлик ва барқарорликни мустаҳкамлаш, инсон ва фуқаро ҳуқуқларини кафолатларини янада ишончли кафолатлашга қаратилгандир. Айниқса, ундаги инсон ҳуқуқларига оид нормаларнинг уч баравардан ортиққа оширилганлиги ҳамда **инсоннинг ҳуқуқ ва эркинликларини таъмин-**

лаш давлатнинг олий мақсади сифатида белгиланиши инсон манфаатларини олий даражада кафолатлашга хизмат қилди [1].

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев жорий йил 19 сентябрь куни Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош Ассамблеяси 78-сессиясидаги нутқида ушбу Конституциямизнинг мамлакатимиз ҳаётидаги ўрнига тўхталиб, шундай фикрни билдирдилар: **“Биз Асосий қонунимизда миллати, тили ва динидан қатъи назар, барча фуқароларнинг тенглиги, инсон ҳуқуқлари, сўз ва виждон эркинлиги принципларига садоқатимизни яна бир бор тасдиқладик”** [2]. Дарҳақиқат, Конституция давлатнинг ички ва ташқи сиёсатига оид устувор йўналишларни белгилаб бериши билан бирга, инсон, жамият ва давлат ўртасидаги муносабатларда бош принципаи ёндашув ва мезонларни белгилаб беради. Бу эса давлат ва жамият ҳаётининг мазмунини шакллантиришда муҳим омил бўлиб хизмат қилади.

Конституциямизнинг инсонпарварлик табиатини унинг биринчи моддасидаёқ, яъни Ўзбекистон – бошқарувнинг республика шаклига эга бўлган суверен, демократик, ҳуқуқий, ижтимоий ва дунёвий давлат сифатида белгиланганидан ҳам кўриш мумкин. 1992 йилда қабул қилинган Конституциямизнинг муқаддимасида мамлакатимизда инсонпарвар демократик ҳуқуқий давлат барпо этиш мақсад сифатида белгиланган бўлса-да, унда ҳуқуқий давлатга оид кафолатлар ҳали етарлича аниқ белгиланмаган эди.

Янги таҳрирдаги Конституцияда ҳуқуқий давлат асосларини кучайтиришга қаратилган қуйидаги янги нормалар киритилганлигини алоҳида таъкидлаш ўринлидир:

Ўзбекистон Республикаси Конституцияси мамлакатнинг бутун ҳудудида олий юридик кучга эга, тўғридан-тўғри амал қилади ва ягона ҳуқуқий маконнинг асосини ташкил этиши белгиланган. Бу эса Конституциясининг ҳаётбахшлилик кучини ва имкониятини оширади. Шунингдек, “давлат фаолияти қонун устуворлиги асосида амалга оширилаётганлиги”ни [3] таъминлайди;

Ўзбекистон Республикасининг халқаро шартномалари халқаро ҳуқуқнинг умумэтироф этилган принцип ва нормалари билан бир қаторда устуворлиги ҳамда Ўзбекистон Республикаси ҳуқуқий тизимининг таркибий қисми эканлиги белгиланди. Ушбу норма инсон ҳуқуқларининг халқаро ҳуқуқий кафолатларини янада мустаҳкамлайди;

инсоннинг ҳуқуқ ва эркинликлари бевоқифа амал қилиши ҳамда инсоннинг ҳуқуқ ва эркинликлари қонунларнинг, давлат органлари, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари, уларнинг мансабдор шахслари фаолиятининг моҳияти ва мазмунини белгилайди. Бу, энг аввало, **“Давлат инсон учун”, “Инсон қадри ва манфаатлари учун”** деган эзгу ғояларни амалга оширишга ҳуқуқий замин яратади;

давлат органлари томонидан инсонга нисбатан қўлланиладиган ҳуқуқий таъсир чоралари мутаносиблик принципига асосланиши ҳамда инсон билан давлат органларининг ўзаро муносабатларида юзага келадиган қонунчиликдаги барча зиддиятлар ва ноаниқликлар инсон фойдасига талқин этилиши белгиланди. Ушбу муҳим кафолат бўлиб, давлат ва инсон ўртасидаги муносабатлар адолатлилик ва инсон манфаатлари устуворлиги каби принципларга мос бўлишини таъминлайди;

ҳар бир инсон ўз шахсини эркин камол топтириш ҳуқуқига эга эканлиги ҳамда ҳеч кимга унинг розилигисиз қонунчиликда белгиланмаган мажбурият юклатилиши мумкин эмаслиги белгиланди. Ушбу нормалар инсоннинг камолотга эришиш эркинлигини кафолатлашда ҳамда инсонга юклатиладиган мажбуриятлар фақат қонунлар орқали белгиланишини ўрнатмоқда.

Бундан ташқари, Конституциямиздаги инсоннинг асосий ҳуқуқлари ва эркинликлари, уларнинг кафолатлари, парламент, ижро ҳокимияти, суд ҳокимияти, адвокатура ва фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари фаолиятига оид муҳим ўзгаришлар фуқаролар ҳуқуқларини ишончли таъминлаш ва муҳофаза қилишга хизмат қилишини эътироф этиш жоиз.

“Ҳуқуқий давлат қуриш” ғоясини инсониятнинг ривожланган давлатчилиқни шакллантириш борасидаги буюк ютуғи сифатида баҳолаш мумкин. Зеро, ушбу ғоя пайдо бўлганига кўп асрлар бўлган бўлсада унга эришиш кўпгина мамлакатларга ҳанузгача орзу бўлиб қолмоқда. Яъни давлатчиликда ҳуқуқий давлатга оид айрим расмий белгилар мавжуд бўлсада, унинг барча тамойилларини ҳаётга жорий этиш имконияти етарли эмас. Бу борада ҳар бир давлатнинг ўзига хос ички ва ташқи муаммолари мавжуд бўлишини инкор этиб бўлмайди. Айниқса, фуқароларнинг қонунчиликда белгиланган нормаларни амалда қўллаш кўникмаси, инсон ҳуқуқларини таъминлаш ва кафолатлаш бўйича шаклланган тажриба давлатларнинг ўзига хос ҳуқуқий ва маданий даражасини намоён этади.

Ҳуқуқий давлат ҳақидаги қарашлар қадимги Юнонистон ва Рим файласуфлари асарларида, ўрта аср Шарқ ва Ғарб илм фан намоёндалари асарларида ривожлантирилган. Айниқса, ундаги ғоялар жаҳон конституциялари ва халқаро ҳуқуқий ҳужжатлар билан мустаҳкамланиши уни амалга оширишнинг халқаро механизмини яратди. Мисол сифатида Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси Муқаддимасида аъзо бўлган давлатлар Бирлашган Миллатлар Ташкилоти билан ҳамкорликда инсон ҳуқуқлари ва асосий эркинликларини ялпи ҳурмат қилиш ва унга риоя қилишга кўмаклашиш мажбуриятини олганлиги эътироф этилади [4].

Кўпгина давлатлар ўзларининг конституцияларида ҳуқуқий давлат асосларига оид муҳим ғоя ва механизмларни белгилаган. Масалан, АҚШ Конституциясида “ҳуқуқий давлат” тушунчаси тўғридан-тўғри қўлланилмаган бўлса-да, ундаги инсон ҳуқуқларига оид ўзгаришлар киритилган ҳамда ҳуқуқий давлат асослари белгиланган.

Хусусан, АҚШ Конституциясининг XIV қўшимча 1-бўлимида Қўшма Штатларда туғилган ёки фуқаролигини қабул қилган ҳамда унинг юрисдикциясидаги барча шахслар Қўшма Штатларнинг ва ўзлари яшаётган штатнинг фуқароси ҳисобланади, ҳеч бир

штат Қўшма Штатлар фуқароларига имтиёз ва афзалликларни чекловчи қонунлар қабул қилиши ёхуд қўллаши мумкин эмас, шунингдек ҳеч бир штат тегишли ҳуқуқий қоидаларсиз бирор шахснинг ҳаёти, эркинлиги ва мулкидан маҳрум қилиши ёки ўз фуқароларини қонун олдида тенг ҳимояланиш ҳуқуқидан маҳрум қилиши мумкин эмас, деб белгиланган [5].

1958 йилда қабул қилинган Франция Конституциясининг 1-моддасида Франция бўлинмас, дунёвий, демократик ва ижтимоий Республика эканлиги белгиланган. Давлат барча фуқароларнинг келиб чиқиши, ирқи ва динидан қатъи назар, қонун олдида тенглигини таъминлайди, деб белгиланган [6].

1949 йилда қабул қилинган Германия Федератив Республикаси Конституциясининг 1-моддасида эса инсон қадр-қиммати дахлсизлиги ҳамда уни ҳурмат қилиш ва ҳимоя қилиш бутун давлат ҳокимиятининг бурчи эканлиги белгиланган. Шунингдек, дахлсиз ва ажралмас инсон ҳуқуқларини бутун дунё бўйлаб ҳар бир жамият, тинчлик ва адолатнинг асоси сифатида тан олиниши белгилаб қўйилган [7].

1995 йилда қабул қилинган Озарбайжон Республикаси Конституциясининг 7-моддасида Озарбайжон давлати – демократик, ҳуқуқий, дунёвий, унитар республика эканлиги белгиланган [8].

Юқорида қайд этилган давлатлар конституцияларида Конституция ва қонун устуворлиги, халқ ҳокимиятчилиги, ҳокимиятлар бўлиниши, инсоннинг шахсий, ижтимоий, маданий, сиёсий ҳуқуқлари дахлсизлиги, суд ҳокимияти мустақиллиги каби муҳим кафолатлар ҳам мустаҳкамланган.

Агарда жаҳон конституцияшунослик тарихига назар ташласак, асрлар оша ўзининг мукамаллиги ва чуқур ҳуқуқий илдизга эга эканлигини сақлаб келаётган Конституциялар саноклидир. Ҳатто тарихда муайян шахслар манфаати йўлида хизмат қилган “Асосий қонун”лар ҳам бўлган. Узоққа бормаилик, собиқ СССРда 70 йил ичида қайта-қайта тўрт маротаба Конституция қабул қилинганлигини эслашнинг ўзи кифоя.

Академик А.Саидов қайд этганидек, “Замонавий Конституция ва конституцияшунослик мактаби ҳақида гап кетганда, авваламбор, АҚШ Конституцияси тилга олинади. Ҳолбуки, бугунги кунга келиб АҚШнинг демократик ҳуқуқий давлатлардан бирига айланганлигининг замирида ҳам бундан 226 йил бурун қабул қилинган, таъбир жоиз бўлса, ўзига хос “Ҳуқуқий библия” деб аташ мумкин бўлган АҚШ Конституциясининг ўрни, шубҳасиз беқиёсдир” [9].

Ўз навбатида, АҚШ Конституциясини бошқа давлатларнинг конституцияларига таққослашда уларнинг ўзига хослигини инобатга олиш зарур. Чунки, конституцияларнинг бир-биридан жиддий фарқ қилишида давлатнинг бошқарув шакли, тузилиш шакли, сиёсий режими ва бошқа ижтимоий тизимлари муҳим роль ўйнайди.

Масалан, бошқаруви шаклини олиб кўрадиган бўлсак, федератив давлат конституцияси билан унитар давлат конституциясида ҳам ўзаро жиддий фарқлар учрайди. Ушбу фарқлар асосан федерал органлар ва субъектларнинг ваколатлари ва ҳуқуқларида фарқлар кўзга ташланади. Шунингдек, федератив давлатларда федерал конституциядан ташқари субъектларнинг ҳам конституциялари мавжуд бўлиши мумкин. Буни Ўзбекистон ва АҚШ конституцияларини таққослаш асосида кўриб чиқиш мумкин. Бизнингча, ушбу фарқлар қуйидагиларда намоён бўлади:

биринчидан, тузилишига оид фарқлар мавжуд. АҚШ конституциясининг қабул қилинганлигида дунёда бошқа давлатлар конституциялари деярли мавжуд эмас эди. Шу сабабли, унинг тузилиши дастлабки қабул қилинган лойиҳа бўйича қолган. Ўзбекистон Конституцияси замонавий конституциялар тажрибаси асосида пухта тузилиш (бўлим, боб, моддалар)га эга бўлиб, сўнгги йилларда янада такомиллаштирилди;

иккинчидан, конституцияларнинг қадимийлиги ва ўзгартириш динамикасида фарқлар мавжуд. Масалан, 1787 йил 17 сентябрь қабул қилинган АҚШ Конституцияси ҳамон амалда эканлиги диққатга сазовор

[10]. Умуман олганда федератив давлатлар конституцияларида энг муҳим умумий масалалар ҳамда федерацияга оид масалалар акс этганлиги учун уни тез-тез ўзгартиришга эҳтиёж бўлмайди. Чунки конституциянинг ҳаёт ўзгаришларига мослашишини федератив давлат таркибидаги давлатлар (федерал субъектлар) конституциялари бажаради. Масалан, АҚШнинг Пенсильвания штати ўз конституциясини беш марта (1976, 1790, 1838, 1874, 1968) қайтадан қабул қилган [11]. Ёки Нью-Йорк штати тўрт марта (1777, 1821, 1846 ва 1894) конституциясини қайта қабул қилган [12]. Шунингдек, Нью-Йорк штатида саккиз марта конституциявий ислохотларни ўтказган бўлса, умуман унинг конституциясига икки юздан зиёд қўшимча ўзгартишлар киритилган.

Мисол тариқасида айтиш мумкинки, Нью-Йорк штати Конституциясининг 20 та модда, юздан ортиқ параграфларида шахс, жамият ва давлат манфаатларига оид муҳим нормалар акс этган. Жумладан, 1 модда 7 параграфида хусусий мулк компенсация тўланмасдан жамоат эҳтиёжлари учун олиниши мумкин эмаслиги белгиланган. Шунингдек, ушбу моддада хусусий йўллар қонунларда белгиланган тартибда очилиши мумкинлиги ва уни очишга оид асосий талаблар белгиланган;

учинчидан, АҚШ Конституциясининг 4-моддасида (Давлатлараро ҳамкорлик) асосан федерал ҳукумат ва штатлар ваколатлари, ўзаро муносабатларига оид муҳим масалалар акс этган. Унга кўра, ҳар бир штатда бошқа бир штатнинг расмий актлари, суд иш юритиш ҳужжатлари ҳамда баённоmalарига тўла ишонч ва ҳурмат билан қаралиши шарт. Ҳар бир штат фуқаросига бошқа штат фуқароларининг барча имтиёз ва енгилликлари берилади. Конгресс Қўшма Штатларга тегишли ҳудуд ёки бошқа хусусий мулкка эгалик қилиш юзасидан қарор чиқариш ва кўрсатмалар бериш ҳуқуқига эга. Шунингдек, Конституция Қўшма Штатлар ёки бирор мустақил штат ҳуқуқларига зарар етказадиган қилиб талқин этилмаслиги лозим.

Бундай нормалар унитар давлатлар

Конституцияларида деярли учрамайди. Бироқ айрим унитар давлатларда федератив ҳуқуқларга эга субъектлар мақоми алоҳида белгиланиши мумкин;

тўртинчидан, АҚШ Конституцияси инсон ҳуқуқлари ҳақидаги халқаро стандартлар қабул қилинишидан анча олдин қабул қилинган. Айрим ўринларда кўпгина халқаро ҳужжатларни ишлаб чиқишда манба бўлиб хизмат қилган. Маълумки, Ўзбекистон Конституцияси кўплаб халқаро ҳуқуқ нормаларига мос равишда ишлаб чиқилган.

Ўзбекистон ва АҚШ конституцияларини ўзаро ўхшаш жиҳатлари сифатида қуйидагиларни кўрсатиш ўринли:

биринчидан, конституциялар кириш (муқаддима), асосий қисм ва хулосалардан ташкил топган бўлиб, модда ва қисмлар мантиқий кетма кетлик асосида жойлаштирилган;

иккинчидан, инсон ҳуқуқ ва эркинликларига оид асосий қоидалар, давлатнинг қонун чиқарувчи, ижро ва суд ҳокимиятини шакллантириш, уларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятларига оид асосий қоидалар акс этган;

учинчидан, суверенитет, демократия, одил судлов, ҳокимиятлар бўлиниши, келгуси авлодлари олдида масъуллик, инсон ҳуқуқ ва эркинликларини кафолатлаш, Habeas Corpus (шахс дахлсизлигини кафолатловчи қонун), демократик сайловлар каби муҳим қоидалар акс этган;

тўртинчидан, Конституцияни муҳофаза қилиш механизми мустаҳкамланган. Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 132-моддасига кўра Ўзбекистон Республикаси Конституциявий суди қонун чиқарувчи ва ижро этувчи ҳокимият ҳужжатларининг Конституцияга мувофиқлиги тўғрисидаги ишларни кўради.

АҚШ Конституциясининг 3-моддаси 2-бўлимида эса суд ҳокимияти (Олий суд) ушбу Конституция, Америка Қўшма Штатлари қонунлари ва уларнинг ваколатлари остида тузилган ёки тузилиши керак бўлган шартномалар асосида келиб чиқадиган барча ишларга тааллуқли масалаларни ҳал қилишга ҳақли эканлиги белгиланган.

Яна бир муҳим масалага тўхталиш жоиз.

Яъни ҳар доим долзарб бўлган фуқароларнинг Конституция мазмун-моҳиятини билиши ва унга ҳурмат билан муносабатда бўлиш масаласидир. Бу бўйича ҳар бир давлатда ўзига хос ютуқлар ва ўзига хос муаммолар мавжуд эканлигини инкор этиб бўлмайди.

1. АҚШда фуқароларнинг мамлакат Конституциясининг мазмун-моҳиятини билиши бўйича кўплаб тадқиқотлар ўтказиб борилади. Масалан, АҚШнинг Пенсильвания университети Аннанберг оммавий сиёсат маркази томонидан аҳоли ўртасида ўтказилган ва 2017 йилда эълон қилинган сўровнома натижаларига кўра, фуқароларнинг кўпчилиги қисми конституция белгиланган асосий ҳуқуқлар мазмунини етарлича билмаслиги аён бўлган [13]. Шунга кўра америкаликларнинг ярмидан кўпи (53 фоиз) бу ерда ноқонуний равишда бўлган муҳожирлар АҚШ Конституцияси бўйича ҳеч қандай ҳуқуққа эга эмас, деб нотўғри фикр юритишади. Сўровда қатнашганларнинг учдан бир қисмидан кўпроғи (37 фоиз) Конституцияга киритилган Биринчи тузатиш бўйича кафолатланган ҳуқуқларнинг бирортасининг номини эслай олмаган (Маълумот учун: Биринчи қўшимча 1791 йилда қабул қилинган 10 та қўшимча бўлиб, унда фуқароларнинг асосий ҳуқуқ ва эркинликлари акс этган). Бундан ташқари, америкаликларнинг фақат тўртдан бири (26 фоиз) ҳукуматнинг ҳар уч тармоғи номини тўлиқ айта олган.

Бундан ташқари, 17 сентябрь – Конституция қабул қилинган кун муносабати билан Вудро Вилсон миллий Фонди томонидан “Америкаликлар Конституцияни қанчалик билади?” мавзусида ижтимоий сўровнома ўтказган. Унинг 2019 йил 10 сентябрда эълон қилинган натижаларига кўра 25 фоиз фуқароларгина Конституцияга неча марта ўзгартиришлар киритилганлигини билади. Сўровномада Конституцияга киритилган биринчи ўзгартиришлар бўйича кўп вариантли саволлар берилган. Шуларнинг ичида сўз эркинлиги қайси қўшимчага кўра фуқароларга берилганлиги бўйича берилган саволга 25 фоиз америкалик жавоб бера олмаган [14].

Шу каби тадқиқотлар асосида сўровно-

малар ўтказиш ва унинг натижасини таҳлил қилиш муҳим аҳамиятга эга. Афсуски, мамлакатимизда фуқароларнинг Конституциядан хабардорлиги бўйича тадқиқотлар кам ўтказилган ҳамда уларнинг натижаси жамоатчиликка эълон қилинмаганлиги ачинарли ҳолдир. Шунингдек, аҳолининг ижтимоий фикрини ўрганишга ихтисослаштирилган “Ижтимоий фикр” республика жамоатчилик фикрини ўрганиш Маркази томонидан ҳам бу бўйича тадқиқотлар ўтказилмаган.

Ушбу марказ томонидан ўтказилган айрим ижтимоий-ҳуқуқий сўровномалар ҳам умумий характерга эга. Масалан, Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинган куннинг 28 йиллиги арафасида мамлакат аҳолисининг жамоатчилик фикри сўрови ўтказилган. Сўровда ўзбекистонликларнинг мамлакат Асосий Қонунига муносабати, фуқароларнинг ҳуқуқий саводхонлиги ва ҳуқуқий онги даражаси, уларнинг Конституцияда белгиланган ҳуқуқ ва эркинликларнинг таъминланиши даражаси ҳақидаги тасаввурлари, шунингдек, суд-ҳуқуқ тизими ислохотининг самарадорлиги ҳақида аҳолининг фикри ўрганилган. Сўров натижаларига кўра, кўпчилиги фуқароларнинг ҳисоблашича, кейинги йилларда фуқароларнинг қонун асосида яшашга интилиши (87,1 фоиз), инсон ҳуқуқ ва эркинликларига муносабати ва ҳурмати (90 фоиз), ҳуқуқий онги даражаси ўсди (72,7 фоиз) [15]. Фикримизча, бундай умумий жавоблар билан фуқароларнинг Конституция ҳақидаги билимларини холис баҳолашнинг имкони йўқ.

Бундан ташқари, фуқароларнинг Конституцияни билиши ёки уларнинг ҳуқуқий маданияти билан боғлиқ саволлар кўпгина интернет нашрлари томонидан кенг муҳокама этиладиган мавзулардан биридир. Масалан, Rost24.uz – ахборот-таҳлилий сайти томонидан 2022 йилда ўтказилган интервью сўровларда аксарият фуқаролар Конституция мазмун-моҳиятидан хабардор эмаслигини айтишган [16]. Ушбу ўтказилган сўровлар тизимли ва пухта ташкил этилмаганлиги унинг ишончлилигини шубҳа остига қўйиши мумкин. Бироқ шу каби ижтимоий сўровларнинг

ўтказиб борилиши жамоатчиликни танқидий фикрлашга ва Конституцияни чуқур ўрганиш заруратини англашга ёрдам бериши мумкин.

Фуқароларнинг Конституция ва қонунларини чуқур билиши ва унга риоя қилишини барча давлатлар қўллаб-қувватлайди. Сўнгги йилларда, хусусан, Ўзбекистон Республикасида 2019 йил 9 январда Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони билан Жамиятда ҳуқуқий маданиятни юксалтириш концепцияси [17] тасдиқланган. Бундан ташқари, давлат органларининг фаолиятини янгича конституциявий-ҳуқуқий шароитларда йўлга қўйиш, фуқаролар ўз ҳаётида халқ Конституцияси руҳини яққол ҳис этиб туришини таъминлаш мақсадида 2023 йил 8 майда Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Янги таҳрирдаги Ўзбекистон Республикаси Конституциясини амалга ошириш бўйича биринчи навбатдаги чора-тадбирлар тўғрисида”ги Фармони қабул қилинган [18].

АҚШда ҳам конституцияни ўрганишга алоҳида эътибор қаратилади. Хусусан, 2004 йил 8 декабрда федерал молиялаштирилган мактабларда АҚШ Конституциясини ўқитишни мажбурий этиб белгиловчи қонун лойиҳаси имзоланган. Унга кўра, ўқувчиларга Конституциянинг кундалик ҳаётидаги аҳамиятини очиб берадиган дастурлар билан таъминлаш ушбу мактабларнинг қонуний мажбуриятидир. Агар у тўғри ўргатилса, ўқувчилар ўз ҳуқуқларининг асл маъносини ва ушбу ҳуқуқларни ҳимоя қилувчи ҳаётий конституциявий тузатишларни тушунишлари мумкин бўлади.

Ушбу Қонунга кўра, ҳар бир федерал агентлик ёки идора раҳбари агентлик ёки бўлимнинг ҳар бир янги ходимини янги ходимга тақдим этиладиган йўналиш материалларининг бир қисми сифатида Қўшма Штатлар Конституциясига оид ўқув ва ўқув материаллари билан таъминлаш ҳамда ҳар йили 17 сентябрда агентлик ёки бўлимнинг ҳар бир ходимига АҚШ Конституциясига оид ўқув ва ўқув материалларини тақдим этишга мажбур этиб белгиланган [19].

Бундан ташқари, АҚШда Конституцияни ўрганишга бағишлаб қурилган музей, кутуб-

хона, хиёбонлар, марказлар ва бошқа маърифат масканлари кенг оммалашганлигини эътироф этиш жоиз [20]. Шунингдек, Конституцияни ўрганишни кенг тарғиб этишда юзлаб нодавлат нотижорат ташкилотлари фаол иштирок этадилар [21]. Улар давлат органлари ва таълим ташкилотлари билан яқиндан ҳамкорлик қилиб, Конституцияни ўрганишга бағишланган кўплаб маърифий тадбирларни ўтказадилар.

Хулоса қилиб айтганда, Ўзбекистон Республикаси ва АҚШ конституциялари мамлакат ҳуқуқий тизимининг ўзагини ташкил этади. Унда фуқаролар, жамият ва давлат органлари ҳуқуқий ҳолатига оид муҳим нормалар белгиланган. Конституцияни таъминлаш ва муҳофаза қилиш барча давлат органларининг муҳим вазифаси ҳисобланади.

Давлат органлари томонидан Конституция мазмун-моҳиятини фуқароларга ўргатиш бўйича кўплаб лойиҳалар амалга оширилди. Айниқса, унда фуқаролик жамияти институтларининг фаол иштирок этиши унинг оммабоплиги ва миқёсини янада оширади.

Қайд этиш жоизки, янги таҳрирдаги Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ривожланган давлатларнинг конституциявий тажрибаси, умумэътироф этилган халқаро ҳуқуқ нормалари ва бой миллий давлатчилик тажрибамиз асосида ишлаб чиқилган. Унда давлат органлари зиммасига юклатилган вазифалар кўлами кенгайган. Бу эса давлат органлари фаолиятини тартибга соладиган қонунчиликни ҳам қайта кўриб чиқишни талаб этади.

Бундан ташқари, фуқаролар, биринчи навбатда давлат хизматчиларининг конституция ва қонунлар ҳақидаги ҳуқуқий билимларини ошириш кечиктириб бўлмайдиган вазифалардандир. Бунинг учун олий таълим ва малака ошириш таълим ташкилотларида давлат хизматчиларининг ҳуқуқий билимини оширишга қаратилган ўқув курслари ташкил этиш. Айниқса, электрон платформаларда бепул онлайн ўқувлар ташкил этиш зарур.

Ҳаёт бир жойда тўхтаб қолмаганидек,

Конституция асосида ҳаётимизни янада фаровон қилиш барчамиздан тинимсиз изланишни талаб этади. Шу жумладан, Конституциямиздаги демократик норма ва принципларни миллий қонунчилик даражасида кенгайтириш, Конституция нормаларини қўллашга бўлган тўсиқ ва муаммоларни

аниқлаш ва бартараф этиш, конституциявий ҳоjarларнинг кундалик ҳаётимиздаги таъсирчанлигини ошириш долзарб вазифалардандир. Бинобарин, Ватанимизни авайлаб-асраш, унинг бахт-иқболи йўлида биргаликда ҳаракат қилишимиз бизнинг муқаддас бурчимиздир.

Манба ва адабиётлар рўйхати:

1. Раҳманов Ш. Конституцияда давлатнинг инсон ҳуқуқларини таъминлашдаги мажбуриятлари белгиланиши – ҳуқуқ ва эркинликларимиз кафолати. // <https://uzmarkaz.uz>
2. Мирзиёев Ш.М. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош Ассамблеяси 78-сессиясидаги нутқи. // <https://president.uz/uz/lists/view/6679>
3. Янгиланаётган Конституция 100 саволга 100 жавоб. – Т.: Адолат: 2023. – 5 б.
4. Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси // www.constitution.uz/uz/pages/humanrights
5. Америка Қўшма Штатлари Конституцияси / Масъул муҳаррир: А.Х. Саидов, таржимон: Ҳ.М. Турсунов. – Т.: Инсон ҳуқуқлари бўйича Ўзбекистон Республикаси Миллий маркази, 2013. – 20 б.
6. Конституция Франция // www.legalns.com/
7. Конституция Федеративной Республики Германия // www.legalns.com
8. Конституция Азербайджанской Республики // www.legalns.com
9. Америка Қўшма Штатлари Конституцияси / Масъул муҳаррир: А.Х. Саидов, таржимон: Ҳ.М. Турсунов. – Т.: Инсон ҳуқуқлари бўйича Ўзбекистон Республикаси Миллий маркази, 2013. – 3 б.
10. Constitution of the United States of America // Манба: constitutioncenter.org
11. Constitution of the commonwealth of Pennsylvania // www.legis.state.pa.us
12. New York State Constitution // www.dos.ny.gov
13. www.annenbergpublicpolicycenter.org/americans-are-poorly-informed-about-basic-constitution
14. How Well Do Americans Know the Constitution? // <https://woodrow.org/news/how-well-americans-know-constitution/>
15. “Суд-ҳуқуқ тизими жамоатчилик фикри кўзгусида” мавзусида социологик сўров // www.ijtimoiyifkr.uz/tadqiqotlar/siesat-va-uu/sud-huquq-tizimi-jamoatchilik-fikri-kozgusida-mavzusida-sotsiologik-sorov.htm
16. “Ҳуқуқларим йўқ” – Бугун дам олаётган Ўзбекистон фуқаролари ўз конституцион ҳуқуқларини билишадими? // <https://rost24.uz/uz/news/1299>
17. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 9 январдаги “Жамиятда ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданиятни юксалтириш тизимини тубдан такомиллаштириш тўғрисида”ги ПФ-5618-сонли Фармони. // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 10.01.2019 й., 06/19/5618/2452-сон.
18. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 8 майдаги “Янги таҳрирдаги Ўзбекистон Республикаси Конституциясини амалга ошириш бўйича биринчи навбатдаги чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПФ-67-сонли Фармони. // Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 10.05.2023 й., 06/23/67/0269-сон.
19. Public law 108–447–Dec. 8, 2004 // <https://www.congress.gov/108/plaws/publ447/PLAW-108publ447.pdf>
20. <https://constitutioncenter.org>, www.nccs.net/
21. PA Civics Coalition // Манба: www.pacivics.org/about

ДАВЛАТ ТАШҚИ САВДО АЙЛАНМАСИДА БОЖХОНА МЕХАНИЗМЛАРИНИ САМАРАЛИ БОШҚАРИШ

Сардор АДIZОВ,

Божхона қўмитаси масъул ходими,
Бухоро муҳандислик-технология
институтини мустақил изланувчиси

Аслитдин НИЗАМОВ,

Бухоро муҳандислик-технология
институтини, иқтисодиёт фанлари
доктори, профессор

Аннотация: ушбу мақолада божхона механизмларини самарали тизимини бошқаришни тақомиллаштиришга таъсир этувчи асосий омиллар кўриб чиқилган, асосийси, божхона механизмларини сифатини оширишнинг бир неча йўналишлари белгилаб олинди ва божхона механизмларининг сифатини яхшилайдиган замонавий технологиялар кўриб чиқилади. Шунингдек, мамлакат иқтисодий хавфсизлигини таъминлаш, унинг мустақиллигини, барқарорлигини таъминлаш қафолати сифатида божхона механизмларининг аҳамияти кўриб чиқилган.

Таянч сўзлар: бозор иқтисодиёти, ташқи иқтисодий фаолият, рақамли иқтисодиёт, божхона механизмлари, Жаҳон савдо ташкилоти, давлат сиёсати.

Управления эффективной таможенных механизмов в государственной внешнеторговой сфере

Сардор Адизов,

ответственный сотрудник Таможенного комитета, соискатель Бухарского инженерно-технологического института,

Аслитдин Низамов,

Бухарский инженерно-технологический институт, доктор экономических наук, профессор

Аннотация: в данной статье рассмотрены основные факторы, влияющие на повышение эффективности управления таможенными механизмами, главное определены несколько направлений повышения качества таможенных механизмов, а также рассмотрены современные технологии,

повышающие качество таможенных механизмов. Также рассмотрено значение таможенных механизмов как гарантии обеспечения экономической безопасности страны, ее независимости и стабильности.

Ключевые слова: рыночная экономика, внешнеэкономическая деятельность, цифровая экономика, таможенные механизмы, Всемирная торговая организация, государственная политика.

Improving an effective management system for customs mechanisms in the state foreign trade sphere

Sardar Adizov,

responsible employee of the Customs Committee, Independent researcher of the Bukhara Engineering and Technology Institute,

Aslitdin Nizamov,

Bukhara Institute of Engineering and Technology, DSc (in Economics), Professor

Abstract: this article examines the main factors influencing the improvement of the effective management of the customs mechanisms, mainly, several directions of improving the quality of the customs mechanisms are determined, and modern technologies that improve the quality of the customs mechanisms are considered. Also, the importance of customs mechanisms as a guarantee of ensuring the country's economic security, its independence and stability was considered.

Keywords: market economy, foreign economic activity, digital economy, customs mechanisms, World Trade Organization, state policy.

Шиддат билан ривожланаётган даврда мамлакатимизда ҳукумат томонидан иқтисодиёт соҳасига қаратилаётган эътибор ҳар қачонгидан ҳам муҳим аҳамият касб этмоқда. Тадбиркорлар ва ташқи иқтисодий фаолият қатнашчиларига яратиб берилаётган шарт-шароитлар ички бозорларимизни импорт ўрнини босувчи, сифатли ва рақобатбардош маҳсулотлар билан тўйинтириш имконини яратиб, Ўзбекистоннинг дунё бозоридаги рейтингини ортишига ҳам хизмат қилиб келмоқда.

Бозор иқтисодиётига асосланган кўп тармоқли иқтисодий тизим шаклланиши ҳамда халқаро савдонинг глобаллашуви даврида мамлакат иқтисодий манфаатларини ҳимоя қилувчи давлат воситаларидан бири – божхона механизмлари ҳисобланади. Шу нуқтаи назардан ташқи иқтисодий фаолиятда божхона механизмлари давлатимизни ички ва ташқи сиёсатида амалга оширилаётган иқтисодий ислохотлар шароитида катта аҳамият касб этади. Ўзбекистон Республикасининг Жаҳон савдо ташкилоти (ЖСТ) ва Евроосиё иқтисодий иттифоқи (ЁИИ)га аъзо бўлишида божхона механизмларининг роли муҳим. Хусусан, ушбу ташкилотларга аъзо бўлмоқчи бўлган мамлакатлардан ўз божхона механизмларини уйғунлаштириш талаб этилади.

Халқаро экспертларнинг фикрича, божхона механизмларини самарали қўллаш орқали миллий иқтисодиётларнинг иқтисодий ўсишига эришиш мумкин [1]. Шу маънода мустақилликнинг дастлабки йиллариданоқ бизнинг олдимизда ташқи савдо сиёсатида ўз позициямизни билдириш вазифаси турар эди. Ташқи савдонинг либераллашувига олиб келувчи иқтисодий интеграцион жараёнлар ўз навбатида божхона механизмларининг самарали қўллашни талаб этади.

Ташқи иқтисодий фаолиятнинг муҳим йўналишларидан бири – божхона механизмларини давлат томонидан тартибга солиш жараёнида ишлатиладиган тариф ва нота-риф усуллари, шу жумладан, божхона органлари фаолиятида маъмурий процедураларни такомиллаштиришнинг назарий услубий жиҳатлари: С.Л. Брю, К.Р. Макконелл, Л.Ми-

зес, Д.С. Милл, Б.Олин, М.Портер, Ж.Сакс, М.Фридманн, А.Киреев, Э.А. Тихонович каби хорижлик иқтисодчи олимлар томонидан ва Бутунжаҳон савдо ташкилотининг меъёрий ҳужжатларида тадқиқ этилган ва амалий тавсиялар ишлаб чиқилган.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2020 йилда Олий Мажлисга йўллаган Мурожаатномасида таъкидлаганидек, “Очиқ бозор маҳсулот сифатини ошириш, таннархни пасайтириш, янги технологиялар олиб келишга мажбур қилади, бозор ислохотларини жадал ривожлантиради. Содда қилиб айтсак, жаҳон ишлаб чиқариш тизимига, дунё бозори талабларига ва иқтисодий интеграция жараёнларига ҳамоҳанг бўлишимиз лозим. Мулоқот ва рақобатга тайёр бўлиш учун тармоқ раҳбарлари ўз устида тинимсиз ишлаши шарт. Мана, нима учун бизга иқтисодий интеграция керак!” Мазкур таъкиднинг амалий ифодаси сифатида 2022 йил 28 январдаги ПФ-60-сонли “2022–2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси”да иқтисодий интеграциялашув хусусида алоҳида мақсад белгиланди. Тараққиёт стратегиясида 97-мақсад: Жаҳон савдо ташкилотига аъзо бўлиш ва Евроосиё иқтисодий иттифоқи билан интеграция жараёнларини чуқурлаштириш деб белгиланиши иқтисодий интеграцион жараёнларнинг янги босқичини бошлаб берди.

Жаҳон сиёсати ва иқтисодиётидаги мавжуд тенденциялар божхона механизмларининг ривожланишига сезиларли таъсир кўрсатди [2]. Божхона органлари фаолияти замонавий ахборот-коммуникация технологиялари ёрдамида янада соддалашди ва ташқи иқтисодий фаолият қатнашчиларининг асосий кўмакчисига айланиб улгурди. Шу билан бирга, божхона механизмларини такомиллаштириш борасида янги рақамли технологиялардан фойдаланиш ва манfaatли ҳамкорлик олиб бориш муҳимлигини кўрсатди.

Божхона органлари, бир томондан, ташқи иқтисодий фаолият иштирокчиларининг манfaatларини ҳимоя қилишга қаратилган ўз фаолиятининг самарадорлигини таъмин-

ласа, бошқа томондан, улар давлатнинг манфаатларини ҳимоя қилади.

Рақамли иқтисодиётга тўлиқ ўтиш натижасида маълум бир мақсадларга эришиш кутилмоқда. Улардан бири рақамли технологиялардан фойдаланган ҳолда ташқи савдо фаолиятини амалга оширишда божхона механизмларини самарали қўллаш орқали ташқи иқтисодий фаолият қатнашчиларига харажатларни камайишига олиб келади.

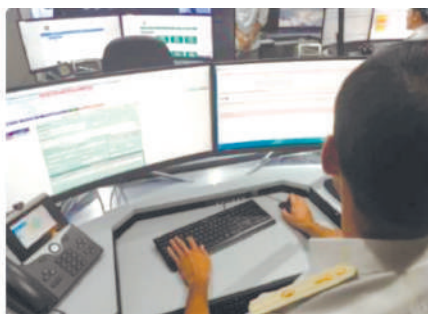
Жаҳон савдо ташкилоти томонидан қабул қилинган битим ва тавсиялар, шу жумладан, "Савдо тартиботларини соддалаштириш тўғрисидаги битими"да ташқи иқтисодий фаолиятни амалга оширишда қулай шарт-шароитларни яратиш ва тадбиркорлик субъектларини рағбатлантириш асосий таъмоий сифатида эътироф этилиб, давлатлар ўртасида ташқи савдони енгиллаштиришда муҳим аҳамият касб этиши белгиланган [3].

сифатида ишлайди. Божхона хизматларини етказиб берувчилар, биринчи навбатда, ҳўжалик юритувчи субъектлар ва божхона ходимлари ўртасида воситачи вазифасини бажарадилар.

Сўнгги йилларда божхона маъмурчилигини ислоҳ этиш, савдо тартиботларининг соддалаштирилиши, бюрократик тўсиқлар ва ўндан ортиқ рухсатномаларнинг бекор қилиниши божхона тартиботларини халқаро стандартларга уйғунлаштириш учун замин яратди.

Логистика жараёнларида божхона ва юк операцияларини такомиллаштириш орқали ташқи савдо юклари ҳаракатини тезлаштириш божхона органларининг XXI асрдаги устувор вазифаларидан бири ҳисобланади.

Жаҳон тажрибасининг кўрсатишича, очиқ бозор иқтисодиётига ўтиш шароитида экспорт салоҳиятини ривожлантириш ва

Давлат божхона қўмитаси томонидан 2021 йилнинг 1 октяб-ридан дастлабки босқичда республикамизнинг 5 та вилоятида замонавий масофавий электрон декларациялаш марказлари ишга туширилди:

- 📍 Тошкент вилояти
- 📍 Бухоро вилояти
- 📍 Сирдарё вилояти
- 📍 Қашқадарё вилояти
- 📍 Хоразм вилояти

1-расм. Масофавий электрон декларациялаш марказлари.

Тақсимот занжирларини оптималлаштириш ва рақамлаштириш учун кўп куч сарфланди, аммо божхона жараёни деярли ўзгармади. Кўпинча бюрократик ва мураккаб иш ҳисобланган божхона хизмати провайдерининг роли бунга жавобан пайдо бўлди. Улар мустақил хусусий сектор субъектлари сифатида ёки қўшимча хусусият сифатида божхона хизматларини таклиф қилувчи йирик логистика компанияларининг бўлинмаси

миллий экспортчига ҳар томонлама кўмак бериш самарали ташқи иқтисодий фаолиятнинг асоси ва мамлакат иқтисодий хавфсизлигининг гарови бўлиб хизмат қилади.

Ташқи иқтисодий фаолият иштирокчиларнинг транспорт, юклаш-тушириш ва бошқа операциялари харажатларини камайтириш, назорат тартиб таомилларига сарфланадиган вақтни қисқартириш орқали бир қатор енгилликлар бериш уларни рағбатлан-

тириш усуллари ҳисобланади. Ташқи савдо самарадорлигини ошириш ва шу орқали бутун иқтисодий ривожлантиришда муҳим аҳамиятга эгадир. Бунга божхона ва бошқа давлат назорати органлари томонидан товарлар ва транспорт, божхона чегарасини кесиб ўтиш пунктларида назорат операцияларини жадаллаштириш ва соддалаштириш ёрдам беради. Бунинг учун божхона назоратининг техник воситалари, жумладан, автоматлаштирилган ахборот тизимлари, хавфларни бошқариш тизимлари, маълумотлар ва янги божхона технологиялари, бирламчи декларация, электрон декларация, олдиндан хабардор қилиш усуллари қўлланилади. Юқоридаги муаммолар ташқи иқтисодий фаолият иштирокчиларининг манфаатларини ҳисобга олган ҳолда божхона терминалларида божхона назорати ва товарларни расмийлаштиришнинг ушбу усуллари ва технологияларидан фойдаланган ҳолда божхона, солиқ ва бошқа қонун ҳужжатларига риоя этилишини таъминлаш манфаатларидан келиб чиққан ҳолда самарали ҳал этилиши мумкин.

Ўзбекистон учун бу ҳол алоҳида аҳамият касб этади, чунки фақат экспортни ривожлантириш орқали, ҳаёт учун муҳим товарлар импортини қисқартирмаган ҳолда савдо балансининг мусбат сальдосига эришиш мум-

кин. Бунинг учун биз янада кўпроқ хорижий инвестицияларни жалб этишимиз, янги иштиқболли лойиҳаларни амалга оширишимиз, қолаверса, замонавий технологияларни жорий этиш орқали мамлакатимизда, импорт ўрнини босувчи маҳсулотларни ишлаб чиқаришимиз керак бўлади. Шу билан бирга, божхона маъмуриятчилиги соҳасида мамлакатда қулай инвестиция муҳитини яратиш ва тадбиркорлик фаолиятини ривожлантиришга тўсқинлик қилувчи бир қатор тизимли муаммолар сақланиб қолинмоқда. Ваколатли органлар томонидан товарлар ва транспорт воситаларини божхона назорати ва расмийлаштирувидан ўтказиш муддатларини қисқартириш бўйича ишлар олиб боришмоқда. Божхона тартиб-таомилларини тубдан соддалаштириш, божхона постлари ва юкларни расмийлаштириш постларини ислоҳ қилиш зарур.

Хусусан, жаҳон иқтисодийётида кечаётган жараёнларни таҳлили натижалари шуни кўрсатадики, ташқи савдони эркинлаштириш жаҳон ҳўжалиги ривожланишининг асосий тенденцияларидан бирига айланмоқда. Барча мамлакатларда божхона божларининг пасайиши, кўплаб турдаги чеклашларнинг бекор қилиниши кузатишмоқда. Кўплаб мамлакатлар яширинча протекционистик (давлатнинг ўзини ички бозорини ҳимоя қилиш

2-расм. “Хавфни бошқариш” тизимининг самарадорлиги.

сиёсати) чора-тадбирлардан ҳам кенг фойдаланадилар. Бундай чора-тадбирлар жумласига миллий ишлаб чиқариш турларига дотациялар бериш, экспортни субсидиялаш, турли хил меъёрлар ва стандартлар жорий қилиш ва бошқаларни киритиш мумкин.

Жаҳон ҳўжалигида эркин савдо ва протекционизм ўртасида вужудга келаётган зиддиятларни ҳал этишда, халқаро савдони бошқариш, унинг тараққиётига бўлган тўсиқларни йўқ қилиш ва эркинлаштиришида Жаҳон савдо ташкилоти муҳим ўрин эгаллайди.

Ўзбекистон Президенти Шавкат Мирзиёев таъкидлаганларидек, “Биз аввало иқтисодиётни ислоҳ қилиш ва эркинлаштириш борасидаги ишларимизни янада чуқурлаштириш, унинг соҳа ва тармоқларини таркибий жиҳатдан ўзгартириш бўйича бошланган ишларни жадаллаштиришимиз керак”.

Ҳозирга кунда, Ўзбекистон Республикаси олдида Жаҳон савдо ташкилотига аъзо бўлиш муҳим вазифа саналмоқда. Айни пайтда, мамлакат бу борадаги музокараларни фа-

- божхона тўловларининг тўлиқ ва ўз вақтида тўланишини таъминлаш;

- ташқи иқтисодий фаолият иштирокчилари томонидан ҳисоблашда яширин солиқ базасини ва ишончсиз маълумотларни аниқлаш;

- божхона назоратининг танланган усуллари қўллашни фаоллаштириш.

Ушбу вазифаларнинг долзарблиги давлат сарф-харажатларининг амалга оширилишига боғлиқдир. Бюджетнинг даромад қисмини ошириш учун қўшимча имкониятлар макроиқтисодий барқарорлик ва Ўзбекистон иқтисодиётининг халқаро иқтисодий маконга интеграциялашуви муаммоларини муваффақиятли ҳал этишга имкон беради. Божхона маъмурчилиги механизми доирасида божхона назоратининг аниқ, ошкора ва бир хил тизимини яратиш давлатга инновацион ривожланиш учун шарт-шароитларни яратиш ва божхона сиёсати чораларини қўллаш орқали Ўзбекистон корхоналарининг рақобатбардошлигини оширишнинг молиявий воситаларини яратиш ва улардан фойдаланиш имконини беради.

3-расм. Минтақавий иқтисодий хавфсизликнинг тузилиши.

оллаштиришга киришиш босқичида бўлиб, ушбу ташкилотга киришнинг асосий шартларидан бири эса ташқи иқтисодий фаолиятни бошқаришда тариф ставкаларини пасайтириш талаб қилинади.

Шундай қилиб, божхона механизмларини қўллашнинг асосий стратегик мақсадларидан бири бюджетнинг даромад қисмини тўлиқ ва ўз вақтида тўлдиришдир. Ушбу стратегик мақсад қуйидаги тактик вазифаларда аниқланиши мумкин:

Ташқи савдони давлат томонидан бошқариш бозор муносабатлари шаклланиши шароитида сиёсий ва ижтимоий иқтисодий ислохотлар самарасини ошириш мақсадида мамлакат ички ва ташқи иқтисодий манфаатларини ҳимоя қилишга қаратилади. Жумладан, ташқи иқтисодий мувозанатни таъминлаш, экспорт ва импорт таркибида ижобий силжишларни рағбатлантириш, хорижий капитал оқимини кучайтиришга йўналтирилган, ваколатли давлат ташкилотлари томони-

дан амалга ошириладиган қонунчилик, ижро ва назорат қилиш йўналишидаги чора-тадбирлар тизимини яратишдан иборат [4].

Молиявий таваккалчиликларнинг ортиши шароитида божхона механизмлари мутлақо янги шаклларга эга бўлиши керак. Бунинг учун божхона механизмларини қуйидаги асосий йўналишлар бўйича такомиллаштиришни таъминлаш зарур:

- божхона тўловларини бошқаришнинг стратегик йўналишларини белгилаш ва божхона органлари ресурсларини божхона тўловлари тушумини назорат қилишнинг устувор йўналишларига жамлаш;

- “умумий” божхона назоратини ўтказишдан хавфларни бошқариш, яъни божхона тўловларини тўламаслик хавфи юқори бўлган тоифага кирувчи ташқи иқтисодий фаолият қатнашчиларини аниқлашга янада фаол ўтиш;

- божхона органлари ва бошқа давлат ҳокимияти ва бошқаруви органларининг идоралараро ҳамкорлигини ташкил этиш ва технологиясини такомиллаштириш;

- ҳуқуқни муҳофаза қилувчи, шу жумладан тезкор-қидирув, божхона органлари фаолиятини ахборот-таҳлилий таъминлашни кучайтириш;

- ягона божхона ҳужжатларини қўллаш ва товарларни электрон шаклда декларация қилиш тизимини ишлаб чиқиш, натижада маъмурий харажатларни камайитиришга олиб келади.

Бирон-бир давлат жаҳон ҳамжамиятида ўзининг мустақкам ўрнини эгаллаши учун унинг иқтисодий ривожланиши катта ўрин тутди. Ўзбекистонда ҳам иқтисодиётнинг барча соҳаларини ривожлантириш учун, жаҳон бозорида ўз ўрнини эгаллаш ва ундаги мавқеини кенгайтиришга оид муҳим чора-тадбирларни амалга ошириш, республика манфаатларидан келиб чиққан ҳолда ташқи савдони нотариф усулда тартибга солишнинг устувор йўналишларини белгилаш долзарб вазифалардан бири бўлиб қолмоқда.

Маълумки, ташқи савдони чеклаш усуллари 50 дан ортиқ тури мавжуд. Уларнинг айримлари давлат ғазнасини тўлдиришга

йўналтирилган бўлса, баъзилари, умуман, импортни чеклашга ва яна бошқаси эса, экспортни чеклашга ёки рағбатлантиришга йўналтирилган. Ташқи савдони тартибга солишнинг иккита гуруҳ усуллари – тариф ва нотариф усулларидан фойдаланилади.

Ташқи савдони нотариф усулда бошқариш деганда эса, индивидуал ёки гуруҳ тарзида мамлакатлар томонидан давлат хавфсизлигини таъминлаш, инсонлар ҳаёти ва соғлиғини сақлаш, атроф-муҳитни муҳофаза қилиш ҳамда миллий иқтисодиётни ташқи салбий таъсирлардан ҳимоя қилиш мақсадида амалга ошириладиган маъмурий, техник ва иқтисодий усуллар мажмуини тушуниш мумкин [5].

Ташқи савдони давлат томонидан тартибга солиш усуллари мазмун ва моҳиятига кўра ўзгариб ва такомиллашиб туради. Бунга асосий сабаб ташқи савдони тартибга солиш усуллари халқаро иқтисодий алоқалар ва ҳуқуқ нормаларига доимо мослаштириб бориш заруриятдир.

Ҳозирги кунда ташқи савдода республикада амалга оширилаётган иқтисодий ислохотларнинг туб моҳияти, Президентимиз Шавкат Мирзиёев таъкидлаганидек, ташқи савдони жаҳонда қабул қилинган маърифий шаклларга тезроқ ўтказишдан, республика-мизни Жаҳон савдо ташкилотига аъзо бўлишига эришмоқликдан иборатдир. Республика-миз бу ташкилотга аъзо бўлган барча мамлакатларнинг бозорларига киришини, экспорт имкониятларини кенгайтиришини ҳамда халқаро тажрибанинг кўрсатишича, янги бозорларни ўзлаштириш ва мавжудларига киришни янада кенгайтириш ҳуқуқларидан фойдаланишни таъминлайди. Шунинг билан бирга, бошқа давлатларнинг товар ва хизматларини Ўзбекистон бозорига киришини янада кенгайтириш имкониятини яратади.

Хулоса

Хулоса сифатида шунини айтиш мумкинки, мамлакатимизнинг иқтисодий тараққиёт даражаси қанчалик юқори бўлса, унинг ташқи иқтисодий алоқалари шунчалик фаол ва хилма-хил бўлади. Демак, мамлакатнинг халқаро иқтисодий алоқалардаги иштиро-

ки ҳам қисман унинг иқтисодий тараққиёти даражасидан далолат беради. Юқоридаги жиҳатларни ҳисобга олган ҳолда божхона механизмларини самарали қўллашда, аввало, товарларнинг хусусиятидан келиб чиққан

ҳолда ташқи савдони таҳлил қилиш, талаб ва таклиф қонунларига асосланиш, чет давлатлар тажрибасини жорий этиш доирасидаги муаммоларни ўрганиш ва кутилаётган натижаларни аниқлашдан иборат.

Манба ва адабиётлар рўйхати:

1. Низамов А.Б. Совершенствование системы управления региональной экономикой в условиях устойчивого экономического роста. Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора экономических наук. – Т.: 2018. – С. 45.
2. Зайнулдинов Ш.Н., Расулов Н.М. Инновацион менеджмент (дарслик). – Т.: “Инновацион ривожланиш нашриёт-матбаа уйи”, 2020. – 540 б.
3. Шодиева Д. Миллий иқтисодиётнинг инновацион ривожланишини инвестициялашнинг назарий асосларини такомиллаштириш. PhD дисс. автореф. – Т.: 2020. – 58 б.
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги “2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги ПФ-60-сонли Фармони.
5. А.М. Касимова. Мировой и отечественный опыт применения инструментов нетарифного регулирования // Экономика и социум. 2021. № 5-1 (36). – С. 611-614.

ДАВЛАТ ҲОКИМИЯТИ ОРГАНЛАРИНИНГ ЖАМОАТЧИЛИК БИЛАН АЛОҚАЛАРИ ХИЗМАТИ

Мансур ЮНУСОВ,
Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги
Давлат бошқаруви академияси
кафедра мудири, доцент

Аннотация: мазкур мақолада давлат бошқарувида жамоатчилик билан алоқаларни ривожлантириш, халқ билан мулоқот самардорлигини оширишда медиасаводхонликни ривожлантириш ҳамда раҳбар ва ташкилот имижини оширишда ОАВдан самарали фойдаланиш хусусида сўз боради.

Калит сўзлар: медиа, ахборот, сиёсат, давлат хизматчиси, давлат бошқаруви, жамоатчилик билан алоқалар, ахборот хизмати, ахборот сиёсати, жамият, давлат.

**Служба по связям с общественностью
органов государственной власти**

Мансур Юнусов,

Академия государственного управления,
заведующий кафедрой, доцент

Аннотация: в этой статье речь идет о развитии отношений с общественностью в государственном управлении, развитии медиаграмотности в повышении эффективности общения с людьми, а также об эффективном использовании средств массовой информации в улучшении имиджа лидеров и организаций.

Ключевые слова: СМИ, информация, политика, государственный служащий, государственное управление, связь с общественностью, информационная служба, информационная политика, общество, государство.

**Public Relations Service
of Public authority bodies**

Mansur Yunusov,

Head of department of Academy of Public
Administration under the President of the Republic
of Uzbekistan, Associate professor

Abstract: this article analyzes about the development of public relations in public administration, the development of media literacy in improving the effectiveness of communication with the people, and the effective use of mass media in improving the image of leaders and organizations.

Keywords: media, information, politics, civil servant, public administration, public relations, information service, information policy, society, state.

Инсониет жамиятида бошқарув иши бошқа одамларнинг манфаатлари, мотивлари, эҳтиёжлари ва ҳаётий мақсадларини ҳисобга олмасдан мумкин эмас. Бу тижорат ва нотижорат секторлар, жумладан, давлат бошқаруви учун ҳам амал қилади.

Маълумки, ҳар қандай ташкилотда жамоатчилик билан алоқаларни ўрнатиш – ижтимоий муҳит билан ўзаро самарадор мулоқотни йўлга қўйиш ва бунинг учун қулай шароит яратишни назарда тутди. Бу, айниқса, давлат бошқаруви органлари учун жуда муҳим ҳисобланади. Чунки давлат хизматининг самарадорлиги, биринчи навбатда, аҳолининг ҳукуматга бўлган ишончи ва ҳурмати, қолаверса, давлат хизматчилари ва фуқароларнинг ўзаро ишончга асосланган биргаликдаги ҳаракати, яъни ҳокимият ва жамиятнинг ҳар томонлама яқиндан ҳамкорлик қила олишига боғлиқ. Давлатнинг фуқароларга таъсир ўтказиш қобилияти маълум механизмлар билан белгиланади. Жамоатчилик билан алоқалар эса, ушбу механизмлардан бири ҳисобланади [1].

Жамоатчилик билан алоқалар давлат ҳокимияти ва фуқаролик жамияти ўртасидаги алоқалар тизимини, яъни икки томонлама ваколатли мулоқотни таъминлаб бериш учун ташкил этилади. Давлат хизмати ижтимоий институт сифатида ахборот бериш, одамларни қабул қилинган қарорларнинг мақсадга мувофиқ эканига ишонтириш, улар билан диалог ўрнатиш ва қайтма алоқани йўлга қўйиш орқали ҳокимият ва фуқаролик жамияти ўртасида воситачилик вазифасини ўтайди. Бироқ мулоқотнинг мақсади нафақат хабар бериш, ишонтириш ва мулоҳазаларни кузатиб бориш, балки муаммоларни ҳал қилишнинг энг самарали усуллари топишни ҳам назарда тутди.

Фуқаролар, кўпинча, назардан четда қолган ёки атайин эътибор берилмаётган муаммоларни расмийларга кўрсатиб берадилар. Шунинг учун жамоатчилик билан алоқалар доимо манфаатлар тўқнашувини ўзида ифода этиб келади. Бундан ташқари, жамоатчилик билан алоқаларнинг муҳим вазифаларидан яна бири фуқаролар ҳамда ҳокимият тизимлари ўртасида ўзаро мос келмайдиган

манфаатларни аниқлаш ва уларни бартараф этиш ҳисобланади.

Жамоатчилик билан алоқаларни бошқариш методологияси ва методикасини қўллаш учун раҳбар кадрлар замонавий бошқарув технологиялари ва муаммолари, бошқаруving инновацион технологияларини ишлаб чиқиш, асослаш ва қарор қабул қилиш, консалтинг ва аудит, давлат идораларида таҳлилий бошқарувни йўлга қўйиш, ташкиллаштириш ва лойиҳалаш назарияси, персонални бошқариш ва ахборот таҳлилини йўлга қўйиш каби билимларга эга бўлишлари лозим. Шунингдек, "Мамлакатнинг ички ахборот маконини ислоҳ қилиш, уни глобал маконининг ажралмас қисмига айлантириш ва шу билан давлатнинг ташқи имижини шакллантиришда миллий журналистика тизими ва миллий оммавий ахборот воситалари иштирокини янги, янада юқори босқичга кўтариш – давр талаби" [2].

Бундан ташқари, ахборот маконидаги замонавий тенденциялар бошқарув кадрларида ахборот маданиятини ошириш муаммоларини ҳам кун тартибига қўймоқда. Айниқса, жамоатчилик билан алоқалар (ПР) соҳасининг айрим йўналишларини бошқарув кадрларининг ахборот маданиятини юксалтириш контекстида қўллаш ва бунинг учун раҳбарларнинг ОАВ билан ишлаш борасидаги билим ва кўникмаларини оширишни даврнинг ўзи талаб этмоқда. Чунки давлат бошқаруви органларида фаолият юритувчи раҳбарлар ўз фаолиятида ОАВ билан ҳамкорликни кенг йўлга қўя олсагина жамиятда барқарорлик ҳукм суради. Бу эса, давлат бошқарувининг барча даражадаги тизимларидан ОАВ ва блогерларни ўз фаолияти билан боғлиқ ахборотлардан тезкор ва мунтазам равишда хабардор қилиб боришни талаб этади. ОАВ ходимлари ёки блогерлар ташкилотга ташриф буюришидан олдин уларга раҳбарият томонидан матбуот котиблари билан ҳамкорликдаги расмий шаклдаги таклифномалар (пресс-релизлар) юборилишига эришиш самарали натижаларни беради. Бундай ёндашув ахборот маконида ташкилот фаолияти ҳақидаги салбий ахборотлар тарқалишининг олдини олиш

ёки бартараф этишда муҳим восита ролини ўйнайди [3].

Давлат органларида жамоатчилик билан алоқалар – бир марталик ҳодиса эмас, балки давлат бошқарувининг мустақил соҳаси, жумладан, илмий-тадқиқот фаолияти, қонун ижодкорлиги, таҳлилий ва коммуникация маконини қуришдир. Бу фаолият давлатдан профессионал ёндашув ва катта эътиборни талаб қилади, чунки умуман, давлат бошқаруви самарадорлиги кўп жиҳатдан унинг муваффақиятига боғлиқ.

Мансабдор шахслар имижини шакллантиришнинг асосий манбаи сифатида ОАВ ва оммавий коммуникация воситаларини ажратиб кўрсатиш муҳим аҳамиятга эга. Чунки аҳоли айнан улар орқали мансабдор шахслар фаолияти ҳақидаги ахборотларни билиб оладилар. Коммуникатив муносабатлар ривожланган замонавий жамиятда шахсий омил ҳукмронлик қилади ва сиёсий раҳбарни танлаш муаммоси ОАВда эълон қилинган маълумотлар таъсирида ҳал этилади [4].

ОАВдаги мансабдор шахс имижи деганда, оммавий онг стереотиплари, турли ахборотлар, телевидение ва радиодаги таҳлилий дастурлар, матбуотдаги босма мақолалар ҳамда сиёсий реклама асосида шаклланган фазилатлар, хусусиятларнинг мураккаб бирикмаси тушунилади. Демак, ОАВ мансабдор шахснинг имижи ва обрўсини шакллантиришда фаол иштирок этади. Оммавий коммуникациялар ривожланиши ва уларнинг мансабдор шахсларнинг халқ билан ўзаро алоқа воситаси сифатида майдонга чиқиши сиёсий коммуникацияни театр сценасига айлантирди, яъни манфаатлар тўқнашуви деганда, томошабинлар назарда тутила бошлади. Телевидениенинг техник ва бадиий воситалари ахборот тарқатишнинг ҳужжатли жанридан реклама элементларини ўз ичига олувчи услубни қўллаш имкониятини яратди. Обрўси баланд бўлган ахборот каналларида чиқиш мураккаблиги боис, ОАВ жамият кўпроқ ишонч билдирадиган, имиж яратиш механизми ҳисобланади. Бундан ташқари, маълумотларнинг такрорланиши, сифати, ишончлилиги ва ҳақиқатга яқин эканлигини ҳар ким, ҳар доим ҳам аниқлай олмайди [5].

Мансабдор шахснинг қиёфасини яратиш жараёнида жамоатчилик билан алоқалар тизими асосий ўрин тутати. Имиж бир субъектнинг бошқа субъект назарида идрок этилишини ифода этади. Шунинг учун жамоатчилик билан алоқалар хизматлари зарур ижтимоий фикрни шакллантириш, кўпчилик онгида шахс ва ташкилот ҳақидаги ижобий қиёфани яратиш билан боғлиқ мураккаб вазифани бажаради. Кўп ҳолларда ОАВ орқали яратилган қиёфа мансабдор шахснинг ҳақиқий фазилатларига мос келмайди. Чунки давлат бошқаруви органида фаолият юритувчи раҳбар кадрнинг тарафдорлари ва мухолифлари унинг ўзига хос жиҳатларини турли йўллار билан, ўз манфаатларидан келиб чиққан ҳолда акс эттиришади. Мансабдор шахсларни обрўсизлантиришга қаратилган тасвирлар, матнлар, аудио ёзувлар ҳаддан ташқари ифода ва ҳиссий ранглarga эга бўлади. Раҳбар табиатидаги энг заиф нуқталарга урғу берилади ва танқид қилинади, бундай маълумотлардан иборат материал эса, жозибадор шаклда жамоатчиликка тақдим қилинади. Натижада, сўзлар, имо-ишоралар, ҳаракатлар, қарорлар қабул қилиш жараёни, дўстлар танлаш ва бошқа ҳамма нарсалар жамоат “текшируви”га айланади. Шу боис, расмий шахслар имижи, қоида тариқасида, ўз хатти-ҳаракатлари натижаси эмас, балки рақобатчилар томонидан амалга оширилган мақсадли ахборот сиёсати натижаси бўлиши мумкин. Демак, расмий шахснинг имижи бу – тарафдор жамоа томонидан яратилган ижобий қиёфа ва кундалик воқелик ҳамда рақобатчилар томонидан шакллантирилган салбий қиёфадан ҳосил бўлган қарама-қарши фикрлар мажмуини ифодалайди.

Коммуникатив макон тизимида хатолардан холи равишда раҳбар имижини яратиш ва уни намойиш этишни ўз соҳасининг усталари – имижмейкерлар амалга оширади. Улар қўллайдиган муҳим методлар қуйидагилар:

1. Пессемизм эффекти (таъсири). Ушбу тўсиқни олиб ташлаш жуда муҳим. Чунки пессимист ўз муаммоларида бошқаларни айблайди, оптимист эса, вазиятдан чиқиш йўлларини ўзи топишга ҳаракат қилади.

2. Бумеранг эффекти. Ушбу метод ҳар қандай айбловнинг уни овоза қилган шахснинг ўзига қайтарилишини ифода этади. Бундай вазиятда раҳбар ўз компетенциясини намоиш этишга ёрдам берувчи конструктив танқидга таяниши лозим бўлади.

3. Бўшашиш эффекти. Энг ўткир воқеаларга диққатни қаратиш, экспромт нутқ (олдиндан тайёргарлик кўрилмаган нутқ) билан чиқиш, ҳамдардлик билдириш кабилар аудиторияни (томошабинни) бўшаштириб, уни доимий назоратда тутиш имконини беради.

Бундан ташқари, омма билан тўғридан-тўғри мулоқот ўрнатиш тасвирини намоиш қилиш методи ҳам мавжуд. Оммага таъсир қилиш – ижтимоий-психологик стратификация усули деб аталади. Омма қизиқиши, интилиши ёки бошқа хусусиятларига кўра, турли қатламларга бўлинади. Масалан, бунга: ишсизлар, талабалар, ўқувчилар, зиёлилар, имконияти чекланганлар, хориждаги мигрантлар ва ҳоказоларни мисол қилиш мумкин. Шунинг учун имиж яратишда аудиторияга ахборотни тақдим қилишда оммани гуруҳларга ажратиб, ҳар бир гуруҳ учун долзарб бўлган муаммоларни кўтариш ва уларнинг ҳал қилилишини ахборот истеъмолчисига кўрсатиб бериш лозим бўлади.

Ташкилотнинг матбуот хизмати аудиторияга таъсир ўтказиш учун кенг майдон бўлгани боис ундан катта натижалар кутилади. Ушбу хизматнинг ҳар қандай фаолияти ташкилотнинг имижини яхшилашга олиб келиши лозим. Аммо тажрибадан маълумки, матбуот хизмати ҳар доим ҳам кутилган натижага эриша олмайди. Сабаби ахборот майдонидаги турфа хил фикрлар ҳамда манфаатлар тўқнашуви, шунингдек, давлат хизматлари фаолияти сифатига бўлган талаб кундан-кунга ортиб бориши ташкилот ва раҳбар имижини яратувчи мутахассислардан ПР – жамоатчилик билан алоқалар технологияларини қўллаш бўйича кўпроқ малакага эга бўлишни талаб этмоқда.

Матбуот хизмати – давлат муассасаси ёки давлат органининг бўлинмаси бўлиб, ушбу ташкилотнинг ОАВ билан ўзаро алоқаларини ташкил этиш вазифасини амалга оширади. Ушбу фаолиятни амалга ошириш учун

матбуот хизмати пресс-релизлар тайёрлаш, матбуот анжуманларини ташкил қилиш, телефон ёки интернет орқали зарур маслаҳатлашувларни йўлга қўйиш кабилар билан шуғулланади.

Хориж тажрибасидан маълумки, жамоатчилик билан алоқаларни йўлга қўйиш чоратадбирлари сиёсат ва бизнес йўналишларида самарали амалга оширилади. Шу билан бирга, ПРдан давлат хизматининг ижобий имижини яратишда ҳам кенг қўлланилади.

Жамоатчилик билан алоқалар ўз мақсад ҳамда вазифалардан келиб чиққан ҳолда:

- жамоатчиликнинг фикрини ўрганади;
- жамоатчилик ҳаракатини кузатади;
- ташкилот билан жамоатчилик ўртасида

икки томонлама манфаатни таъминлашни назарда тутди.

ПРнинг асосий вазифаси

ПР-хизматлари фаолиятининг асосий мақсади – мақсадли аудиториянинг ишончига кириш. Бунинг учун соҳа мутахассислари мақсадли аудиторияда шаклланган салбий стереотиплар билан иш олиб борадилар. Хусусан, салбий стереотиплар ҳақидаги маълумотларни тўплайдилар, уларнинг рўйхатини шакллантирадилар ва режа тузадилар. Муайян аудиториянинг эътирозлари билан қанчалик яхши сифат билан ишланса, самарали натижага эришиш эҳтимоли юқори бўлади.

Аудиториянинг ишончини қозониш учун журналист-публицистлар ва социологлар хизмати алоҳида ўрин тутди. Улар ахборот истеъмолчисига айсберг кўчкиси каби улкан маълумотлар гирдобиди адашиб қолмаслик, эксперт хулосалари ёрдамида холис ахборотларни саралаб олиш ҳамда ПР компанияси томонидан уларга тақдим қилинаётган маълумотларнинг жозибадорлигини ошириш имконини беради. Бундан ташқари, ПР-хизматини ташкил этишда маркетинг ва реклама, коммуникация борасидаги ҳисоботларни тайёрлашга эътибор қаратиш муҳим аҳамиятга эга ҳисобланади.

"Media relations" нима?

ПР-мулоқот доирасида ташкилот ва ташкилотнинг биринчи раҳбари ҳақида ижобий имиж яратиш учун ОАВ билан матбуот хизматлари, матбуот марказлари, матбуот

котиблари, пресс-бюролар, ПР бўлимлари ва бошқалар орқали ташкилий муносабатларни йўлга қўйиш медиарилейшнз (медиа релатионс) деб аталади. Кўпинча, жамоатчилик билан алоқалар борасидаги атамаларни қўллашда хатоликка йўл қўйилиб, ОАВ билан алоқаларни ПР деб аташади. Бу унчалик тўғри эмас. Медиа релатионс – ПР-нинг бир қисми бўлиб, ОАВ билан узлуксиз икки томонлама ахборот алмашинувини таъминлайди. ПР эса, барча мавжуд алоқа каналларидан фойдаланган ҳолда ахборот мазмунини бошқариш ва товар ёки хизмат тури обрўсини шакллантириш ҳамда ҳимоя қилишга қаратилган ҳаракатлар мажмуини ифода этади.

ОАВ орқали ПРни ташкил қилишни, таъминан, 3 турга бўлиш мумкин:

- самарали ПР;
- корпоратив ПР;
- инқирозга қарши ПР.

Самарали ПР товар ёки хизмат турини истеъмолчига тақдим қилиш билан боғлиқ барча алоқаларни ўз ичига олади. Унинг асосий мақсади товар ёки хизмат турининг сифати, афзалликлари, имкониятлари ва бошқа хусусиятлари тўғрисида истеъмолчига зарур бўлган барча маълумотларни тақдим этишни назарда тутати. Юқори сифатли маҳсулот ёки хизмат тури ПР фаолиятини рағбатлантиради ва ахборот маконида маҳсулот ёки хизматнинг ижобий имижини яратиш учун ёрдамчи алоқа воситасини бажаради. Таъкидлаш лозим, давлат бошқаруви органларида фаолият юритаётган раҳбарларнинг ижобий имижини яратиш борасида ҳам айнан шундай ҳолатни эътиборга олиш муҳим ўрин тутати.

Корпоратив ПР ташкилотнинг ижобий имижини сақлаш ва ривожлантиришга қаратилган ахборотлар оқимини яратади.

Инқирозга қарши ПР иккита кичик турга бўлинади: проактив ва реактив. Проактив ёндашув инқироз пайдо бўлишини кутиш билан боғлиқ ҳаракатлар мажмуини ифода этади. Реактив ёндашув эса, аллақачон пайдо бўлган инқирозни локализация қилиш ва зарарсизлантиришни назарда тутати. Бунинг учун ОАВ ташкилот ёки унинг раҳбари ҳақи-

даги салбий маълумотларнинг тарқалишига қарши туриш методлари қўлланилади.

ПР ёки ахборот хизматининг вазифаси ташкилот ва унинг раҳбарини нафақат машҳур қилиш, балки улар унутилмаслигига ишонч ҳосил қилишни назарда тутати. Яъни давлат бошқаруви органлари ва уларнинг раҳбарлари ҳақида ижобий имижни шакллантириш учун ташкилот раҳбари ҳамда хизмат турларига одамлар ишончини қозониш ва мана шу ишончнинг йўқолмаслиги кафолатланиши лозим.

Шунингдек, ташкилотни четлаб ўтиб, маълумот олиш мумкин бўлган журналистик текширувларни ҳам унутмаслик лозим. Бунинг учун турли мустақил (ёки рақобатчи) ОАВ ўртасида эксклюзив ахборотни тарқатиш бўйича алоқаларни йўлга қўйиш муҳим ўрин тутати. Бироқ ушбу йўналишда иш олиб боришда мувозанатни сақлашни билиш керак бўлади. Бундан ташқари, эксклюзивлик ҳар доим ўз ҳурматиغا эга бўлиши лозим, акс ҳолда у ўз маъносини йўқотади.

Ташкилотнинг медиа сиёсати олдиндан тузилиши керак. Лекин ОАВ билан ишлаш режаси мослашувчан, қисқа фурсатдаги тезкор тузатишларга чидамли бўлиши лозим. Акс ҳолда ташкилот муайян ОАВга қарам бўлиб қолиш эҳтимоли мавжуд. “Медиа релатионс” ташкилот эмас, жамоат манфаатлари нуқтаи назаридан келиб чиқиб йўлга қўйилиши керак. Шунинг учун ОАВда кенг миқёсли тадбирлар, ижтимоий аҳамиятга эга махсус йўналтирилган ахборот вақтларини танлаш талаб этилади. Ҳар доим (фавқулодда вазиятлардан ташқари) чекланган миқдордаги нашрлар билан маслаҳатлашиш ва маҳаллий хусусиятларни ҳисобга олиш тавсия этилади.

“Медиа релатионс”ни амалга оширишда барча ОАВ даврий характерга эга бўлгани боис, материалларнинг юборилиши ҳамда уларнинг эфирга чиқиши, чоп этилиши билан боғлиқ вақтни эслаб қолиш ва кузатиб бориш муҳим. Шунингдек, ОАВ учун интервьюлар, суҳбатлар, матбуот анжуманлари ва бошқаларни ташкиллаштиришда ташкилот ва унинг раҳбариятига ёқадиган ёки ёқмайдиган, кутилмаган саволларни олдиндан аниқлаш ҳамда уларга мос жавобларни

беришга тайёрланиш лозим. Бундай вазиятларда олдиндан тайёрланган саволларга жавоб берган маъқул, лекин, умуман, “изоҳ бермаслик” ҳолатидан қочиш керак. Юқоридагиларни инобатга олган ҳолда ОАВ билан ишларни ташкил қилиш вазифаси алоҳида битта ПР ходимиға юклатилиши зарур. Медиа релатионс билан шуғулланадиган ПР мутахассиси ОАВ билан ишлаш регламентига амал қилишни билиши ушбу йўналишдаги ишларни енгиллаштиради, пресс-релизларни ОАВга материалларни қабул қилиш муддатидан олдин топшириш имконини беради ва бу уларнинг долзарблигини оширади.

ОАВ билан янада самарали фаолиятни йўлга қўйиш учун оғзаки музокаралар олиб боришга, ўз ғояларини илгари суришга интилгандан кўра, тайёр материалларни тақдим қилиш афзалроқ. Шунингдек, ОАВга тақдим қилинаётган ахборот мазмунидаги материалларда аниқ манзил кўрсатилиши лозим. Журналистларнинг хатоларига танлов назари билан қараш керак. Кичик хатоларни шарҳлаш, айниқса, уларни оммавий шаклда рад этиш шарт эмас. Чунки ахборот истеъ-молчилари кичик ноаниқликларга унчалик эътибор беришмайди, лекин уларга берилган изоҳ, қўшимча маълумот ва раддияларга диққатли бўлишади.

Ахборотни тўғри қабул қилишга ҳалақит берувчи жиддий хатоларга йўл қўйилса, унда материални тайёрлаган муҳаррир ёки журналист билан суҳбатлашиш, таҳририятга хат юбориш лозим. Бундай хатда, албатта, эълон қилинган мақола санаси ва нашр саҳифаси, ундаги нотўғри ахборот, тўғри маълумотлар, хат муаллифининг исми ва лавозими ёзилган бўлиши керак.

ПР маълумотларининг ОАВга манзилли равишда тўғри тайёрланиши муҳим ўрин тутди. Чунки ОАВнинг барчаси специфик нуқтаи назардан муаммоларни турли ракурсдан ўрганади. Шунинг учун улар ўз томошабинлари, тингловчилари ва ўқувчиларини қизиқтирадиган материалларга муҳтож бўлади. Бундан ташқари, уларнинг ҳар бирида қабул қилинадиган материалларга нисбатан махсус талабларга эга бўлади.

Телевидение тасвир, қисқа интервью, од-

дий маълумотлар, долзарб мавзулар, ҳикоя қилиш қобилиятига эга суҳбатдошни талаб қилади. Телевизион дастурлар янгиликлар, долзарб воқеа-ҳодисалар, турмуш тарзи, ҳужжатли фильмлар ва кўнгилочар материалларни ўз ичига олади.

Радио бошқа ОАВдан тезкорлиги билан ажралиб туради. Шунинг учун радиога 4 ёки беш жумладан кўп бўлмаган қисқа маълумотларни тақдим қилиш мақсадга мувофиқ. Радио очиқлик борасида ҳам бошқа ОАВдан олдинда ҳисобланади. Шунинг учун радио-да альтернатив қарашлар, таклифлар билан жонли эфирда, юқори даражада ихтисослашган дастурларда ва маълум аудитория учун ишлайдиган станцияларда чиқишлар қилиш имконияти юқори.

Газеталар ўқувчиларга чуқур, таҳлилий маълумотларни тақдим қилади ва кўпинча, бошқа ОАВни ўзларига эргаштирадilar. Газеталарга маълумот тақдим этишда ихтисослашган саҳифалар ва рукнларга эътибор бериш лозим. Олинган маълумотлар асосида танлаб олинган таҳририятга хатлар тайёрлаш мумкин. Дам олиш кунлари чиқишга мўлжалланган нашрларда янгиликлар камроқ, кўнгилочар маълумотлар кўпроқ бўлади. Ўқувчиларнинг хатлари, саволларига жавоблар бундай нашрлар саҳифаларида кўпроқ ўрин эгаллайди. Бундай газеталарда хатлар чоп этиш нафақат редакция билан алоқаларни мустаҳкамлайди, балки ўқувчилар орасидан ҳамфикрларни жалб қилиш имкониятини оширади.

ПР маълумотларини тақдим этишнинг: пресс-релизлар, мақолалар ва ҳисоботлар, ўз нашрига эга бўлиш, таниқли нашрларда жой сотиб олиш каби усуллари бор. Бундан ташқари, кўргазмалар, очиқ кунлар, пресс-тўпламлар, рисоалар, ахборот варақалари, ташкилотда фаолият юритувчи таниқли шахсларнинг таржимаи ҳоли ёки маълумот варақаси, савол-жавоб, баёнот, меморандумлар орқали ПР компаниялари ташкил қилинади.

Ахборот хизмати билан ОАВ ходимларининг умумий вазифалари бор. Булар: ахборот тўплаш ва тарқатиш.

Шу жиҳатдан уларни рақобатдош, де-

йиш ҳам мумкин. Фақат бу вазифаларни улар турли усуллар билан амалга оширади. ОАВ ходимлари ҳар доим ҳаёт билан ҳамқадам бўлиб, энг зарур ахборотларни тўплашга ва уларни тезкорлик билан тарқатишга ҳаракат қиладилар.

Ахборот хизмати эса, ўрни келганда, шундай тезкорлик билан тарқатиши мумкин (масалан, сайловлар даврида Марказий сайлов комиссияси Ахборот хизмати ўта тезкорлик, ҳозиржавоблик билан муҳим ахборотларни тарқатади). Бошқа пайтларда кўпроқ вазминлик, сермулоҳазалик билан иш юритиши мақсадга мувофиқдир. Чунки Ахборот хизматининг ташкилот маълумотларини аниқ, асосли, муҳим жиҳатларини таҳлил этган ҳолда тақдим этиши талаб этилади.

Ахборот хизматининг ўзига яраша бошқа вазифалари (функциялари) ҳам бор, албатта. Булар ташкилотнинг жамоатчилик билан алоқаларини йўлга қўйиш билан боғлиқ вазифалардан.

Жамоатчилик билан алоқалар (яъни ПР) Ахборот хизматининг назарий асосларидан бири ҳисобланиши ҳақида юқоридаги мавзуларда батафсил тўхталган эдик. Яна шуни эслаш ўринлики, назариётчилар фикрича, ПРнинг 500 дан ортиқ талқини бор. Соҳа мутахассиси Георгий Почепсов бу масалага шундай ойдинлик киритган: “Бизда ПР хизмати эмас, айнан ахборот хизмати, деб аташ мақсадга мувофиқдир”.

Демак, амалиётда “ПР хизмати” ва “Ахборот хизмати” атамаларини синоним сифатида ҳам қўллашимиз мумкин.

Модомики, ПР хизмати ва Ахборот хизматини уйғун ҳолда тушуниш мумкин экан, уларнинг принциплари ҳам бир-бири билан чамбарчас боғлиқдир. Бу принципларни америкалик олимлар Даг Ньюсом, Алан Скотт, Жуди Ванслаик Терк “ПР: жамоатчилик билан алоқаларнинг самарадорлиги” китобида кенг шарҳлаганлар. Назарий ва амалий жиҳатдан қаралганда ушбу принциплар Ахборот хизмати фаолиятида муҳим ўрин тутди.

Яъни:

– ахборот хизмати ходими жамоатчилик билан алоқалар жараёнида ҳар бир факт-

нинг аниқ ва тўғрилигини билишга эришиши лозим;

– жамоатчилик билан алоқалардан асосий мақсад – идоравий манфаатлар эмас, жамоатчилик манфаати. Ахборот хизмати ходимлари фақат идора манфаатларини кўзлаб иш қилсалар, жамоатчилик эътиборидан тушиб қолишади. Сўнг, жамоатчилик уларни ҳеч қачон қўллаб-қувватламайди, фаолияти билан қизиқмайдилар ва улар билан алоқада бўлмайдилар.

Биринчи ўринда жамоатчилик манфаатларини ўйлаш керак. Ўшанда ҳам бу идора ўз мақсадига тўлиқ эришмайди. Чунки жамоатчилик шу идоранинг ахборотини эшитади, қабул қилади ва шу информация доирасида иш қилади;

– жамоатчилик билан алоқалар ўрнатаётган ташкилот ўз фаолияти давомида шундай иш қилиши керакки, унинг дастурлари жамоатчиликда катта қизиқиш уйғотсин. Ахборот хизмати жамоатчиликка шуни кўрсата олиши керак. Яъни жамоатчилик шу ташкилот фаолиятига қизиқсагина унга эътибор беради. Акс ҳолда, у ҳақда етарлича ахборот ёки маълумотга эга бўлмаса, жамоатчилик унга эътибор қилмай қўяди;

– ахборот хизмати ходимлари бутун фаолиятини ОАВ билан ҳамкорлик асосида йўлга қўйиши зарур. Улар ОАВ ходимларига ҳеч қачон нотўғри, ишончсиз маълумот бермаслиги лозим. Агар радио, телевидение ёки газетага хато маълумот берса, бундан жуда катта зарар кўради;

– ҳар қандай ахборотга аудитория бирдан тушунмаслиги мумкин. Аудиторияда кимдир эшитади, кимдир қулоқ солмайди, кимдир нотўғри тушунади, кимдир тушунишни ҳам истамайди. Шунинг учун Ахборот хизмати ходими мулоқотни икки томонлама ташкил этиши керак. Яъни бирор ахборот тарқатилдими, унинг натижаси билан қизиқиши зарур. Ўша ахборотни жамоатчилик тушуниб олдимиз? Тушунган бўлса, қай даражада ҳис этди? Керак бўлса, сўров ўтказиш, жойларга бориб, учрашувлар уюштириш, одамлар билан юзма-юз суҳбатлашиш лозим. Хатлар орқалими, телефон ёки бошқа воситалар ёрдамида, барибир, атрофлича ўрганиши

керак. Жамоатчилик фикрини ўрганиш илми ва амалиётини Ахборот хизмати ходимининг яхши билиши тақозо этилади;

– ахборот хизмати жамоатчилик билан алоқаларни йўлга қўяр экан, шу алоқа самарали бўлиши учун жамоатчиликнинг ижтимоий фикрини муттасил ўрганиб бориши керак. Ахборот хизмати ходими ижтимоий фикрнинг ичига кириб бориши зарур. Одамлар нима ҳақида ўйлаяпти, уларнинг фаолияти ҳақида қандай фикрларга эга ва ҳоказолар ҳақида аниқ билиши даркор;

– ахборот хизмати соҳасида фаолият кўрсатган киши катта ишончга сазовор бўлади. Бу жамоатчиликнинг ижтимоий вазияти илмий тадқиқ этилган, синалган усуллар билан ўрганиш ҳосиласидир. Социология, ижтимоий психология усуллари ҳамда бошқа фанлар билан жамоатчиликни ва ижтимоий вазиятни ўрганиб, ўша тўплаган билим ва тажрибалари асосида ҳаракатлар дастурини яратиши мумкин.

Бу борада хаёлпарастлик, паришонхотирлик қилиш, ҳар хил ҳис-ҳаяжон ва бошқа ҳавойи гаплар кетмайди. Аниқ илмий ёндашув керак. Бунинг учун, энг аввало, жамиятни, жамоатчилик фикрини ўрганиш муҳим.

Бугун вазирлик, идора ва ташкилотларнинг матбуот хизматлари фаолияти ривожланмоқда. Шунга ҳаётий эҳтиёж мавжуд. “Яхши матбуот котиби – ташкилотнинг ярми” деган замонавий нақл пайдо бўлгани ҳам бежиз эмас.

Ахборот соҳаси эркинлашиб, сўз эркинлиги кузатилаётган, янги тенденциялар кучаяётган, давр қўяётган талаб ва мажбурият залвори ҳам тобора ортаётган бир пайтда бу жиҳат яққол кўзга ташланмоқда.

Мисол тариқасида, 2018 йилда Ўзбекистон Миллий ахборот агенлиги махсус мухбири Л.Раҳматовнинг маълумотига кўра, “Жамият” газетаси томонидан “Ўзбекистон ҳаво йўллари” миллий авиакомпанияси матбуот хизматининг сушт ва самарасиз иши кескин танқид остига олинган, хизмат раҳбарининг таҳририят ходимларига дўқ-пўписа ва босим ўтказгани, оқибатда, унинг ишдан кетганига кўп бўлгани йўқ. Бу ҳолат, айниқса, бошқа

ташкилотлар ахборот хизмати ходимларини сергак торттиргани аниқ.

2018 йилнинг 15 феввалида Вазирлар Маҳкамасининг “Ўзбекистон Республикаси давлат ва хўжалик бошқаруви органларининг ахборот хизматлари фаолиятини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарори эълон қилинган эди. Унда давлат ва хўжалик бошқаруви органларининг ахборот хизматлари мазкур орган раҳбарига бевосита бўйсунадиган мустақил бўлинма сифатида белгиланган. Аммо амалда аксарият идораларда матбуот котибларига раис ўринбосарлари, раис ёрдамчиси ёки бошқа бошқармалар раҳбарлари “эғалик” қилади.

Бу ҳам етмагандай, ҳанузгача кўплаб матбуот котиблари жамоатчилик билан алоқалар бўлимлари таркибида қолиб кетмоқда ва бевосита бўлим раҳбарига бўйсундирилган. Айримлари эса, маркетинг ва ахборот-таҳлил каби бошқармалар ичида димиқиб-бўғилиб ётибди. Бу уларнинг нафақат ижодий эркинлигига изн бермайди, балки ҳар қандай ташаббус ва холис маълумот тарқатиш тизимини амалда йўққа чиқаради.

Сўнгги пайтларда кўламдор ислохотлар сабабли баъзи вазирликлар, идоралар ва давлат ташкилотларининг низом ва штат бирликлари қайта тасдиқланмоқда. Бунда матбуот хизматлари фаолиятини кенгайтиришга етарлича эътибор қаратилаяпти, деб бўлмайди. Ҳудудий бўлинмалар таркибида эса, бундай лавозимларни киритишга зарурият йўқ, дея баҳоланмоқда. Оқибатда, асосий иш бўлаётган энг қуйи ҳудудий бўғинларда марказга ахборот узатиш механизми қотиб қолган.

Туман ҳокимликларида матбуот котиби лавозими ҳалигача ажратилмаган. Бу вазифани аксарият ҳолларда ойда бир-икки маротаба амал-тақал чиқаётган туман газетаси бош муҳаррири бажармоқда. Оқибатда, вилоят ҳокимликларидаги матбуот хизматининг кам сонли ходимлари зиммасига ҳаддан зиёд ортиқча юк тушмоқда. Пировардида, туманларда хизмат сафари билан юрган маҳаллий, хорижлик журналистлар мута-

саддилар билан учраша олмаётганидан ёки юзма-юз кўришган тақдирда ҳам, керакли маълумотларни ололмаётганидан, қўпол ва носамимий муносабатдан ёзғирган материаллар сони тобора урчиб бораёпти.

Ахборотларни давлат ва хўжалик бошқаруви органининг расмий сайтига тез жойлаштириш ва уларни ўз вақтида янгилаб бориш, интернет тармоғидаги веб-ресурслар, шу жумладан, ижтимоий ва мобил тармоқларни ривожлантириш ишларида сезиларли сустрасликлар кузатилмоқда. Шундай шароитда профессионаллик ҳаминқадар бўлиб турган чоғда туман ҳокимлари ўз сайтини очиш ва ҳудуддаги янгиликларни тезкорлик билан ёритиб боришга ҳар қачонгидан кўра кўпроқ интиломоқда.

Аксарият матбуот котиблари эса, бирор журналист маълумот сўраб мурожаат қилса, биринчи галда, “расмий сайтимизни кўринг”, дейди. Бу ҳам иш бермаса, икки энлик хат билан расмий мурожаат қилишни сўрайди.

Аслида, айб уларда ҳам эмас, шундай талабни қўйган раҳбарида.

Айрим матбуот котиблари ташкилоти ҳақида “тасдиқланмаган кўрсаткичларни” ва ўзича тамға қўйган “махфий” маълумотни ошкор қилишга ҳуқуқи йўқлигини айтиб, журналистлардан қўтилмоқда. Ўз навбатида, журналистлар бундай материалларни вазир маъқуллашини кўнлаб, ҳатто ойлаб кутиб қолмоқда.

Хулоса сифатида, бугунги кунда раҳбарнинг ва ташкилотнинг имижини ошириш, давлат хизматида ахборот очиқлигини таъминлаш, ахборотнинг ишончлилиги, ахборот хавфсизлигига жавобгар матбуот котибларидан профессионал билим талаб этилади. Улар давлат хизматчиларининг имижини коммуникатив инқирозли жараёнларда ПР стратегиялар ишлаб чиқиш, раҳбарнинг халқ билан мулоқотини олиб боришда медиарежалар ишлаб чиқиш ва халқни рози қилишдек олий вазифани ижро этишда халқчил ва ишончли ахборот маконини яратиш бугунги куннинг долзарб масаласидир.

Манба ва адабиётлар рўйхати:

1. Миралимов Ш., Эшбеков Т. Журналистика, маънавият, жамият. – Т.: Ўзбекистон, 2010.
2. Мўминов Ф. Журналистика ижтимоий институт сифатида. – Т.: Университет, 1998.
3. Мўминов Ф. Социология ва журналист фаолияти. – Т.: Университет, 1995.
4. Мўминов Ф.А. Паблик рилейшнз: история и теория. – Т.: Ижод дунёси, 2004.
5. Ольшанский Д. Политический PR. – СПб.: – М., Питер, 2003.
6. Пашенцев Е.Н. Паблик рилейшнз: от бизнеса до политики. – М.: Р.Бук. 2001.
7. Полоницкий П. Пресс-службы и гласность. – М.: Юридический Мир, 2006.
8. Почепцов Г. Паблик рилейшнз для профессионалов. – М.: Рефл-Бук, 2000.
9. Прохоров. Е.П. Журналистика и демократия. – М.: Аспект Пресс. 2004.
10. Репортёрлик фаолиятининг назарияси ва амалиёти. /Эрназаров Қ., Маматова Ё., Тошалиев И., Эрназаров Ш. – Т.: ЎзМУ, 2002.
11. Салливан М. Масъул ахборот хизмати. <http://usinfo.state.gov>
12. Солиев Ф. Ахборот хизматлари: мақсад, бурч ва маҳорат. //Хуррият, 2007, 12 декабрь.

ЎЗБЕКИСТОНДА ИЖТИМОЙ ДАВЛАТНИ ШАКЛЛАНТИРИШ ИСТИҚБОЛЛАРИ

Санжар САИДОВ,
Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари
университети доценти,
сиёсий фанлар доктори (DSc)

Аннотация: ушбу мақолада “ижтимоий давлат” категориясининг келиб чиқиши ва унинг сиёсий-ҳуқуқий асослари илмий таҳлил этилган. Ижтимоий давлат назарияси ва амалиёти бўйича ёндашувлар тизимли асосда қўриб чиқилган. Шунингдек, бугунги кунда мамлакатимизда олиб борилаётган кенг қўлмалли ислохотлар, янги таҳрирдаги Ўзбекистон Республикаси Конституциясида илгари сурилган “Ўзбекистон – ижтимоий давлат” деган ҳуқуқий-ғоявий тамойил келажакимиз учун муҳим тарихий воқеалик бўлганига алоҳида урғу берилди. Бу борада ҳар бир инсон учун муносиб яшаш шароитлари яратиб бериш, фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаш ҳеч кимнинг эътиборидан четда қолмаслиги – ижтимоий давлатчиликнинг асосий омиллари эканлиги таъкидланади.

Калит сўзлар: ижтимоий давлат, ижтимоий сиёсат, сиёсий концепция, ислохотлар, ижтимоий адолат, ҳуқуқий норма, тараққиёт.

Перспективы формирования социального государства в Узбекистане

Санжар Саидов,
доктор политических наук (DSc), доцент Узбекского государственного университета мировых языков

Аннотация: в данной статье научно анализируется происхождение категории “социальное государство” и его политико-правовые основы. Рассматриваются на системном уровне подходы к теории и практике социального государства. Также подчеркивается, что проводимые сегодня в нашей стране широкомасштабные реформы, выдвинутый в новой редакции Конституции Республики Узбекистан права-

во-идеологический принцип “Узбекистан – социальное государство” являются важной исторической реальностью для нашего будущего. В связи с этим подчеркивается, что создание достойных условий жизни для каждого человека, обеспечение прав и свобод граждан, обеспечение того, чтобы никто не оставался без внимания, являются основными факторами социальной государственности.

Ключевые слова: социальное государство, социальная политика, политическая концепция, реформы, социальная справедливость, правовая норма, развитие.

Prospects of forming a social state in Uzbekistan

Sanjar Saidov,
DSc (in Political Science), Associate Professor,
Uzbekistan State University of World Languages

Abstract: this article scientifically analyzes the origin of the category “welfare state” and its political and legal foundations. The income to the theory and practice of the welfare state is considered on a systematic basis. It is also emphasized that the large-scale reforms being carried out today in our country, the legal and ideological principle “Uzbekistan is a social state” put forward in the new version of the Constitution of the Republic of Uzbekistan are an important historical reality for our future. In this regard, it is emphasized that the creation of decent living conditions for every person, ensuring the rights and freedoms of citizens, ensuring that no one is left behind are the main factors of social statehood.

Keywords: welfare state, social policy, political concept, reforms, social justice, legal norm, development.

Бугунги кунда ижтимоий давлат омили ўзида фуқароларнинг муносиб ҳаёти ва ижтимоий-ҳуқуқий ҳимоясини таъминлаш каби ғояларни қамраб олган жамиятни ижтимоий-иқтисодий ташкил этиш шакли сифатида намоён бўлмоқда. Бунда аҳолининг ижтимоий таъминот ва давлат ижтимоий дастурларини ишлаб чиқишга сарфланадиган маблағларнинг кескин ортиши кузатилиши билан жамият ва давлатнинг масъулияти ҳам тобора ошиб боради. Бироқ, ижтимоий давлат феноменини фақат ижтимоий дастурларни кенгайтириш ва ижтимоий харажатларни ошириш жараёнига татбиқан талқин этиш нотўғри. Ижтимоий давлат деганда, аниқ сиёсий шароитларда ижтимоий дастурлар йиғиндисидан кўпроқ нарсга тушунилади ва идрок этилади. Ижтимоий функция ҳар қандай мамлакатга хосдир, лекин ўз фуқароларига ғамхўрлик қиладиган ҳар бир давлатни ижтимоий деб аташ мушкул.

Давлат мавжудлигининг асосий мантиғи – бу ижтимоий манбалар (неъматни) яратиш (инглиз тилида “public good”), яъни бозор иқтисодиёти ёки бошқа бирор институт бажара олмайдиган функцияларни бажаришдир. Давлатнинг вазифаси, аввало, ижтимоий аҳамиятга эга товарлар ва хизматлар ишлаб чиқаришдир. Анъанага кўра, бу хавфсизлик функциялари, яъни полиция ва армия ҳисобланади. Шундай қилиб, давлат бошқаруви, ички хавфсизлик ташқи хавфсизлик давлатнинг анъанавий функциялари ҳисобланади.

“Ижтимоий давлат” нима дегани, авваламбор, бу барча ижобий ва салбий томонларига эга бўлган сиёсий таълимдир. Ушбу таълим уч шаклда, уч услубда мавжуд бўлган ғоялар йиғиндисини жамлайди.

Дастлаб, маълум бир билимлар тизими, тушунчаси, назарияси ва бошқаларни қамраб олса, иккинчиси – бу сиёсий лойиҳадир. Ижтимоий давлат сиёсий лойиҳа сифатида императив билимларнинг бутун тизимини қамраб олади. Шунга кўра, назарий компонентнинг роли кескин заифлашади. Аслида, назария иш учун алоҳида позициясига қўйилади. Ижтимоий ҳаётимизда сиёсий иродага ишониш жуда қийин, аммо шун-

га қарамай зарур. Шу билан бирга, у муайян қадриятлар мажмуини ҳам ташкил этади.

Фанда ушбу муаммо бўйича кўплаб сиёсий ва ҳуқуқий таълимотлар ҳамда моделлар мавжуд. Ижтимоий давлат ғояси, дастлаб, Европада вужудга кела бошлади. Бу ғоянинг айнан конституциявий мақом олишига турли омиллар билан бир қаторда, глобллашув ва у билан боғлиқ ижтимоий-иқтисодий стратификациянинг кучая бориши таъсир қилди. Турли жабҳаларда ишлаш қобилияти туфайли бу куч мувозанати жиддий тўсиқларга ҳам учради. Ижтимоий давлат концепцияси нафақат мамлакат ички сиёсий жараёнлари, балки ташқи фаолият амалиёти билан ҳам боғланди.

Сиёсий-ҳуқуқий адабиётларда ижтимоий давлат ғояси борасида, асосан, учта ёндашув шакллланган.

Биринчи қараш ижтимоий давлат жамиятнинг мавжудлиги учун жавобгар бўлган давлат эканлиги билан боғлиқ. Бу “давлат патернализми” деб аталадиган тушунчадир.

Иккинчи позиция шуни англатадики, ижтимоий давлат шахснинг бошқа инсонлар ва жамият олдидаги мажбуриятларини ўз ичига олади ва давлатнинг ўзи буни эслатиб туриши ва ғамхўрлик қилиши лозим.

Учинчи ёндашув, қисман, интеграл шаклда бўлиб, Европа мамлакатларида кенг тарқалган. Бу ижтимоий давлат жамиятнинг заиф табақаларига ёрдам берадиган ва жамиятнинг, биринчи навбатда, иқтисодий фаровонликнинг тақсимланишига адолат руҳида таъсир кўрсатишга интиладиган ташкилот эканлиги билан изоҳланади. Биринчи ва иккинчи позициялар элементларининг бундай талқини ижтимоий давлат кучлиларга ғамхўрлик қилмаслиги керак, деган фикрни тўлиқ такрорламайди. Бу кучлилар ўзлари ва оилалари ғамхўрлигини давлат зиммасига юкламаслиги зарурлигидан келиб чиқади [1; Б: 69-70].

Халқаро муносабатларда “ижтимоий давлат” тушунчаси давлатнинг мураккаб ва муҳим белгиси сифатида тобора кучайиб бормоқда. Шу билан бирга, “ижтимоий давлат” тушунчаси ҳам анъанавий либерал, ҳам марксистик қарашлардан сифат жиҳатидан

фарқ қилади. Ижтимоий давлат демократик ҳуқуқий давлатнинг (унинг классик, либерал вариантыда) туб камчиликларига, шунингдек, давлат социализмининг барчани моддий таъминлашга бўлган муваффақиятсиз уринишига нафақат назарий, балки амалий, конструктив жавоб беради [2; Б: 55]. Эркинлик, тенглик ва адолат ҳақидаги қарашларда ижтимоий давлатчилик концепцияси цивилизация тараққиётининг янги босқичида либерализм ва социализм ўртасидаги зиддиятни ҳал қилади [3; Б: 47].

“Ижтимоий давлат” тушунчаси биринчи марта, маълум сиёсий маънода, XIX аср охирида Германияда пайдо бўлди. У, асосан, Гегель фалсафаси, француз социалистик таълимотлари таъсирида ҳамда капитализм ва синфий курашнинг ривожланиш жараёнларини таҳлил қилиш натижасида шаклланди. Давлатнинг ижтимоий функциялари ролининг ўсиши шу қадар аниқ бўлганида, давлатнинг ижтимоий моҳияти назариялари ва давлатчилик ривожланишининг ижтимоий регуляторлари етарли эмаслиги сабабли, пайдо бўлган янги сифатни тузатиш зарурати пайдо бўлди. 1850 йилда **Лоренц фон Штейн** томонидан фанга киритилган “ижтимоий давлат” тушунчаси ана шундай чақириқларга жавоб сифатида пайдо бўлди [4; Б: 54].

Лоренц фон Штайннинг “ижтимоий давлат” тушунчасига берган таърифи давлат функцияларини янгича тушуниш учун асос бўлган бир қатор фундаментал қоидаларни ўз ичига олган. Унинг таъкидлашича, ижтимоий давлат ўз кучи орқали турли хил ижтимоий табақалар, алоҳида шахслар учун ҳуқуқларда мутлақ тенгликни сақлашга мажбурдир. У ўзининг барча фуқароларининг иқтисодий ва ижтимоий тараққиётига ҳисса қўшишига интилади, чунки пировардида, бирининг ривожланиши бошқасининг тараққиёти шартли бўлиб, ижтимоий давлат ҳам шу асосда шакллана боради.

Бу таърифда муаллиф давлатга синфий кураш олиб бориладиган майдон сифатидаги социологик ёндашувни енгиб чиқади. У ижтимоий давлатнинг атрибутларидан бири сифатида ижтимоий мансублигидан қатъи

назар, барча одамларнинг (индивидларнинг) тенглигини ажратиб кўрсатди, қабул қилинган “давлат-жамият” концепцияси ўрнига “шахс-давлат” асосий дихотомиясини яратди ҳамда иқтисодий ва ижтимоий тараққиётни белгилаб бериш давлатнинг асосий мақсади эканлигига урғу берди.

Джон Рей ўзининг “Давлат социализми ва ижтимоий ислоҳоти” мақоласида шундай ёзган эди: *“Адолатли давлат ижтимоий ислоҳотлар билан шуғулланиши, ... ҳар бир инсоннинг ҳуқуқи бўлган нормал, муносиб ҳаётнинг асосларини максимал даражада ҳимоя қилиши керак. Давлат инсоннинг муносиб ҳаёт кечириши, тақдирини рўёбга чиқариши учун шароит яратиш бериши лозим”* [5]. Бундай ғоялар сўл, социалистик ҳаракат вакилларининг асарларида алоҳида қатъият билан янграган.

Шуниси эътиборга лойиқки, XIX аср охири – XX аср бошларида инсон ҳуқуқлари ва эркинликлари назариясининг тарихий ривожидан унинг янги “позитивизм” тушунчаси илгари сурилди, яъни давлатнинг ижтимоий йўналтирилган сиёсатни таъминлаш, “ижтимоий тенгсизликлар”ни тенглаштириш вазифаси асосида қурила бошланди.

Бу борада XIX аср охиридаги янги француз либерализми вакили **Ф.Гизонинг** позицияси алоҳида ажралиб туради, яъни эркинлик бу – кучлилар ўз кучи билан хоҳлаган нарсани қиладиган давлат эмас; бу, аввало, жамият барчанинг эркинлигини сақлаб қолиш учун баъзиларнинг эркинлигини ушлаб турадиган адолат ҳолатидир. Ўз навбатида, XX аср бошидаги инглиз либералисти Асквит давлатдан нафақат эркинликнинг ривожланиши йўлидаги ҳуқуқий тўсиқларни бартараф этиш, балки эркинликнинг тўлиқ намоён бўлиши учун уй-жой билан таъминлаш, таълим, соғлиқни сақлаш ва бошқа имкониятларга эришиш талаб қилинишини таъкидлайди [6; Б: 233].

Давлат ва шахс ўртасидаги муносабатлар масаласи ижтимоий фикрнинг турли оқимлари вакиллари ўртасидаги мунозаралар марказида бўлгани ҳолда, ўрнатилган буржуа жамиятининг энг муҳим тамойиллари – эркинлик ва тенгликка таъсир қилди. Шу асосда

уларнинг нисбатига қаратилган иккита ёндашув шаклланди.

Бир томондан, инсоннинг шахсий ҳаётига ва иқтисодий мустақиллигига ҳар қандай аралашишни чеклайдиган ҳамда давлатга нисбатан муайян ижтимоий мажбурият юклайдиган либерал назарияси ўрнатилди. Унинг тарафдорлари (А.Смит, С.Милл, Б.Констант, Ж.Локк ва бошқалар) турли инсонларнинг бир хил эркинлиги охир-оқибат тенгсизликни келтириб чиқаришини, эркинлик ва тенглик бир-бирига зид келиши мумкинлигини таъкидлагани ҳолда, аммо эркинлик – бу шахснинг индивидуаллиги ва ўзига хослигини ривожлантириш учун шароит яратадиган энг юқори қадрият, деб ҳисоблашган. Бошқа томондан, шахс эркинлигининг аҳамиятини инкор этмайдиган, аммо умумжамиyat манфаатлари нуқтаи назаридан уни давлат томонидан чеклаш мумкинлигини эътироф қиладиган концепция ҳам шаклланди. Унда, асосан, фуқаронинг ижтимоий тенглигини таъминлаш билан боғлиқ давлатнинг муайян ҳаракатларига бўлган ҳуқуқий сифатида ижобий маънода талқин қилинади.

Н.А.Бердяевнинг фикрича, ижтимоий адолат ва ижтимоий ҳимоянинг оддий ғоялари эркинликни бутунлай инкор этишнинг асосига айланиши мумкин. У ўзининг **“Тенгсизлик фалсафаси”** асарида ижтимоий тенгсизликни нафақат зарурат, балки неъмат, яхшилик ва ҳақиқат деб билади. Ижтимоий тенгсизликни ҳимоя қилиш “эркинлик фалсафаси”нинг асл мазмунидир. Унинг қарашларига кўра, мутлақ ижтимоий тенглик қобилиятлардан, меҳнат ва хусусий мулк эркинлигидан мустақил фойдаланишни имконсиз қилади [7; Б: 73].

Шунингдек, бу борада **С.И.Гессен**нинг баёноти диққатга сазовордир. У давлат чоратадбирлари таълим, даромад ва хавфсизликка эришиш йўлидаги шахсий ташаббус ва индивидуал ҳаракатларни алмаштирмаслиги керак, фақат бу саъй-ҳаракатларни ҳимоя қилиши, уларнинг намоён бўлиш имкониятини таъминлаши ва шу билан маълум бир ўртача эркинлик ва ижод даражасини мумкин бўлган таназзулдан ҳимоя қилиши зарур [8; Б: 198]. **В.Гумбольдт** эса, бутун жамият ва

унинг алоҳида аъзолари хавфсизлиги ҳақида ғамхўрлик қилиш борасида давлатнинг бурчи борлигини таъкидлайди. Яъни миллат фаровонлиги умумий хавфсизликнинг элементи бўлганлиги сабабли, давлат *“мамлакат аҳолисини юксалтириш ва хайрия ташкилотлари орқали билвосита аҳолини қўллаб-қувватлаши”* [9; Б: 148] лозимлигини эътироф этган.

Шундай қилиб, таъкидлаш керакки, ижтимоий давлат концепциясининг шаклланиши ва ривожланиши тарихи, биринчидан, давлатнинг иқтисодиётга таъсир кўрсатишдаги роли ортиб бораётганини эътироф этиш билан боғлиқ. Иккинчидан, бу “индивидуаллик таълимотини четлаб ўтиш” ва ҳукуматнинг “ўзаро ижтимоий боғлиқлик учун ўз ихтиёридаги энг катта кучни ишлатиш” бурчи билан боғлиқ. Мазкур ҳолатда давлатдан фаоллик ва турли-туман ижтимоий масъулиятни ўз зиммасига олиш талаб қилинади. Учинчидан, қашшоқлик ва тенгсизликни бартараф этиш ижтимоий адолатни ўрнатиш истаги асосида иқтисодий жараёнларни “маънавий ўлчов” қилишга уринишлар билан боғлиқ.

Турли ҳуқуқий-сиёсий адабиётларда ижтимоий давлатга берилган таърифларда турлича ёндашувларни кўриш мумкин:

- ижтимоий давлат “ижтимоий сиёсатни амалга ошириш орқали конституциявий ва ижтимоий ҳуқуқни амалда татбиқ этиш” шакли сифатида белгиланади;

- ижтимоий давлат – бу ижтимоий адолатни таъминлаш, ўз фуқаролари фаровонлиги, уларнинг ижтимоий таъминоти тўғрисида ғамхўрлик қилиш мажбуриятини ўз зиммасига олган давлат;

- ижтимоий давлат деганда, одатда, қонунда мустаҳкамланган ижтимоий тенглик, умумбашарий бирдамлик ва масъулият тамойилларига асосланадиган, ижтимоий тараққиётга эришиш асосий вазифаси бўлган давлат тушунилади. Ижтимоий давлат ҳар бир инсоннинг муносиб яшашини таъминлаш учун турли қатлам вакилларига ёрдам беришга, адолат тамойили бўйича имтиёзлар тақсимланишига таъсир кўрсатишга асосий эътиборини қаратади;

- ижтимоий давлат – бу иқтисодиёт, сиё-

сат, мафкура, қонунчилик, ҳуқуқни қўллаш амалиёти ва жамият ҳаётининг бошқа соҳаларида ижтимоий адолат, тенглик ва ижтимоий ҳамжиҳатликнинг маънавий умумбашарий тамойилларига асосланган ҳамда зарур шарт-шароитларни яратишга қаратилган давлатдир. Ҳар бир инсоннинг муносиб ҳаёт кечириши ва эркин ривожланиши учун унинг асосий иқтисодий ва ижтимоий ҳуқуқ-эркинликлари ҳамда давлатнинг жамият ва шахс олдигаги ижтимоий мажбуриятлари конституциявий тарзда мустаҳкамланган ва кафолатланган, амалда таъминланган ва уларга риоя этилган сиёсий институт.

Ижтимоий давлатнинг турли-туман таъриф ва талқинларини илмий ўрганиш асосида, бизнингча, “ижтимоий давлат” категориясига қўйидагича муаллифлик таърифини беришимиз мумкин: ***Ижтимоий давлат – бу бозор иқтисодиёти шароитида турли синфий қарама-қаршиликларни юмшатиш ва жамиятнинг барқарор ривожланишини таъминлайдиган, ҳар бир фуқарога шахсий ҳуқуқ ва эркинликларини рўёбга чиқаришга шароит яратадиган, муайян тарихий шароитда моддий қўллаб-қувватлашга асосланган кишилик жамиятининг маънавий ресурсидир.***

Бундай турдаги давлатнинг асосий вазифалари:

- ижтимоий функцияларни амалга ошириш механизмлари ва воситаларининг қонун билан тасдиқланган тизимини яратиш;
- жамиятнинг ижтимоий-иқтисодий ҳолати кўрсаткичларининг ўзига хос тизимини шакллантириш ва ушбу тизим ёрдамида фуқароларга зарур ижтимоий ёрдам даражасини ўз вақтида аниқлаш;
- тенг шартларда мамлакат барча фуқароларининг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ва манфаатларини таъминлаш;
- ижтимоий компонентни жамият ҳаётининг барча соҳаларида: таълим, соғлиқни сақлаш, экология, маданият ва бошқаларда амалга ошириш;
- ўз субъектларида ижтимоий функцияларнинг бажарилишини назорат қилиш, шунингдек, фуқароларнинг бошқа шахсларга

ва умуман, жамиятга нисбатан ўз ижтимоий вазифаларини бажаришини назорат қилиш;

- ва ниҳоят, бутун жамиятни ва ҳар бир фуқарони ўз ҳуқуқ ва мажбуриятлари тўғрисида индивидуал равишда хабардорлигини ошириш.

Бир сўз билан айтганда, ижтимоий давлат бу – чуқур сиёсий, ҳуқуқий ва фалсафий категория. Ушбу омил турли фанлар тизимида тадқиқ этилиши ва назарий ёндашувларнинг шаклланиши, албатта, кейинги илмий тадқиқотлар учун методологик ва аксиологик асосни таъминлайдиган синтез бўлиб хизмат қилади. Бу масаланинг бир томони бўлса, унинг бошқа жиҳатдан амалий-тадбиқий характер касб этишида намоён бўлади. Аввало, ижтимоий давлатчилик асосларининг айрим қирралари Ватанимизнинг узоқ тарихида ҳам мавжуд эди. Ижтимоий давлат – инсоният тарихий тараққиётининг муайян даври маҳсули, давлатчилик ривожининг махсус босқичи. Ижтимоий давлат илмий категорияси ва унинг назарий концепциялари Ғарбда шакллланган бўлса-да, ушбу ғоянинг маънавий асослари, энг аввало, Қадимги Шарқда, хусусан, мутафаккир аждодларимиз томонидан илгари сурилган. Масалан, Абу Наср Форобий маърифатли инсонлар жамоасини, идеал жамият ғоясини “Фозил одамлар шаҳри” асарида тараннум этган. Ижтимоий давлат барпо этиш Алишер Навоий бобомизнинг ҳам эзгу орзуси бўлган. У инсонларнинг бахтли яшаши учун муносиб ижтимоий муҳит яратиш, фаровон жамият қуриш, маърифатли давлат бошқаруви, адолатпарвар ва одил ҳукмдор, инсонлар ўзаро меҳр-оқибатли ва бағоят ахлоқли бўлиши ҳақида қарашларини илгари сурган эди. Шунга ўхшаш ғояларни Низомий Ганжавий, Саъдий Шерозий, Аҳмад Дониш сингари қатор алломаларимиз ёки Туркистон жадидларининг қарашларида ҳам кўришимиз мумкин.

Замонавий шароитларда уни янада бойитиш, миллий ва умуминсоний тамойиллар асосида такомиллаштириб бориш зарурати пайдо бўлди. Бу борада давлатимиз раҳбари Шавкат Мирзиёевнинг 2021 йил 7 декабрда Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганининг 29 йиллигига бағишлан-

ган табригида: *“Хозирги кунда Ўзбекистон ижтимоий давлат ва адолатли жамият қуриш сари дадил бормоқда. Шу сабабли “Янги Ўзбекистон – ижтимоий давлат”, деган тамойилни конституциявий қоида сифатида муҳрлашнинг вақти-соати етди”,* [10] деб таъкидлаши асосида ҳам кўришимиз мумкин.

Шу асосда 2023 йилнинг 30 апрель куни мамлакатимизда бўлиб ўтган Умумхалқ референдумида қабул қилинган Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси 1-моддасига: *“Ўзбекистон – бошқарувнинг республика шаклига эга бўлган суверен, демократик, ҳуқуқий, **ижтимоий** ва дунёвий давлат”,* дея мустаҳкамлаб қўйилди.

Замонавий Ўзбекистонда ижтимоий давлатнинг асосий шартлари қуйидагиларда намоён бўлади: иқтисодий кучли давлат секторининг мавжудлиги, жамиятни бошқаришда давлатнинг таъсирчан позицияси, бозор иқтисодиёти, ишлаб чиқариш воситаларига хусусий мулкчиликнинг кучайиб бораётгани, жамиятдаги муайян стратификацияси ва дифференциацияси, ижтимоий давлат тамойилининг конституциявий мустаҳкам-

ланиши, фуқароларнинг асосий ижтимоий ҳуқуқларининг қонун билан таъминланиши, мустақилликнинг илк даврдан бошлаб юритилаётган кучли ижтимоий сиёсат каби омилларни санаб ўтишимиз мумкин. Бироқ бу фақат муайян имкониятлар мажмуи бўлиб, уни амалга ошириш давлат бошқаруви органлари, фуқаролик жамияти ва барча инсонларнинг фаол ҳаракатларига боғлиқ.

Шу билан бирга, бугунги кунда ижтимоий давлатнинг мавжудлиги ва фаолиятининг энг катта муаммоси глобаллашувдир. Бу иқтисодийнинг глобал миқёсда қамраб олинаётгани, давлатнинг ижтимоий функцияларини бажаришда маълум таҳдидларнинг юзага келиши ва глобаллашув таъсирида пайдо бўлаётган маънавий эврилишлар билан бевосита боғлиқдир. Бундай вазиятда умуммиллий ижтимоий стандартларни ишлаб чиқиш ва жорий этиш орқали ижтимоий давлат тамойилларини янада ривожлантириш ва оммалаштириш зарур. Бу борада, энг аввало, Ўзбекистон ёшларининг сиёсий тафаккурида, жамиятда ижтимоий масъулияти, дахлдорлиги ва маънавий-ғоявий камолотини таъминлаш зарур.

Манба ва адабиётлар рўйхати:

1. Кочеткова Л.Н. Социальное государство: цели и функции // Социально-гуманитарные знания. 2008. № 3.
2. Общая теория прав человека. / под ред. д.и.н. Е.Л. Лукашева, – М, 1996.
3. Бычек Т.В. Политико-правовой режим социального государства: вопросы теории и практики в Российской Федерации: дисс... канд. юрид. наук, Краснодар, 2007.
4. Эволюции теории и практики “государства благосостояния” в 30-е годы. – М., 1998.
5. “Contemporary Socialism” by John Rae // https://translated.turbopages.org/proxy_u/en-ru.ru.e714366a-646b4aa6-da9d31fe-74722d776562/https/www.overdrive.com/media/5189109/contemporary-socialism
6. Guizot F. De la democratie en France; Guizot F. L'Eglise et la societe chretiennes en 1961.
7. Бердяев Н. А. Философия неравенства. Письма к недругам по социальной философии. – М, 1950.
8. Гессен С. II Избранные сочинения. – М, 1998.
9. Гумбольдт В. Опыт установления пределов государственной деятельности. – СПб., 2001.
10. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганининг 29 йиллиги муносабати билан байрам табриги. https://uza.uz/uz/posts/ozbekiston-xalqiga-bayram-tabrigi_327358

ЎЗБЕКИСТОНДА ТУРИЗМНИ

ИҚТИСОДИЁТНИНГ ДОМИНАНТ ТАРМОҒИ

СИФАТИДА РИВОЖЛАНТИРИШДА

ДАВЛАТ ОРГАНЛАРИ ФАОЛИЯТИ

(Бухоро вилояти туризм соҳасининг 2017–2022 йилги ривожланиш динамикаси мисолида)

Азимжон ПУЛОТОВ,

Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги
Давлат бошқаруви академияси таянч докторанти

Аннотация: мазкур мақолада туризм соҳасининг дунё иқтисодиётидаги ўрни ҳамда истиқболи бўйича маълумотлар ўрганилиб, сўнгра Ўзбекистонда иқтисодиётнинг стратегик тармоқларидан бири сифатида режалаштирилган туризм соҳасининг Бухоро вилоятидаги аҳволи 2017-2022 йиллар кесимида таҳлил қилиниб, мавжуд камчиликлар ва қилиниши лозим бўлган вазифалар келтирилган, уларнинг ечими ҳамда соҳани ривожлантириш бўйича қатор таклифлар берилган.

Калит сўзлар: туризм кластери, тур-фирмалар, саёҳат ва туризм рақобатдошлиги индекси, халқаро туризм рейтинглари, Бутунжаҳон саёҳат ва туризм Кенгаши, ҳамроҳ-таржимон, маданий мерос объектлари, туризм ахборот марказлари, ички ва зиёрат туризм, халқаро фестиваллар.

Деятельность государственных органов в развитии туризма в качестве доминантной отрасли экономики в Узбекистане (на примере динамики развития сферы туризма в Бухарской области на 2017-2022 годы)

Азимжон Пулотов,

базовый докторант Академии государственного управления при Президенте Республики Узбекистан

Аннотация: в данной статье изучается информация о роли и перспективах туристической отрасли в мировой экономике, анализируется положение туристической отрасли в Бухарской области, которая планируется как одна из стратегических отраслей экономики Узбекистана. в период 2017-2022 годов представлены имеющиеся недостатки и задачи, которые необходимо ре-

шить, представлен ряд предложений по развитию отрасли.

Ключевые слова: туристический кластер, туристические компании, индекс конкурентоспособности путешествий и туризма, международные туристические рейтинги, Всемирный совет путешествий и туризма, сопровождающий переводчик, объекты культурного наследия, туристические информационные центры, внутренний и паломнический туризм, международные фестивали.

Activities of public bodies in the development of tourism as a dominant sector of the economy in Uzbekistan (based on the example of the dynamics of development of the tourism sector in the Bukhara region for 2017-2022)

Азимжон Пулотов,

base doctoral student of the Academy of State Administration under the President of the Republic of Uzbekistan

Abstract: in this article, information on the role and prospects of the tourism sector in the world economy is studied, then the situation of the tourism sector in the Bukhara region, which is planned as one of the strategic sectors of the economy in Uzbekistan, is analyzed in the period of 2017-2022, the existing shortcomings and the tasks to be performed are presented, their solutions and a number of ways to develop the sector suggestions are given.

Keywords: tourism cluster, tour companies, travel and tourism competitiveness index, international tourism ratings, World Travel and Tourism Council, accompanying interpreter, cultural heritage sites, tourism information centers, domestic and pilgrimage tourism, international festivals.

Европанинг тараққий этган (Буюк Британия, Франция, Испания, Италия) давлатлари ЯИМнинг 9-14 фоизи туризм соҳасига [1] тўғри келса, дунёнинг баъзи ҳудудларида (Виржиния ороллари, Малдив) бу кўрсаткич ҳудуди иқтисодининг 85-90 фоиз улушигача тўғри келади.

Бутунжаҳон саёҳат ва туризм Кенгаши (WTTC) ва “Oxford Economics” ҳамкорлигида Бутунжаҳон туризм ташкилоти ҳулосаларига ва маълумотларига асосан ўтказган тадқиқотларига кўра, 2023 йил охирига келиб, туризм сектори 95 фоизга пандемиядан олдинги 2019 йилги иқтисодий натижаларига эришади [2].

Шунингдек, яна бир омил борки, давлатларнинг экспорт улушида хизматлар, аниқса, туризм соҳаси етакчиликни ташкил қилади. Бу ҳудудларнинг нуфузини кўтариш ва янада танитишда туризмнинг ўрни беқиёс бўлиши билан бирга, ушбу омил (сайёҳлик) ҳудуд иқтисоди ва инфраструктурасини ҳам ўсиши орқали инсонлар яшаш тарзининг ортишига олиб келади.

Шунга кўра, туризм соҳасининг бутун дунёда ривожланиш фонида Ўзбекистонда ҳам “Ўзбекистон бўйлаб саёҳат қилинг” дастури доирасида маҳаллий сайёҳлар сонини 12 миллион нафардан ошириш ҳамда республикага ташриф буюрадиган хорижий туристлар сонини 9 миллион нафарга етказиш ҳамда “2026 йилгача туризм соҳасида банд бўлган аҳоли сонини 2 баравар ошириб, 520 минг нафарга етказиш” [3] режалаштирилган.

Шу билан бир қаторда, 2030 йилгача “Хусусий инвестицияларни жалб қилиш ҳисобига республикада 30 та йирик туризм кластерларини ташкил этиш, меҳмон ўринлари сонини камида 2 баробарга ошириш, тоғли ҳудудларда 25 та дор йўллари қуриш, туризм маҳаллалари сонини 175 тага етказиш” мўлжалланган [4].

Қолаверса, Ўзбекистонда туризм соҳасининг доминант ҳудудларидан бири бўлган “Бухоро вилоятида туризмни жадал ривожлантириш бўйича алоҳида дастурни амалга ошириш” орқали ҳудуднинг экспорт салоҳиятини ривожлантириш кутилмоқда [5].

Баъзи олимларнинг фикрича, (М.Портер, “Халқаро рақобат назарияси”) [6] ҳудудлар

ривожланишда бошқа ҳудудларга нисбатан устунчилик жиҳатларига аҳамият берсалар, тез ҳамда самарали ижобий натижага эришилиши исботланган.

Шу жиҳатдан тадқиқотимизни олиб боришда туризм соҳасига юртимиз иқтисодиётининг стратегик тармоқларидан бири сифатида алоҳида эътибор қилиш бошланган даврни (2017 йилдан бошлаб) тадқиқ қилишни лозим топиб, бунда Ўзбекистоннинг туризм соҳасидаги етакчи ҳудудларидан бири бўлган Бухоро вилояти тадқиқ қилинмоқда.

Бу борада, дастлаб, Бухоро вилояти ҳокимлиги ҳамда Туризмни ривожлантириш департаменти вилоят бўлимида олинган маълумотлар йиллар кесимида таҳлил қилинди (маълумотлар 2023 йил 1 август ҳолатига кўра).

2017–2022 йилларда туризм Бухоро вилояти иқтисодиётининг стратегик тармоқлардан бирига айланди. Мамлакатда олиб боришган ислохотлар натижасида 2017 йилда вилоятга **1,1 млн нафар** сайёҳ (*маҳаллий сайёҳлар – 1,01 млн нафар, хорижий сайёҳлар – 162.9 минг нафар*) ташриф буюрди, бу кўрсаткич 2022 йил якуни билан **3,5 млн.га етди**. Шундан, уларнинг **16,0 фоизи** (552 600) **хорижий** ва **84,0 фоизи** (2 947 400) **маҳаллий сайёҳлар** ҳисобига тўғри келади.

2022 йилда хорижий сайёҳларнинг: **44 фоизи** – МДХ давлатлари, **26 фоизи** – Европа давлатлари, **22 фоизи** – Осиё мамлакатлари, **8 фоизи** – Америка қитъасидан вилоятга ташриф буюрди.

Сўнгги 5 йил давомида **туризм экспорти ҳажми 3,7 баробарга** ортиб, **37,2 млн АҚШ долларидан** 2022 йилда **138,2 млн.га** етди. Бунинг натижасида Бухоро вилоятида туризм ва унга ёндош соҳаларда **27 502 нафар** маҳаллий аҳоли **иш ўрни** билан таъминланди.

Ўз навбатида, сайёҳларга зарур инфраструктура яратиш мақсадида жойлаштириш воситалари сони **112 тадан** (1802 та хона, 3720 ўрин) **479 тага** (5413 та хона, 12526 ўрин), шу жумладан, **меҳмонхоналар** сони **106 та** (1622 та хона, 3210 ўрин)дан 2022 йилда **176 тага** (3914 та хона, 8071 ўрин) етказилди (1,6 бараварга ўсиш кузатилди), 2018 йилда **36 та** оилавий меҳмон уйи (177

та хона, 450 ўрин) фаолият юритган бўлса, 2022 йилда уларнинг сони **216 та** (739 та хона, 1958 ўрин)ни ташкил қилди. **Хостеллар** сони эса **6 тадан** (43 та хона, 136 ўрин) **69 тага** (628 та хона, 2070 ўрин) ошди.

2017-2022 йиллар давомида сайёҳларга хизмат кўрсатувчи **туристик корхоналар** сони **41 тадан 119 тага** (2,9 бараварга ўсиш), **умумий овқатланиш масканлари 18 тадан 107 тага** (5,9 бараварга ўсиш), **гид – экскурсоводлар 55 нафардан 390 нафарга** (7,0 бараварга ўсиш), **туристик автобус ва микроавтобуслар сони 55 тадан 288 тага** (7,0 бараварга ўсиш), **санитария-гигиена шохобчалари сони 162 тадан 596 тага** (3,6 бараварга ўсиш), **туристик йўл кўрсаткичлари сони 22 тадан 140 тага** (6,3 бараварга ўсиш) етди.

2021 йилда туризм соҳасида фаолият олиб бораётган **50 та** тадбиркорлик субъекти **1,87 млрд сўм**лик имтиёз ва преференциялардан фойдаланди, 2022 йилда **4 та** меҳмонхонага **15,8 млрд сўм**лик субсидия ва **2 нафар** ёшларга тадбиркорлик фаолиятини бошлаш учун **100 млн сўм**лик грант ажратилди.

Янги туризм хизматларини яратиш мақсадида Ғиждувон туманида **“Қўрғон туризм маҳалласи”** ташкил этиш бўйича иш олиб борилиб, **“Бозори қаймоқ”, “Бобораҳимбой”, “Болойи Қассабои”** масжидлари, **“Тош Ҳаммом”** каби **обидалар қайта таъмирланиб туризм маршрутига киритилди**. Ушбу **туризм маҳалласи** ҳамда **Абдухалиқ Ғиждувоний** зиёратгоҳи атрофидаги **10 та** хунарманд хонадонлари сайёҳлар ташриф масканига айлантирилди. Маҳалладаги бир қатор йўлларга асфальт ётқизилди, пиёдалар учун йўлаклар ташкил қилинди.

Вобкент туманида **“Ширин этнотуризм”** маскани ташкил этиш мақсадида **асосий йўл** ва **ички йўллар** жорий таъмирланди. Қишлоқда **“Этно туризм”** маркази, **13 та** ўтов, **Wi-Fi нуқталари, 6 та хунармандчилик** устaxonаси ва **3 та миллий чойхона** ташкил этилиб, **5 та оилавий меҳмон уйи** ишга тушди.

2022 йилда ҳудудий инвестиция дастурлари ҳамда ташаббускор тадбиркорлар томонидан амалга оширилаётган туризм соҳасидаги умумий қиймати **319,9 млрд сўм**

(шундан: ташаббускор маблағлари **124,8** млрд сўм, банк кредитлари **52,2** млрд сўм, хорижий инвестиция **14,0** млн АҚШ доллар, хорижий кредит линиялари маблағлари **1,1** млн АҚШ доллар)лик **19 та лойиҳа** ишга тушиши ҳисобига **300 нафарга** яқин янги иш ўринлари яратилди.

Жумладан, **“Big Large” МЧЖ** томонидан умумий қиймати 80 млрд сўм (ўз маблағи 50 млрд сўм, банк кредити 30 млрд сўм) бўлган **200 ўринли, “Wide Tent System”** компанияси томонидан умумий қиймати 140 млрд сўм (хорижий инвестиция 14,0 млн АҚШ доллар) **450 ўринли 4 юлдузли “Wyndham”** бренди остида меҳмонхоналар, **“Dera Bukhara”** МЧЖ томонидан умумий қиймати **12 млрд сўм** (хорижий инвестиция 1,0 млн АҚШ доллар) бўлган **102 ўринли, “Djafar Jasur bek”** МЧЖ томонидан маблағлари ҳисобидан **35 млрд сўм** бўлган **124 ўринли** меҳмонхоналар ишга туширилди.

Вилоятда **эко, агро, этно, эно, гастрономик, маданий, зиёрат, пляж** ҳамда **экстремал** туризм йўналишларига тегишли **70 та** янги туристик маҳсулот ва хизмат турлари йўлга қўйилди.

Туризм турларини диверсификация қилиш борасида вилоятда Ромитан туманида **“Bukhara Desert Oasis & Spa”** инновацион туризм кластери ташкил этилиб, мижозларга **25 турдаги** сифатли хизматлар йўлга қўйилди. Шу билан бирга, Тўдақўл сув омбори негизида **500 нафаргача** сайёҳни қабул қила олиш имкониятига эга **15 га** ер майдонида **“Silk Road Family Resort”** **пляж** маскани ташкил этилди.

2021 йилда **Бухоро халқаро аэропортига** маҳаллий ва тўғридан-тўғри авиақатновлардан ташқари, Россия, Европа, Туркия, Қозоғистон каби мамлакатлардан жами **871 та чартер рейслари** амалга оширилган бўлса, 2022 йилда уларнинг сони **1586** тага етди.

Зиёрат туризм йўналишида 2019 йилнинг 21-23 февраль кунлари Бухоро шаҳрида **I халқаро “Зиёрат туризм” форуми** доирасида дунёнинг **34 та** давлатидан ислом дунёсидаги нуфузли халқаро ташкилотлар, сайёҳлик уюшмалари, зиёрат туризми соҳаси компаниялари вакиллари ва дин уламо-

ларидан иборат жами **130 дан** ортиқ меҳмонлар ташриф буюрган.

Форум тадбирлари дунёнинг **14 мамлакатидан** келган **20 дан ортиқ** оммавий ахборот воситалари орқали кенг ёритилиб, тадбир якунида Ўзбекистонни зиёрат туризми марказларидан бири сифатида эътироф этиш тўғрисидаги **“Бухоро декларацияси”** қабул қилинган.

Шунингдек, **“Етти пир”** мажмуига кирувчи 7 та зиёратгоҳда кластер кўринишидаги, яъни барча хизматлар (*меҳмонхона, умумий овқатланиш, ҳунармандлар расталари, китоб ва сувенирлар дўкони, туризм ахборот маркази, кушхона, худойихона, таҳоратхона*)ни ўз ичига қамраб олган, ўзига хос ташкил этилган туристик масканларда хизмат турлари кенгайтирилди.

Зиёратчиларга қулайлик яратиш мақсадида “Етти пир” мажмуига кирувчи зиёратгоҳларга олиб боровчи йўл ёқалари, зиёратгоҳ ичкари қисмларида жами **125 та** “Етти пир” жойлашув хариталари, зиёрат одоби, стелла, панно, “китоб” кўринишидаги тарғибот воситалари, зиёратгоҳга йўналтирувчи ва маънавий озуқа берувчи **5 та** “Хуш келибсиз” паннолари, **7 та** “Етти пир” жойлашув харитаси, **7 та** зиёратгоҳ ички схема-харитаси, **5 та** стелла, **30 дан ортиқ** зиёрат одоби, **55 та** ҳикматли сўзлар ва **23 та** пирлар ҳақида маълумот берувчи тарғибот воситалари, **7 дона “Тариқатнинг етти пири”** замонавий электрон таблоли инфокиосklar ўрнатилди.

2019 йилда ўзбек халқининг буюк фарзанди Абу Али ибн Сино (Авиценна) шарафига Франциянинг Рюэй-Мальмезон шаҳридаги Дўстлик боғида ҳайкал ўрнатилиб, ўзбек боғи очилди.

Таълим ва илмий туризм йўналишида Бухоро давлат университети ва Франциянинг **“VATEL”** Меҳмонхона ва туризм бизнеси мактаби, **“Руан Нормандия”** университети ҳамда Индонезиянинг **“Гунадарма”** олийгоҳи ҳамкорлигида туризм соҳаси учун жаҳон стандартларида кадрлар тайёрлаш йўлга қўйилди.

Шу ўринда айтиш жоизки, 2021 йилнинг сентябрь ойида **Бухоро туризм ва маданий мерос техникуми** ҳамда **Руан Нормандия** университети ўртасида туризм соҳасида бакалавриат таълим йўналиши ва ўрта бўғин

кадрларни тайёрлаш юзасидан имзоланган ўзаро **англашув меморандуми** доирасида **7 нафар маҳаллий техникум талабаси** Франциянинг **“Руан Нормандия”** университетига имтиҳонлар асосида ўқишга қабул қилинди.

Мусулмон оламида “Қуббатул Ислом”, “Гумбази Ислом” деб сифатланувчи Бухоро шаҳри Ислом Ҳамкорлиги Ташкилоти (ИХТ)га аъзо давлатлар маданият вазирларининг 9-анжумани қарорига кўра, 2020 йилда **“Ислом маданияти пойтахти”** сифатида тасдиқланди.

Бухоро шаҳридаги **Пойи Калон ансамбли – “ШХТнинг 8 мўъжизаси”**дан бири сифатида эътироф этилди [7].

2021 йилда Бухородаги **7 та** (*Исмоил Сомоний мақбараси, Чор Бакр, Баҳовуддин Нақшбанд мажмуалари, Мағоки Аттор масжиди, Пойи-Калон ансамбли, Қадимги Пойкент шаҳри қолдиқлари, Тошсарой мадрасаси*) маданий мерос объекти Ислом оламининг таълим, фан ва маданият ташкилоти (**ICESCO**)нинг **Ислом Олами Мероси рўйхатига** киритилди.

2022 йилнинг февраль ойида **“Ички ва зиёрат туризми” ярмаркаси** ва унинг доирасида **“Усмон мусҳафи”** номли махсус сувенирлар коллекцияси намоиши **ўтказилди**.

2022 йилнинг 19 май куни **“Декларациялар мулоқоти”** халқаро форумининг Бухоро шаҳрида бўлиб ўтган якуний босқичда, **11 та** давлатдан **100 га** яқин иштирокчилар қатнашиб, форум якунида Ўзбекистон ҳамда жаҳон ҳамжамиятининг эътиқод эркинлигини тарғиб қилиш борасидаги “Диний бағрикенглик ва миллатлараро тотувлик” йўналиши бўйича **“Бухоро декларацияси”** қабул қилинди.

2022 йилнинг 21-25 май кунлари Бухоро шаҳрида **58 та** давлатдан ташриф буюрган **220 нафар** хорижий меҳмон иштирокида **“Халқаро зардўзлик ва заргарлик”** фестивали ўтказилди.

Фестивал доирасида Бутунжаҳон Ҳунармандчилик Кенгаши томонидан Бухоро шаҳрига **“Бутунжаҳон ҳунармандлар шаҳри”** мақоми берилди.

2022 йил 3-4 июнь кунлари Бухоро шаҳрида ўтказилган Туркий давлатлар ташкилотининг **“IV Ёш лидерлар”** форуми дои-

расида Бухоро шаҳри 2022 йилда **“Туркий дунёнинг ёшлар пойтахти”** деб эълон қилинди.

2022 йилнинг июнь ойида бутунжаҳон ва мусулмон олами эътироф этган алломаларимиздан бири **Абу Ҳафс Кабир Бухорий** ижодига бағишланган **“Абу Ҳафс Кабир Бухорий мероси ва унинг илк шарқ ренессанси ҳамда ислом фалсафаси илмий назарий асосларини яратишдаги ўрни ва аҳамияти”** мавзуида чет эл (**Миср, Туркия, Тожикистон**) етакчи олимлари иштирокида халқаро илмий-амалий анжумани ташкил этилди.

2023 йилнинг сентябрь ойида Ар-Риёд (Саудия Арабистони)да бўлиб ўтган ЮНЕСКО Жаҳон мероси қўмитасининг 45-сессиясида Буюк ипак йўлининг Зарафшон-Қорақум йўлаги (шундан, Бухоро вилоятидан **7 та** маданий мерос объекти (**Пойкент, Варахша, Вардонзе, Чор Бакр ва Баҳовуддин Нақшбанд мажмуалари, Вобкент минораси, Чашмаи Аюб хазираси**) ЮНЕСКОнинг Бутунжаҳон мероси рўйхатига киритилди.

Албатта, сайёҳлар оқимини кўпайтириш мақсадида улар учун мунтазам равишда янги йўналишдаги маданий ва кўнгилочар тадбирларни ташкиллаштириш ҳам диққат марказимизда бўлади. Хусусан, анъанавий Наврўз байрами, “Насриддин Афанди”, “Шарқ таомлари”, “Ипак ва зираворлар” “Қовун сайли”, “Хунармандлар куни”, “Бухоро шаҳри куни” фестиваллари ва “Маҳоратли пазандалар” кўрик-танловларининг жозибadorлигини янада ошириш чоралари белгиланмоқда.

Айтиш керак, воҳанинг туризм салоҳияти Бухоро шаҳри билан чекланган эмас. Туманларда ҳам қатор тарихий меъморий ёдгорликлар бор. Бундан ташқари, ҳар бир ҳудудда унинг ўзига хос хусусият ва анъаналарини ҳисобга олиб, турли маданий маърифий лойиҳалар ишлаб чиқилган. Масалан, Когон шаҳрида “Халқлар дўстлиги”, Бухоро туманида “Агро туризм сабоқлари”, Вобкент туманида “Асал сайли”, Жондор туманида “Варахшо маликаси”, Когон туманида “Нақшбанд ўғитлари”, Олот ва Пешкў туманларида “Полвонлар маҳорати”, Ромитан туманида “Ўзум ва анжир”, Шофиркон туманида “Каштадўзлар ва халқ ўйинлари”, Қорақўл туманида “Пой-

кент оқшомлари”, Қоровулбозор туманида “Лола сайли” ва Ёғдувон туманида “Ёғдувон кулолчилиги ва пазандалари” каби фестиваллар ташкил этиш тажрибаси шаклланди.

Хунармандчилик йўналишида туристлар ташрифи учун **14 та** хунармандчилик марказлари ишламоқда. Хусусан, Бухоро қадимий қоғози тайёрлаш ва миниатюра санъатини намойиш этувчи **“Уста Даврон”** ва **“Уста Давлат” хунармандчилик марказлари** ҳамда **“Мағоки Кўрпа”** масжиди биносида Туркиялик инвесторлар иштирокидаги **“Bukhara Nice Carpet”** МЧЖ томонидан қўлда **гилам тўқиш маркази**, хунарманд уста Бурханова Сабина томонидан **“Заргарлик маркази”**, **“Заркон” МЧЖ** томонидан **“Зардўзлик маркази”**, Бухоро туманида хунарманд уста Акмал Мухитдинов томонидан **“Нақшбанд хунармандчилик”** маркази фаолият бошлади.

Бухорода қадимдан ривожланган архитектурамиз туристларни жалб қилиш бўйича асосий салоҳиятни акс этиши муносабати билан маданий мерос объектларини сақлаш, таъмирлаш, тиклаш ва реставрация ишлари олиб борилиши эътиборда. Шу сабабдан кейинги 5 йилда Бухорода маданий мерос объектларини таъмирлаш ва реставрация қилиш бўйича ишлар амалга оширилди. Хусусан:

ўтган 5 йилда (2017-2021) йилларда жами **123 та** маданий мерос объектларига **75,4 млрд сўм**, жумладан, республикадан 31,9 млрд сўм, маҳаллий бюджетдан 12,2 млрд сўм ва инвесторлар (шунингдек ижарачилар)дан 31,3 млрд сўм ҳажмдаги ишлар амалга оширилган.

Шунингдек, молиялаштириши Республика маблағлари ҳисобидан **2022 йилдан** бошланган **35 та** маданий мерос объектида 2023 йил охиригача жами 66,157 млрд сўм маблағ сарфланиши кутилмоқда.

Хулоса: бутунжаҳон саёҳат ва туризм Кенгаши (WTTC)нинг президенти ҳамда ижрочи директори Джулия Симпсоннинг фикрича туризм 2024 йилда 2019 (ўша вақтда энг пик давр ҳисобланади) йилдаги натижадан ўтиб кетади. Саёҳат ва туризм келгуси 10 йилликда барқарор ривожланиб 2033 йилга бориб дунё иқтисодиётининг 11.6 фоиз ёки

соҳа яратган ЯИМ 15,5 трл АҚШ доллари-ни эгаллаб, соҳада 430 млн одам ёки жами иш билан банд бўлган аҳолининг 12 фоизни ташкил этади [8].

Келгусида Бухоро вилоятида туризмни янада ривожлантириб, мавжуд туризм ташкилотларини рақобатдош кластерлар даражасига олиб чиқиш учун қуйидагилар тавсия қилинади.

1. Тадқиқотларимиз натижасида туризм ривожланган кўпгина давлатларда, тур пакетлар, асосан, (all inclusive) барчаси ичида тарифи асосида реализация қилинади. Бироқ бизнинг тадқиқот ҳудудимизда сув масаласи (пляж) тур пакетларнинг ичига киритилмаганлиги сабабли, саёҳатлар 2-3 кундан кейин аҳамияти пасаймоқда. Қолаверса, аксарият саёҳатчилар учун қирғоқ (пляж) туризмига талаб анча юқори. Шунга кўра, Бухоро вилоятига чегара ҳудудда жойлашган ва, асосан, Бухоро вилоятини сув билан таъминловчи (Тўдакўл, Қуйимозор) сув омбори жойлашган ҳудудни белгиланган тартибда Бухоро вилояти ҳудудига ўтказиш тавсия этилади [9]. (Маълумот учун: ҳозирда Навоий вилояти ҳудуди ҳисобланган Зафаробод ҳудуди ҳам 2018-2019 йилларда босқичма-босқич Бухоро вилоятдан Навоий вилоятига ўтказилганди.)

Қолаверса, Бухоро шаҳрининг қуриб фойдаланишга топширилиш арафасидаги айланма йўлидан сув ҳудудига қараб янги 6-7 км.лик йўл олиб чиқилса, Бухоро шаҳридан сув ҳудудигача машинада ўртача тезликда 22-28 минутлик масофада етиб бориш имкони мавжуд [10]. (2-илова)

Бу эса келгусида мазкур йўлда жойлашган қишлоқларнинг инфраструктураси ривожланиши билан биргаликда, янги хизматларнинг йўлга қўйилиши қишлоқ ва ҳудудда яшовчиларнинг бандлигини таъминлаш орқали ҳаёт тарзини янада яхши бўлишига хизмат қилади.

Қолаверса, соҳил бўйида иқтисоди асосан туризм ва хизмат кўрсатишга асосланган янги массив ёки шаҳарчалар пайдо бўлишига замин яратади.

2. Келгусида туризм соҳаси объектларини ўзаро ахборот алмаштириш, сайёҳларга янада қулайлик яратиш мақсадида соҳа вакиллари бирлаштириш (уюшма ёки фонд) ёки йирик туристик кластерларни шакллантириш учун шарт-шароит яратиш лозим. Бунда 2018 йилда қўллаб тузилган ташкилот ижобий самара бермаганлигини инобатга олинса, эндиликда, йирик туризм ташкилотлари негизда туризм кластерларини дастлаб шакллантириш, сўнгра ривожлантирилиши тавсия этилади.

3. Жаҳон иқтисодий форуми (World Economic Forum) доирасида 2007 йилдан бошланган ва ҳар икки йилда эълон қилинадиган Саёҳат ва туризм рақобатбардошлиги ҳисоботида [11] (Travel and Tourism Competitiveness Report) маълум давлатларнинг туризм соҳаси ўсишига ва инвестицион муҳитнинг жозибадорлигига таъсир этувчи омиллар СаТуРа Индекси (Саёҳат ва туризм рақобатбардошлиги индекси – Travel & Tourism Competitiveness Index) асосида баҳоланади. СаТуРа Индекси Иқтисодий ҳамкорлик ва ривожланиш Ташкилоти (Organization of economic cooperation and development) томонидан эълон қилинади. Бироқ Ўзбекистоннинг туризм соҳасидаги салоҳияти бу каби халқаро рейтингларда мавжуд эмас [12]. (Гарчи чегарадош Тожикистон, Қирғизистон бу борада баҳоланган бўлсада.) Бунинг асосий сабаби – Ўзбекистоннинг туризм салоҳияти халқаро туризм кўрсаткичларидан келиб чиқиб баҳоланмаган. Оқибатда, халқаро туризм рейтингида ўринга эга эмасмиз. Шунинг учун халқаро экспертларни жалб қилган ҳолда Ўзбекистоннинг (шу жумладан, Бухоронинг) туризм кўрсаткичларини баҳолаб, масъул халқаро ташкилотлар (институтлар)га тақдим этиш лозим. Бунда Экология, атроф-муҳитни муҳофаза қилиш ва иқлим ўзгариши вазирлиги ҳузурида Туризм қўмитасининг ҳамда ҳудудий департамент ва бошқаларининг қайта ташкил этилиши мазкур масалада асосий ташаббускори бўлиши тақлиф қилинади.

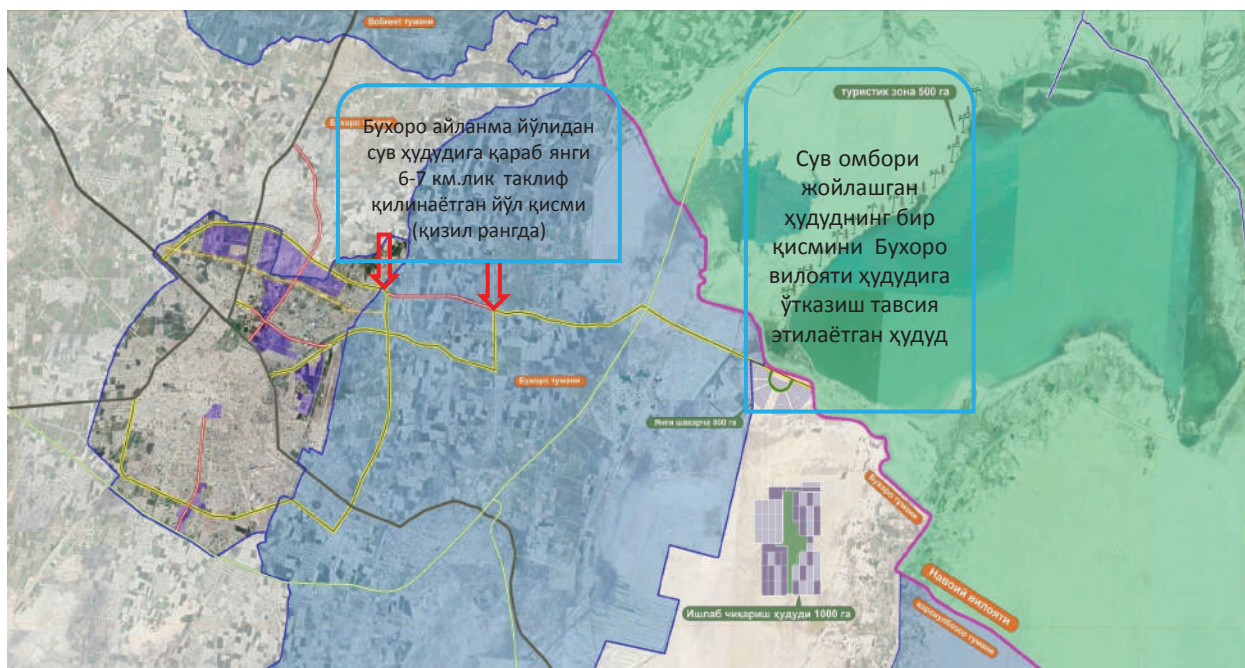
Бухоро вилоятида туризм соҳаси кўрсаткичлари
МАЪЛУМОТНОМАСИ

01.08.2023 й.

№	Кўрсаткичлар	Ўлчов бирлиги	2017 йил	2018 йил	2019 йил	2020 йил	2021 йил	2022 йил	2022 йил июль	2023 йил июль	2022/2023 нисбатан ўсиш ёки камайиш	
											Рақамда (+;-)	Фоизда (%)
1.	Жами жойлаштириш воситалари	бирлик	114	168	337	372	415	485	455	519	64	114,1
	Хоналар сони	бирлик	1802	2192	3403	3933	4463	5428	5167	5910	743	114,4
	Ўринлар сони	бирлик	3720	4729	7813	8978	10323	12558	11814	13649	1835	115,5
1.1.	Меҳмонхоналар сони жами	бирлик	114	126	142	155	163	184	176	191	15	108,5
	Хоналар сони	-/-	1802	1972	2590	3008	3320	3968	3829	4342	513	113,4
	Ўринлар сони	-/-	3720	4143	5445	6307	6974	8274	7971	9040	1069	113,4
1.2.	Меҳмон уйи ва оилавий меҳмон уйлари сони жами	бирлик	8	36	163	180	197	228	212	253	41	119,3
	Хоналар сони	-/-	50	177	573	632	682	809	743	910	167	122,5
	Ўринлар сони	-/-	124	450	1614	1741	1837	2100	1951	2350	399	120,5
1.3.	Ҳостеллар сони	бирлик	0	6	30	35	52	69	63	70	7	x
	Хоналар сони	-/-	0	43	235	288	429	608	552	597	45	x
	Ўринлар сони	-/-	0	136	744	920	1456	2105	1813	2140	327	x
1.4.	Мотеллар сони	бирлик	0	0	0	0	1	2	2	3	1	x
	Хоналар сони	-/-	0	0	0	0	29	38	38	56	18	x
	Ўринлар сони	-/-	0	0	0	0	51	69	69	109	40	x
1.5.	Квартиралар сони	бирлик	0	0	2	2	2	2	2	2	0	x
	Хоналар сони	-/-	0	0	5	5	5	5	5	5	0	x
	Ўринлар сони	-/-	0	0	10	10	10	10	10	10	0	x
	Жумладан:	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
2.	Меҳмонхоналар даражаси (сони):	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
	5* (юлдузли)	-/-	-	-	-	-	-	-	-	-	x	x
	4* (юлдузли)	-/-	3	1	1	1	1	2	1	2	1	200,0
	3* (юлдузли)	-/-	18	2		1	1	4	2	4	2	200,0
	2* (юлдузли)	-/-	0	0	1	1	1	0	1	0	-1	x
	Оддий даража	-/-	93	165	328	370	406	473	451	513	62	113,7
2.1.	Хорижий валютада тўловларни қабул қилиш терминали ўрнатилган меҳмонхона сони	-/-	93	104	93	77	82	115	98	131	33	133,7
2.2.	Валюта айирбошлаш шоҳбачаси сони	-/-	67	69	67	74	145	165	163	170	7	104,3
2.3.	Автоматлаштирилган валюта айирбошлаш шоҳбачалари сони	-/-	0	24	35	51	78	104	103	125	22	x
2.4.	Е-меҳмонхона тизимига ўланган меҳмонхона сони	-/-	114	168	329	370	415	479	455	518	63	113,8
3.	Туристик компаниялар сони	-/-	41	56	115	118	121	120	121	131	10	108,3
3.1.	Хориж билан ишлаш ваколати (лицензия) мавжуд туристик компаниялар сони	-/-	32	47	88	89	90	103	90	118	28	131,1
3.2.	Маҳаллий саёҳатларни ташқил этиш ваколати (лицензия) мавжуд туристик компаниялар сони	-/-	31	50	106	110	112	111	112	115	3	102,7
4.	Ҳамроҳ таржимонлар (ГИД) сони	бирлик	55	110	211	232	252	280	252	305	53	121,0
5.	Маданий мерос объектлари сони	бирлик	660	661	829	829	829	829	829	829	0	100,0
6.	Музейлар сони	бирлик	17	18	18	18	18	17	18	17	-1	94,4
6.1.	Музейларга ташриф бўйича турист сони	бирлик	693 000	775 000	738 574	99 493	373 657	487 547	83 852	420 547	336695	501,5
6.2.	Музейларга тушган тушум	млрд сўм	2,8	3,6	3,2	2,8	1,3	2,1	1,1	2	0,9	181,8

7.	Зиёрат туризми объектлари сони жами	бирлик	24	27	27	27	29	51	29	51	22	175,9
7.1	Зиёратгоҳларга тушган тушум	млрд сўм	1,03	1,20	0,61	1,98	3,10	1,80	0,80	1,80	1	225,0
8.	Хунарамандлар сони, жами	бирлик	1050	2254	7665	12179	6 323	7 748	7 103	8 112	1009	114,2
8.1	Хорижий валютада тўловларни қабул қилиш терминали ўрнатилган хунараманд дўкони сони	-/-	43	68	135	141	145	152	148	158	10	106,8
8.2	Хунарамандчилик марказлари сони	-/-	0	0	2	2	7	17	12	19	7	x
9.	Туристлар ташриф буюрадиган умумий овқатланиш субъектлари (ресторанлар) сони	бирлик	18	21	73	87	90	107	104	114	10	109,6
9.1	Хорижий валютада тўловларни қабул қилиш терминали ўрнатилган ресторан сони	-/-	12	21	25	231	231	232	231	232	1	100,4
10.	Туристлар ташриф буюрадиган тематик парклар сони	бирлик	2	2	2	2	7	7	7	7	0	100,0
11.	Экотуризм объектлари сони	бирлик	17	21	21	23	23	24	23	27	4	117,4
11.1	Ҳайвонот боғлари (Зоопарк) сони	-/-	2	2	2	2	2	2	2	2	0	100,0
11.2	Сув ҳавза ва юрталар мажмуаси сони	-/-	11	13	14	15	15	15	15	15	0	100,0
11.3	Экобоғ ва бошқа объектлар сони	-/-	6	6	6	6	6	6	6	8	2	133,3
12.	Театрлар сони	бирлик	2	2	2	2	2	2	2	2	0	100,0
13.	Кинотеатрлар сони	бирлик	1	1	1	2	4	4	4	4	0	100,0
14.	Кинозаллар сони	бирлик	0	0	0	0	7	7	7	7	0	x
15.	Стадионлар сони	бирлик	23	23	23	23	23	23	23	23	0	100,0
16.	Туристлик йўналишдаги автотранспорт воситалари сони	бирлик	18	94	237	281	281	281	281	307	26	109,3
16.1.	Автобуслар сони	-/-	3	42	134	140	140	140	140	151	11	107,9
16.2.	Микроавтобуслар сони	-/-	15	25	83	111	111	111	111	126	15	113,5
16.3.	Йўл танламас автотранспорт сони	-/-	0	7	10	10	10	10	10	10	0	x
16.4.	Туризм транспорт хизмати енгил автотранспорт сони	-/-	0	27	20	20	20	20	20	22	2	x
17.	Туризм ахборот марказлари сони	бирлик	0	5	18	21	26	19	19	19	0	x
18.	Ташкил этилган маданий-кўнгилчоар тадбирлар сони	бирлик	968	801	1216	41	3900	31	25	295	270	1180,0
	Жумладан, халқаро миқёсда	-/-	5	9	17	3	2	5	3	4	1	
19.	Туристлар ташриф йўналишида мавжуд умумфойдаланиш ҳожатхоналари сони	бирлик	162	190	344	411	512	596	552	558	6	101,1
20.	Ўрнатилган йўл белгилари сони	бирлик	22	80	122	123	128	136	132	232	100	175,8
21.	Ташриф буюрган туристлар сони, жумладан:	нафар	1 452 125	2 512 038	3 640 918	249 927	2 265 389	3 513 794	2 060 730	2 778 252	717522	134,8
21.1.	Хорижий туристлар жами сони, жумладан:	-/-	169 617	301 538	603 084	13 325	48 924	552 652	330 231	637 440	307 209	193,0
	Европа давлатларидан	-/-	82 291	173 209	242 309	1 282	10 284	135 924	66 497	115 647	49150	173,9
	Америка қитъасидан	-/-	12 946	19 661	25 614	348	1 888	12 478	7 553	14 453	6900	191,4
	Осиё қитъасидан	-/-	52 591	71 584	136 863	5 057	12 881	103 479	68 406	110 245	41839	161,2
	МДҲ мамлакатларидан	-/-	19 435	33 383	118 998	6 503	23 005	298 457	186 291	393 147	206856	211,0
	Бошқалар	-/-	2 354	3 701	18 923	135	866	2 314	1 484	3 948	2464	266,0
21.2.	Маҳаллий туристлар жами сони	-/-	1 100 348	2 210 500	3 037 834	236 602	2 216 465	2 961 142	1 730 499	2 140 812	410313	123,7
	жумладан:	-/-	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
	Туристлик компаниялар орқали келганлар	-/-	157 908	840 345	633 626	43 310	351 325	296 114	173 050	214 081	41031,3	123,7
	Индивидуал тартибда келганлар	-/-	942 440	1 370 155	2 241 013	193 292	1 865 140	2 665 028	1 557 449	1 926 731	369281,7	123,7

22.	Хорижий туристлар бўйича тушум (хизматлар экспорти) ҳажми, жами	млн АҚШ долл.	37,2	87,2	136,1	5,3	11,4	138,2	82,6	151,5	68,98225	183,6
23.	Маҳаллий сайёҳлар бўйича тушум жами, жумладан:	млрд сўм	27,004	31,765	66,161	30	399	533	311	385	73,9	123,7
24.	Реконструкция қилинаётган меҳмонхоналар сони	бирлик	0	4	2	1	1	0	1	0	-1	x
	Хоналар сони	-/-	0	668	436	240	240	0	240	0	-240	x
	Ўринлар сони	-/-	0	1294	832	450	450	0	450	0	-450	x
	Жумладан:	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
25.	Янгидан қурилаётган меҳмонхоналар сони	бирлик	22	41	84	59	54	48	48	48	0	100,0
	Хоналар сони	-/-	250	2226	3645	2707	2787	2773	2773	2773	0	100,0
	Ўринлар сони	-/-	500	4267	6988	5182	5262	5287	5287	5287	0	100,0
26.	Янгидан қурилаётган мотель ва кемпинглар сони	бирлик	3	9	10	10	10	8	8	8	0	100,0
26.1	Улардаги хоналар/ўринлар сони	-/-	36/72	108/216	120/258	186/373	186/373	97/201	97/201	97/201		x
27.	Янгидан қурилаётган ресторанлар сони	-/-	0	5	15	27	27	27	27	27	0	x
28.	Янгидан қурилаётган парклар сони	-/-	1	5	5	4	4	4	4	4	0	100,0
29.	Янгидан қурилаётган хунамандлик марказлари сони	-/-	0	1	10	6	6	6	6	6	0	x
30.	Янгидан қурилаётган экотуризм объектлари сони	-/-	1	3	4	5	5	5	5	5	0	100,0
Бошқа маълумотлар												
31.	Бухоро шаҳри билан биродар шаҳарлар сони	бирлик	12	13	13	13	13	13	13	15	2	115,4
32.	Амалга оширилган хорижий сафарлар сони	бирлик	4	17	9	2	2	8	2	6	4	
33.	Хорижий мамлакатлардан ташриф буюрган туризм соҳасидаги расмий делегациялар сони	бирлик	40	148	220	13	64	123	8	6	-2	75,0
34.	Эришилган келишувлар сони	-/-	0	9	37	8	0	5	0	3	3	x
35.	Туризм инфратузилмасига жалб қилинадиган инвестиция миқдори	млн АҚШ долл.	0	28	56,7	28,9	66,3	44,2	0,0	0,0	0,0	x

Манба ва адабиётлар рўйхати:

1. <https://www.statista.com/statistics/1228395/travel-and-tourism-share-of-gdp-in-the-eu-by-country/>
2. <https://wttc.org/news-article/global-travel-and-tourism-catapults-into-2023-says-wttc>
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги "2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида"ги ПФ-60-сонли Фармони.
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 11 сентябрдаги "Ўзбекистон – 2030" стратегияси тўғрисида"ги ПФ-158-сонли Фармони.
5. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги "2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида"ги ПФ-60-сонли Фармони.
6. "The Competitive Advantage of Nations" by Michael E. Porter <https://hbr.org/1990/03/the-competitive-advantage-of-nations>
7. В Пекине прошло празднование Дня ШОС и презентация "Восемь чудес ШОС". <http://scochn.beta2.ria.ru/news/20190624/556405.html>
8. <https://wttc.org/news-article/global-travel-and-tourism-catapults-into-2023-says-wttc>
9. Муаллифнинг соҳа мутахассислари билан биргаликда тайёрлаган таклифлари.
10. Суратдаги харита Бухоро вилоят архитектори ҳамда вилоят туризм соҳаси вакиллари билан келишилган ҳолда тайёрланган.
11. The Travel & Tourism Competitiveness Report 2019 https://www3.weforum.org/docs/WEF_TTCR_2019.pdf
12. Ибрагимов Н.С. Туристик ҳудудни барқарор ривожлантиришнинг устувор йўналишлари. – Бухоро: "Sadriddin Salim Buxoriy" Durdona nashriyoti, 2020. – 32 б.

ДАВЛАТ ФУҚАРОЛИК ХИЗМАТЧИЛАРИНИНГ МАЪНАВИЙ ҚИЁФАСИ СОЦИОЛОГИК ТАДҚИҚОТЛАР ПРЕДМЕТИ СИФАТИДА

Завқиддин ҲОЖИЕВ,

Ўзбекистон Миллий университети мустақил изланувчиси,
социология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)

Аннотация: мақолада давлат хизматчисининг маънавий қиёфаси, одоб-ахлоқ қоидалари, касб этикаси, ҳуқ-атвори, уларнинг назарий-ҳуқуқий асослари таҳлил этилган. Ноэтик хатти-ҳаракатлар туфайли жамоатчиликнинг давлат хизматида бўлган ишончининг пасайиши ҳамда мамлакатимизда йўл қўйилган баъзи ҳолатлар қайд этилган. Давлат хизматида маҳаллийчилик, фаворитизм, қариндош-уруғчиликнинг ташкilot ва жамият учун оқибатлари кўрсатиб ўтилган. Ушбу мавзудаги социологик тадқиқот натижалари мисоллар орқали ёритилган.

Калит сўзлар: давлат фуқаролик хизмати, одоб-ахлоқ, касб этикаси, ҳуқ-атвор, маҳаллийчилик, фаворитизм, қариндош-уруғчилик.

Духовный облик государственных гражданских служащих в качестве предмета социологических исследований

Завқиддин ҲОЖИЕВ,

самостоятельный соискатель
Национального университета Узбекистана,
PhD по социологическим наукам

Аннотация: в статье проанализированы культурный облик, правила приличия, профессиональная этика, поведение государственных служащих, а также их теоретико-правовые основы. Рассмотрены имевшие место случаи снижения доверия общественности к государствен-

ной службе в результате неэтичного поведения. Рассмотрены последствия для общества и организации от проявлений местничества, клановости, фаворитизма, родоплеменных отношений на государственной службе. Социологические исследования по данной теме освещены посредством примеров.

Ключевые слова: государственная гражданская служба, этика, профессиональная этика, поведение, местничество, фаворитизм, родственные связи.

Moral image of state civil servants is as a subject of sociological research

Zavqiddin Khojiyev,

Independent researcher of the National University of Uzbekistan, PhD (in Sociology)

Abstract: the article analyzes the moral image of a civil servant, rules of etiquette, professional ethics, behavior, and their theoretical and legal basis. Due to unethical behavior, the public's trust in the public service has decreased and some cases have been allowed in our country. The consequences of localism, favoritism, nepotism in the public service for the organization and society have been shown. The results of sociological research on this topic are illustrated by examples.

Keywords: state public civil service, manners, professional ethics, behavior, localism, favoritism, nepotism.

Мамлакатимизда давлат хизматини ислоҳ қилишнинг ҳуқуқий асосларини такомиллаштириш давлат бошқарувини самарали ташкил этишнинг долзарб масалаларидан биридир. Амалда давлат хизматини тартибга солувчи ягона қонун бўлмаса ҳам, бир қанча норматив-ҳуқуқий ҳужжатларда давлат-хизматига оид муносабатларни тартибга солувчи нормалар ўз аксини топган. Давлат-хизмат муносабатларида давлат хизматчиси, унинг одоби ва ҳуқуқий мақоми асосий ўрин эгаллайди. Зеро, давлат хизматчисининг шахсий ва профессионал қобилиятларини ривожлантирмасдан туриб, улардан сифатли фаолиятни кутиб бўлмайди.

Маҳаллий олимлар бу борада шундай фикр билдиришган: **“Жамиятда қонун устуворлигига эришиш учун қонунларга риоя этиш мажбуриятга эмас, фазилатга айланмоғи лозим. Бунинг учун одамларни демократияга ўргатиш зарур, токи киши шахсий жавобгарлик ҳиссини туйсин, ахлоқ меъёрларига риоя этиш унинг учун ички заруратга айлансин”** [1].

Амалиётда давлат хизматчиси маънавий қиёфасининг ўзига хослиги бир қанча омиллар билан белгиланади. Хусусан, Ўзбекистон Республикаси қонунчилигига мувофиқ давлат хизматининг махсус ташкил қилиниши; давлат фуқаролик хизматчиларининг алоҳида ижтимоий-ҳуқуқий мақоми; фуқаролар томонидан давлат хизматини ўташдаги ўзига хос мажбурият ва чекловлар; давлат хизматчиларининг самарали кадрлар салоҳиятини шакллантириш ва мансабдор шахслар томонидан профессионал фаолияти давомида қабул қиладиган қарорларини юқори даражадаги ижтимоий жавобгарлигининг англаниши.

Бугунги кунда давлат хизматининг жамият билан ўзаро мулоқоти қуйидаги қоидаларга асосланади: жамиятни давлат сиёсати ҳақида хабардор бўлиб бориши, маълумотларнинг ҳар бир фуқарога етиб бориши; жамият билан муносабатлар жараёнидаги тадбирларнинг ранг-баранг бўлиши; маълумотларнинг тўғри ва тўлиқ етказилиши; жамият учун йўналтирилган маълумот содда ва тушунарли шаклда бўлиши; мулоқотнинг юқори этика даражасида ташкил этилиши [2].

Таъкидлаш лозимки, давлат фуқаролик хизматининг, ташкилотлардаги кадрлар фаолиятининг самарадорлиги бевосита кадрлар сиёсатига боғлиқ ҳисобланади. Давлат хизматидаги кадрлар сиёсатининг асосий мақсади – давлат идораларига юклатилган вазифаларни бажаришда, жамоат муносабатлари иштирокчиларининг ҳуқуқий ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилишда самарали фаолият кўрсатишга қодир бўлган юқори малакали давлат хизматчилари корпусини шакллантириш, уни доимий равишда ривожлантиришдан иборат.

Кадрлар сиёсатининг самарали ёки аксинча эканлигини тушуниш учун унинг тамойилларини реал социологик маълумотлар билан таққослаш лозим. Давлат хизматида кадрлар сиёсатининг идеал тамойиллари сифатида қуйидагиларни ажратиб кўрсатиш мумкин: *ижтимоий ва тарихий асосланганлиги* – соҳани такомиллаштириш йиллар давомида шаклланган анъаналарга йўналтирилган бўлиши; *давлат аҳамиятига эгаллиги* – ҳар бир давлат хизматчисига тегишли бўлган қарор муҳим аҳамият касб этганлигини англаган ҳолда амалга оширилиши; *демократияга йўналганлиги* – демократик тамойилларнинг давлатчиликнинг қонуний асослари сифатида кадрлар сиёсатини амалга ошириш; *қонунийлик* – кадрлар сиёсати давлатнинг ҳуқуқий майдонида амалга оширилиши; *меъёрийлик* – ҳуқуқий соҳанинг чегаралари билан бир қаторда, кадрлар сиёсатининг меъёрий ҳужжатларга йўналтирилганлиги; *тизимлилик ва стратегик йўналганлиги* – ушбу соҳадаги фаолиятнинг кетма-кетлиги, истиқболдаги омилларининг аниқ алгоритми мавжудлиги ва келажакка йўналтирилганлиги; *инновацион* – давлат ва жамиятнинг барча соҳаларида кечаётган инновацион ўзгаришлар шароитида давлат хизмати тизими реакцион бўлиб қолмаслиги; *ошкоралик* – соҳада шаффоflik тамойилларининг йўлга қўйилиши; *реаллик* – кадрларни танлаш мезонларининг тизим эҳтиёжларига ва реал шарт-шароитларига мос келиши кераклиги; *зарур ресурс ва молиявий жиҳатдан таъминланганлиги* – ходимларнинг меҳнати учун зарур шарт-шароитлар, иш ҳақи ва моддий рағбатлантириш тизими [3].

Юқорида кўрсатиб ўтилган тамойиллар давлат хизматчиси фаолиятининг самарадорлиги ошишига ва ташкилотда соғлом ахлоқий-психологик муҳитни шакллантиришга замин яратади.

Бугунги кунда мамлакатимизда давлат фуқаролик соҳасида кўп сонга эга бўлган давлат хизматчилари корпуси меҳнат қилмоқда. Ушбу давлат хизматчилари корпусининг асосий мақсади самарали меҳнат фаолиятини олиб борган ҳолда халққа хизмат қилиш натижасида, жамият ва давлатнинг фаровонлигини ошишида ижобий натижаларга эришишдир.

Ўтган йилнинг август ойида Ўзбекистон Республикаси Президенти раҳбарлигида ўтказилган йиғилишда “давлат хизмати чинакам халқни рози қиладиган тизимга айланиши йўқ”, деб таъкидлаб ўтилди. Шунингдек, масъул лавозимларда ўтирган раҳбарларни танлаш, тайёрлаш ва мотивация бериш йўлга қўйилмагани ижродаги оқсоқликларнинг асосий сабабларидан бири бўлиб қолаётганлигига урғу берилди.

Ўтказилган социологик сўровлар ҳам бу борада қатор муаммолар мавжудлигини кўрсатмоқда. Жумладан, ўтказилган сўровларда иштирок этган **50** минг аҳолининг **19** минг нафари (ёки **38 фоиз**) давлат тизимига ишга киришда шаффофликни ошириш лозим, деган фикрни билдирган. Шу сабабли – давлат идораларига ишга қабул қилишнинг очиқ-ошкора тизимини жорий этиш ушбу йўналишдаги биринчи устувор вазифа сифатида белгилаб берилди. Шу мақсадда келгусида барча вакант лавозимлар очиқ ягона электрон платформага жойлаштирилади. Бўш лавозимга танловда иштирок этиш учун ҳозирги кунда талаб этилаётган 16 та ҳужжат сўралмайди, барча жараёнлар электрон шаклга ўтказилади. Номзоднинг билими, тажрибаси ва салоҳияти очиқ танлов орқали аниқланади [4].

Таъкидлаш лозимки, мустақилликнинг дастлабки йилларида давлат хизматида малакали “кадрлар етишмаслиги” муаммога айланган бўлса, сўнгги йилларда ушбу муаммони ҳал қилишга жиддий эътибор қаратилмоқда. Ўша даврда амалда давлат тузилма-

лари вакиллари, бизнес ва ижтимоий соҳа вакиллари томонидан малакали кадрлар етишмаслиги кузатилган. Таъкидлаш лозимки, давлат хизматини малакали кадрлар билан таъминлаш масаласи бугунги кунда ҳам долзарб бўлиб қолмоқда.

Ўтказилган социологик тадқиқотлардан маълум бўлишича, давлат хизматини малакали кадрлар билан таъминлаш масаласида **36,4 фоиз** иштирокчи ташкилотларида асосий эътиборни жараёнга эмас, балки натижадорликка қаратувчи кадрлар етишмаслиги кузатилмоқда, деган мулоҳазани илгари суришган.

Респондентларнинг фикрича, меҳнат фаолиятида янги усул ва ёндашувларни қўллашга қаратилган малакали мутахассислар етишмаслиги **21,7 фоиз**ни ташкил этмоқда. Шунингдек, иштирокчиларнинг **10,8 фоизи** “муайян амалий тажрибага эга бўлган”, **6,4 фоизи** “бошқариш қобилиятига эга бўлган кадрларга эҳтиёж юқорилигини”, **7 фоизи** “аёл мутахассислар етишмаслиги”, **3 фоизи** “эркак мутахассислар етишмаслиги” ва **4,6 фоизи** “етарли даражадаги маълумотга эга бўлган” кадрлар етишмаслигини кўрсатиб ўтган. Шу билан бирга, сўров иштирокчиларининг **12,3 фоизи** давлат фуқаролик хизматида кадрлар етишмаслиги билан боғлиқ муаммолар мавжуд эмаслигини билдирган.

Шунингдек, респондентларнинг давлат хизматчиси тўғрисидаги тасаввурларини аниқлашга оид берган жавобларига кўра, уларнинг **46,5 фоизи** “меҳнат фаолиятини давлат реестрига киритилган лавозимларда амалга оширувчи шахс”, **34,3 фоизи** “халқ манфаатлари йўлида меҳнат фаолиятини олиб боровчи мансабдор шахс” ва **9,8 фоизи** “фуқароларнинг ҳақ-ҳуқуқларини қонуний ҳимоя қилувчи шахс” сифатида тушунишларини айтиб ўтган. Баъзи иштирокчилар эса, давлат хизматчисини кўпроқ ўзини ўйлайдиган (**5 фоиз**) ва қонун-қоидаларни бажарувчи шахс (**4,9 фоиз**), лавозимини омадли эгаллаган ва кўп пул ишлаб топадиган шахс (**3,8 фоиз**) сифатида тасаввур қилишларини билдирганлар.

Давлат хизмати соҳасидаги ҳар қандай ташкилотнинг асосий вазифаларидан бири давлат хизматчиларининг профессио-

нал маҳоратини ошириш ва инсон ресурсларидан унумли фойдаланиш ҳисобланади [5]. Одатда, давлат хизматининг кадрлар салоҳияти ҳолати хизматчиларнинг сони, ижтимоий-демографик таркиби, умумий ва профессионал маълумоти бўйича статистик кўрсаткичлар асосида баҳоланади. Ўз ўрнида, ушбу кўрсаткичлар кадрлар сиёсатини олиб бориш ва такомиллаштиришда етарли ҳисобланмайди. Давлат хизматчилари кадрлари корпусини шакллантиришда уларнинг давлат бошқаруви функцияларини бажаришдаги субъектив ўрнини ҳам ҳисобга олиш муҳим аҳамиятга эга. Бунда социологик тадқиқотлар ёрдамида давлат хизматчиларининг ижтимоий мавқеи, хизмат мажбуриятларини бажаришда ташкилотлар ва фуқароларга кўрсатаётган хизмати, мотивацияси, ҳатти-ҳаракатларининг ҳуқуқий ва ахлоқий тартибга солинганлиги ҳамда бошқа жиҳатларини аниқлаш мумкин.

БМТ Ассамблеяси томонидан 1996 йилда қабул қилинган “Давлат хизматчиларининг халқаро ҳулқ-атвор кодекси” халқаро стандартлардан бири ҳисобланади [6]. Шу билан бирга, Европа Иттифоқи ва унга аъзо давлат томонидан 2000 йилда қабул қилинган “Давлат хизматчиларининг намунавий кодекси” ҳам кенг тарқалган кодекслардан биридир [7]. Ушбу кодекслар кўпгина давлатларнинг ҳукуматлари томонидан давлат хизматчиларининг ҳулқ-атвор кодексларини ишлаб чиқишларида пойдевор бўлиб хизмат қилади.

Давлат хизматининг одоб-ахлоқ қоидалари деганда, давлат ва жамият хизматида бўлган ходимнинг давлат билан ўзаро муносабатлари, у хизмат қилаётган фуқаролик жамияти, давлат ва унинг фуқаролари ҳуқуқи, эркинликлари ва қонуний қизиқишларини ҳимоя қилишда ўзаро муносабатларни таъминлашга доир бўлган талабларни ифодаловчи одоб-ахлоқ меъёрлари моҳияти тушунилади. Бу – давлат хизматчиларининг биргаликдаги касбий фаолиятлари жараёнида жамоада ахлоқий-психологик муҳит яратиш ва давлат хизмати самарадорлигини ошириш мақсадида давлат хизматчиларининг ўзаро муносабатларини тартибга соладиган умумий қадриятлар ва қоидалар тизими [8].

Давлат хизматчисининг ахлоқи – бу маълум интизом ва тартиблар тизими сифатида бошқарув самарадорлигини оширишга хизмат қилувчи мезонлар қаторига киради. Бу борада социологик тадқиқотларда иштирок этган респондентлар фикри ҳам турлича бўлиб, характер жиҳатдан Ўзбекистондаги давлат фуқаролик хизматида кечаётган жараёнларни акс эттиради. Уларнинг фикрига кўра, давлат хизматчилари томонидан меҳнат муносабатлари этикасига риоя қилиниши хизмат лавозимларида ўсишига таъсир қилади.

Ўтказилган тадқиқотда кўпчилик хизматчилар профессионал этикага риоя қилишни хизмат поғоналарида ўсишнинг бир шarti сифатида баҳолаганлар. Шунингдек, сўровда иштирок этган **51,5 фоиз** хизматчилар “меҳнат этикасига риоя қилиш лавозим поғоналарида ўсиш учун асосий мезон бўлиши керак”, деган фикрни илгари суришган бўлса, респондентларнинг озроқ қисми (**6,7 фоиз**) бунинг аксини билдирган. **23,4 фоиз** давлат хизматчиларининг фикрига кўра, “меҳнат этикасига риоя қилиш ходимнинг ишчанлик қобилияти билан уйғунликда бўлиши керак”, деган жавобни беришган. Таҳлил натижаларидан кўришимиз мумкинки, давлат хизматчилари ўртасида меҳнат этикасига риоя қилинишига асосий мезонлардан бири сифатида урғу берилган.

Ўзбекистон Республикасининг 2022 йил 8 августдаги “Давлат фуқаролик хизмати тўғрисида”ги ЎРҚ-788-сонли Қонунининг 9-моддасида давлат хизматчисининг ўз хизмат мажбуриятларини виждонан бажариши, давлат органи томонидан белгиланган одоб-ахлоқ қоидаларига ва давлат фуқаролик хизматини ўташ билан боғлиқ бошқа қоидаларга риоя этиш мажбурияти белгиланган [9].

Ҳар бир давлат хизматчиси учун касбий бурчи ва мажбуриятлари унинг профессионал ҳалоллигини белгилайди. Бу эса профессионал фаолият ва муносабатларни ҳалол, қонуний ва профессионал этика кодекси асосида олиб бориши лозимлигини англатади [10].

Шу ўринда айтиш лозимки, давлат ташкилотларида ахлоқ ва этика нормаларини тар-

тибга солиш масаласини аксарият ҳолларда Давлат хизматчиси этикаси тўғрисидаги кодекс қабул қилиниши билан боғлаш мумкин. Бугунги давр давлат хизматчиларидан, шу жумладан, раҳбарлардан қатор меҳнат этикасига риоя қилишни ва ахлоқий сифатларни талаб қиладики, бундай талабларсиз раҳбар ўз вазифасини тўлақонли бажара олмайди.

Давлат хизматчиларининг ахлоқий диспозицияси ва қадриятлари давлат хизматининг турига, фаолиятига ва лавозим предметида, шахсий хусусиятларга боғлиқдир. Амалда давлатнинг конституциявий тузилиши, қабул қилинаётган қонунларга бўлган ҳурмат, хизмат бурчини бажаришда юқори масъулият каби базавий ахлоқий қадриятлар доимий мавжуд. Мана шундай базавий қадриятлар давлат хизматчисининг профессионал этикаси асосини аниқлаб беради.

Илмий адабиётларда “одоб-ахлоқ” тушунчаси “этика”, “одоб”, “ахлоқ” каби тушунчалар орқали ҳам кенг қўлланилади. Айниқса, “этика” тушунчаси халқаро муносабатларда махсус атама сифатида кенг қўлланилади. Этика [лот. *ethica* юн. *ethos* – урф-одат, хулқ-атвор] ахлоқ ва унинг шахс ҳамда жамият ҳаётидаги ўрнини, ахлоқнинг шаклланиш шарт-шароитларини ва шакллариини ўрганувчи фалсафий таълимот сифатида тушунилади. Шунингдек, у бирор синф, ижтимоий гуруҳ ёки бирор касб эгаларига хос одоб-ахлоқ, унинг меъёрлари ва қоидалари мажмуини ҳам ифода этади [11].

Шахсга тегишли ахлоқнинг икки турини фарқлаш лозим. Биринчиси, универсал ахлоқ бўлиб, у шахснинг ёши ёки жамиятда тутган ўрнидан қатъи назар барча шахсларда бўлиши лозим. Иккинчиси, касбий одоб бўлиб, унга шахснинг касби ёки жамиятда эгаллаган муайян ижтимоий мавқеи сабабли эга бўлиши талаб этилади. Давлат хизматчисининг одоб-ахлоқи ҳам унинг давлат хизмати лавозимларини эгаллаши билан боғлиқ ҳисобланади. Умуман олганда, “Ахлоқ одамларни бирлаштиришга, жипслаштиришга, жамиятда барқарор ва адолатли муносабатларни таъминлашга қаратилган қадриятларда намоён бўлади” [12].

Таъкидлаш муҳимки, давлат хизматига

бўлган ишонч давлат ташкилотлари ва мансабдорларининг нозтик хатти-ҳаракатлари туфайли пасайиб боради. Бу каби ҳолатлар доимий равишда омманинг назоратида бўлиши ёки эгаллаб турган лавозим этикаси талабларига хос бўлмаган ҳаракати туфайли содир бўлиши мумкин [13].

Бундай ҳолатлар бугунги кунда республикамиздаги айрим ҳокимият ва давлат бошқарув органлари раҳбарлари фаолиятида давлат хизматчиси этикаси нормаларидан оғишга йўл қўйилганлиги кенг жамоатчиликнинг эътирозига сабаб бўлди. Хусусан, ўтган сентябрь ойида давлат хизматчиси этикасига номуносиб хатти-ҳаракатлари, раҳбарлик маданиятини сақламагани, ўтказилган қабулларда фуқароларга ҳурматсизликка йўл қўйгани, раҳбарлик этикаси қоидаларига риоя этмагани, ўз фаолиятини давлат сиёсати ва амалга оширилаётган ислохотларга мос равишда ташкил қилмагани, ҳокимларга қўйиладиган талабларга риоя этмасдан, мажлис қатнашчиларини ҳақорат қилганлиги ва бу билан кенг жамоатчиликнинг норозиликка сабаб бўлгани натижасида бир қатор раҳбарларга кескин чоралар кўрилди [14].

Ҳар қандай ташкилот, муассасанинг хизмат фаолияти ахлоқ ва мулоқотнинг маълум услубини назарда тутати. Бунда ҳар бир муассаса, ҳатто касбнинг ҳам ўзига хослиги айнан шу муҳит учун хос бўлган меъёр ва қоидаларни вужудга келтиради. Йирик компаниялар, корпорациялар, ҳуқуқни муҳофаза қилиш идораларининг фаолиятига мос келувчи касбий этика ва ахлоқ қоидалари ишлаб чиқилган [15].

Таъкидлаш лозимки, этика анъаналари ва қадриятлари давлат хизматининг таъсирчанлиги ҳамда самарадорлигининг асосий элементи ҳисобланади [16]. Фуқаролар эҳтиёжларининг турлича эканлигини эътиборга олиб, давлат хизматини доимий равишда такомиллаштириш ва хизмат сифатини ошириш орқали ижобий натижага эришиш мумкин.

Давлат хизматчиси функционал мажбуриятлари ва вазифаларини амалга ошириш жараёнида фуқаролар билан мулоқотда бўлади, аҳолининг муаммоларини ҳал қилиш

орқали турли хизматларни кўрсатади. Ушбу жараёнда давлат хизматчиларининг одоб-ахлоқи муҳим аҳамият касб этади. Чунки ахлоқ инсоннинг шахсий қадрияти сифатида унинг фаолиятига кўчади ва уни натижага йўналтирувчи кучга айланади.

Бошқа фаолият соҳалари каби давлат хизматчиларининг меҳнат этикаси ва ахлоқи билан боғлиқ муносабатларни тартибга солишда замон талабига жавоб берувчи бошқарув идора усуллари, кадрлар ахлоқий-касбий салоҳиятининг ўлчов мезонларининг ҳуқуқий асослари сифатида Вазирлар Маҳкамасининг 2022 йил 14 октябрдаги “Давлат фуқаролик хизматчилари томонидан одоб-ахлоқ қоидаларига риоя этилишини таъминлаш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги 595-сонли қарори билан тасдиқланган “Давлат фуқаролик хизматчилари одоб-ахлоқининг намунавий қоидалари” [17] ва 2022 йил 8 августда қабул қилинган Ўзбекистон Республикасининг “Давлат фуқаролик хизмати тўғрисида”ги ЎРҚ-788-сонли Қонунининг [9] аҳамияти катта, албатта.

Мазкур одоб-ахлоқ қоидалари давлат хизматида юксак касбий маданиятни шакллантириш, жамоатчилик онгида давлат хизматида бўлган ҳурмат ва ишончни ошириш ҳамда давлат хизматчиларининг ахлоқ қоидаларига зид бўлган хатти-ҳаракатларининг олдини олишга қаратилганлиги кўрсатиб ўтилган. Шунингдек, мазкур ҳужжатда одоб-ахлоқ қоидалари талабларининг бузилиши қонунчилик ҳужжатларига мувофиқ интизо-

мий ва бошқа турдаги жавобгарликка тортиш учун асос ҳисобланиши белгилаб қўйилди.

Давлат хизматчиси этикасининг асосий мавзуларидан бири адолат бўлиб, бунда маҳаллийчилик, қариндош-уруғчилик ва таниш-билишлик ҳолатлари давлат хизматининг ривожланиши ва адолатли олиб борилишига тўсқинлик қилади. Давлат ва умумий манфаатларга путур етказилади. Ушбу ҳолатлар яширин ёки очиқ кўринишда кечишига қараб, давлат хизматида қабул қилиш жараёнларининг адолатли бўлишига тўсқинлик қилади [18].

Ўзбекистон Республикасининг 2022 йил 8 августдаги “Давлат фуқаролик хизмати тўғрисида”ги ЎРҚ-788-сон Қонунига асосан, давлат фуқаролик хизматчисига ўзаро яқин қариндошликда ёки қудда томондан қариндош бўлган шахслар билан (ота-оналар, ака-укалар, опа-сингиллар, ўғиллар, қизлар, эр-хотинлар, шунингдек эр-хотинларнинг ота-оналари, ака-укалари, опа-сингиллари ва фарзандлари) айнан битта давлат органида бирга хизмат қилиши, агар уларнинг бирга хизмат қилиши улардан бирининг иккинчисига бевосита бўйсунушига ёки унинг назорати остида бўладиган давлат фуқаролик хизмати лавозимини эгаллашга ҳақли эмаслиги белгилаб қўйилган [9].

Шунингдек, адабиётларда давлат хизматида маҳаллийчилик, фаворитизм, қариндош-уруғчилик ва таниш-билишлик билан боғлиқ кўринишлар салбий оқибатларга [19] олиб келиши қуйидаги 1-жадвалда берилган:

1-жадвал

Давлат хизматида маҳаллийчилик, қариндош-уруғчилик ва таниш-билишчилик билан боғлиқ кўринишлар

Ташкилот учун салбий оқибатлари	Жамиятга таъсири
Юқори малакали ва иқтидорли кадрларни жалб қилишдаги қийинчиликлар	Жамоатчилик ишончининг пасайиши
Пессимистик кайфиятнинг ҳукм суриши	Кўрсатилаётган давлат хизматлари даражасининг пасайиши
Иқтидорли ходимларнинг иш вақтида хизмат жойида бўлмаслиги, ишдан бўшаш ва кадрлар қўнимсизлиги	Жамоатчилик эҳтиёжларини акс эттирмайдиган самарасиз ва коррупциялашган хизматлар
Ходимларнинг ишга бўлган муносабатининг пасайиши	Юқори даражадаги коррупциявий босим
Раҳбариятга нисбатан ишонч ва ҳурматнинг йўқолиши	

Шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2022 йил 14 октябрдаги “Давлат фуқаролик хизматчилари томонидан одоб-ахлоқ қоидаларига риоя этилишини таъминлаш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги 595-сонли қарори билан тасдиқланган “Давлат фуқаролик хизматчилари одоб-ахлоқининг намунавий қоидалари”га мувофиқ, раҳбарлар жамоада гуруҳбозлик ва фаворитизм (айрим ходимларни яқин олиш ва қўллаб-қувватлаш) кўринишларига йўл қўймаслик, шунингдек, хизмат вазифаларини бажариш жараёнида бошқа салбий омилларнинг олдини олишга, кадрларни маҳаллийчилик, уруғ-аймоқчилик, таниш-билишчилик ёки шахсий садоқат белгилари бўйича танлаш, тайинлаш ёки тавсия этишга йўл қўймасликка мажбурлиги белгилаб қўйилган [17].

Одоб-ахлоқ қоидалари давлат хизматида юксак касбий маданиятни шакллантириш, жамоатчилик онгида давлат хизматида бўлган ҳурмат ва ишончни ошириш ҳамда давлат хизматчиларининг ахлоқ қоидаларига зид бўлган хатти-ҳаракатларининг олдини олишга қаратилган.

Давлат хизматчилари ўртасида ўтказилган сўровда иштирок этганларнинг **61,4 фоизи** фаолият кўрсатаётган ташкилотда маҳаллийчилик, қариндош-уруғчилик ва таниш-билишчиликка йўл қўйилмаслигини, асосий эътибор хизмат фаолиятининг самарадорлигига қаратилганлигига урғу беришган. **28,1 фоиз** респондент бундай ҳолатлар ташкилотдаги меҳнат фаолияти самарадорлигига таъсир кўрсатмаслигини маълум қилишган бўлса, уларнинг **10,5 фоизи** ташкилотларида маҳаллийчилик, қариндош уруғчилик ва таниш-билишчилик билан боғлиқ урф-одатлар устунликка эга эканлигини ҳамда бундай ҳолатлар меҳнат самарадорлигига таъсир кўрсатишини таъкидлашган.

Айтиш керакки, давлат ташкилотларида раҳбарнинг хизматчилар билан ўзаро муносабати муҳим аҳамиятга эга. Ўтказилган сўров иштирокчиларига: “Жамоангизда раҳбарларга яқин бўлган алоҳида мавқе ва имтиёзга эга бўлган ходимлар борми?” деган савол билан юзланганимизда, умумий

иштирокчиларнинг қарийб ярми, яъни **49 фоиз** қисми: “бизнинг меҳнат жамоамизда бундай ходимлар йўқ”, деган фикрни билдирган. Респондентларнинг **9,4 фоизи** – “ҳа, бундай тоифадаги ходимлар мавжуд”лигини ва уларнинг **2,4 фоизи** – бу тоифадаги ходимлар раҳбарлар томонидан қўллаб-қувватланишини маълум қилишган. Шунингдек, респондентларнинг **18,2 фоизи** раҳбарлар барча ходимларга тенг муносабатда бўлишларини ва **14,7 фоизи** бу каби ҳолатларга раҳбарлар томонидан йўл қўйилмаслигини таъкидлашган.

Сўров натижалари бўйича шундай хулоса қилиш мумкинки, сўров ўтказилган ташкилотларда раҳбар ва ходим ўртасидаги муносабат ўзаро ҳурмат асосига қурилган бўлиб, бунинг респондентларнинг берган жавобларидан ҳам кўришимиз мумкин.

Давлат хизмати амалдаги ҳукуматнинг сиёсатини ишлаб чиқиш ва юқори даражада амалга оширишга ёрдам кўрсатади [20]. Ён-атрофда шиддат билан кечаётган жараёнлар, давлат бошқаруви соҳасида амалга оширилаётган ислохотлар давлат хизматида лидерлик ва инсон ресурсларини бошқаришга йўналтирилган бўлиши, меҳнатни ташкил қилиш жараёнини ўзгартиришга, давлат хизматининг жозибадорлиги ва имижини ошириб боришни тақозо қилмоқда.

Умуман олганда, замонавий давлат хизматчилари бошқа соҳалар ходимларидан фарқли равишда, давлат сиёсатини амалга ошириш учун мўлжалланган, юксак даражада уюштирилган кишилар жамоаси ҳисобланади. Бунда касбий билим, кўникма ва қобилиятлардан ташқари, ходимнинг ахлоқи ва мулоқот маданиятида намоён бўладиган ахлоқий сифатлари ҳам муҳимдир. Негаки, давлат хизматчиси фуқаролар учун қоғоз ёзувчи, маълумотнома берувчи, шахсий масалалар бўйича қабул қилувчигина эмас, балки ҳукумат номидан иш кўрувчи хизматчидир. Шунинг учун давлат хизматчисининг фуқароларга ва ҳамкасбларига нисбатан эътиборли ёки эътиборсиз, хушмуомала ёки кўпол, хайрихоҳ ёки расмий муносабатда намоён бўладиган ахлоқнинг ташқи хислатлари алоҳида аҳамиятга эга. Буларнинг барчаси

давлат хизматчиси фаолиятининг ажралмас қисми бўлиб қолиши керак, негаки жамият кўз олдида нафақат хизматчининг мавқеини, балки умуман, давлатнинг обрўси ва афзаллигини ҳам белгилаб беради.

Бу муҳим вазифани амалга ошириш давлат хизматчилари томонидан хизмат ва жамиятда этик меъёрлар ҳамда ахлоқ қоидаларига амал қилишларига боғлиқ. Ҳар қандай мансабдаги давлат хизматчилари мулойимлик, одоблилик, хушмуомалалик, ўз ҳиссиётларини жиловлай олиши сингари хислатларни назарда тутувчи этикет ва мулоқот маданиятини англаб олиши унга нафақат жамиятда, балки кундалик касбий фаолиятида ҳам ўзини қандай тутишини билиш зарур бўлади.

Манба ва адабиётлар рўйхати:

1. Муҳаммаджонова Л.А. Давлат хизматчиси этикаси ва имижини. Ўқув қўлланма. – Т.: Университет, 2017. – 46 б.
2. Омонов Б.А. Жамиятни модернизациялашнинг концептуал асослари. – Т.: Aloqachi. 2019. – 148 б.
3. Магомедов К.О. Социология государственной службы. – М., 2010. – С. 84.
4. “Халқ сўзи” газетаси, 2022 йил 4 август. // <https://xs.uz/uzkr/post/ikhcham-va-samarali-boshqaruv-tizimini-yaratish-vazifasi-qojildi>
5. John P. Burns. Human Resource Management in Public Administration: Key Challenges. 28 January 2022. Oxford Research Encyclopedias // <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190228637.013.1495>
6. International code of conduct for public officials. Press Release GA/SHC/3372 20th Meeting (PM) 31 October 1996 // <https://press.un.org/en/1996/19961031.gash3372.html>
7. Codes of conduct for public officials. 11 May 2000 // <https://rm.coe.int/16805e2e52>
8. Хожиев Э.Т., Исмаилова Г.С., Рахимова М.А. Давлат хизмати. Ўқув қўлланма. – Т.: Ўзбекистон, 2014. – 51-52 б.
9. Ўзбекистон Республикасининг 2022 йил 8 августдаги “Давлат фуқаролик хизмати тўғрисида”ги ЎРҚ-788-сонли Қонуни. // <https://lex.uz/uz/docs/6145972>
10. <https://www.civilserviceindia.com/subject/General-Studies/notes/aptitude-and-foundational-values-for-civil-service.html>
11. Ўзбек тилининг изоҳли луғати // А.Мадвалиев таҳрири остида. Бешинчи жилд. – Т.: ЎЗМЭ, 2007. – 61 б.
12. Алимардонов Т. Раҳбарнинг ахлоқий қиёфаси. – Т.: Ўзбекистон файласуфлари миллий жамияти, 2010. – 9 б.
13. The Importance of Ethics in Public Service. Arkansas state university. September 14, 2020 // <https://degree.astate.edu/articles/public-administration/ethics-in-public-service.aspx>
14. <https://www.gazeta.uz/uz/2022/09/28/administration/>
15. Расулов А.Г., Таджиев Ш.Ш. Замонавий ишчанлик протоколи ва этикети. Ишчанлик муносабатларида этика ва маданият. – Т.: “Art flex”. 2018. – 198-199 б.
16. Jason Nkyabonaki. Effectiveness of the Public Service Code of Ethics in Controlling Corrupt Behaviour in The Public Service: Opinion from the Grassroots at Toangoma Ward-Temeke Municipal Council. Sage journals. Volume 54, Issue 8. – P. 1195-1212 // <https://doi.org/10.1177/0021909619862835>
17. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2022 йил 14 октябрдаги “Давлат фуқаролик хизматчилари томонидан одоб-ахлоқ қоидаларига риоя этилишини таъминлаш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги 595-сонли қарори. // <https://lex.uz/pdfs/6236838>
18. Dr. David L. Perry. Ethics in Public Service // <https://www.scu.edu/ethics/focus-areas/social-sector-ethics/resources/ethics-in-public-service/>
19. Public Ethics. Fighting nepotism within local and regional authorities // Congress of Local and Regional Authorities of the Council of Europe. Council of Europe. 2019. – P. 22. // <https://rm.coe.int/booklet-a6-combattre-le-nepotisme-coll-public-ethic-fr/168097a4e3>
20. Civil Service Statistics 2021. Cabinet Office National Statistics // <https://www.gov.uk/government/collections/civil-service-statistics>

ШАРҚ ВА ҒАРБ ДАВЛАТЛАРИДА СТРАТИФИКАЦИОН ЎЗГАРИШЛАР ТАРИХИНИНГ ДИСКУРСИВ ТАҲЛИЛИ

Ҳасан БЕКМУРОДОВ,

Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси
хузуридаги Ўзбекистоннинг энг янги тарихи
масалалари бўйича мувофиқлаштирувчи
методик марказ таянч докторанти

Аннотация: мақолада стратификацион жараёнлар, жамоаларнинг шаклланиш тарихи, аҳолининг ижтимоий табақаланиш хусусиятлари асосланган. Шарқ ва Ғарб мутафаккирларининг стратификация жараёнларига берган баҳолари, аҳолининг ижтимоий табақаланишидаги фарқли жиҳатлари, страталар таркиби ва мазмунини қиёсий таҳлил негизда очиб берилган.

Калит сўзлар: давлат ва жамият тузилмалари тарихи, стратификация, стратификацион жараёнлар, страталар, миллий-этник бирликлар, ижтимоий макон, социал табақа, этносоциал мазмун.

**Дискурсивный анализ истории
стратификационных изменений в восточных
и западных странах**

Хасан Бекмуродов,
докторант Координационно-методического
центра по вопросам новейшей истории
Узбекистана при Академии наук
Республики Узбекистан

Аннотация: статья основана на стратификационных процессах, истории формирования сообществ, особенностях социальной стратификации населения. На основе сравнительного анализа выявляются оценки восточных и западных мыслителей стратификационных про-

цессов, различий в социальной стратификации населения, составе и содержании стратов.

Ключевые слова: история государственных и общественных структур, стратификация, стратификационные процессы, страты, национально-этнические единицы, социальное пространство, социальный класс, этносоциальное содержание.

**Discourse analysis of the history
of stratification changes in eastern and
western countries**

Hasan Bekmurodov,
base doctoral student of the Coordination-
Methodological Center of the New History of the
Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan

Abstract: the article is based on stratification processes, the history of the formation of communities, and the characteristics of social stratification of the population. Based on a comparative analysis, the assessments of Eastern and Western thinkers of stratification processes, differences in the social stratification of the population, the composition and content of strata are revealed.

Keywords: history of state and society structures, stratification, stratification processes, strata, national-ethnic units, social status, social class, social layer, ethno-social content.

Жамият ва давлат тузилмаларини стратификацион тадқиқ этиш мамлакатимизда X аср охири XI асрда, айниқса, кенг ривож топди. Бу борада: Абу Райҳон Беруний “Осори ал Боқия” (Қадимги халқлардан қолган ёдгорликлар) [1], Наршахийнинг “Бухоро тарихи” [2], Юсуф Хос Ҳожибнинг “Қутадғу билиг” [3] ва бошқа тарихий этнологик манбаларни қайд этиш мумкин. Абу Райҳон Беруний ўзи яшаган даврдан олдинги беш минг йилдаги Мовароуннаҳр ва бутун дунёдаги барча давлатлар бошқарувининг стратификацион манзараси, моҳияти ҳамда аниқ жадвалларини яратган. Юсуф Хос Ҳожиб туркий давлатлар бошқарув тизимларининг ички тузилмаси ва жамиятнинг давлат бошқарувига ижтимоий эътиқод, менталитет, турмуш тарзи ўзига хосликни ифодаловчи халқ анъаналари орқали ўтказиб турадиган таъсир кучини асослаган. “Бухоро тарихи” китобида эса, Наршахий шаҳарлардаги ижтимоий муҳит ва турли страталар хусусида ёзиб, қуйидаги жиҳатларга эътибор қаратади:

- XI асрдаги давлат ва жамият бошқарувида вертикал ҳамда горизонтал бошқарув тартиботлари;

- касблар, миллий-этник бирликлар учун зарур шарт-шароитлар;

- страталар барқарорлигини таъминловчи ижтимоий макон [4].

Шунингдек, китобда стратификацион мақомлар, диний, маданий эътиқодларни амалга ошириш имконияти тавсифланган.

Шу тариқа жамиятда страталар назарияси бўйича фундаментал тадқиқотлар қилган мовароуннаҳрлик буюк мутафаккирлар: Абу Наср Форобий, Амир Темур, Мирзо Улуғбек, Заҳириддин Муҳаммад Бобур, Абдурахмон Жомий ва Алишер Навоий ҳам давлат ва жамият барқарорлигини мустаҳкамлашда илм-фан, шахслар ибрати, касб-корда комилликка эришиш омиллари устуворлигини асослаб берганлар.

Стратификацион таснифлашнинг мазкур тартиботлари Абу Али ибн Синонинг “Донишнома” асарида янада теран таснифланади. Хусусан, улуғ мутафаккир ҳар бир касб, ҳунар, бошқарув фаолияти негизида страталар мавжудлиги, бу страталар динамикасининг

ички эволюцияси эса ижтимоий табақалар ва жамият барқарорлигига таъсир кўрсатиши илмий асосланади [5].

II Ренессанс даврига келиб, давлат ва жамият ҳаётига стратификацион ёндашув янада чуқурлашади. Бу борада: буюк давлат арбоби Амир Темурнинг “Темур тузуклари” [6], Мирзо Улуғбекнинг “Тўрт улус тарихи” [7], Заҳириддин Муҳаммад Бобурнинг “Бобурнома” [8], Муҳаммад Ҳайдар Мирзо Самарқандийнинг “Тарихи Рашидий” [9], Абдураззоқ Самарқандийнинг “Матлаи саъдайн ва мажмаи баҳрайн” [10], Алишер Навоийнинг “Хамса” [11], “Тарихи мулки аҷам” [12], “Маҳбуб ул-қулуб” [13], “Мажолис ун-нафоис” [14], “Вақфия” [15] ва бошқа асарлари қимматли манбалардир.

Амир Темур давлат бошқарувидаги вертикал тизим барқарорлик бир-бирига иерархик уйғунлашган 12 лавозимнинг ички жипслигига боғлиқ бўлса, жамият барқарорлиги ҳам одамларнинг эътиқод, мақом, мавқе, илм-билим, фаровонлик даражалари ҳолатига боғлиқлигини асослаган.

Алишер Навоий асарларида давлат ва жамият тузилмаларининг тарихий ҳамда уларнинг этносоциал мазмуни, таркибий жиҳатлари муфассал ёритилганлиги билан алоҳида илмий эътирофга лойиқдир. Хусусан, унинг: “Тарихи мулки аҷам”, “Маҳбуб ул-қулуб”, “Мажолис ун-нафоис”, “Вақфия”, “Ҳолати Сайиди Ҳасан Ардашер” [16], Ҳолати паҳлавон Муҳаммад” ва бошқа асарлари XV аср охирларидаги ижтимоий муҳит, этносоциал таркиб ва тузилмалар моҳиятини англашда бебаҳо тарихий ҳамда социологик манбалар ҳисобланади.

Алишер Навоий ўзининг “Тарихи мулуки аҷам” номли фундаментал асарида миллати араб бўлмаган барча халқлар мансуб бўлган давлатларнинг ҳудудий жойлашувлари, тили, маданияти, эътиқоди, ментал хусусиятлари чуқур таҳлил этилган бўлса, “Мажолис ун-нафоис” асарида буюк мутафаккир ўзи яшаган давр ва ундан бир аср олдинги даврдаги буюк давлат арбоблари, олимлар, авлиёлар, шоирлар ва турли касб эгалари ҳаёти ҳамда фаолият йўналишлари хусусида жуда муҳим маълумотлар қолдирган.

Буюк мутафаккирнинг “Маҳбуб ул-қулуб” асари 1500 йилда ёзилган бўлиб, унда XV асрда Хуросон ва Мовароуннаҳр мамлакатларидаги жамият таркиби, турли ижтимоий табақалар таснифи уларнинг ҳолати позитив ва негатив жиҳатлари, имкониятлари ҳамда келажаги хусусида қимматли фикрлари баён этилган. Мазкур асарни Алишер Навоийнинг давлат ва жамиятни барқарор қилиш уни турли таназзул ҳолатларига тушиб қолишидан хавотири ва огоҳ бўлиш йўллари тўғрисида ўзига хос сўнгги сўзи, авлодларга пандномаси, васиятномаси асари дейиш ҳам мумкин.

Ғарб социологлари стратификация ҳодисасини жамиятнинг бўлиниш, ажралиш омиллари тарзида таҳлил этишса, Шарқ социологлари жамиятни яхлитлаштириш, бирлаштириш йўлидаги интилишлар тарзида талқин этишади.

Бинобарин, Қуръони Каримда “фирқаланмаслик ва бўлиниб кетмаслик” даъвати Аллоҳ таоло каломининг маъзий хусусиятларидан бири ҳисобланади [17].

Ғарб социологлари хусусий мулкка бўлган муносабатда ижтимоий страталарнинг барқарорлашган ўрнини, яъни бой ҳамisha бой бўлиб, камбағал эса камбағаллик мақомида қолишига доир ёндашувни инкор этадилар ва жуда кўп бадавлат шахсларнинг илгари қуйи табақа вакиллари синфига мансуб бўлиб, кейин йирик мулкдорларга айланишганини таъкидлайдилар.

Шу тариқа Ғарб тадқиқотчилари тенгсизликни жамият юзага келтиради, жамият тартиботларини тубдан ўзгартириш эса тенгсизликни, демак страталарни ҳам йўқ қилади [18], деган фикрни таъкидлайдилар.

Стратификация назарияси Ғарбда бир ижтимоий табақага мансубликдан иккинчи бир ижтимоий табақага кириш социал ҳолат ўзгариши тарзида талқин этилади. Хусусан, Питирим Сорокин ижтимоий мобиллик назариясини яратиб, шахс табиатан доимий ҳаракатда бўлганлиги боис унда ўзгаришга бўлган интилиш мантиқий кутилмадир, деган нуқтаи назар илгари сурилган.

Шарқ мутафаккирлари эса муайян ижтимоий табақага мансублик барқарор тенденция сифатида талқин этилиб, унинг нуфузи,

нуфузи таъсирининг ошишига шахс хусусияти сифатида талқин этилган [19].

Алишер Навоийнинг “Мажолис ун-нафоис” асари Шарқ мамлакатларидаги дунёни англашнинг тарихий социологик усули бўлган тазкира йўлида яратилган. Тазкира усулида асар яратиш анъанасини Низомиддин Абдурахмон Жомийнинг “Бахористон” [20], Амир Давлатшоҳ Самарқандийнинг “Тазкират аш шуаро” [21] асарларида ҳам кўрамиз. Алишер Навоийнинг “Мажолис ун-нафоис” асарида муайян даврда яшаган таниқли шахсларнинг характерли жиҳатларини тавсифлаш негизида уларнинг миллий, сиёсий, ахлоқий, маънавий, интеллектуал қиёфаси ҳамда уларнинг этно-сулолавий илдизлари қайси социал табақага тегишли эканлиги баён этилади. “Маҳбуб ул-қулуб” асарида эл, халқ ва ҳар бир табақа Аллоҳ иродаси билан яратилган, деб қайд этилган. Ғарб стратификацион тадқиқотларида эса, жамиятдаги иқтисодий, ижтимоий, маънавий ҳолат манзараси муайян социал табақага хос бўлган хусусиятларни мазмунан тавсифлаш негизида яратилади. Шу тариқа Ғарб стратификациясида жамоа ёки халққа юклаган илоҳий миссия жамият ва давлатнинг асосий таркибга солувчи элементи сифатида тадқиқ этилади, бироқ Шарқ стратификацион манбаларида жамиятдаги барча ижтимоий ўзгаришлар табақалаштириш ва ҳатто элат, халқ ва миллатларнинг шаклланиши ҳам тарихий шахсларга юклатилган илоҳий миссия билан боғлангани таъкидланади. Бу шахсларнинг касби-кори, тақдири, феъли, мақсадлари ҳаётий мўлжаллари халқлар менталитети ҳамда характери ҳаёт тарзига трансформациялашган деб талқин этилган. Бунинг яна бир исботи Шарқ этномаданий меросида катта ўрин эгаллайдиган Шажаранавислик анъанасида намоён бўлади.

Шу нуқтаи назардан Шарқ стратификацион манбаларидаги энг машҳур обидалардан бўлган Алишер Навоийнинг “Мажолис ун-нафоис” ва “Маҳбуб ул-қулуб” асарларида мазкур илоҳий ижтимоий миссияни ҳалол ва оғишмай амалга оширишдан олинadиган ижтимоий фойда ва унга хилоф иш тутилганда юзага келадиган ижтимоий-иқтисодий ва

маънавий инқироз муфассал баён этилади. Хусусан, улуғ мутафаккир деҳқонлар ижтимоий табақасини таҳлил этганда, бу касбнинг Одам Атодан бошланиши, деҳқон меҳнатига жаннатни ерга кўчирилиб обод қилиниши тарзида талқин этилади [22]. Худди шундай талқин ўқитувчилар, диндорлар, сувчилар ва ҳарбийлар страталари талқинида ҳам кўра-миз. “Маҳбуб ул-қулуб” асарида 43 та ижтимоий қатлам, касб ва ҳунар соҳиблари, яъни страталар хусусида фикр юритилади.

Алишер Навоий назарида страталар барқарорлиги юқорида қайд этилган илоҳий миссияни амалга оширишда уч тамойил: жамоатчилик – эл-халқ фикрини доимий тарзда ҳисобга олиш, меъёрга риоя этиш, тўғрилиққа қатъий амал қилиш талаблари

фавқуллода муҳим аҳамиятга эгадир. Мазкур тамойилларга риоя этмайдиган шоҳ ҳарбий қўриқчилари, қозилар, овчилар, бозордаги олибсотарлар, дайдилар хусусида фикр юритиб, бундай ижтимоий табақаларнинг истиқболи йўқлигига ишора қилади.

Хуллас, XIV-XV асрларда давлат ва жамият таркиби ва мазмуний яхлитлигини намоён этувчи ижтимоий страталар назарияси муайян даражада ривожланди. Ижтимоий страталарнинг жамоатчилик томонидан эътироф этилишида шахслар омили ўзига хос драйвер вазифасини бажарган. Шахс орқали ижтимоий страталар мавқеини юксалтириш, жамиятдаги мақомини барқарорлаштириш учун турли воситалар ишга солинган. Таълим, илм-фанга катта эътибор қаратилган.

Манба ва адабиётлар рўйхати:

1. Беруний Абу Райҳон. Қадимги халқлардан қолган ёдгорликлар // Танланган асарлар. I жилд. – Т.: Фан, 1968. – 486 б.
2. Абу Бакр Муҳаммад ибн Жаъфар Наршахий. Бухоро тарихи / Форс-тожик тилидан таржима А.Расулев, масъул муҳаррир А.Уринбоев. – Т.: Фан, 1966. – 585 б.
3. Юсуф Хос Ҳожиб. Қутадғу билиг. – Т.: Фан, 1972. – 299 б.
4. Абу Бакр Муҳаммад ибн Жаъфар Наршахий. Бухоро тарихи / Форс-тожик тилидан таржима А.Расулев, масъул муҳаррир А.Уринбоев. – Т.: Фан, 1966. – 384 б.
5. Байзаев А.М. Язык “Донишнома” Абуали ибн Сино (терминология и словообразование). – автореферат диссертации к.ф.н.: Душанбе, 1992.
6. Amir Temur Ko’ragon. Temur tuzuklari. Toshkent. “IJD-PRESS”. 2019. – 504 б.
7. Улуғбек, Мирзо. Тўрт улус тарихи. Б. Аҳмедовнинг кириш сўзи, изоҳлари ва таҳририда. Форс тилидан Б. Аҳмедов ва бошқалар. – Т.: Чўлпон, 1993 – 3526 б.
8. Bobur Z.M. Boburnoma. – Т.: O’qituvchi NMIU, 2018. – 514 б.
9. Муҳаммад Ҳайдар Мирзо Самарқандий. Тарихи Рашидий. (В.Раҳмонов ва Я.Эгамова таржима-си) – Т.: 2010. – 146 б.
10. Абдураззоқ Самарқандий. Матлаи саъдайн ва мажмаи баҳрайн. 2-жилд. – Т.: 2008. “Ўзбекистон”. – 832 б.
11. Навоий, Алишер Хамса / Алишер Навоий. Қисқартириб нашрга тайёрловчи А.Ҳожааҳмедов; масъул муҳаррир В.Раҳмонов. – Т.: Yangi asr avlodi, 2016. – 496 б.
12. Алишер Навоий. Тарихи мулуки аҷам. Тўла асарлар тўплами. 8-жилд. – Т.: 2011. – 34 б.
13. Алишер Навоий “Маҳбуб ул-қулуб”. – Т.: Ёшлар нашриёт уйи. 2018. – 173 б.
14. Алишер Навоий. Асарлар. 15 томлик. 13-том. Мажолис ун-нафоис. – Т.: Фан, 1997. – 44-46 б.
15. Алишер Навоий. Мукаммал асарлар тўплами. 20 томлик. Ўн тўртинчи том. Вақфия. – Т.: “Фан”. 1998. 14-жилд. – 231-270 б.
16. Алишер Навоий. Холоти Саййид Ҳасан Ардашер. Ҳолоти пахлавон Муҳаммад. Назм ул-жавоҳир. Насойим ул-муҳаббат. Муҳокамат ул-луғатайн. Мезон ул-авзон. Арабъаин. Сирож ул-муслимин. Муножот. Тўла асарлар тўплами, 10-жилд. – Т.: Фафур Фулом номидаги НМИУ. 2011. – 692 б.
17. Қуръони Карим. Таржима ва маънолар. 1998 йил. – Т.: 26, 27, 38, 40-суралар.
18. Энциклопедический социологический словарь. – М.: Испиран. 1995 йил. – С. 410.
19. Алишер Навоий. Мукаммал асарлар тўплами. Тўққизинчи том. Мажолис ун-нафоис. – Т.: “Фан”. 1970. – 21-22 б.; Энциклопедический социологический словарь. – М.: Испиран. 1995 йил. – С. 412.
20. Алишер Навоий. Мукаммал асарлар тўплами. Учинчи том. Бахористон. – Т.: “Ўзбекистон”. 1948. – 7 б.
21. Самарқандий, Давлатшоҳ. Тазкирату-ш-шуаро/ Таҳияи Мухлиса Нуруллоева. – Хужанд: Ношир, 2015. – С. 28.
22. Алишер Навоий. Мукаммал асарлар тўплами. Тўққизинчи ва йигирманчи томлари. Мажолис ун-нафоис. Маҳбуб ул-қулуб. – Т.: “Фан”. 1970. – 21-73 б.

ҒАРБ ДАВЛАТЛАРИДА ИНСОН САЛОҲИЯТИ РИВОЖЛАНИШИГА МЕТОДОЛОГИК ТАЪСИР КЎРСАТГАН ШАРҚ МУТАФАККИРЛАРИ ТАЪЛИМОТЛАРИНИНГ НАЗАРИЙ ТАҲЛИЛИ

Акмал АБДУЛЛАЕВ,

Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги
Давлат бошқаруви академияси докторанти,
социология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)

Аннотация: мақолада "инсон салоҳияти" тушунчасига социологик таъриф берилиб, инсон салоҳиятининг жамият ва давлат ривожига ўрни ва аҳамияти очиқ берилган. Шунингдек, Ғарбий Европа мамлакатларининг цивилизация жараёнига ўзининг илмий кашфиётлари ва назариялари ҳамда илмий қарашлари билан методологик таъсир кўрсатган: Абу Наср Фараби, Мусо Ал-Хоразмий, Ал-Фарғоний, Ибн Халдун, Муҳаммад Тусий, Мирзо Улуғбек каби IX-XV асрларда яшаб ижод қилган Шарқ мутафаккирларининг илмий назариялари ва кашфиётлари атрофича таҳлил қилинган ва социологик баҳо берилган.

Калит сўзлар: Шарқ мутафаккирлари таълимотлари, Ғарбий Европа, инсон салоҳияти, сиёсат, давлат, жамият, методологик таъсир, инсон капитали, инсон камолоти, инсон эҳтиёжи, ақл, тафаккур, Рим рақамлари, Араб рақамлари, илм-фан ва кашфиётлар, цивилизация жараёни, Авесто, Абу Наср Фараби, Мусо Ал-Хоразмий, Ал-Фарғоний, Ибн Халдун, Муҳаммад Тусий, Мирзо Улуғбек.

Теоретический анализ учений восточных мыслителей, оказавших методологическое влияние на развитие человеческого потенциала в западных странах

Акмал Абдуллаев,

докторант Академии государственного управления при Президенте Республики Узбекистан, доктор философии (PhD) по социологическим наукам

Аннотация: в статье дается социологическое определение понятия человеческого потенциала и раскрывается роль и значение человеческого потенциала в развитии общества и государства. Также была дана социологическая оценка и проанализированы научные теории и открытия восточных мыслителей, живших в IX-XV веках, таких как Абу Наср Фараби, Муса Ал-Хорезми, Аль-Фаргани, Ибн Халдун, Мухаммад Туси, Мирзо Улугбек, которые своими открытиями и научной деятельностью оказали методологическое влияние на цивилизационные процессы западноевропейских стран.

Ключевые слова: учения восточных мыслителей, Западная Европа, человеческий потенциал, политика, государства, общества, методологическое влияние, человеческий капитал, человеческое совершенство, потребности человека, разум, мышление, римские цифры, арабские цифры, наука и открытия, цивилизационные процессы, Авеста, Абу Наср Фараби, Муса Ал-Хорезми, Ал-Фаргани, Ибн Халдун, Мухаммад Туси, Мирзо Улугбек.

Theoretical analysis of the teachings of eastern thinkers having a methodological influence on the development of human potential in western countries

Akmal Abdullaev,

Doctoral student of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Uzbekistan. PhD (in Sociology)

Abstract: *the article gives a sociological definition of the concept of human potential and reveals the role and significance of human potential in the development of society and the state. A sociological assessment was also given and scientific*

theories and discoveries of Eastern thinkers who lived in the 9th-15th centuries were analyzed, such as Abu Nasr Farabi, Musa Al-Khorezmi, Al-Fargani, Ibn Khaldun, Muhammad Tusi, Mirzo Ulugbek, who with their discoveries and scientific activities had a methodological influence on the civilizational processes of Western European countries.

Keywords: *teachings of Eastern thinkers, Western Europe, human potential, politics, state, society, methodological influence, human capital, human excellence, human needs, mind, thinking, Roman numerals, Arabic numerals, science and discoveries, civilizational processes, Avesta, Abu Nasr Farabi, Musa Al Khorezmi, Al Farghani, Ibn Khaldun, Muhammad Tusi, Mirzo Ulugbek.*

Жамиятдаги барча ижтимоий ҳодиса ва жараёнлар инсон ва унинг салоҳияти билан ҳамбарчас боғлиқдир. Жамиятдаги инсонларнинг салоҳияти жамиятнинг сифатини белгилаб берувчи асосий омиллардан бири ҳисобланади. Инсон салоҳияти масаласи бугунги кунда глобал дунёда муҳим масалалардан бири ҳисобланади. Ғарбий Европанинг социолог олимлари турли ижтимоий жамоаларнинг ҳаётийлигини, уларнинг ўз-ўзини ривожлантиришини, бир вақтнинг ўзида ҳаётининг иқтисодий, сиёсий ва ижтимоий соҳаларини ривожлантириш билан бирга ижтимоий тартибни сақлашни таъминлайдиган ижтимоий механизмларни ишлаб чиқишга қизиқиш билдирмоқдалар.

“Инсон салоҳияти” тушунчасидан фойдаланилганда, биз интуитив равишда тахмин қиламизки, маълум шароитларда одамлар дуч келадиган вазифаларни ҳал қилишга ёрдам берадиган шахслар, гуруҳлар ва шу жараёнда иштирок этувчи жамиятнинг ўзига хос хусусиятларидир. Инсон салоҳияти (инглизча: human development, human potential) замонавий иқтисодий адабиётларда инсон капиталининг “тор” тушунчасини кенгроқ тушунтириб берадиган социологик тушунчадир. Инсон салоҳиятини ошириш механизмларининг таркибий қисмлари сифатида ижтимоий жараёнларда инсоннинг субъектив ва инсон омилининг ролини ошириш, инсон ривожланиши учун киритилиши лозим бўлган иқтисодий, маънавий, маданий, таълим ва тарбия инвестицияларни фаол-

лаштириш каби ижтимоий капиталларни киритиш мумкин.

Дунёнинг кўплаб сиёсат ва давлат арбоблари давлатнинг ижтимоий-сиёсий барқарорлиги инсон омилига боғлиқлигини таъкидлайдилар. Собиқ СССР империяси даврида социалистик реаллик воқелигида Ўзбекистонда инсон салоҳиятини ривожлантириш масаласи коммунист элитанинг адолатсиз сиёсати туфайли энг охирги масала сифатида қаралгани бутун ўзбек халқи ва миллатини деярли 100 йиллар давомида ривожланишдан ортда қолдирди. Оқибатда, кўплаб қобилият ва салоҳият эгалари ривожланмасдан улар қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини, асосан, пахта етиштириш билан банд қилинди. Мустақиллик шарофати билан мана 32 йилдирки, миллат, халқ ўзининг салоҳиятини тиклади ва жаҳонда ўзбек халқи ҳам дунё цивилизациясига ҳисса қўшиши мумкин бўлган халқ сифатида ўзини намоён қилди. Шу билан бирга, Учинчи Ренессанснинг барпо этадиган авлодни ўқитиб, тарбиялаб, замонавий шахс сифатида вояга етказиш учун зарур шароитлар яратилди.

Профессор М.Бекмуродов жамиятда инсон омилини юксалтириш борасида шундай дейди, “Инсон омили – ҳар бир одамнинг имкониятларини ошириш, уни кучайтириш ҳам демакдир. Бу эса ҳар бир кишига хос биологик, психологик ва интеллектуал салоҳиятни кучайтиришни тақозо қилади. Бу жараённинг пишиқ, пухта бўлиши, бир маротаба-лик тадбир бўлиб қолмаслиги учун илмий

асосга қурилмоғи керак. Яъни Инсон омилини такомиллаштиришнинг назарий, эмпирик асосларини яратиш, ўзбекистонликларнинг ижтимоий ва меҳнат фаоллигини, уларни жамиятни бошқаришга реал жалб қилишнинг ижтимоий механизмларини ишлаб чиқиш шахс манфаатларини ифодалашнинг ошкоралигини таъминлаш зарур” [1]. Шу билан бирга, олим инсон омилини юксалтириш учун қуйидаги жиҳатларга эътибор қаратиш лозимлигини таъкидлайди. Жумладан, “Инсон омили фаол бўлмаса, миллатимиз олдида турган биронта ҳам улкан вазифа уудаланмайди. Инсон омилини фаоллаштиришда ҳар бир шахснинг ижтимоий қиёфаси муҳим аҳамият касб этади. Шу боисдан инсонни ривожлантиришда унинг қуйидаги жиҳатларига алоҳида эътибор қилиш зарурдир: ватанпарварлиги, билими ва малакаси, масъулияти, виждони ва маърифатли эътиқоди, замонавий дунёқараши, одамларни рози қилишга бўлган руҳияти ва истаги, эзгу мақсадлари, миллий қадриятлари, ижтимоий мўлжаллари, хулқ-атвори, кимлардан ибрат олиши ва кимларга тақлид қилиши, инсон капитали кўлами, салоҳияти ва қобилияти, одамлар орасидаги ижтимоий мавқеи, обрў-эътибори ва жамоадаги маънавий муҳитдаги ўрни ва бошқалар киради” [2].

Инсон салоҳиятини ривожлантиришга қаратилган энг қадимий манба сифатида Зардуштийлик динининг муқаддас китоби “Авесто”ни келтириб ўтиш мумкин. Қадим Авесто тилида: Спинта Майнью (Сипанд Мийну) – “Тафаккур олами”, Ашаҳ Ваҳишта (Ардабеҳешт) – “Гўзал ҳақиқат” ёки “Мукаммал низом”, Вухувмана (Баҳман) – “Эзгу ният”, Спинта Ормаитий (Испандормаз) – “Комил ақл”, Зашра Вайраяҳ (Шаҳриёр) – “Умид дунёси”, Амирмитота (Амурдод) – “Умрбоқийлик”, “Абадият”, Хавраватот (Хўрдод) – “Комиллик”, “Тўғрилиқ” маъноларини англатган. Кейинчалик турли даврлардаги коҳинлар талқинида буларнинг ҳар бири илоҳий хилқат сифатида тасаввур қилиниб, уларга сиғиниш қоидага айланган, яъни Зардушт даъватидаги ягона Худо – Ахура Мазда (илоҳий билим эгаси, маъносида)га эътиқод қилиш ўрнига юқоридаги каби маънавий қадриятларни илоҳлар,

яъни сиғиниш объектларига айлантириш ҳолати юз берган [3].

Бундан кўриниб турибдики, Авестода келтирилган барча хилқатлар инсон камолоти ва унинг салоҳиятини ривожлантиришга бағишланган. Олимларнинг тарихий манбалар устида турли даврларда олиб борган тадқиқотлари шундан далолат берадики, Зардуштийликнинг ушбу таълимотлари: Қадимги Хуросон, Форс, Ироқ, Мўғул, Балх, Сурия, Хитой, Рим, Турфон, Ҳабашистон ва Ҳиндистон каби давлатлар ҳудудида кенг тарқалган ва ўз навбатида, ушбу ҳудудларда инсон салоҳиятини ривожлантиришга хизмат қилган.

Инсон салоҳиятининг ривожланишига доир таълимотларни ўрганишда Шарқ Аристотели номи билан машҳур бўлган буюк аждодимиз, давлат ва сиёсат арбоби **Абу Наср Форобий** таълимотининг ҳам ўрни беқиёсдир.

Форобийнинг фикрича, инсон ўз табиатига кўра ижтимоийдир ва фақат ўзаро боғлиқликда, жамоа бўлиб яшай олади. Чунки ҳар қандай инсон ўзининг оддий кундалик эҳтиёжларини қондириш учун у бошқаларнинг ёрдамига зарурат сезади, бошқалар ҳам худди шу каби ўзаро муносабатлар ўрнатишларига тўғри келади. Шундай қилиб, ҳаётини эҳтиёж инсонда жамоатчилик ҳиссини пайдо қилади ва ўзаро мулоқотни келтириб чиқаради. Форобий “Фозил одамлар шаҳри” номли китобининг 22 – “Ақлий қувват ҳақида, ақл ва тафаккур, ақл ва тафаккурдан қандай фойдаланиш ҳақида сўз” бўлимида шундай ёзади: “Тафаккур қилиш (интеллекция) жараёнида фикр қуввати (майдони) ва турли ақлий нарсалар тушунчаларнинг сувратлари шаклланиб қолади. Лекин ақлда акс этувчи барча мавжудотлар ақлдан ташқарида бадий ҳолда мавжуд бўлсалар-да (тошлар, ўсимликлар ва бошқалар), фикрлаш жараёнида (моддий ҳолда эмас, балки) бил-қувва (тушунча сифатида) қатнашадилар. Лекин бу тушунчалар фикрлаш жараёнида ақл бил-феъл (актуал интеллект)га айланишлари мумкин” [4].

Форобий анланувчи ақлий тушунчаларни инсон билиб олганидан сўнг унинг ақлий қуввати борлиқ, нарсалар ҳақида ўйлашга,

фикрлашга, эслашга киришади, хулоса чиқаришга ва баъзи яхши нарсаларни истайди, ёқимсиз нарсалардан ўзини тортади. Яхши иш-амалларини ёки ёмон иш-амалларини тилаш танлов эркинлигидир. Агар бу фикрлашга, ўйлаб кўришга тааллуқли бўлса, эркин талаб дейилади. Ақлдан, фикрлашдан эмас, балки ҳис этишдан ёки тасаввуридан туғилган истак, интилиш бўлса инсонга ҳам жониворларга, ҳайвонларга ҳам хос қобилиятдир. Илк, бошланғич билимларидан фойдаланиб, янги билимга эга бўлиш инсонга берилган биринчи имкониятдир. Инсон шу имкониятдан фойдаланиб, камолотга етишади. Аммо агар инсоннинг фикрлаш қуввати бахт-саодатнинг мазмун, моҳиятини билмасдан ўткинчи бошқаларга ҳам, ўзига ҳам зарар етказувчи, арзимас роҳат-лаззатларни бахт-саодат деб ўйлаб номуносиб мақсадларга интилса, бу интилиш ва ҳаракатлар гўзал эмас, балки расво, тубан иш-ҳаракатлардир деб таъкидлайди [5].

Форобийнинг фозил шаҳар ва маърифатли ҳоким назарияси ҳаёлий бир назария бўлса-да, Европада пайдо бўлган Томас Мор, Мюнцер ва Кампанелланинг утопик ғояларидан деярли 600 йил муқаддам пайдо бўлганлиги диққатга сазовордир, – деб ёзади Я.Шермухаммедов [6].

Абу Абдуллоҳ Муҳаммад ибн Мусо Ал-Хоразмийнинг IX асрда арифметикага бағишланган “Китаб ал мухтасар фил ҳисаб ал жабр вал муқобала” (Тўлдириш ва қарама-қаршилиқ ҳақида қисқа китоб) китобида ўша даврда дунёга машҳур бўлган, аммо имкониятлари чекланган “Рим рақамлари” ўрнига деярли чексизликкача ўлчаш имконини берувчи “Араб рақамлари”ни илмий истеъмолга киритган Ал-Хоразмийнинг ушбу асари XII асрда Испанияда лотин тилига таржима қилинган. Ўша пайтларда кўчирилган лотинча нусхаси ҳозир ҳам Кембержда сақланмоқда. Бу асар бир неча асрлар давомида Европа университетларида “Алгоритм китоби” номи билан машҳур бўлган. 999 йилда Рим папаси Сильвестр II рим рақамлари ўрнига Ал-Хоразмий ишлаб чиққан араб рақамларини Европада истеъмолга кириштириш тўғрисида фармон чиқарган. “Алгебра”,

“Алгоритм” атамаларининг дунё миқёсида тарқалишига ҳам буюк аждодимиз Ал-Хоразмийнинг номи билан боғлиқ.

Ғарбий Европа мамлакатларида рақамларни ўзгариши кўплаб илм-фан ва кашфиётлар амалга оширишга сабаб бўлган. Шу жумладан, инсон тафаккури кенгайган ва инсон салоҳиятини ривожланишига хизмат қилган. Албатта Ал-Хоразмийнинг бутун инсоният учун амалга оширган илмий янгилиги нафақат Ғарбий Европа, балки бутун дунёнинг цивилизациян жараёнларига ҳам методологик таъсир кўрсатди, деб таъкидлаш мумкин.

Ғарбий Европанинг цивилизациян жараёнларига методологик таъсир кўрсатган ва инсон салоҳияти ривожига улкан ҳисса қўшган Шарқ алломаларидан яна бири **Абул Аббос Аҳмад ибн Муҳаммад ибн Касир Ал Фарғоний**дир. Ал-Фарғонийнинг ҳаёти ҳақидаги маълумотлар жуда кам бўлганлигига қарамай, ўрта асрларда Шарқда мутафаккирнинг номи машҳур бўлган. Ибн ан-Надим (X аср), Ибн ал-Қифтий (XII-XIII асрлар), Абул Фараж Бар Эбрей (XIII аср), Ҳожи Халифа (XVII аср) каби Шарқ мутафаккирлари Ал-Фарғонийни ўз асарларида эслатадилар.

“Байт ул-ҳикма”да тахминан 840 йилга қадар тадқиқотлар олиб борган Аҳмад Фарғоний кейинчалик Дамашқ ва Қоҳирада чуқур илмий ва амалий ишларни давом эттириб, самарали ижоди билан катта шуҳрат қозонди. Ўшандан буён бутун дунёда унинг асарларига бўлган қизиқиш давом этиб келмоқда. XII асрдаёқ испан олимлари кремонлик Герардо, севильялик Иоанн унинг “Юлдузлар илми усули китоби” асарини арабчадан лотин тилига таржима қилдилар. Ал-Фарғоний таржимонлар томонидан унга берилган “Ал-фраганус” номи билан дунёга танилди. Унинг лотин ва бошқа ғарб тилларига таржима қилинган мазкур асари I асрда яшаб ўтган машҳур Клавдий Птолемейнинг фалакиёт соҳасида асосий қомус ҳисобланган “Алмагаст” асаридаги талай хатоларни аниқлаб, тўғрилаб берди. Ал-Фарғонийнинг асарлари ва қўлёзмалари ҳозирда: Бағдодда (2959 олтинчи номда), Дублинда (Битти, 4114), Қоҳирада (Микат, 944, 194, 310, 311), Лейденда (8418/5), Санкт-Петербургда (3059/3), Моск-

вада (154/2), Оксфордда (1,879/1 – иккинчи номда), Парижда (2504/3 – учинчи ва тўртинчи номда), Принстонда (Гарр, 967 – еттинчи номда), Истанбулда (Ая София, 2843/2 – тўртинчи номда), Тунисда (Миллат кутубхонаси, 02103/1 – иккинчи номда), Фесда (Завий, 56 – саккизинчи номда) каби бир қатор давлат ва шаҳар кутубхоналарида сақланмоқда [7].

Ал-Фарғонийнинг энг машҳур асарларидан бири бу – “Астрономик ҳаракатлар китоби ва юлдузлар илмининг қисқача мазмуни” асаридир. Асар нафақат араб тилида, балки бир қанча Европа тилларида ҳам мавжуд бўлиб, ўрта асрларда энг кўп ўрганилган Шарқ асарларидан бири бўлган. Ал-Фарғонийнинг ушбу асари 1493 йилда нашр этилиб, Европа университетларида талабаларга дарслик сифатида фойдаланилган. Қизиғи шундаки, 1669 йилда Ал-Фарғонийнинг асари голландиялик олим Якоб Голиус томонидан қайта таржима қилинган ва нашр этилган. Бундан ташқари, Данте Алигери “Алфраганус” асари билан таниш эди. Данте ўзининг “Илоҳий комедия” асарини ёзишда Ал-Фарғонийнинг ернинг жанубий ярим шарини тасвирлашига асосланиб, ўз қаҳрамонининг поклик бўйлаб саёҳатини тузган деган тахминлар ҳам бор. Шунингдек, Европа Уйғониш даврининг машҳур олими Региомонтан XV асрда Австрия ва Италия университетларида астрономияга доир маърузаларини айнан Ал-Фарғоний асарлари асосида ўқиган. Европа олимларидан Даламбер, Брокелман, Х.Зутер, И.Ю. Крачковский, А.П. Юшкевич, А.Розенфелдлар Ал-Фарғонийнинг ижодига ва қолдирган илмий меросига юқори баҳо берганлар. Албатта, Ал-Фарғонийнинг асарлари Шарқ билан бирга, Ғарб цивилизациясига ҳам ўз таъсирини кўрсатган ва икки цивилизациядаги инсонларнинг дунёқараши-ни, илмий салоҳиятини оширган.

Ғарбий Европанинг Уйғониш давридаги олимларига маълум бўлган яна бир Шарқ мутафаккири **Абу Зайд Муҳаммад Ибн Халдундир**. Ибн Халдун ўзи яшаган даврда кўплаб Европа олимларининг асарларини ўрганиб чиқиб, ўз фикр ва мулоҳазаларини билдирган ва баъзи Европалик олимлар-

нинг қарашларига ва ёндашувларига раддия берган.

Социолог А.Қаюмова Ибн Халдун социологик қарашларида ижтимоий тузилмалар ва муносабатларни тадқиқ этиб, Ибн Халдун XIX асрда позитив социология асосчиси Огюст Контнинг нуқтаи назаридан қарийб V аср аввал “ал-Амру бил-маъруф” (яхшиликка даъват этиш) назарияси орқали ҳаётга ижобий, хайрихоҳ ёндашишни умр маслаги, деб билишни кенг тарғиб этишга қаратилган қарашлари ҳозирги кунда ҳам ўзининг назарий ва амалий аҳамиятини йўқотмаган деган хулосага келган [8].

Америкалик социолог П.Сорокин ўзининг “Инсон, жамият ва цивилизация” асари орқали социология фанига социал мобиллик назариясини киритган. П.Сорокиннинг ушбу асаридаги қуйидаги жумлалар орқали А.Қаюмованинг фикрларини тасдиқлаш мумкин. Жумладан, “Бироқ, XIV асргача социология деярли тизимли фан эмас эди. У бу шаклни XIV асрда буюк араб мутафаккири ва давлат арбоби Ибн Халдун (1332-1406) томонидан “Тарихий пролегомена” (Муқаддима) деб номланган кенг қамровли асарида Ибн Халдун кўчманчи ва цивилизациялашган жамиятлар шароитида замонавий умумий ва махсус социологиянинг деярли барча асосий муаммоларини ҳар томонлама кўриб чиққан. Ушбу асарнинг катта қисмлари бугунги кунда ҳам жуда замонавий кўринади. Платон, Аристотель, Вико ва Контлар билан бирга Ибн Халдун шубҳасиз социологиянинг (шунингдек, илмий тарихнинг) асосчиларидан бири ҳисобланади. Афсуски, Ибн Халдуннинг асарлари XIX аср бошларигача Ғарб олимларига номаълум бўлиб қолган эди” [9].

Ғарбий Европа цивилизациян жараёнларига методологик таъсир кўрсатган Шарқ мутафаккирларидан яна бири **Насириддин Абу Жаъфар Муҳаммад ибн Муҳаммад Тусий** бўлган. XIII асрда яшаб ижод қилган ушбу мутафаккир математика фани ривожига улкан ҳисса қўшган. Тусий бешта китобдан иборат бўлган шоҳ асарининг биринчи китобида Собит ибн Қорра ва Умар Ҳайём ғояларини ривожлантирган ҳолда бирикма муносабатлар назарияси баён этилган. Тусий бу

ерда соннинг кенгайтирилган тушунчасини киритиб, “у нисбат оқилона ёки иррационал бўлиши мумкин” деб таърифлайди.

Иккинчи китобда эса текис тўртбурчак учун Менелаус теоремасининг турли ҳолатларини исботлаб берган. Учинчи китобда “ёйнинг синуси” ва “косинуси” тушунчаларини киритиб, текис тригонометриянинг бир қатор теоремаларини исботлаган. Тўртинчи китоб секантларнинг сферик фигураси учун Менелаус теоремасининг турли ҳолатларини исботлаб берган.

Бешинчи китобда эса, сферик тригонометрия масалаларини “секантлар фигурасини алмаштирувчи” теоремалардан – тангенс теорема ва синус теоремасидан фойдаланган ҳолда ечиш усулларини кўрсатиб берган. Бешинчи китобнинг якуний бобида сферик учбурчакларни ечиш қоидалари таклиф қилинган ва учбурчакда учта бурчак берилган тақдирда “қутбли учбурчак” тушунчаси киритилган. Тусийнинг ушбу теоремалари кейинчалик тригонометрия астрономиядан ажралиб, мустақил фанга айланди [10].

Фанлар тарихи бўйича мутахассис М.М. Рожанская шундай деб ҳисоблайди: тригонометрия учбурчаклар ва тригонометрик трактатлар тўғри бурчакли ва қия текислик ва сферик учбурчаклар таснифни, шунингдек, барча типик масалаларни ечиш алгоритмларини ўз ичига олган фанга айлангандагина тўлиқ мустақил фан деб ҳисобланиши мумкин. Жумладан, уч томон ва бурчаклар ёрдамида қия учбурчакларни ҳал қилишда айнан мана шу... Носириддин ат-Тусийнинг “Тўлиқ тўртбурчаклик ҳақида рисола”си биринчи манбадир [11].

Ат-Тусий параллеллик таълимотига бағишланган бир қанча асарлар ёзган. Биринчидан, бу назария ат-Тусийнинг “Эвклид экспозицияси”ни ҳам муҳокама қилган 1594 йилда Римда латин тилига таржима қилинган ҳолда нашр этилган. Ушбу матндан бешинчи постулатнинг исботи яна бир бор Жон Уоллис томонидан 1693 йилда нашр қилинган [12].

Самарқандда XV асрнинг бошларида **Муҳаммад Тарағай ибн Шоҳруҳ ибн Тимур Улуғбек Курагон** атрофида кўзга

кўринган астроном ва математик олимлардан Ғиёсиддин Жамшид Коший, Қозизода Румий, ал-Қушчини бирлаштирган бутун бир илмий мактаб вужудга келди. Самарқандда ўша даврда: Ўрта Осиё тарихига оид ажойиб асар ёзган тарихчи Ҳофиз Абру, машҳур табиб Мавлоно Нафис, шоирлар Сирожиддин Самарқандий, Саккокий, Лутфий, Бадахший ва бошқалар яшаган. Мирзо Улуғбекнинг фанга асосий қизиқиши астрономия эди. Мирзо Улуғбек 1428 йилда радиуси 40 метр, иш қисми 20° дан 80° гача бўлган дунёда тенги йўқ девор квадрантли расадхонани қурдиради. Улуғбекнинг ҳамкорлари орасида Қозизода Румий, Ал Коший, Али Қушчи каби буюк астрономлар бор эди. 1437 йилга келиб, Улуғбек ўзининг расадхонасида “Зижи жадиди Кўрагоний” деб номланган юлдузли осмон каталогини тузди, ушбу каталогда 1018 та юлдузлар харитаси тасвирланган.

“Зижи жадиди Кўрагоний”нинг сўзбоши ва 7 бобдан, иккинчи мақола 22, учинчи мақола 13, “Зиж”нинг сўнгги – тўртинчи мақоласи эса тўлалигича илми нужумга, яъни астрономияга бағишланган бобдан иборат. 1638 йили инглиз олими ва шарқшуноси, Оксфорд университети профессори Жон Гривс Истанбулга келиб, ўзи билан Англияга асарнинг бир нусхасини олиб кетади. 1643 йилдан бошлаб, Жон Гривс “Зижи жадиди Кўрагоний” асарини илмий тадқиқ қилишни бошлади ва Улуғбекнинг юлдузлар каталогидан олинган 98 та юлдуз ҳолатини 1648 йили эълон қилди, аниқроғи, олимнинг мазкур иши Байнбридж томонидан нашр қилинди. Ўша йилнинг ўзида у Зижи жадиди Кўрагонийнинг география қисмини алоҳида нашр этди. 1652 йилда Жон Гривс тўрт қисмдан иборат “Зижи жадиди Кўрагоний”нинг биринчи китобининг латинча таржимасини қайта ишлаб, икки мартаба нашр қилди [13].

Англиялик шарқшунос олим ва таржимон, Оксфорддаги Бодлеяни кутубхонасининг ходими Томас Хайд 1018 та юлдуз тадқиқ қилинган “Зижи жадиди Кўрагоний”нинг юлдузлар жадвалини латин ва форс тилларида нашрга тайёрлади ҳамда “Улуғбек кузатишлари бўйича кўзғалмас юлдузлар-

1-расм. Осмон худоси Урания раислик қилаётган мажлис.

нинг (астрономик) кенглама ва узунламалари жадваллари” (Tabulae Long, ac Lat. Stellarum Fixarum, ex observatione Ulugh Beighi) номи билан нашр эттирди. Томас Хайд Гривснинг “Зиж” борасида олиб борган илмий ишларидан беҳабар бўлган, бу эса Улуғбек асарининг турли йўллар билан Европага кириб борганини кўрсатади. Ж. Гривс ва Т. Хайд томонидан Улуғбек “Зиж”идаги жадвалларнинг нашр этилиши Европа астрономлари учун улкан воқеа бўлди, чунки астрономларнинг юқори аниқликдаги юлдузлар жадвалига эҳтиёжи катта эди. Ана шу эҳтиёж ва чанқоқликни босишда Мирзо Улуғбекнинг “Зиж”идек ўз даврининг мукаммал асари муҳим роль ўйнаган. Мазкур асарнинг диққатга сазовор жиҳати шундаки, китобда келтирилган расмларда ватандошимиз Мирзо Улуғбекнинг сиймоси акс эттирилган. Расмларнинг бирида Мирзо Улуғбек осмон худоси Урания раислик қилаётган мажлисда унинг ўнг қўл томонидан ўтирибди. Суратда йирик астрономлардан грек Птолемей, италиялик Жан Баптист Риччиоли, даниялик астроном Тихо Браге, поляк астрономи Ян Гевелий, немис шахзодаси Гасс тасвирланган [14] (1-расм).

Мирзо Улуғбек томонидан яна бир энг катта кашфиёт у ерда юлдуз йилининг узунлиги ҳам аниқланди. Мирзо Улуғбекнинг ҳисоб китобларига қараганда ердаги бир йил 365 кун, 6 соат, 10 дақиқа, 8 сония (+ 58 со-

ния фарқи билан) ва Ер ўқининг эгилишини $23,52^\circ$ энг аниқ ўлчов деб ҳисоблаган.

Буюк Британия кутубхоналарида сақланаётган 8 та қўлёзмани ўрганишга асосланган Улуғбек юлдуз каталогининг энг батафсил таҳлилига доир 1917 йилда АҚШда Э.Б.Нобл томонидан “Ulugh Beg’s Catalogue of Stars. Revised from all Persian Manuscripts Existing in Great Britain” номли китоб ҳам нашр қилинган [15].

Мирзо Улуғбекнинг Ғарбий Европанинг цивилизациян жараёнларига методологик таъсири шунда кўринадики, Европа астроном олимларининг илмий тадқиқотларида аниқлик етишмаган бир вақтда, буюк аждодимиз Мирзо Улуғбек Европага осмон жисмларини, ерда йил ўлчовини, юлдузларни кузатишда ишлатиладиган астрономик асбобларнинг янги авлодини ихтиро қилишлари учун аниқ илмий ечимлар берган. Бу Европага янги авлод астрономия олимларининг юзага келишига йўл очиб берган ва ўз навбатида, жамиятдаги инсонларнинг дунёқарашини ҳам маълум даражада ўзгартириб, инсон салоҳиятини ривожланишига катта тurtки бўлган. Ой харитасини тузувчиси немис астрономи Иоганн Гейнрих фон Мадлер 1830 йилда Ой харитасида Мирзо Улуғбек шарафига ой кратерини Улуғбек деб атагани Мирзо Улуғбекка бўлган эътибор, эътироф ва ҳурматнинг рамзи десак, муболаға бўлмайди.

Хулоса ўрнида шуни айтиш мумкинки, Ғарб олимларининг эътирофига, антик цивилизация билан Европа то уйғониш даврига қадар, яъни XVI асргача араб тилида битилган асарлар билан танишган. Г.Гегель ўзининг “Тарих фалсафасида”, “Фан ва билимлар, аниқса, фалсафа Ғарбга араблардан ўтган”, – деб таъкидлаган. Шарқ мутафаккирларининг замон тақозосига кўра, ўз асарларининг кўпчилигини ўша пайтларда илмий тил бўлган араб ва форс тилларида ёзганлар. Шу боисдан аксарият Ғарб олимлари кўпчилик Шарқ олимларини араб ёки форс деб фарз қилганлар. Шарқ мутафаккирларининг фозил жамият ва адолатли давлат барпо этишга доир бунёдкор ва эзгу ғоялари Ғарб ижти-

мой-сиёсий ва фалсафий фикр ривожига ҳам методологик таъсир кўрсатган. Ғарбнинг илғор олимлари Шарқ мутафаккирлари меросини ўрганиш, уларнинг асарларини Европа тилларига таржима қилиш асносида жамиятда инсон салоҳиятини ривожлантириш орқали Ғарбий Европа мамлакатларидаги социологияга доир билимлар ва қарашларни, инсон капиталини бойитиш, давлат ва жамият бошқарувида доир таълимотлар, концепциялар ва ёндашувларнинг юзага келишига ҳамда позитивлашишига, бир сўз билан айтганда, Ғарбий Европанинг цивилизация жараёнларига методологик таъсир кўрсатган.

Манба ва адабиётлар рўйхати:

1. Бекмуродов М.Б. Замонавий бошқарув социологияси. Монография. – Т.: Янги аср авлоди. 2020. – 15 б.
2. Бекмуродов М.Б. Замонавий бошқарув социологияси. Монография. – Т.: Янги аср авлоди. 2020. – 15 б.
3. “Авеста”. Издательство: Дружба народов, КРАМДС – Ахмед Яссауи, Алматы, 1992. – С. 62-63.
4. Фозил одамлар шаҳри. Абу Наср Форобий / Таржимонлар Абдусодиқ Ирисов, Марҳам Махмудов, Урфон Отажон. Масъул муҳаррирлар М.Хайруллаев, М.Жакбаров. – Т.: Янги аср авлоди, 2016. – 228 б.
5. Фозил одамлар шаҳри. Абу Наср Форобий / Таржимонлар Абдусодиқ Ирисов, Марҳам Махмудов, Урфон Отажон. Масъул муҳаррирлар М.Хайруллаев, М.Жакбаров. – Т.: Янги аср авлоди, 2016. – 228 б.
6. Шермухаммедов Я. “Иккинчи муаллим” инсоний камолот ҳақида. // Фан ва турмуш. – Т.: – 1975.10-сон.
7. Маънавият юлдузлари (Марказий Осиёлик машҳур сиймолар, алломалар, адиблар)// тўпловчи ва масъул муҳаррир: М. М. Хайруллаев. Тўлдирилган қайта нашр. – Т.: А.Қодирий номидаги халқ мероси нашр., 2001. – 46-51 б.
8. Қаямова А.Т. “Ибн Халдун социологик қарашларида ижтимоий тузилмалар ва муносабатлар таҳлили” мавзuidaги социология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация. – Т.: 2022 йил. – 150 б.
9. Сорокин П.А. Социальная стратификация и мобильность // Сорокин П.А. Человек. Цивилизация. Общество. – Москва: Политиздат, 1992. – С.137.
10. Seyyed H. Badakhchani. Contemplation and Action: The Spiritual Autobiography of a Muslim Scholar: Nasir al-Din Tusi (In Association With the Institute of Ismaili Studies. I. B. Tauris (December 3, 1999).
11. Рожанская М. М. Механика на средневековом Востоке. – М.: Наука, 1976. – С. 324.
12. Dabashi, Hamid. “Khwajah Nasir al-Din al-Tusi: The philosopher/vizier and the intellectual climate of his times”. Routledge History of World Philosophies. Vol I. History of Islamic Philosophy. Seyyed Hossein Nasr and Oliver Leaman (eds.) London: Routledge. 1996. – P. 529.
13. Бартольд В. В. Улугбек и его время // Сочинения. Общие работы по истории Средней Азии : в 9 т. / Гафуров Б. Г. – М.: Восточная литература, 1964. – Т. 2, кн. 2. – С. 1024.
14. Fazlloğlu İ. The Samarqand Mathematical-Astronomical School: A Basis for Ottoman Philosophy and Science (англ.). Journal for the History of Arabic Science. – 2008. – Vol. 14. – P. 3-68.
15. Edward Ball Knobel. Ulugh Beg’s Catalogue of Stars, Revised from All Persian Manuscripts Existing in Great Britain, with a Vocabulary of Persian and Arabic Words. Carnegie Institution of Washington, 1917. – P. 114.

UZBEKISTAN-THE EU:

CURRENT TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF TRADE RELATIONS AND ECONOMIC COOPERATION

Munisxon ISAKULOVA,
Researcher of Tashkent State University
of Oriental studies

Abstract: *this article describes features of foreign trade relations between the European Union and Uzbekistan in the context of deepening European economic integration and expansion of the EU, as well as the role and importance of trade and economic cooperation with the European Union in developing a common foreign economic strategy for our country. Furthermore, by analyzing trade cooperation between Uzbekistan and the EU it will be possible to identify problems and possible directions for further development of their foreign economic cooperation.*

Keywords: *trade relations, EPCA, Action Strategy, the WTO, swot analysis, UN Agenda 2030, GSP+.*

Узбекистан-Европейский союз: современные тенденции развития торговых отношений и экономического сотрудничества

Мунисхон Исакулова,
научный сотрудник Ташкентского государственного университета востоковедения

Аннотация: *в данной статье изучены особенности внешнеторговых связей Европейского союза и Узбекистана в условиях углубления европейской экономической интеграции и расширения ЕС, а также роли и значения торгово-экономического сотрудничества с Евросоюзом в выработке общей внешнеэкономической стратегии нашей страны. Кроме того, анализируя торговое сотрудничество между Узбекистаном и ЕС, выявлены проблемы и возможные направления дальнейшего развития их внешнеэкономического сотрудничества.*

Ключевые слова: *торговые отношения, EPCA, Стратегия действий, ВТО, свот-анализ, программа сотрудничества ООН в Целях устойчивого развития-2030, GSP+.*

Ўзбекистон-Европа иттифоқи: савдо муносабатларида ривожланишнинг ҳозирги тенденциялари ва иқтисодий ҳамкорлик

Мунисхон Исакулова,
Тошкент давлат шарқшунослик университети илмий ходими

Аннотация: *ушбу мақолада Европа иқтисодий интеграциясини чуқурлаштириш ва Европа Иттифоқининг кенгайиши контекстида Европа Иттифоқи ва Ўзбекистон ўртасидаги ташқи савдо алоқаларининг хусусиятлари, шунингдек, умумий ташқи иқтисодий ҳамкорликни ривожлантиришда Европа Иттифоқи билан савдо-иқтисодий ҳамкорлиkning ўрни ва аҳамияти кўриб чиқилади. Мамлакатимиз учун бу иқтисодий стратегия тараққиётга хизмат қилади. Бундан ташқари, Ўзбекистон ва Европа Иттифоқи ўртасидаги иқтисодий ҳамкорлигини таҳлил қилиб, уларнинг ташқи иқтисодий ҳамкорлигини янада ривожлантиришнинг муаммолари ва мумкин бўлган йўналишлари белгилаб олинди.*

Калит сўзлар: *савдо алоқалари, EPCA, Ҳаракатлар стратегияси, ЖСТ, SWOT таҳлили, БМТнинг 2030 йилгача барқарор ривожланиш бўйича ҳамкорлик дастури, GSP+.*

Introduction

Today the Republic of Uzbekistan is experiencing an important stage in its historical development. The political system is seriously changing, foreign policy priorities are clearly defined, and essentially new foreign economic relations are being built, based on pragmatism and the most flexible use of modern realities and the national interests of the republic. An active dialogue has begun on the country's accession to the World Trade Organization. In order to create more favorable conditions for mutual trade and soften the foreign trade regime, negotiations on the Enhanced Partnership and Cooperation Agreement with the European Union (EPCA) are being completed.

Continuing large-scale work to intensify foreign policy, open, pragmatic, deeply thought-out activities that meet national interests, Uzbekistan is strengthening partnerships with all countries of the near and far abroad.

Uzbekistan attaches particular importance to the European Union in its foreign policy.

The relationship between the Republic of Uzbekistan and the European Union began with the signing on April 15, 1992 of a Memorandum of Understanding between the government of the Republic of Uzbekistan and the Commission of the European Communities. The current Partnership and Cooperation Agreement (PCA) of the European Union and Uzbekistan was signed in Florence in June 1996 at the level of heads of state [1].

The development of a multifaceted dialogue with the European Union is largely facilitated by the results of reforms carried out in Uzbekistan, as well as the implementation of the relevant directions of the Development Strategy for 2017-2021.

The EU is one of the three main and most developed centers of the modern world, along with the United States of America and Japan. It is the world's largest trading power; it accounts for almost a quarter of world trade. It is the largest net importer of agricultural products and raw materials.

Research methods

Improving trade relations with the EU is the most important factor in the economic

development of Uzbekistan. To analyze its special features, the article uses the following research methods:

The article was carried out on the basis of scientific methodology, including system analysis, retrospective and comparative analysis, statistical generalization, synthetic approach, methods of deduction and induction.

Discussion

Trade is an important factor in economic development. Since ancient times, it has influenced the social life of the population and was considered one of the most powerful factors in the historical process. For example, throughout history, the vast Eurasia was a crossroads of communication routes with trade routes that gradually contributed to the formation of the Silk Road known today. They traded mainly in silk, highly prized horses and other goods from different parts of the world. Such caravan trades served to further develop international trade. In addition, they were considered not only a bridge for the movement of goods and luxury items between states, but also influenced the enrichment of the culture of peoples in the fields of art, literature, science and technology.

In 2015, the international community, under the auspices of the United Nations, adopted the 2030 Agenda for Sustainable Development. It provides for measures aimed at creating favorable conditions for the successful development of global trade [2]. It means that trade is an integral part of the economy of all countries, calling for the development of more inclusive and sustainable development strategies. This aspect raises critical questions about whether existing international trade rules and agreements are fit for purpose or whether they need to be strengthened. After all, trade relations influence not only the economic growth of the country, but also the reduction of poverty and increased prosperity.

Furthermore, trade policy should strive to ensure that trade contributes to economic growth that is not only inclusive but also sustainable. Special attention must be paid to social and environmental issues as part of

more comprehensive strategies addressing production and consumption patterns.

In the 21st century, markets in many countries have become open thanks to the WTO, regional or bilateral trade agreements. In order to sell domestic products on the market of another state, it is necessary to establish contractual legal relations with that country.

In global trade, the World Trade Organization (WTO) establishes uniform rules that promote maximum liberalization and reduction of barriers to mutual trade between participating countries. At the same time, individual WTO member countries go further and create economic associations that provide complete free trade without any barriers, as exemplified by the European Union, MERCOSUR in Latin America, ASEAN in Asia, and the Gulf Cooperation Council, in the CIS space - the Eurasian Economic Union and others.

To join international trade networks, transport corridors play an important role, especially for Uzbekistan. Indeed, due to its geographical location, the country is separated from the sea, and this will significantly affect integration into international trade. The approval of the Chinese "One Belt One Road" initiative will open up new opportunities for

the development of trade relations between Uzbekistan and EU countries.

Results

Uzbekistan has an attractive investment potential given its special geographical location and the presence of rich natural resources. In addition, agricultural products of Uzbekistan have huge export potential, competitive in the international market in terms of price and quality. Thus, if we consistently expand and strengthen bilateral partnerships and close cooperation to solve common problems, the country's economic potential will also advance.

Here is a swot analysis of the development of trade relations between Uzbekistan and EU countries.

To develop trade cooperation with EU countries, the first step should be to consider the possibility of drawing up bilateral or multilateral trade deals with Central Asian neighbors. To date, the Central Asia Free Trade Agreement has not yet been implemented. An effective agreement can increase mutual trust and rapprochement between our peoples and radically increase long-awaited regional economic integration. This will open new roads to the European market.

STRENGTHS	WEAKNESSES
• labor surplus in the region; • close distance to neighboring countries; • availability of basic tax and legal preferences; • the presence of rich natural resources; • favorable climatic conditions; • large transit potential; • foreign market potential; • socio-political stability, rule of law, centralized power.	• undeveloped infrastructure (transport, market, social); • lack of sufficient financial resources; • inefficient use of natural resources; • ineffectiveness of the management system to attract investors to infrastructure; • low efficiency of budget expenditures; • lack of awareness of potential investors, weak advertising activities of the administration;
OPPORTUNITIES	THREATS
• establishing cross-border trade; • construction of railways; • expansion of preferences for residents; • attracting investments; • development of new lands; • attracting foreign investment and technology.	• rising prices for raw materials, energy resources, materials, transport services; • natural disasters, floods; • destabilization of the situation in Afghanistan; • bureaucratization and corruption; • lack of motivation for domestic enterprises to invest.

The two priorities of regional cooperation in Central Asia are the establishment of mutually beneficial cooperation and the strengthening of trade and economic cooperation using these platforms.

An in-depth analysis of the economic and social implications of the negotiations with the EU and the BTO should also be carried out, as well as a long-term road map developed in parallel.

Conclusion

Uzbekistan is close to a region that is home to a third of the world's population - China and South Asia - and to markets that account for a quarter of global trade. And despite this, export volumes as a percentage of total production in the country are lower than those of its regional neighbors. Uzbekistan is one of the large countries outside the World Trade Organization, and large barriers to foreign trade limit the

possibilities of a growth model that is based on the export of goods and services. Integration into global value chains is mainly limited to the cotton and horticulture sectors, in which the state cooperates with strategic foreign investors as part of the state's industrial policy.

The implementation of the GSP+ system offers additional opportunities to increase trade between the EU and Uzbekistan, as tariffs will be eliminated on a number of important export products.

Such joint projects between Uzbekistan and the European Union will lead to further development of the country and entry into the international economic arena.

The process of Uzbekistan's integration into the world economy is gaining momentum and our country's participation in international economic organizations is an integral part of this process.

Bibliography:

1. European Commission "The European Union Trade Policy" / European Commission. May 2015.
2. Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development. United Nations, 2017. – P. 335.
3. European Commission, Directorate-General for Economic and Financial Affairs, Statistical Annex of European Economy: Spring 2016, Luxembourg, April 2016.
4. European Commission, Euro 1999: Report on progress towards convergence and recommendations with a view to the transition to the third stage of economic and monetary union, Brussels, 25 March 2018.
5. Statistics on the trading of goods. User Guide, Eurostat, Directorate C, November 2019.
6. World Bank discussion paper #401. Trade policy reform for WTO accession. Ed. Broadman H. Washington D.C., 2017.

ҲУҚУҚБУЗАРЛИК ВА ЖИНОЯТЧИ- ЛИКНИНГ ОЛДИНИ ОЛИШ ОРҚАЛИ ИНСОН ҚАДРИНИ ЮКСАЛТИРИШДА ЖАМОАТЧИЛИҚ ФИКРИДАН САМАРАЛИ ФОЙДАЛАНИШ

Шахризод ШОКИРОВ,

“Тошкент ирригация ва қишлоқ хўжалигини механизациялаш муҳандислари институти” миллий тадқиқот университети Бухоро табиий ресурсларни бошқариш институти мустақил тадқиқотчиси

Аннотация: ҳуқуқбузарлик ва жиноятчиликнинг олдини олиш орқали инсон қадрини юксалтириш бугунги кунда ички ишлар ходимлари олдида турган муҳим вазифалардан бири. Ҳар қандай ижтимоий ҳодисани позитив йўналтириш бевосита жамоатчилик фикри билан амалга ошириладиган жараёндир. Мақолада буборада жамоатчилик фикридан самарали фойдаланиш имкониятлари баён этилган.

Ҳуқуқбузарликларнинг олдини олишда жамоатчилик фикрининг ўрни ва давлат ташкилоти устидан жамоатчилик назоратини амалга оширишнинг ижобий жиҳатлари мазкур орган фаолиятининг очиқлиги ва ҳисобдорлигини таъминлайди. Мазкур жараёнлар мақолада ижобий тажрибаси асосида таҳлил қилинган.

Калит сўзлар: ҳуқуқбузарлик, жиноятчилик, жамоатчилик фикри, жамият, давлат органлари, гуруҳ, қонун, қоида.

Эффективного использования общественного мнения при возвышении человеческой ценности путем предотвращения правонарушений и преступности

Шахризод Шокиров,

Университет национальных исследований
“Ташкентский институт ирригации
и инженеров механизации сельского хозяйства”,
исследователь Бухарского института
управления природными ресурсами

Аннотация: повышение человеческого достоинства посредством профилактики преступности является важной проблемой, стоящей сегодня перед сотрудниками правоохранительных органов. Позитивная направленность любого социального события – это процесс, осуществляемый непосредственно общественным мнением. В статье описаны возможности эффективного использования общественного мнения в этом отношении.

Роль общественного мнения в предупреждении преступлений и положительные стороны осуществления общественного контроля за государственной организацией обеспечивают открытость и подотчетность деятельности этого органа. Эти процессы анализируются в статье на основе положительного опыта.

Ключевые слова: преступность, правонарушение, общественное мнение, общество, государственные органы, группа, закон, правило.

Effective use of public opinion in promoting human dignity through the prevention of delinquency and crime

Shakhriyoz Shokirov,

Independent researcher of Bukhara Institute
of Natural Resources Management, National
Research University «Tashkent Institute
of Irrigation and Agricultural Mechanization
Engineers institute

Abstract: *enhancing human dignity by preventing delinquency and crimes is one of the important tasks facing the internal affairs officers today. Positive orientation of any social event is a process that is carried out directly by public opinion. The article describes the possibilities of effective use of public opinion in this regard.*

The role of public opinion in the prevention

of delinquency and the positive aspects of the implementation of public control over the state organization ensure the openness and accountability of the activities of this body. These processes are analyzed in the article based on positive experience.

Keywords: *delinquency, crime, public opinion, society, public bodies, group, law, rule.*

Мамлакатимизда амалга оширилаётган ислохотлар бевосита “Инсон қадрни устувор бўлган жамият ва халқпарвар давлат” ғоясида ўзининг амалий ифодасини топмоқда. Инсон қадрини улуғлаш, ҳар бир инсоннинг ҳуқуқ ва эркинликлари, қонуний манфаатларини таъминлаш мамлакатимизда амалга оширилаётган ислохотларнинг бош йўналишига айланди. Сўнгги йилларда мамлакатимизда бу борада, дастлаб, Ҳаракатлар стратегияси, айни вақтда, Тараққиёт стратегияси доирасида самарали ишлар амалга оширилди. Шунингдек, инсон ҳуқуқларини таснифлаш, давлат органларининг ҳисобдорлиги ва очиқлигини кучайтириш ҳамда фуқаролик жамияти институтлари, оммавий ахборот воситаларининг роли, аҳоли ва жамоат бирлашмаларининг сиёсий фаоллигини ошириш бўйича тизимли ишлар амалга оширилди. Хусусан, жамоатчилик фикрини шакллантирган аҳоли мурожаатлари билан ишлаш жараёнида янги механизмлар татбиқ этилди. Бунда, қонун устуворлигини таъминлаш аҳолини қийнаб келаётган ижтимоий муаммолар ечимини топишда ҳуқуқбузарлик ва жиноятчиликнинг олдини олишда жамоатчилик фикрининг роли ва аҳоли ўртасида очиқ ва шаффоф мулоқот таъминланиб келмоқда.

Мамлакатимизда 2023 йил 30 апрелда ўтказилган Референдумда умумхалқ овоз бериш орқали Ўзбекистон Республикасининг янги таҳрирдаги Конституцияси қабул қилинганлиги Янги Ўзбекистонни барпо этишнинг конституциявий асосларини мустаҳкамлашга хизмат қилди. Халқимизнинг эркин ва фаровон, қудратли Янги Ўзбекистонни барпо этиш бўйича хоҳиш-иродасини рўёбга чиқариш ҳар бир фуқарога ўз салоҳиятини ривожлантириш учун барча имкониятларни яратиш, соғлом, билимли ва маънавий баркамол

авлодни тарбиялаш, глобал ишлаб чиқаришнинг муҳим бўғинига айланган кучли иқтисодий шакллантириш, адолат, қонун устуворлиги, хавфсизлик ва барқарорликни кафолатли таъминлашга хизмат қилади.

Шунингдек, Янги Ўзбекистон тараққиёт стратегиясини амалга ошириш жараёнида орттирилган тажриба ва жамоатчилик муҳокамаси натижалари асосида ишлаб чиқилган “Ўзбекистон – 2030” стратегияси лойиҳасида қуйидаги йўналишлар устувор этиб белгиланган:

- ҳар бир инсонга ўз салоҳиятини рўёбга чиқариши учун муносиб шароитларни яратиш (44-мақсад);
- барқарор иқтисодий ўсиш орқали аҳоли фаровонлигини таъминлаш (17-мақсад);
- сув ресурсларини тежаш ва атроф муҳитни муҳофаза қилиш (12-мақсад);
- қонун устуворлигини таъминлаш, халқ хизматидаги давлат бошқарувини ташкил этиш (16-мақсад);
- мамлакатни хавфсиз ва тинчликсевар давлатга айлантириш ишларини давом эттириш (11-мақсад).

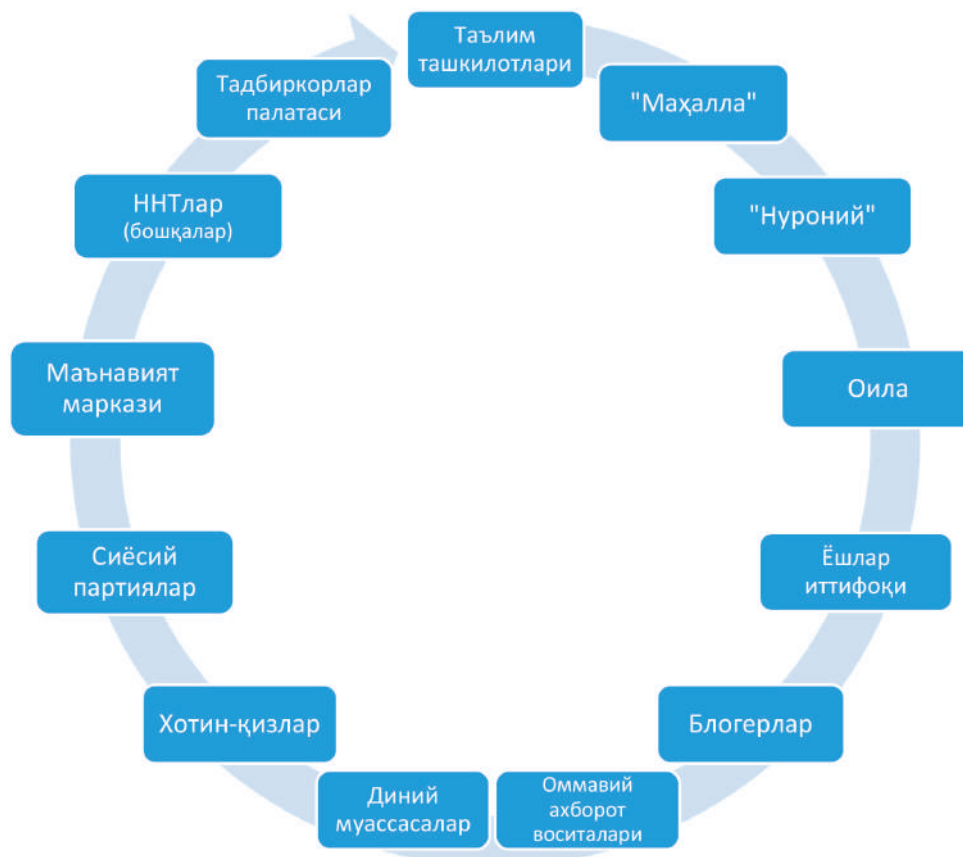
Албатта, бу йўналишлар Янги Ўзбекистонда “Инсон қадрини юксалтириш тамойили” асосида қурилди [1]. Президент Шавкат Мирзиёев таъкидлаганидек: “Инсон – давлат ва жамият учун мақсадга эришиш воситаси эмас, аксинча, ана шу мақсаднинг бош мазмуни ва манбаи ҳамда энг олий қадрияти бўлиши лозим. Биз барпо этаётган Янги Ўзбекистон учун инсон қадрни ва халқ манфаати ҳамма нарсадан устундир” [2]. “Стратегия – 2030” лойиҳасида 5 устувор йўналиш бўйича “Инсон қадрни учун 100 та мақсад” белгилаб олинди. “Давлат халқ хизматчиси” тамойили остида аҳоли мурожаатлари билан ишлаш ҳолатини назоратга олиш, жойларда амалга оширилган ишлар натижасига муво-

фик уларга таъсирчан чоралар кўриш механизмларини ишга тушириш долзарблашди.

Бундан кўриладики, Янги Ўзбекистон жамиятида инсон қадрининг юксалтирилиши, улуғланиши ва ҳар бир инсоннинг ҳаётда муносиб ўрин топиши стратегик мақсад сифатида кун тартибига чиқиб бўлди. "Инсон қадри" тушунчаси бу – халқнинг давлат ва жамият олдидаги ўрни, роли ва нуфузини ошириш учун давлат ташкилоти вакиллари томонидан амалга ошириладиган саъй-ҳаракатлар мажмуи сифатида талқин қилинади.

Айнан қайси фуқаролик институтлари мамлакатимизда ҳуқуқбузарлик ва жиноятчиликнинг олдини олишда жамоатчилик фикрини ифодалашда самарали ўрин эгаллайди? – деган саволга қуйидаги ташкилотларни кўрсатиш мумкин.

махсус миллий фуқаролик институтлари ҳисобига тўғри келмоқда. Албатта, бу борада оммавий ахборот воситалари самарали таъсирга эга. Айнан Президентимиз Шавкат Мирзиёев ташаббуси билан кейинги йилларда оммавий ахборот воситалари халқ билан мулоқотнинг ишончли кўпригига айланиб бормоқда. Президентимиз Ўзбекистонда медиа компаниялар жаҳон ахборот майдонида муносиб ўрин эгаллаб, глобал ижтимоий-сиёсий жараёнларда фаол иштирок этишга интилаётгани, бунинг учун тинимсиз меҳнат қилиш, илғор хорижий тажрибалар, замонавий ахборот технологиялари, серқирра таҳлил усулларини ўзлаштириш, доимий изланиб яшаш, миллий журналистиканинг янги авлодини тарбиялаш зарурлигини қайд этди [3]. Фуқаролар учун ахборот соҳасида

2-расм. Ўзбекистонда ҳуқуқбузарлик ва жиноятчиликнинг олдини олишда жамоатчилик фикрини ифодалаш бўйича самарали таъсир қилувчи фуқаролик институтлари.

Мутахассисларнинг эътирофига кўра, бугунги кунда мамлакатимизда жамоатчилик фикрининг янада самарали ифода этилиши

қулай имкониятлар яратиш, давлат ҳокимияти ва бошқарув органлари фаолияти устидан жамоатчилик назоратини амалга оширишда

оммавий ахборот воситаларининг роли ва таъсирини кучайтириш устувор вазифага айланди.

Оммавий ахборот воситалари ходимларининг ўз фаолиятини қонун доирасида эркин амалга оширишига тўсқинлик қилиш бу демократик ислохотларимизга қарши ҳаракат, мамлакатимизнинг обрўсига путур етказиш сифатида баҳоланди. Суд ва прокуратура органларига бундай салбий ҳолатлар бўйича қатъий чора кўриш вазифаси топширилди.

Жамоатчилик фикри билан ишлаш самарадорлиги баланд бўлган фуқаролик институтларидан бири блогерлар бўлиб қолмоқда. Блогер – хабар ва материалларни тўплаш, таҳлил қилиш, таҳрирлаш, тайёрлаш ва тарқатиш билан шуғулланувчи ҳамда муҳокама қилиш учун интернет жаҳон ахборот тармоғидаги ўз веб-сайти саҳифасига жойлаштирувчи жисмоний шахс ҳисобланади.

Блогерлар кундалик воқеаларга ижтимоий тармоқлар орқали ўз муносабатини очиқ билдирувчи кишилар сифатида жамоатчилик фикрини ифодалашнинг замонавий ва долзарб усулига айланди. Шу боис, бугунги кунда блогерлар халқ вакили мақомини эгалламоқда ва жамоатчилик фикрини ифодалашда эркинлик тамойилларининг мустақамланишига хизмат қилмоқда. Блогерлар маҳаллий аҳолининг долзарб муаммоларини зудлик билан аниқлаш, жамиятда шаффофликни таъминлаш жараёнларида фаол иштирок этса-да, уларнинг маҳаллий ҳокимият органлари, мутасадди вазирликлар ва идоралар билан ҳамкорлик механизмларини кучайтириш долзарблигича қолмоқда. Бугунги кунда журналистлар билан блогерлар ўртасидаги фарқ ва ўхшашлик амалий тарзда кенг омма учун ҳали у қадар ойдинлашгани йўқ. Шундай бўлса-да, айрим блогерлар жамиятимиздаги муаммо ва масалаларни ечишда баъзи журналистлардан кўра фаоллик кўрсатмоқда.

Мамлакатимизда фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари тизимини янада такомиллаштиришдан мақсад – маҳаллаларнинг жамият бошқарувидаги ўрни ва фаолияти самарадорлигини ошириш, фуқаролар

йиғинлари ишини ташкил этишнинг замонавий механизмларини жорий қилиш, маҳалла институтини аҳолига энг яқин ва халқчил тузилмага айлантириш, фуқаролар йиғинларининг манфаатларини ифода этадиган уюшмага бирлашиш ҳуқуқларини рўёбга чиқариш, уларнинг моддий-техника базасини мустақамлаш ҳамда давлат органлари ва ҳуқуқбузарлик ҳамда жиноятчиликнинг олдини олишда жамоатчилик фикрининг роли билан ўзаро ҳамкорлигини янада ривожлантириш ишлари амалга оширилмоқда.

Маҳаллаларда ва оилаларда ижтимоий муҳитни ўрганиш ҳамда аниқланган муаммоларни ҳал этиш борасида жамоатчилик назоратини амалга ошириш механизмларини ривожлантириш мақсадида, фуқаролар йиғинларида “Ота-оналар университети” жамоатчилик тузилмаси йўлга қўйилди. Унда маҳалладаги оилаларда ижтимоий-маънавий муҳит барқарорлигига салбий таъсир кўрсатувчи ҳолатларнинг олдини олишга кўмаклашиш учун аҳоли билан яқиндан ишланмоқда.

“Аёллар маслаҳат кенгаши” эса, хотин-қизларнинг, айниқса, “Аёллар дафтари”га киритилган хотин-қизларнинг муаммолари ўз вақтида бартараф этилиши устидан жамоатчилик назоратини амалга ошириш масъулиятига эга. “Кексалар маслаҳати” гуруҳи ҳудудда аҳолига хизмат кўрсатувчи ташкилот ва идоралар, давлат ҳокимияти ва бошқаруви органларининг фаолияти устидан қонунчилик ҳужжатларида белгиланган тартибда жамоатчилик назоратини ўрнатишда маҳаллаларга кўмаклашмоқда. Гуруҳ таркибига ижтимоий фаол, маҳаллада обрў-эътиборли, бошқаларга ибрат бўладиган кекса авлод вакиллари, ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларнинг нафақадаги ходимлари киритилди.

Фуқаролар йиғинининг ижтимоий қўллаб-қувватлаш ва жамоатчилик назорати бўйича комиссиясининг фаолиятини ташкил этиш фуқароларнинг шаъни ва кадр-қиммати камситилишига, ҳуқуқ ва эркинликларининг поймол этилишига йўл қўймасликка қаратилди. Зеро, Президент Шавкат Мирзиёев таъкидлаганидек: “Яна бир инкор этиб бўлмайдиган ҳақиқат борки, фуқароларда ҳам

ислохотларга нисбатан дахлдорлик ҳисси шаклланиши керак. Ана шундагина кўзлаган мақсадларга эришиб, олдимизга қўйилган вазифаларнинг тўлиқ уддасидан чиқамиз. Бу жараёнда кучли ва таъсирчан жамоатчилик назоратининг ўрни беқиёсдир” [4]. Ушбу ташкилотлар ва фуқаролик институтларининг таъсирчанлик даражасини ўрганганда сиёсий партиялар, диний муассасалар, оммавий ахборот воситалари, нодавлат нотижорат ташкилотлари етакчилик қилмоқда.

Ҳуқуқбузарлик ва жиноятчиликнинг олдини олишда жамоатчилик фикрини шакллантиришда сиёсий партияларнинг роли ошиб бормоқда. Бугунги кунда мамлакатимизда бешта сиёсий партия: ХДП, ЎзЛиДеп, “Миллий тикланиш”, “Адолат” ва Экологик партиялар жамиятда ижтимоий адолат таъминловчилари тантанасига хизмат қилади. Ушбу партиялар аҳолининг сиёсий ва ижтимоий иродасини намоён этишга интилади.

Жамоатчилик фикрига кўра, диний идоралар ҳуқуқбузарлик ва жиноятчиликнинг олдини олиш борасида жамоатчилик фикрини шакллантиришда тобора муҳим ўрин эгаллаб бормоқда. Замонавий ахборот маконида диний-маърифий журналистика йўналишида ҳам катта ўзгаришлар бўлиб, диний билими етук кадрларга эҳтиёж сезилмоқда. Қайд этиш лозимки, мамлакатимизда диний идоранинг аввал қабул қилинган ва ижрога йўналтирилган ҳужжатларида масжидларда фаолият юритаётган имом-хатиб ва ноиблар Ўзбекистон мусулмонлари идораси талаблари, амалдаги қонунчилик, одоб-ахлоқ қоидалари, меҳнат мажбуриятларига амал қилиш ҳамда ижтимоий тармоқлардаги чиқишларида диний асосда адоват кўзғатувчи ахборот тарқатмаслик, ноҳолис ва салбий мазмундаги кескин мунозараларга сабаб бўлувчи чиқиш қилмаслик талаблари қатъий белгилаб қўйилган.

Ушбу талаблар асносида ижтимоий тармоқ орқали имомлик мақоми ва амалдаги қонун-қоидаларга зид бўлмаган ҳолда фаолият юритиш оммалашмоқда. Ўзбекистон мусулмонлари идорасида бугун ахборот маконида диний йўналишда кузатилаётган мураккаб шароит ва турли хуружлар даври-

да барча имом-хатиблар, ноиблар ва тизим вакилларига аҳоли орасида маърифий Ислом ғояларини кенг тарғиб этиш, тинчлик-осойишталик ва ижтимоий барқарорликни таъминлаш, миллатлар ва элатлар ўртасидаги бағрикенгликни, фуқаролар орасида ўзаро меҳр-оқибат муҳитини янада мустаҳкамлаш ҳамда амалдаги қонунчиликка қатъий риоя этиш фаолиятининг устувор йўналишлари сифатида ўрнатилган.

Туман ва шаҳарлардаги маҳаллий ички ишлар органлари раҳбарларининг ҳудуд аҳолиси олдида муайян давр давомида режаларнинг қандай бажарилгани тўғрисидаги ахбороти тингланади. Тинглов давомида эришилган ютуқлар билан бир қаторда, йўл қўйилган камчиликлар, режадан ортда қолиш, кўрсатилаётган хизматларнинг тўлалиги ва сифати каби масалалар ҳам муҳокама қилинади. Бизнингча, жамоат тинглови бўйича якуний хулосани оммавий ахборот воситалари орқали эълон қилиш мақсадга мувофиқ. Бу усул жамоатчилик мониторинги технологиясини шакллантиради.

Жамоатчилик мониторинги нодавлат нотижорат ташкилотлари ва умуман, ҳуқуқбузарлик ва жиноятчиликнинг олдини олишда давлат ҳокимияти органлари фаолиятининг амалдаги қонунчиликка мос ёки мос эмаслигини назорат қилиш мақсадида амалга оширилади. Жамоатчилик мониторинги ички ишлар органлари фаолиятига баҳо бериш билан бирга, зарур бўлган ҳолларда уларни коррекция қилиш имконини беради [5].

Ўз ўрнида жамоатчилик мониторинги ҳуқуқбузарлик ва жиноятчиликнинг олдини олишда жамоатчилик фикри ролининг жамоатчилик фикри билан ишлаш кўрсаткичлари бўйича олинган маълумотларнинг мунтазам янгиланиб, тўлдирилиб борувчи базасини ҳосил қилади. Маълумотлар банкини тўлдириб боришда комплекслилик ва интегративлик мезонларига риоя этиш ўринли. Натижада, ҳуқуқбузарлик ва жиноятчиликнинг олдини олишда жамоатчилик фикри ролининг ҳолати тўғрисида тизимли кузатиш имконияти шаклланади.

Жамоат хавфсизлигини таъминлаш йўналишидаги ишларни “Халқ манфаатларига

хизмат қилиш” тамойили асосида ташкил этишнинг мутлақо янги механизм ва тартиблари жорий этилиб, давлат органларининг жамоатчилик тузилмалари билан ўзаро мақсадли ҳамкорлиги йўлга қўйилди. Шу билан бирга, жаҳонда кучайиб бораётган турли хавф-хатар ва зиддиятлар, эл-юрт тинчлиги ва осойишталигига таҳдидлар, пандемия, табиий ва техноген офатлар масъул давлат тузилмаларига ўз фаолиятини “Барча саъй-ҳаракатлар инсон қадри учун” деган устувор ғоя асосида янада такомиллаштириш вазифасини юкламоқда.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 26 мартдаги “Жамоат хавфсизлигини таъминлаш ва жиноятчиликка қарши курашиш соҳасида ички ишлар органлари фаолиятини сифат жиҳатидан янги босқичга кўтариш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-6196-сонли Фармонида мувофиқ, шунингдек, мамлакатимизда жамоат хавфсизлигини таъминлаш тизимини янада ривожлантириш ҳамда ушбу соҳадаги давлат сиёсатининг истиқболли йўналишларини белгилаш мақсадида жамоат хавфсизлигини таъминлашдаги илғор хорижий ва миллий тажрибалар асосида ишлаб чиқилган ҳамда аҳолини ҳар қандай таҳдидлардан кафолатли ҳимоя қилишга қаратилган. Фармонга асосан, ҳар бир маҳалла, оила ва шахс кесимида ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш ва жиноятчиликка қарши курашишга оид муаммолар бевосита жойларнинг ўзида ҳал этилади.

Тошкент ва Самарқанд вилоятларида профилактика инспекторларига масофадан туриб мурожаат қилиш мумкин бўлган “Smart маҳалла” тизими жорий этилди. Ички ишлар вазирлиги таркибида бешта янги бўлим шакллантирилди. Жамиятда барқарорлик, тинчлик ва осойишталикни қарор топтириш, инсон ҳуқуқ ва эркинликларига риоя этилишини таъминлаш ижтимоий-иқтисодий ривожланишнинг муҳим шарти ҳисобланади. Фуқароларнинг хавфсизлиги таъминланган, тартиб бор жамиятдагина барқарор тараққиёт ва аҳоли фаровонлигини юксалтириш тўғрисида гап бўлиши мумкин.

Ижтимоий ҳаётда жамоатчилик фикрининг плюралистик ёндашувда шакллани-

ши мақсадга мувофиқдир. Худди шундай фикрни шакллантиришда ҳуқуқбузарлик ва жиноятчиликнинг олдини олишда жамоатчилик фикрининг ролидан бугунги кунда жамиятимизда ўз фаолиятини тегишли даражада бажараётган ҳуқуқ-тартибот идоралари, блогерлар, диний муассаса вакиллари ва маҳалла институтлари эканлиги юқорида аниқланди. Ушбу кўрсатиб ўтилган идора ва муассасалар, дарҳақиқат, ўз фаолиятини бошқа кўрсатиб ўтилган институтларга нисбатан бажара олаётганлигини барчамиз гувоҳи бўлмоқдамиз. Аммо қолган фуқаролик жамияти институтлари фаолиятини ундай деб айтолмаймиз.

Ташкилотнинг жамоатчилик билан алоқаларини йўлга қўйишга хизмат қиладиган ахборот хизмати, аввало, ўша жамоатчиликни аниқлаб олиши ва муттасил равишда, уларнинг фикрларини ўрганиб бориши лозим. Қайсики ташкилот жамоатчилик билан алоқаларни узвий равишда йўлга қўймаса, унинг фаол жамоатчилиги бўлмайди. Яъни одамлар уни ташкилот сифатида тан олмайди, зарур пайтда қўллаб-қувватламайди. Бунда ташкилот ва унинг жамоатчилиги тенг ҳуқуқли ва ўзаро боғлиқ эканини унутмаслик лозим.

Жамоатчилик билан алоқалар ўрнатаётган ташкилот ўз фаолияти давомида шундай иш қилиши керакки, унинг дастурлари жамоатчиликда катта қизиқиш уйғотсин. Ахборот хизмати жамоатчиликка шуни кўрсата олиши керак. Яъни жамоатчилик шу ташкилот фаолиятига қизиқсагина унга эътибор беради. Акс ҳолда, у ҳақда етарлича ахборот ё маълумотга эга бўлмаса, жамоатчилик бепарво ўтиб кетаверади. Ташкилотнинг жамоатчилик билан алоқаларини узвий боғлаб турадиган масъул шахслар – матбуот котиби ва Ахборот хизмати ходимлари ҳисобланади. Ахборот хизмати қанчалик самарали фаолият кўрсатса, ташкилотнинг жамоатчилик билан алоқалари шунчалик мустаҳкамланиб бораверади.

Бугунги кунда мамлакатимизда оммавий ахборот воситалари, блогерлар, сиёсий партиялар, маҳалла, нуронийлар, оила ҳуқуқбузарлик ва жиноятчиликнинг олдини олишда,

жамоатчилик фикрининг ролини ифодалашда асосий бўғинни ҳосил қилмоқда. Улар жамоатчилик фикрининг ривожланишида тизимли ва самарали механизмлар йиғиндисини ҳосил қилмоқда. Зеро, жамоатчилик фикрининг негизида жамоа нуқтаи назари туради ва у ҳар жиҳатдан мустаҳкамлиги билан ажралиб туради. Жамоа аъзоларининг муносабатлари нечоғли мустаҳкам ва бирдам бўлса, жамоатчилик фикри ҳам кучли бўлиб бораверади. Демак, “жамоатчилик фикри” динамик тушунча сифатида бир нуқтада қотиб қолмайди ва у муттасил ривожланиб, ўзгаришларни бошидан кечиради.

Ижтимоий адолат тамойилига риоя этиш жамоатчилик фикрини ифодалашда фаоллик кўрсатаётган ҳуқуқбузарлик ва жиноятчиликнинг олдини олишда жамоатчилик фикрининг роли амалга оширилаётган жамоатчилик назоратининг қонунийлигини таъминлайди. Бунда аҳолининг мурожаатлари ва сўровларининг мониторинги амалга оширилади. Хусусан, давлат бошқарув органларининг ҳисоботлари фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари каби институтлар томонидан амалга оширилади. Бунда ҳуқуқбузарлик ва жиноятчиликнинг олдини олишда жамоатчилик фикри ролининг ютуғи ижтимоий воқеа-ҳодисаларни танқидий кўриб чиқиш ва хато ҳамда камчиликларни жойида тузатиш учун аниқ мақсадли фаолиятни таъминлашга хизмат қилади.

Жамоатчилик фикрини ифодалашда ҳуқуқбузарлик ва жиноятчиликнинг олдини олишда жамоатчилик фикрининг роли, шаффофлик мамлакатимизда ҳуқуқбузарлик ва жиноятчиликнинг олдини олишда жамоатчилик фикрининг ролини шакллантиришнинг муҳим шартларидан биридир. Фуқароларда давлат ва жамият ҳаётида содир бўлаётган ўзгаришларга дахлдорлик ҳиссининг ортиб боришига хизмат қилади. Шу сабабли жамоатчилик фикрини ифодалашда натижа бош мезон саналади.

Ҳуқуқбузарлик ва жиноятчиликнинг олдини олишда жамоатчилик фикрининг роли давлат ва фуқаролар ўртасида кўприк вази-фасини ўтайди. Улар халқнинг ҳокимиятдан, ҳокимиятни эса, халқдан узилиб қолишининг олдини олади. Ҳокимиятнинг муайян гуруҳлар қўлида концентрациялашуви-га тўсқинлик қилади ва давлат фаолиятида очиқлик сиёсатини таъминлайди. Давлат ҳокимияти ва халқ ўртасида уйғунликни таъминлаш орқали ҳуқуқбузарлик ва жиноятчи-ликнинг олдини олишда жамоатчилик фик-рининг ролини ривожлантиришга хизмат қилади.

Ҳуқуқбузарлик ва жиноятчиликнинг олдини олишни жамоатчилик фикрининг роли орқали шакллантириш ва инсон қадрини юксалтириш муҳим аҳамиятга эга. Жумладан, мамлакатимизда ўрта муддатли ва узоқ муд-датли истиқболда Янги Ўзбекистон руҳига мос ҳуқуқбузарлик ва жиноятчиликнинг ол-дини олишда жамоатчилик фикрини ривож-лантиришнинг стратегик йўналишларини шакллантиришда жамоатчилик фаоллигини ошириш жараёни фаол кечмоқда. Бу бора-да кенг жамоатчиликни ташвишлантира-ётган долзарб масалаларни аниқлаш, тас-нифлаш ва муҳокама қилиш, уларнинг ама-лий ечимини топишда давлат ташкилотлари билан ўзаро ҳамкорлик фаолияти узлуксиз ривожланиб бормоқда. Албатта, жамоат-чилик фикри билан ишлаш механизмла-рини такомиллаштиришда илғор хорижий тажрибаларни ўрганиш жараёнини амалиёт билан боғлиқ тарзда олиб бориш тақозо қи-линади.

Ҳуқуқбузарлик ва жиноятчиликнинг олдини олишда жамоатчилик фикрини шакллантиришда муҳим бўғин бўлган мам-лакатимиздаги ўн мингга яқин нодавлат но-тижорат ташкилотларининг жамоатчилик фикри билан ишлаши, аҳолининг ўзига тўқ, ўрта қатлам ҳамда ижтимоий ночор қатлам-ларининг манфаатларини ифодалашдаги фаоллиги кучайиб бормоқда.

Манба ва адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги “2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги ПФ-60-сонли Фармони. Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 29.01.2022 й., 06/22/60/0082-сон.
2. <https://review.uz/oz/post/prezident-shavkat-mirziyoyev-ozbekiston-respublikasi-konstituciyasiga-ozgartirish-kiritish-borasida-takliflar-berdi>
3. Президент Шавкат Мирзиёевнинг матбуот ва оммавий ахборот воситалари ходимларига табриги. 27.06.2022. <https://president.uz/uz/lists/view/5294>
4. Маҳаллалар ва оилаларда ижтимоий-маънавий муҳит барқарорлигини таъминлаш – кечиктириб бўлмайдиган масала. <https://xs.uz/uzkr/post/mahallalar-va-oilalarda-izhtimoiy-manavij-muhit-barqarorligini-taminlash-kechiktirib-bolmajdigan-masala>
5. Мамасиддиқов М.М., Отажонов А.А. ва бошқ. Мамлакатимизда давлат идоралари фаолияти устидан самарали жамоатчилик назоратини ўрнатиш механизмларини ишлаб чиқиш ва такомиллаштириш. / Монография. – Т.: Lesson press, 2020. – 130 б.
6. Мирзиёев Ш.М. Конституциявий ислохотларимизнинг бош мақсади – инсон қадри, халқ манфаатини амалда таъминлашдир. ЎЗА, <https://uza.uz/posts/383081>
7. Жўраев С.А. Ижтимоий давлат деганда нимани тушунамиз? Ёхуд ижтимоий давлатчилик тажрибасини илгари сурган давлатлардаги катта ижтимоий ўзгаришлар хусусида. // Жамият, 14.06.2022.
8. Jalilov A., Muhammadiev U., Jo'raev Q. Fuqarolik jamiyati asoslari: o'quv qo'llanma. – Т.: 2015 у., 192-bet. <https://www.archives.gov/files/cui/documents/2009-WH-memo-on-transparency-and-open-government.pdf>
9. Прозрачность и участие: общественный контроль в США и Европе. Аналитический доклад Фонда открытой новой демократии. – М., 2013. – С. 5.
10. Пархоменко, А.Н. Общественный контроль в Соединенных Штатах Америки / А. Н. Пархоменко. – Текст: непосредственный // Молодой ученый. – 2016. № 20 (124). – С. 622-625. – URL: <https://moluch.ru/archive/124/34196/> (дата обращения: 08.07.2022)

ТЎҚИМАЧИЛИК САНОАТИ ТАРМОҒИГА ИНВЕСТИЦИЯЛАРНИ ЖАЛБ ҚИЛИШ ОРҚАЛИ ЗАМОНАВИЙ ТЕХНОЛОГИЯЛАР БИЛАН ТАЪМИНЛАНГАНЛИКНИНГ АМАЛИЙ ЖИХАТЛАРИ

Гўзал УМАРОВА,

ТДИУ “Яшил иқтисодиёт ва барқарор бизнес”
кафедраси доценти, иқтисодиёт фанлари номзоди

Аннотация: мазкур мақолада Ўзбекистоннинг етакчи тармоқларидан бири бўлган тўқимачилик саноатининг замонавий технологиялар билан таъминланганликнинг амалий жиҳатлари чуқур таҳлил этилган. Хорижий инвестицияларни жалб этишнинг муҳим тартибга солувчи дастаги сифатида “Ўзтўқимачиликсаноат” уюшмаси таркибидаги корхоналарга инновацион инвестицияларни жорий этиш, илғор технологияларни киритиш, янги замонавий маҳсулот ассортиментлари ишлаб чиқаришни йўлга қўйиш, корхонанинг фойдаси ва самардорлигини ортириш бўйича таклиф ва тавсиялар берилган.

Калит сўзлар: фаровон инвестиция муҳити, хорижий инвестициялар, инновацион инвестициялар, илғор технологиялар, замонавий дастгоҳлар, маҳсулот, маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажми, юқори қўшилган қиймат, қайта ишлаш, салоҳият, қўшма корхона, модернизация, диверсификация.

Практические аспекты обеспечения современными технологиями путем привлечения инвестиций в отрасль текстильной промышленности

Гузал Умарова,

кандидат экономических наук, доцент кафедры
“Зеленая экономика и устойчивый бизнес” ТГЭУ

Аннотация: в данной статье подробно проанализированы практические аспекты

обеспечения современными технологиями путем привлечения инвестиций в текстильную промышленность в рамках стратегического развития текстильной промышленности, которая является одной из ведущих отраслей Узбекистана. В качестве важного регулирующего рычага привлечения иностранных инвестиций показаны: внедрение инновационных инвестиций на предприятиях Ассоциации “Узтекстильпром”, внедрение передовых технологий, запуск производства нового современного ассортимента продукции, увеличение объемов производства на предприятии, повышение качества выпускаемой продукции, прибыли и эффективности предприятия. Даны предложения и рекомендации.

Ключевые слова: благоприятный инвестиционный климат, иностранные инвестиции, инновационные инвестиции, передовые технологии, современная техника, продукт, объем производства, высокая добавленная стоимость, переработка, мощность, совместное предприятие, модернизация, диверсификация.

Practical aspects of providing modern technologies by attracting investments in the textile industry

Guzal Umarova,

PhD (in Economic Sciences), Associate Professor
of the Department “Green economy and sustainable
business” TSEU

Abstract: *this article analyzes in detail the practical aspects of providing modern technologies by attracting investment in the textile industry as part of the strategic development of the textile industry, which is one of the leading industries in Uzbekistan. As an important regulatory lever for attracting foreign investment, introducing innovative investments at the enterprises of the "Uzbektextilprom" Association, introducing advanced technologies, launching the production of a new*

modern range of products, increasing production volumes at enterprises, improving the quality of products, profits and efficiency of the enterprise, proposals and recommendations are given for increase.

Keywords: *favorable investment climate, foreign investment, innovative investment, advanced technology, modern technology, product, production volume, high value added, processing, capacity, joint venture, modernization, diversification.*

Жаҳонда глобаллашув ва диверсификация жараёнлари кучайиб бораётган шароитда тайёр ва ярим тайёр тўқимачилик маҳсулотлари экспортининг стратегик ва иқтисодий ресурс сифатидаги аҳамияти ортиб бормоқда. Сўнгги йилларда ушбу соҳада мамлакатларнинг жаҳон бозоридаги экспорти улуши ошиб бориб, хусусан, "Хитойда 24 фоизни, АҚШда 19 фоизни, Ҳиндистонда 13 фоизни, Покистонда 8 фоизни, Ўзбекистонда 5 фоизни, Африка мамлакатларида 5 фоизни, Туркияда 4 фоизни, Бразилияда 4 фоизни, Австралияда 3 фоизни, Грецияда 2 фоизни ташкил этмоқда" [8]. Жаҳон бозорида тўқимачилик маҳсулотларига талабнинг ошиб бориши ушбу тармоқни янада ривожлантиришда инвестицияларни бошқариш самарадорлигини ошириш долзарб масала саналади.

Ўзбекистонда тўқимачилик саноати ўзак тармоқлардан бири саналиб, ушбу тармоқни янада ривожлантириш учун хорижий инвестицияларни жалб этиш, сифат менежменти тизимини жорий этиш, бошқаришда инновацион усулларни қўллаш борасида кенг қўламдаги амалий ишлар олиб борилмоқда. 2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегиясида "Тўқимачилик саноати маҳсулотлари ишлаб чиқариш ҳажмини 2 баробарга кўпайтириш", шунингдек, "26-мақсад: Мамлакатда инвестиция муҳитини янада яхшилаш ва унинг жозибадорлигини ошириш, келгуси беш йилда 120 миллиард АҚШ доллари, жумладан, 70 миллиард доллар хорижий инвестицияларни жалб этиш чораларини кўриш. Инвестициялардан самарали фойдаланиш ҳамда экспорт ҳажмларини ошириш бўйича, "пастдан-юқо-

рига" тамойили асосида, янги тизимни йўлга қўйиш. 2026 йилгача Хорижий ва маҳаллий инвестицияларни жалб этиш стратегиясини амалга ошириш" ва "28-мақсад: Республиканинг экспорт салоҳиятини ошириш орқали 2026 йилда республика экспорт ҳажмларини 30 миллиард АҚШ долларига етказиш" [1] каби устувор вазифа белгиланган бўлиб, мазкур вазифанинг муваффақиятли бажарилиши республикамиз тўқимачилик саноати корхоналарини стратегик ривожлантиришда инвестицияларни бошқаришни такомиллаштиришни тақозо этади.

Ф.С. Тумусов [2] инвестициянинг моҳиятини ёритишда қуйидагича таъриф берган: "Инвестиция пул маблағлари сарфи даромад қисми сифатида жорий истеъмолда эмас, балки такрор ишлаб чиқаришдаги барча ижтимоий ва шахсий капиталдан фойдаланишни ва натижада, пировард мақсад бўлиб янги, бирмунча юқори даромад олиш ёки келажакда ижтимоий самарага эришишни ифодалайди". Ушбу таърифда муаллиф нафақат ресурс, балки сарфлар ёндашувини бирга қўшишга ҳаракат қилиб, инвестицияни, бир томондан, ишлаб чиқариш фаолиятининг натижаси, иккинчи томондан, маълум вақтга истеъмолда фойдаланилмайдиган даромад қисми сифатида тушунтиради. Н.В. Игошиннинг [3] фикрича, "инвестиция – пул маблағларини сармояни қайта яратиш, уни сақлаб туриш ва кенгайтириш йўлида сарфлашдир". Энг умумий кўринишда оладиган бўлсак, "инвестиция – бу бўш пул маблағларини молиявий ва моддий бойликларнинг турли шаклларида сарфлашдан иборат". Француз олими П.Массе ва инглиз олими Дж.Кейнснинг инвестиция моҳиятини

аниқлашдаги мавжуд тафовутларда умумий методологик ёндашув ифодаланган. Шундай экан, П.Массе [4] ёзади: “Инвестициялаш бугунги кундаги эҳтиёжнинг қондирилишини манфаат ёрдами билан унинг келажакда кутилатганини алмашув актини ўзида ифодалайди”. Ушбу таърифда инвестициянинг икки томонлама моҳияти – ресурсларга сарфлар ва бу сарфларнинг натижалари ёритиб берилган. Дж.Кейнснинг [5] фикрича, инвестиция ушбу даврга даромадлар, яъни эҳтиёж учун фойдаланилмайдиган қисмини ўзида ифодалайди. Бу “Алоҳида шахс ёки корпорациянинг қандайдир эски ёки янги мол-мулк харидини, қайсики янги инвестициялар даромад ҳисобига турли кўринишдаги капитал мол-мулк харидини” ифодалайди. К.Макконел ва С.Брю [6] инвестициянинг моҳиятини кейнсчилар моделининг идрокида, деб биладилар, шунинг учун инвестицияни микроиқтисодий нуқтаи назардан қараб чиқадилар. Муаллифлар ўз қарашларида “ялпи хусусий ички инвестициялар” тушунчасини “америкалик ишбилармон фирмаларнинг инвестицион сарфлари”, деб таърифлайдилар ҳамда улар қуйидагиларни ўз ичига олади: машиналарга барча охириги харидлар, барча қурилишлар, истеъмол қилинмаган маҳсулотлар. Э.Д. Долан ва Д.С. Линдсейлар [7] инвестиция моҳиятини микроиқтисодий нуқтаи назардан талқин қилиб, улар инвестициянинг мазмунини “Шаклланаётган иқтисодий тизимда капитал ҳажмининг ўсиши, одамлар амал қиладиган ишлаб чиқариш ресурслари таклифининг юксалишида”, деб биладилар.

Тўқимачилик тармоғини инновацион ривожлантиришда, тармоқ корхоналаридаги инновацион фаолиятни бошқаришда уларнинг ташкилий-техникавий даражасини ошириш, инновацион инвестицияларни жорий этиш катта аҳамиятга эга. Бунда замонавий технологияларни ишлаб чиқаришга татбиқ этишга қаратилган лойиҳалар, айниқса, эътиборга лойиқ. Давлат томонидан фан-техника муҳитини қўллаб-қувватлаш тизимидаги тубдан ўзгаришлар Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 21

сентябрдаги ПФ-5544-сон Фармони билан 2019-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини инновацион ривожлантириш стратегияси, уни амалга ошириш бўйича “Йўл харитаси”, Ўзбекистон Республикасини 2030 йилгача инновацион ривожлантиришнинг мақсадли кўрсаткичлари тасдиқланганидан сўнг амалга оширилди. У билан боғлиқ равишда фан-техника тараққиёти бўйича мувофиқлаштирувчи кенгаш томонидан бизнеснинг жамиятимиз стратегик вазифаларига жавоб бера оладиган устувор тадқиқот йўналишлари белгилаб берилди.

Тўқимачилик ва тикув-трикотаж саноати корхоналари инновацион фаолиятини давлат томонидан бошқаришда республика-миз минтақаларининг ривожланиш ҳолати, ҳамда минтақаларни ижтимоий-иқтисодий жиҳатдан ривожлантириш дастурлари ҳам алоҳида ўрин тутди. Энг илғор технологияларга асосланган замонавий тўқимачилик дастгоҳларини ишлаб чиқариш, тўқимачилик машинасозлиги тармоғига чет эл инвестицияларини кенг жорий этиш мақсадида, дунёдаги энг йирик тўқимачилик машинасозлиги компаниялари билан келишувлар амалга оширилмоқда. Хусусан, Швейцариянинг “Ритер-Ўзбекистон” чет эл корхонаси базасида ташкил этилган “Ритер АГ” компанияси билан ҳамкорликда йиғирув дастгоҳлари ишлаб чиқариш лойиҳаси амалга оширилмоқда. Корхонанинг ишга туширилиши эса, трикотаж тўқув корхоналарини сифатли калава ипи билан таъминлаш имконини беради. Корхонада тараш ва пилталаш дастгоҳларини ишлаб чиқариш йўлга қўйилган, шунингдек, лойиҳанинг 2-босқичида халқали йиғирув машиналарини ишлаб чиқариш бўйича ишлар амалга оширилмоқда.

Бундан ташқари, Италиянинг “Orizio” фирмаси билан айлана игнадонли трикотаж тўқув машиналарини ишлаб чиқариш бўйича, Кореянинг “ТМС” фирмаси билан ҳамкорликда пайпоқ тўқув автоматларини, Хитой давлатининг “Джуита” компанияси билан ҳамкорликда эса, замонавий тикувчилик машиналари ишлаб чиқариш лойиҳалаштирилмоқда [9].

Шу билан бир қаторда, тармоқ корхоналарини замонавий юқори ишлаб чиқариш имкониятлари ва унумдорликка эга янги машина ва дастгоҳлар билан жиҳозлаш борасида ишлар олиб борилмоқда. Трикотаж-тикувчилик тармоғи корхоналарининг ташкилий-техникавий даражасини ошириш мақсадида трикотаж-тўқув ишлаб чиқаришига: "Orizio" (Италия), "Terrot", "Mayer" (Германия), "Pai Lung" (Тайвань), "Kauo Heng" (Хитой), "San Young" (Корея) фирмасининг дастгоҳлари, бўяш-пардозлаш ишлаб чиқаришига – "Beneks", "Serteks" (Туркия) дастгоҳлари, тикувчилик ишлаб чиқаришига эса, "Pffaf" (Германия), "Rimoldi", "Orizio" (Италия), "Eeagle" "Gerber" (Туркия), "Oshima", "Juki", "Brother" "Yamato" (Япония), "Siruba" (Тайвань), "Sunstar" (Жанубий Корея) фирмаларининг машиналари ва дастгоҳлари, ишлаб чиқарилаётган маҳсулотларни синов назоратларидан ўтказиш учун "MESDAN" (Италия), "USTER" (Швейцария) фирмаларининг лаборатория дастгоҳлари жорий этилган [9].

Трикотаж-тикувчилик тармоғининг ташкилий-техникавий даражасини ошириш мақсадида яқин келажакда қуйидаги корхоналарни қуриш ва ишга тушириш кўзда тутилмоқда:

- Андижон вилоятининг Андижон туманида умумий қиймати 5,0 млн долларга тенг, йилига 2 минг тонна трикотаж матоси ишлаб чиқариш лойиҳавий қувватга эга тўқимачилик корхонасини ишга тушириш;

- Бухоро вилоятининг Ромитон туманида умумий қиймати 13,0 млн долларга тенг, йилига 2,0 млн дона тикув-трикотаж буюмларини ишлаб чиқариш лойиҳавий қувватга эга, Пешку туманида 28 млн кв.метр газлама ишлаб чиқариш тўқимачилик мажмуасини ишга тушириш;

- Жиззах вилоятининг Жиззах туманида умумий қиймати 26,0 млн долларга тенг, йилига 2,0 млн дона кўрпа-тўшак, 10,0 млн дона тикувчилик буюмларини ишлаб чиқариш лойиҳавий қувватга эга тўқимачилик мажмуасини ишга тушириш;

- Самарқанд вилоятининг Ургут туманида умумий қиймати 22,1 млн долларга тенг, йилига 5 минг тонна пахта калава ипи, 3 минг тонна трикотаж матоси ва 4,0 млн дона трикотаж буюмларини ишлаб чиқариш лойиҳавий қувватга эга тўқимачилик мажмуасини ишга тушириш;

- Сурхондарё вилоятининг Шеробод туманида умумий қиймати 12,0 млн долларга тенг, йилига 4,0 минг тонна трикотаж матоси ва 3,5 млн дона трикотаж буюмларини ишлаб чиқариш лойиҳавий қувватга эга тўқимачилик мажмуасини ишга тушириш;

- Сурхондарё вилоятининг Денов туманида умумий қиймати 13,5 млн долларга тенг, йилига 1,5 минг тонна трикотаж матоси ва 5,0 млн пог. метр газламаларни ишлаб чиқариш лойиҳавий қувватга эга тўқимачилик мажмуасини ишга тушириш;

- Сирдарё вилояти, Боявут шаҳрида умумий қиймати 12,0 млн долларга тенг, йилига 4 минг тонна пахта калава ипи ишлаб чиқариш қувватига эга йигирув фабрикасини ишга тушириш;

- Фарғона вилоятининг Марғилон шаҳрида умумий қиймати 2,8 млн долларга тенг, йилига 650 минг тикувчилик маҳсулотлари, 5,0 млн пог. метр газлама, "Экспо колор Прин текс" МЧЖида 3,0 минг тонна газламалар, Фарғона туманида умумий қиймати 20,0 млн доллар бўлган, йилига 3,2 млн кв. метр газлама, 1,5 минг тонна трикотаж мато ишлаб чиқариш қувватига эга қувватларни яратиш;

- Тошкент вилоятида умумий қиймати 44,5 млн доллар бўлган Янгийўл тумани, Нурафшон шаҳарларида синтетик газлама ва тайёр тикув-трикотаж маҳсулотлари ишлаб чиқариш қувватларини яратиш [9].

Ўзбекистонда текстиль машинасозлиги Швейцариянинг "Rieter AG" компанияси билан қайта тикланди. Ҳозир вертикал интеграциялашган "UzTex Group" ва "Osborn Textile" компаниялари шаклланди. Жаҳон текстиль саноатида катта улушга эга бўлган компания инвестицияси асосида пахта толасини қайта ишловчи "Indorama-Kokand" ва "LT Textile International"лар аралаш ип ва газла-

1-жадвал

“UzTex Group” компанияси корхоналарининг ишлаб чиқариш қуввати¹

№	Маҳсулот номи	Ҳажми
1	100 % компакт айланма йигирув усули билан ишлаб чиқарилган ип калава	26,4 минг тонна
2	100 % пневмо-йигирув ип калава	5,1 минг тонна
3	Аралашма ип калава	7,0 минг тонна
4	Бўялган ип калава	20,0 минг тонна
5	Момиқ буюмлар	14,0 млн дона
6	Пайпоқ маҳсулотлари	70,0 млн жуфт
7	Тикув-трикотаж буюмлари	12,0 млн дона
8	Трикотаж полотно	12,0 минг тонна
9	Текстиль газламаларга гул босиш	4,0 тонна
10	Бўялган трикотаж газлама	7,0 тонна

¹ “UzTex Group” компанияси маълумотлари асосида муаллиф ишланмаси.

2-жадвал

“UzTex Group” компанияси корхоналарининг технологик жиҳозлар билан таъминланганлик таҳлили, 2021 йил

№	Корхона номи	Ўрнатилган дастгоҳлар
1	“UZTEX TASH-KENT”	RIETER – асосий йигирув дастгоҳи (Швейцария), Savio – эшадиган дастгоҳ (Италия), Uster – тўла комплект лаборатория жиҳозлари (Швейцария), Shonenberger – транспортда ташиш тизими (Германия), Sohler Neuenhauser – пух пуфлагич (Германия), Murata – қайта ўраш дастгоҳи (Япония), Luwa – ҳаво тозалаш тизими (Швейцария), Xorella – калава ипни намлаш тизими (Швейцария), Atlas Copco – компрессор ускунаси (Бельгия), Zancaner – автоматик қадоқлаш (Италия)
2	“UZTEX CHIRCHIK”	Color Service – автоматик дозалагич (Италия), Theis – бўяш дастгоҳи (Германия), SSM – қайтадан ўраш машинаси (Швейцария), Fadis – қайта ўраш машинаси (Италия), Dornier – меркеризация (Германия), Sieger – буғлаш машинаси (Ҳиндистон), Dilmenier – бўяш дастгоҳи (Туркия), Ferrato – дазмоллаш дастгоҳи (Италия), Bruckner – қуритиш тизими (Германия), Beneks – кесувчи машина (Туркия), Zimmer – гул босиш машинаси (Австрия), Zancaner – автоматик қадоқлаш (Италия)
3	“EUROTEX GLOBAL”	Yamato – тикув дастгоҳи (Япония), Juki – тикув дастгоҳи (Япония), Brother – тикув дастгоҳи (Германия), Shima Seiki – ясси тўқув дастгоҳи (Япония), Siruba – тикув дастгоҳи (Тайван), Tajima – кашта тикадиган машина (Япония), Gerber – автоматик бичиш дастгоҳи (АҚШ), Waiz W – текстиль маҳсулотларига гул босиш машинаси (Германия), Pegasus – тикув дастгоҳи (Тайван), DTG – текстиль маҳсулотларига тўғри рақамли гул босиш (Туркия), Pailung – тўқув машинаси (Тайван), SSM – қайтадан ўраш машинаси (Швейцария), Malkan – дазмоллаш столи ва дазмол (Туркия), Alba – дазмоллаш столи ва дазмол (Туркия)
4	“UZTEX SHOVOT”	RIETER – асосий йигирув дастгоҳи (Швейцария), Savio – эшувчи дастгоҳ (Италия), Uster – тўла комплект лаборатория жиҳозлари (Швейцария), Murata – қайта ўраш дастгоҳи (Япония), Xorella – калава ипни намлаш тизими (Швейцария), Atlas Copco – компрессор ускунаси (Бельгия), Temsan – ҳаво тозалаш тизими (Туркия)

5	"SHOVOT TEKSTIL"	RIETER – асосий йигирув дастгоҳи (Швейцария), Murata – қайта ўраш дастгоҳи (Япония), Xorella – калава ипни намлаш тизими (Швейцария), Atlas Copco – компрессор ускунаси (Бельгия), Savio – эшадиган дастгоҳ (Италия), Temsan – ҳаво тозалаш тизими (Туркия), Uster – тўла комплект лаборатория жиҳозлари (Швейцария)
6	"KATQAL`A- TEKS"	Lonati S.p.A – асосий тўқув дастгоҳи (Италия), Menegatto – резина игналар ишлаб чиқариш учун қайтадан ўраш дастгоҳи – (Италия), Теспореа S.p.A – қолиплаш дастгоҳи (Италия), Dinema – лаборатория жиҳозлари ва электроника, SSM – спандекс ишлаб чиқариш учун қайтадан ўраш дастгоҳи (Швейцария), Atlas Copco – компрессор ускунаси (Бельгия), Heliot – силиконлар юмшатиш машинаси (Туркия), Yamato – тикув дастгоҳи (Япония), Juki – тикув дастгоҳи (Япония), Sulfet – босма нашрлар дастгоҳи (Туркия), ReB impianti – тўқув бўлими ҳаво тозалаш тизими (Италия), Dogu – қадоқлаш бўлими ҳаво тозалаш тизими (Туркия)
7	"UZTEX UCHKURGAN" ва "UCHKURGAN TEXTILE"	RIETER – асосий йигирув дастгоҳи (Швейцария), Pikanol – асосий тўқув дастгоҳи (Бельгия), Savio – эшадиган дастгоҳ (Италия), Shonenberger – транспортда ташиш тизими (Германия), Uster – тўла комплект лаборатория жиҳозлари (Швейцария), Temsan – ҳаво тозалаш тизими (Туркия), Xorella – калава ипни намлаш тизими (Швейцария), Atlas Copco – компрессор ускунаси (Бельгия)

малар ишлаб чиқариш ҳамда технопарк ва "Пахта-тўқимачилик" кластерларини ташкил этиш бўйича ўз бизнес дастурларини кенгайтирмоқдалар. Ўзбекистон текстиль маҳсулотлари экспортида "UzTex Group" компанияси, қуйидаги 8 та корхона: "UZTEX TASHKENT", "UZTEX CHIRCHIK", "EUROTEX GLOBAL", "UZTEX SHOVOT", "SHOVOT TEKSTIL", "KATQAL`A-TEKS", "UZTEX UCHKURGAN" ва "UCHKURGAN TEXTILE" ҚК МЧЖларни ўз ичига бирлаштиради. Мазкур "UzTex Group" компаниялари мамлакатимизда биринчи бўлиб, 2019 йилда BSCI – олий тоифали халқаро ижтимоий стандартни олишга муваффақ бўлди. Компаниянинг ишлаб чиқариш қуввати 2021 йилда қуйидагиларни ташкил этди:

"UzTex Group" компанияси Туркия, Украина, Беларусь, Польша, Россия, Жанубий Корея, Хитой, Қирғизистон ва АҚШда ваколатхона ҳамда савдо уйларига эга бўлиб, дунёнинг 45 та мамлакатига ўз маҳсулотларини экспорт қилмоқда.

"UzTex Group" республикаимизда энг етакчи компания сифатида фаолият юритаётганлиги сабабли, унинг корхоналарини замонавий технология ва жиҳозлар, мутахассислар билан таъминланганлиги ўрганилди ва таҳлил қилинди (2-жадвал).

Шу ўринда таъкидлаш жоизки, замонавий мутахассислар: маркетолог, дизайнер ва IT муҳандислар фаолият юритмоқда. Афсуски, дизайнерларнинг асосий қисми Туркиядан таклиф этилган. Масалан, Гулистон шаҳридаги "Bek Cluster" ҚК МЧЖ бошқаруви мажлисида, мазкур кластер маркетинг фаолиятини ривожлантириш ва экспорт салоҳиятини ошириш бўйича ишлаб чиқилган бизнинг тадқиқотимиз жараёнидаги илмий таклифларимизни муҳокама қилишда 18 та корхона раҳбаридан 12 таси муҳокамада қатнашиб, улар замонавий техника ва технологияни, дизайн ва маркетинг асосларини ўзлаштирган мутахассислар етишмаслигини, фаолият юритаётганларида эса, билим ва амалий кўникмалар даражаси пастлигини кўп такрорладилар. Ҳақиқатда, институт ва университетларда, ҳозир тайёрланаётган мутахассисларнинг билим даражаси ва амалий кўникмалари пастлиги кўпчилик томонидан қайд этилмоқда. Мазкур энг муҳим муаммонинг ечими – институт ва университетлар ўқув ва илмий фаолиятларини тўғридан-тўғри кластерлар билан боғлаш, мутахассислик кафедраларини кластерлар таркибига киритиш орқали ечими топилиши мумкин, деб ҳисоблаймиз. Аммо, ҳозирги шаклланаётган клас-

**Тикув-трикотаж корхоналарида энг кўп фойдаланилаётган – “тўғри чокли”
тикув-трикотаж маҳсулотлари тикувчи дастгоҳларни танлашда фарқловчи
асосий кўрсаткичлари¹**

№	Кўрсаткичлар	Солиштириш натижаси
1	Дастгоҳларни ишлаб чиқарган давлат ва нархлари (сўм)	“JACK” (Хитой) машиналари 3 030 000 сўм “JAKI” (Хитой) машиналари 3 000 000 сўм “JUITA” (Хитой) машиналари 3 360 000 сўм “JAKE” (Хитой) машиналари 3 240 000 сўм “JUKI” (Япония) машиналари 5 550 000 сўм
2	Меҳнат унумдорлиги	“JACK” машиналари ипни ўзи узади ва эгиб тикади “JAKI” машиналари ўзи узади ва эгиб тикади “JUITA” машиналари ўзи узади “JAKE” машиналарида ўзи узади “JUKI” машиналарида ўзи узади ва эгиб тикади
3	Энергия сарфи	Ўртача энергия сарфи 1 кв. соат бўлганда “JACK” машиналари электр энергияни 80 % иқтисод қилади “JAKI” машиналари электр энергияни 20 % иқтисод қилади “JUITA” машиналари электр энергияни 50 % иқтисод қилади “JAKE” машиналарида энергия тежамкорлиги йўқ “JUKI” машиналарида энергия тежамкорлиги йўқ
4	Сервис хизмати	“JACK”, “JAKI”, “JUITA”, “JAKE” ва “JUKI” машиналари ишлаб чиқарувчиларнинг Андижонда ваколатхоналари борлиги сабабли сервис, эҳтиёт қисмлар етказиб бериш ва малакали мутахассислар билан таъминлаш хизматлари йўлга қўйилган
5	Эҳтиёт қисмлар	
6	Малакали мутахассислар	
7	Кафолат муддати	“JACK” машиналарини кафолат муддати 3 йил “JAKI” машиналарини кафолат муддати 1 йил “JUITA” машиналарини кафолат муддати 1 йил “JAKE” машиналарини кафолат муддати 2 йил “JUKI” машиналарини кафолат муддати 1 йил
8	Монтаж (ўрнатиш)	“JACK”, “JAKI”, “JUITA”, “JAKE” ва “JUKI” машиналари ишлаб чиқарувчиларнинг Андижонда ваколатхоналари борлиги сабабли фирма вакиллари ўрнатилаётган корхона ҳудудига келишиб, монтаж ишларини олиб боради ва ишлаб чиқариш жараёнини 1 (бир) ой муддат ичида назорат қилиб боради

¹ Муаллифнинг махсус таҳлили.

терлар таркибига институт ва университетлар кафедралари ҳали киритилгани йўқ.

Тикув-трикотаж корхоналари ишлаб чиқариш жараёнларини замонавий технологиялар билан таъминланиши масалалари, кўпроқ чет мамлакатлардан таклиф этилаётган энг замонавий брендга эга бўлган дастгоҳларни танлаш, корхоналарда уларни ўрнатиш, ишлатиш ва сервис хизматлари ташкил этилиши бўйича тармоқдаги ҳолат ўрганилди.

Ҳозир тармоқдаги тўқимачилик корхоналарига, асосан, Хитой ва Япония давлатларида ишлаб чиқарилган замонавий технология ва жиҳозлар, Тошкентда ва бошқа шаҳарларда ўтказилаётган халқаро кўргазмаларда харид қилинмоқда.

Таъкидлаш лозимки, республикамиз трикотаж-тикувчилик тармоғининг ташкилий-техникавий даражасини оширишда бугунги кунда ишлаб турган, аммо ўрнатилган техника ва технологияси бугунги кун талаб-

ларига жавоб бермайдиган бир қатор корхоналарни техникавий қайта қуроллантириш, уларга янги техника-технологияларни жорий этиш мақсадга мувофиқ.

Юқорида санаб ўтилган корхоналарга инновацион инвестицияларни жорий этиш, илғор технологияларни киритиш, янги замо-

навий маҳсулот ассортиментларини ишлаб чиқаришга қўйиш, корхоналарда маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажмини ошириш, ишлаб чиқарилаётган товарлар сифатини яхшилаш, корхонанинг фойдаси ва самарадорлигини ортишига олиб келади.

Манба ва адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги “2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги ПФ-60-сонли Фармони. // www.lex.uz.
2. Тумусов Ф.С. Инвестиционный потенциал региона: Теория. Проблемы. Практика. – М.: Экономика, 2012. – 272 с.
3. Игошин Н.В. Инвестиции. Организация, управление и финансирование: учебник для вузов. – М.: Финансы, ЮНИТИ, 2000. – С. 413.
4. Массе П. Критерии и методы оптимального определения капиталовложений / Пер. с фр. – М.: Статистика, 2011. – С. 160.
5. Кейнс Дж. Общая теория занятости, процента и денег. / Пер. с англ. Н. Н. Любимова; Под ред. Л. П. Куракова. – М., 2000. – С. 54.
6. Макконел К.Л., Брю С.Л. (2003) Экономикс / – М.: ИНФРА-М, – С. 993.
7. Долан Э. Дж., Линдсей Д. Рынок: микроэкономическая модель. – СПб., 1992. – С. 496.
8. <http://www.trustedclothes.com>
9. www.uzts.uz – “Ўзтўқимачиликсаноат” уюшмаси расмий сайти.

ДАВЛАТ БОШҚАРУВИДА

МИГРАЦИЯ БЎЙИЧА ГЛОБАЛ ШАРТНОМА

МАҚСАДЛАРИГА ЭРИШИШНИНГ

ДОЛЗАРБ МУАММОЛАРИ

Луқмонжон ИСОҚОВ,

Ўзбекистон Республикаси Ҳуқуқни муҳофаза қилиш академияси Марказ бошлиғи, юридик фанлар доктори, доцент

Аннотация: мазкур мақолада Хавфсиз, тартибли ва қонуний миграция бўйича глобал шартнома мақсадларига эришишнинг долзарб муаммолари ҳақида сўз боради. Шунингдек, Ўзбекистон Республикасида Миграция бўйича глобал шартнома мақсадларига эришиш бўйича 2024–2030 йилларга мўлжалланган Миллий ҳаракатлар режасининг ишлаб чиқилиши зарурати тавсифланган.

Таянч сўзлар: глобал шартнома, инсон ҳуқуқлари, миграция, мигрантлар, ноқонуний миграция, одам савдоси, халқаро ҳуқуқ, давлат қонунчилиги, миллий ҳаракатлар режаси, ҳимоя.

Актуальные проблемы достижения целей Глобального договора о миграции в государственном управлении

Лукмонжон Исоков,
начальник Центра Правоохранительной
академии Республики Узбекистан,
доктор юридических наук, доцент

Аннотация: в данной статье рассматриваются актуальные проблемы достижения целей Глобального договора о безопасной, упорядоченной и легальной миграции. Также описана необходимость разработки

Национального плана действий на 2024–2030 годы для достижения целей Глобального договора по миграции в Республике Узбекистан.

Ключевые слова: глобальный договор, права человека, миграция, мигранты, нелегальная миграция, торговля людьми, международное право, цель, национальный план действий, защита.

The current problems of achieving the goals of the Global Compact for Migration in the public administration

Lukhmonjon Isokov,
head of the Center of the Law Enforcement
Academy of Uzbekistan, DSc (in Law),
Associate professor

Abstract: this article discusses the current problems of achieving the goals of the Global Compact for Safe, Orderly and Regular Migration. It also describes the need to develop a National Action Plan for 2024–2030 to achieve the goals of the Global Compact on Migration in the Republic of Uzbekistan.

Keywords: global compact, human rights, migration, migrants, illegal migration, human trafficking, international law, goal, national action plan, protection.

Бугунги глобал даврда инсоният тарихида ниҳоятда кўп сонли кишиларнинг кутилмаган даражада бир жойдан иккинчи жойга кўчиши кузатилаётгани туфайли миграция билан боғлиқ масалалар дунёнинг аксарият давлатлари, жумладан, Ўзбекистон учун ҳам ғоят долзарб ҳисобланади.

Ўзбекистон биринчилардан бўлиб, Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош ассамблеясининг 2018 йил 19 декабрдаги 73/195-сонли резолюцияси билан маъқулланган Хавфсиз, тартибли ва қонуний миграция бўйича глобал шартномани (бундан буён *Миграция бўйича глобал шартнома* деб юритилади) қўллаб-қувватлади.

Миграция бўйича глобал шартнома халқаро миграциянинг барча жиҳатларини яхлит ва тўлиқ қамраб олган биринчи ҳукуматлараро келишув бўлиб, мигрантларнинг ҳуқуқий мақомидан қатъи назар, уларнинг инсон ҳуқуқларини ҳурмат қилиш, таъминлаш ва ҳимоя қилишга хизмат қиладиган 10 та принципга асосланади.

Миграция бўйича глобал шартнома инсон ҳуқуқлари соҳасидаги халқаро ҳуқуққа асосланиб, давлатлар томонидан барча мигрантларнинг инсон ҳуқуқларини таъминлаш, ҳимоя қилиш ва амалга ошириш мажбуриятини тасдиқлайди. Миграция бўйича глобал шартнома Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси ва инсон ҳуқуқлари соҳасидаги тўққизта асосий халқаро шартномаларнинг ҳар биридаги қоидаларга таяниб, инсон ҳуқуқлари тўғрисидаги раҳбарий принциплардан иборат. Миграция даврининг ҳар қандай босқичида миграцион мақомидан қатъи назар камситишларнинг барча шакллари, хусусан, ирқчилик, ксенофобия ва мигрантлар ва уларнинг оила аъзоларига нисбатан мурасизликка барҳам бериш, барча мигрантларни регрессияга йўл қўймаслик, камситмаслик, уларнинг инсон ҳуқуқларини ҳурмат қилиш, ҳимоя қилиш ва амалга ошириш каби принциплар шулар жумласига киради.

Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Барқарор ривожланиш мақсадлари 2015 йилдан 2030 йилгача бўлган халқаро ҳамкорлик бўйича мақсадлар тўплами ҳисоб-

ланади. Чекланган ресурслардан мақбул фойдаланиш ва экологик тоза технологиялардан фойдаланиш, ижтимоий ва маданий тизимлар барқарорлигини сақлаш, биологик ва жисмоний табиий тизимларнинг яхлитлигини таъминлашга қаратилган чора-тадбирларни кўришни назарда тутувчи “Дунёмизни ўзгартириш: 2030 йилгача бўлган даврда барқарор ривожланиш соҳасидаги кун тартиби” деб номланган ушбу ҳужжат 17 та глобал мақсадни ва 169 та тегишли вазифаларни ўз ичига олади. Барқарор ривожланиш мақсадларининг 11 та мақсад таркибида келтирилган 22 та вазифа мигрантлар масаласига қаратилган [1].

Ушбу принциплар Миграция бўйича глобал шартноманинг 23 та мақсадида акс этирилган ва уни имзолаган давлатлар томонидан Миллий ҳаракатлар режаси орқали доимий равишда амалга оширилади.

Миграция бўйича глобал шартноманинг 53-бандида барча аъзо давлатларга Миграция бўйича глобал шартномани амалга ошириш учун кенг қамровли вазифалардан иборат бўлган миллий дастурларни имкон қадар тезроқ ишлаб чиқиш ва миллий даражада эришилган ютуқларни мунтазам равишда ҳар томонлама баҳолаган ҳолда, жумладан, амалга оширишнинг миллий дастурини ихтиёрий тайёрлаш ва фойдаланиш орқали таҳлил қилиш тавсия этилган. Бундай таҳлилий ҳисоботлар барча тегишли субъектлар, шунингдек, парламент аъзолари ва маҳаллий ҳокимият органлари вакилларининг фикрларини инобатга олган ҳолда тайёрланиши ҳамда Халқаро миграция муаммоларини кўриб чиқиш бўйича форум ишида иштирок этувчи аъзо давлатларни самарали хабардор қилишга хизмат қилиши лозим. Бу каби ҳаракатлар режасини ишлаб чиқишда қуйидаги жиҳатларни алоҳида ҳисобга олиш лозимлиги тавсия этилган [2]:

- инсон манфаатларини юқори қўйиш, гендер жиҳатларини ҳисобга олиш, болалар ва ногиронларни эътибордан четда қолдирмаслик;

- миграцион мақомидан қатъи назар барча мигрантларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини ҳурмат қилиш;

- аёл мигрантлар ва мигрант болалар ҳуқуқларини инобатга олувчи миллий миграция сиёсати ҳамда қонунчилигини ишлаб чиқиш.

Шунингдек, БМТнинг Ўзбекистон учун 2021–2025 йилларда Барқарор ривожланиш мақсадлари бўйича ҳамкорлик дастурида гендер стратегияси доирасида белгиланган вазифаларни бажариш орқали меҳнат мигрантлари бўлган хотин-қизлар ва эркекларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилиш тизимини ривожлантириш, уларнинг ҳуқуқий саводхонлигини юксалтириш кўзда тутилган [3].

Бу борада 2022–2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегиясидаги 100 та мақсаддан 86-мақсади [4] ва “Ўзбекистон – 2030” стратегиясидаги 100 та мақсаддан 95-мақсади [5] айнан Хавфсиз, тартибли ва қонуний меҳнат миграциясини таъминлаш ҳамда самарали миграция сиёсатини юритишга бағишланган бўлиб, уни амалга оширишга оид давлат дастурларида Миграция бўйича глобал шартноманинг 16 та – 1-, 3-, 4-, 5-, 6-, 7-, 8-, 9-, 10-, 11-, 12-, 14-, 15-, 18-, 19- ва 21-мақсадлари тўлиқ қамраб олинган [6].

Юқоридаги таҳлиллардан келиб чиққан ҳолда Миграция бўйича глобал шартнома мақсадларига Ўзбекистон Республикасида эришиш бўйича 2024-2030 йилларга мўлжалланган Миллий ҳаракатлар режасининг (бундан буён *Миллий ҳаракатлар режаси* деб юритилади) ишлаб чиқилиши ва қабул қилиниши айтиш мумкин бўлади. Зеро, бу давлат органлари, ташкилотлари ва фуқаролик жамияти институтларининг саъй-ҳаракатларини бирлаштириш асосида Миграция бўйича глобал шартнома мақсадларига эришиш учун зарур шарт-шароит ва механизмларни яратишни таъминлашга қаратилган ҳужжат бўлиши лозим.

Миллий ҳаракатлар режаси Миграция бўйича глобал шартноманинг принциплари, Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ва инсон ҳуқуқлари бўйича Ўзбекистон Республикаси томонидан ратификация қилинган халқаро шартномалар ва бошқа қонун ҳужжатлари қоидаларига асосланиши керак.

Бинобарин, Миллий ҳаракатлар режасини амалга ошириш Ўзбекистон Республикасида Хавфсиз, тартибли ва қонуний миграция бўйича глобал шартнома мақсадларига эришиш чораларини кўриш имконини беради.

Миллий ҳаракатлар режасини ишлаб чиқишга зарурат Ўзбекистон Республикасида миграция соҳасидаги жорий ҳолат билан тавсифланади. Ушбу ҳолат қуйидаги жиҳатлари билан алоҳида эътиборга моликдир.

Статистика агентлигининг дастлабки маълумотларига кўра, Ўзбекистон Республикасининг доимий аҳолиси сони 2023 йил 1 апрель ҳолатига 36 197 781 кишини ташкил этган [7]. Аҳоли сонининг йиллик ўсиши ўртача 2 фоиз ёки 667,1 минг нафарга тенг бўлиб, ҳар йили 600-700 минг кишининг меҳнат бозорига кириб бориши мамлакатнинг иқтисодий ривожланишига ҳисса қўшиш билан бир қаторда янги иш ўринларни яратиш учун демографик босим ўтказилади. Ушбу вазиятда меҳнат миграцияси Ўзбекистоннинг ишсиз фуқароларини бандлигини таъминлаш учун зарур ҳисобланади.

Шу билан бирга, 2022 йилда Ўзбекистонга кўчиб келганлар сони жами 214821 нафар бўлса, шулардан 85564 нафари – эркек, 129257 нафари аёлларни ташкил қилган. Худди шу давр ичида Ўзбекистондан кўчиб кетганлар сони жами 221319 нафар бўлса, шулардан 88500 нафари – эркек, 132819 нафари аёлларни ташкил қилган [8]. 2023 йил 1-чорагида жами кўчиб келганлар сони 51,5 минг кишини ташкил этган, шундан эркеклар сони 21,3 минг кишини, аёллар сони 30,2 минг киши, кўчиб келганлар сони шаҳар жойларида 44,7 минг кишини, қишлоқ жойларида 6,8 минг кишини ташкил этган. Ўзбекистон Республикасига хорижий мамлакатлардан кўчиб келганларнинг асосий қисми Россия Федерацияси (жами хориждан кўчиб келганларга нисбатан 30,3 фоиз), Қозоғистон Республикаси (25,9 фоиз), Тожикистон Республикаси (17,7 фоиз), Қирғиз Республикаси (6,2 фоиз), Украина Республикаси (1,2 фоиз) ва бошқа мамлакатлар (18,7 фоиз) ҳиссасига тўғри келади. Худди шу давр ичида кўчиб кетганлар сони 54,6 минг кишини таш-

кил этган, шундан эркаклар сони 22,9 минг кишини, аёллар сони 31,7 минг киши, кўчиб кетганлар сони шаҳар жойларида 45,5 минг кишини, қишлоқ жойларида 9,1 минг кишини ташкил этган [9].

Айни пайтда, Ўзбекистон Республикасининг 1,5 миллиондан ортиқ фуқаролари ташқи меҳнат миграциясида бўлиб, уларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш давлат сиёсатининг устувор йўналишларидан биридир. Бу борада мигрантларга Ўзбекистон Республикаси Конституциясида назарда тутилган ҳуқуқ ва эркинликларни амалга оширишда халқаро ҳуқуқнинг умумэтироф этилган нормалари ҳамда тамойиллари, шунингдек, Ўзбекистон Республикасининг, халқаро шартномаларига мувофиқ хавфсиз, тартибли ва қонуний миграция учун зарурий шарт-шароитларни яратиш долзарб аҳамият касб этади.

Ўзбекистонда мигрантлар ҳуқуқлари Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси, Ўзбекистон Республикасининг 2021 йил 4 апрелдаги “Ўзбекистон Республикасида чет эл фуқароларининг ва фуқаролиги бўлмаган шахсларнинг ҳуқуқий ҳолати тўғрисида”ги 692-сон Қонуни, Ўзбекистон Республикаси Президентининг “2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги, “Хорижда вақтинчалик меҳнат фаолиятини амалга ошираётган Ўзбекистон Республикаси фуқаролари ва уларнинг оила аъзоларини ҳимоя қилиш кафолатларини янада кучайтириш чоралари тўғрисида”ги Фармон ҳамда “Хорижда истиқомат қилаётган ватандошлар билан ҳамкорлик соҳасида Ўзбекистон Республикаси давлат сиёсатини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги, “Хавфсиз, тартибли ва қонуний меҳнат миграцияси тизимини жорий қилиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарорлари ва бошқа тегишли норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар билан тартибга солинади.

Мигрантлар ҳуқуқларини тартибга солувчи миллий қонунчилик:

- мигрантларнинг таълим олишга бўлган ҳуқуқларини амалга оширишга қаратилган қонунлар ва бошқа норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар;

- соғлиқни сақлаш ва тиббий хизмат кўрсатиш;

- бандлик масалалари;

- жисмоний тарбия, спорт ва дам олиш;

- ижтимоий объектлар ва хизматлар, транспорт, алоқа ва ахборот воситаларидан фойдаланиш;

- одил судлов;

- давлат ва жамоат ишларида иштирок этиш;

- миграция соҳасидаги қонунчиликни бузганлик учун жавобгарлик каби нормалардан ташкил топган.

Сўнгги йилларда қонуний асосда меҳнат фаолиятини амалга ошириш учун меҳнат мигрантларини жўнатиш тартибини такомиллаштириш, бир қатор мамлакатлар билан халқаро шартномаларни қабул қилиш бўйича муайян ишлар амалга оширилди. Шунингдек, миграцияни бошқариш бўйича самарали тизим яратилиб, ушбу соҳага доир қонун ҳужжатлари ва институционал асослар такомиллаштирилди. Мигрантларни ҳисобга олиш ва рўйхатдан ўтказиш, ижтимоий таъминот ва ҳуқуқий ҳимоя қилиш чоралари кўрилди. Ўзбекистон Миграция бўйича глобал шартномани миллий даражада жорий этиш бўйича чора-тадбирлар тўғрисида минтақада биринчи бўлиб ахборот тақдим этди.

Шунга қарамай, меҳнат мигрантлари кўпинча ўзларининг меҳнат фаолиятини ижтимоий муҳофаза қилиш ва мигрантларнинг қонуний ҳуқуқлари доирасидан ташқарида олиб борадиган, ҳимоясиз ҳолатда бўлган ва камситишларга дучор бўлган хориждаги Ўзбекистон фуқароларининг ноқонуний меҳнат миграцияси масаласи долзарб бўлиб қолмоқда. Ноқонуний ташқи меҳнат миграцияси мигрантларнинг одам савдоси тармоқларига кириш, экстремистик ва террористик ташкилотларга ёлланиш хавфини кучайтирмоқда, уларнинг гиёҳванд моддалар савдоси ва бошқа уюшган жиноятчилик турларига алоқадорлиги республиканинг халқаро имижига салбий таъсир кўрсатмоқда, давлат хавфсизлигига таҳдид солмоқда. Шу билан бирга, хорижий капитал иштирокида мамлакатни ижтимоий-иқти-

содий ривожлантириш бўйича лойиҳаларнинг амалга оширилиши, юқори малакали мутахассис сифатида чет эл фуқароларининг республикага миграция оқимларини кўпайтирди.

Пандемияга қадар Ўзбекистоннинг 3,5 миллионга яқин фуқароси бошқа мамлакатларга, асосан Россия ва Қозоғистонга чиқиб кетган. Ушбу мигрантлар карантин ва ҳаракатланиш чекловлари қўйилган ҳолда уйлари (ялпи ички маҳсулотнинг 5-12 фоизгача) пул ўтказмаларини юборган бўлсалар-да, миграция бўйича тахминлар 2020 йил апрелга қадар деярли барҳам топган. Пул ўтказмалари оладиган уй хўжаликларининг улуши ўтган йилнинг шу даврига нисбатан 54 фоизга камайган. Кейинчалик узоқ муддатли истиқболда қонуний миграция вариантларининг қисқариши тартибсиз миграция ва одам савдоси хавфини ошириши мумкин, бу эса ижтимоий-иқтисодий заифликларни янада кучайтиради [10].

Ўзбекистон Республикасининг миграция соҳасидаги давлат сиёсатининг асосий йўналишлари, принциплари, мақсад ва вазифалари қонуний жиҳатдан мустақамланмаганлиги ноқонуний миграция, одам савдоси, демографик инқирознинг кучайиши, малакали ишчи кучининг чиқиб кетиши каби давлат хавфсизлигига таҳдид солувчи ҳодисаларга қарши курашиш самарадорлигига салбий таъсир этмоқда.

Мигрантлар миқдори ва сифати бўйича ҳаққоний маълумотларнинг мавжуд эмаслиги уларнинг истиқболини белгилаш имконини бермайди ва салбий сиёсий-ҳуқуқий ва ижтимоий-иқтисодий оқибатларга сабаб бўлиши мумкин.

Орол денгизи минтақаси ва республиканинг бир қатор минтақаларида экологик вазиятнинг ёмонлашуви мамлакатнинг янада қулай ҳудудларига одамларнинг тартибсиз жойлашишига ёрдам беради. Ушбу омил иш ўринларининг етишмаслигини келтириб чиқаради, аҳоли зичлиги юқори бўлган вилоят ва шаҳарларда ишсизлик даражасини оширади ҳамда шаҳарларнинг уй-жой фондига қийинчиликлар туғдиради.

Жаҳон банки прогнозига кўра, 2050 йилга келиб, Шарқий Европа ва Марказий Осиёда 5,1 миллионгача экологик мигрантлар пайдо бўлиши мумкин, улардан деярли ярми – 2,4 миллион нафари Марказий Осиё мамлакатлари ҳиссасига тўғри келади. Фарғона водийси, Тошкент атрофлари ва Тожикистон жанубининг пасттекистиклари, шунингдек, Қозоғистон шимолидаги аҳоли зич жойлашган шаҳарлар экологик мигрантлар оқими келадиган зонага айланиши мумкин. Бу мазкур ҳудудлардаги сув таъминоти ва экинлар ҳосилдорлиги билан изоҳланади. Қозоғистон жануби, Ўзбекистон ва Тожикистоннинг Фарғона водийсига туташ ҳудудлари, шунингдек, Бишкек атрофидаги ҳудудларда сув таъминоти ва экинлар ҳосилдорлигининг пасайиши сабабли Шарқий Туркменистон ва Ўзбекистон жанубининг Амударё бўйида жойлашган ҳудудлари экологик мигрантлар учун потенциал чиқиб кетиш ўчоғига айланиш эҳтимоли мавжуд [11].

Ташқи ва ички миграциянинг гендер жиҳатлари, унинг хотин-қизлар ҳамда эркакларга, уларнинг оиласи, фарзандларига таъсири бўйича тадқиқотлар етарлича олиб борилмаяпти, мазкур соҳада аҳоли учун яратилган имкониятлар, хотин-қизларнинг ҳуқуқлари, меҳнат мигрантларини ҳимоя қилиш механизмлари тўғрисида тарғибот-ташвиқот ишлари лозим даражада ташкил қилинмаяпти [12].

Ҳозирги кунда миграция жараёнларини мувофиқлаштириш ва тартибга солиш тизими етарли даражада самарали эмас. Мамлакатда миграция жараёнларини назорат қилишнинг институционал асослари мавжудлигига қарамай, миграция сиёсатини шакллантириш ва амалга ошириш, фаолиятни мувофиқлаштириш, миграция жараёнларини барқарорлаштириш ва тартибга солиш учун масъул бўлган ягона тузилма мавжуд эмас [13].

Ўзбекистонда миграция масалалари у ёки бу даражада бир неча вазирлик, идоралар, хусусан, ички ишлар, ташқи ишлар, бандлик ва меҳнат муносабатлари вазирликлари, давлат хавфсизлик хизмати (чегара қўшинлари) томонидан ҳал қилинади. Бироқ мигра-

ция сиёсати субъектларининг фаолиятидаги функциялар такрорланишига йўл қўйилмоқда. Шунингдек, ўзаро идоралараро ҳамкорлик даражаси қониқарли, деб бўлмайди. Шу муносабат билан миграция сиёсатини тизимлаштириш ва мувофиқлаштиришга алоҳида зарурат сезилмоқда.

Мигрантлар маҳаллий фуқаролар билан бир хил мақомга эга эмас, уларнинг таълим олиш ҳуқуқида муайян қийинчиликларни келтириб чиқармоқда, хусусан, Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисида”ги Қонунида уларни грант асосида ўқиш кафолатларининг аниқ механизмлари ноаниқлигича қолган [14].

Миграция соҳасидаги давлат бошқаруви тизимини такомиллаштириш зарурати қуйидаги сиёсий-ҳуқуқий ва ижтимоий-иқтисодий омиллар билан боғлиқдир:

- Ўзбекистоннинг халқаро меҳнат бозорига интеграциялашуви;
- мамлакат иқтисодий фаол аҳолисининг тобора кўпайиб бориши;
- мамлакатдан, асосан, меҳнатга лаёқатли иқтисодий фаол аҳоли қатлами, шунингдек, юқори малакали мутахассисларнинг чиқиб кетиши ва “ақл кўчиши” юзага келаётганлиги;
- ноқонуний меҳнат миграцияси оқибатида инсон ҳуқуқларининг бузилиши ва одам савдосидан жабрланаётганлиги;
- миграцияга доир миллий қонунчиликнинг замонавий талабларга номувофиқлиги;
- инфратузилманинг нисбатан кам ривожланганлиги ва ишсизлик масаласи;
- миграция сиёсатини амалга ошириш учун давлат органларининг кадрлар ва моддий-техник таъминотининг етарли эмаслиги;
- арзон ишчи кучини жалб қилишга қаратилган хорижий давлатларнинг фаол иммиграция сиёсати ва ҳоказо.

Шунингдек 2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегиясидаги 100 та мақсад Миграция бўйича глобал шартноманинг 23 тадан фақатгина 16 та мақсадини қамраб олган бўлса-да, қолган 2-, 13-, 16-, 17-, 20-, 22- ва 23-мақсадларига эришиш учун муайян режалар тузиш муҳим аҳамият касб этади.

Мазкур омиллар замонавий миграцион вазиятни шакллантирувчи ноқулай тенденцияларнинг янада кучайиши ва чуқурлашувига олиб келади. Шу туфайли унинг ижтимоий-иқтисодий ривожланишига салбий таъсирининг олдини олиш ҳамда Миграция бўйича глобал шартноманинг мақсадларига эришиш учун янги миллий стратегиялар, дастурлар, режалар, ёндашувлар ва механизмларни ишлаб чиқиш заруратини юзага келтирмоқда.

Шу муносабат билан, ишлаб чиқиладиган Миллий ҳаракатлар режасининг **асосий мақсади** хавфсиз, тартибли ва қонуний миграция учун ҳуқуқий ва ташкилий шарт-шароитларни яратишдан иборат бўлиши ҳамда ушбу мақсадга эришиш учун қуйидаги **вазифаларни** ҳал қилиш кўзда тутилиши лозим:

- мигрантлар ҳуқуқларига доир норматив-ҳуқуқий базани шакллантириш ва ривожлантириш;
 - мигрантлар ҳуқуқларини таъминлаш ва ҳимоя қилишнинг ташкилий-институционал жиҳатларини такомиллаштириш;
 - мигрантлар ҳуқуқларини ҳимоя қилишда фуқаролик жамияти институтларининг ролини ошириш;
 - мигрантлар ҳуқуқларини ҳимоя қилиш бўйича ахборот-маърифий ишларни жадаллаштириш;
 - мигрантлар ҳуқуқларининг бузилишини мониторинг қилиш;
 - мигрантлар ҳуқуқларини ҳимоя қилишда халқаро ҳамкорликни мустаҳкамлаш.
- Ушбу мақсадга эришишда Миграция бўйича глобал шартноманинг қуйидаги **асосий принциплари** эътиборга олиниши мақсадга мувофиқ ҳисобланади:
- инсон манфаатларига йўналтирилганлик;
 - халқаро ҳамкорлик;
 - миллий суверенитет;
 - ҳуқуқ устуворлиги ва ҳуқуқий тартиб-таомилларга риоя қилиш;
 - барқарор ривожланиш;
 - инсон ҳуқуқлари;
 - гендер жиҳатларини инобатга олиш;
 - болалар манфаатларини инобатга олиш;

- барча давлат тузилмаларини жалб қилиш;

- бутун жамиятни жалб қилиш.

Шу билан бирга, Миллий ҳаракатлар режасининг устувор йўналишлари ва вазифалари давлат стратегиялари, ривожлантириш дастурлари, уларни амалга ошириш режасига, шунингдек, бошқа соҳаларни такомиллаштиришга доир дастурий ҳужжатларга интеграциялаштирилади.

Миллий ҳаракатлар режасини амалга ошириш учун барча манфаатдор томонлар, шу жумладан, давлат бошқаруви органлари, маҳаллий ижро этувчи ҳокимият органлари ва ташкилотлар, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари ва фуқаролик жамиятининг бошқа институтлари, халқаро ташкилотлар, хусусий сектор ҳамда аҳоли жалб қилинади.

Миллий ҳаракатлар режаси "йўл харитаси"да белгиланган механизмлар орқали ва муддатларда амалга оширилади.

Миллий ҳаракатлар режасини самарали амалга ошириш натижасида 2030 йилга келиб, Ўзбекистон Республикасида Миграция бўйича глобал шартнома мақсадларига эришиш, хусусан, хавфсиз, тартибли ва қонуний миграцияни самарали ташкил этиш имконини беради ҳамда қуйидагиларга кўмаклашади:

- Ўзбекистонда миграция соҳасидаги давлат бошқарувининг самарадорлиги ва давлат хавфсизлиги даражасини ошириш;

- миграция соҳасидаги миллий қонунчиликни халқаро стандартларга мувофиқлаштириш;

- мамлакатнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланишини самарали режалаштириш учун миграция жараёнларини тартибга солиш орқали аҳоли сони, унинг бандлиги ва ижтимоий таъминланганлигини аниқлаш;

- миграция жараёнларининг салоҳиятидан унумли фойдаланиш;

- одам савдосини ва назорат қилинмайдиган миграция оқимларининг олдини олиш ҳамда уларнинг салбий оқибатларини камайтириш;

- мамлакатда қонуний асосда бўлиб турган чет давлат фуқаролари ва фуқаролиги бўлмаган шахсларнинг Ўзбекистон жамиятига интеграциясини таъминлаш;

- юқори малакали мутахассисларнинг чет давлатга кетишини камайтириш, иқтисодий фаол аҳоли сонини ошириш ва хорижий мутахассисларни жалб қилиш натижасида мамлакатнинг ишлаб чиқариш салоҳиятини ошириш ҳамда иқтисодиёт тармоқларини кадрлар билан таъминлаш сифатини яхшилаш;

- аҳоли зич жойлашган ва аҳолиси кам бўлган ҳудудлар ўртасидаги номутаносибликни тенглаштириш, йирик ва иқтисодий жиҳатдан ривожланган шаҳарлардан демографик юкни камайтириш;

- миграция ва инсон ҳуқуқлари масалалари бўйича мамлакатнинг халқаро имижини мустаҳкамлаш.

Манба ва адабиётлар рўйхати:

1. Барқарор ривожланиш мақсадлари ва вазифалари: 1.3; 2.1; 3.8; 4.1-5; 5.2; 6.1-2; 8.7-8; 10.с, 10.2, 10.3, 10.7, 13.1-2; 16.2-3; 17.18. Батафсил қаранг: <https://migrationnetwork.un.org/fr/statements/unlocking-positive-impact-migration-sustainable-development-recover-better-faster-and>
2. БМТ Бош Ассамблеясининг 2022 йил 7 июндаги резолюцияси билан қабул қилинган (A/RES/76/266).
3. Рамочная программа сотрудничества ООН в Целях устойчивого развития на период 2021-2025 гг. для Узбекистана. Подписан: 24 сентября, 2020. – С.62. (<https://uzbekistan.un.org/ru/94416-рамочная-программа-сотрудничества-оон-в-целях-устойчивого-развития-на-2021-2025-годы-для>)
4. Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 10.02.2023 й., 06/23/21/0085-сон. <https://lex.uz/uz/docs/5841063>
5. <https://lex.uz/pdfs/6600413>
6. Добровольный национальный отчет о внедрении ГДМ (Глобальный договор о безопасной, упорядоченной и легальной миграции) в Узбекистане. https://www.un.org/sites/un2.un.org/files/imrf-uzbekistan_russian.pdf
7. <https://www.gov.uz/uz/pages/population>
8. Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Статистика агентлигининг расмий сайти: https://stat.uz/uz/?preview=1&option=com_dropfiles&format=&task=frontfile.download&catid=401&id=2736&Itemid=1000000000000
9. Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Статистика агентлигининг расмий сайти: https://stat.uz/uz/?preview=1&option=com_dropfiles&format=&task=frontfile.download&catid=412&id=2797&Itemid=1000000000000
10. Birlashgan Millatlar Tashkiloti yangilangan umumiy mamlakat tahlili: O'zbekiston. BMTning mamlakatdagi jamoasi. – Toshkent, 2021. – 29 b.
11. Clement, Viviane; Rigaud, Kanta Kumari; de Sherbinin, Alex; Jones, Bryan; Adamo, Susana; Schewe, Jacob; Sadiq, Nian; Shabahat, Elham. 2021. Groundswell Part 2: Acting on Internal Climate Migration. World Bank, Washington, DC. <http://hdl.handle.net/10986/36248>
12. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенатининг 2021 йил 28 майдаги СҚ-297-IV-сонли қарори билан тасдиқланган “2030 йилга қадар Ўзбекистон Республикасида гендер тенгликка эришиш стратегияси”. // <https://lex.uz/ru/docs/5466673>
13. Барқарор ривожланиш мақсадлари ва вазифалари: 1.3; 2.1; 3.8; 4.1-5; 5.2; 6.1-2; 8.7-8; 10.с, 10.2, 10.3, 10.7, 13.1-2; 16.2-3; 17.18. Батафсил қаранг: <https://migrationnetwork.un.org/fr/statements/unlocking-positive-impact-migration-sustainable-development-recover-better-faster-and>
14. International Organization for Migration (IOM), 2022. Migration Governance Indicators Profile 2022 – Republic of Uzbekistan. IOM, Geneva, 2022. – P. 13.

ДАВЛАТ ХИЗМАТИДА РАҲБАР КАДРЛАР БОШҚАРУВ КОМПЕТЕНЦИЯЛАРИНИНГ ЎЗИГА ХОС ЖИҲАТЛАРИ

Зиёдахон РАФИҚОВА,
Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги
Давлат бошқаруви академияси таянч докторанти

Аннотация: мазкур мақолада давлат фуқаролик хизмати тизимида раҳбар кадрлар захирасини шакллантиришни замонавий ёндашув орқали таъкил этишининг асосий жиҳатлари таҳлил этилган. Бунда илмий асосланган концепцияга таяниш кераклиги, ушбу концепциянинг структураси, мазмуни, ишлаш моҳияти кенг очиб берилган. Мақолада жаҳон илғор тажрибасига асосланган ҳолда раҳбар кадрлар захирасига эга бўлиш керак бўлган компетенциялар, уларни баҳолаш методлари, баҳолашда ягона баҳолаш усулини қўллаш тартиби, кадрлар захираси гуруҳлари масалалари муҳокама қилинган.

Калит сўзлар: компетенция, касбий компетенциялар, лидерлик компетенциялари, шахс сифатлари, экстремал компетенциялар, компетенцияларни баҳолаш методлари, гуруҳларга тақсимлаш модели.

Своеобразные аспекты управленческих компетенций руководящих кадров в государственной службе

Зиёдахон Рафиқова,
базовой докторант Академии государственного
управления при Президенте
Республики Узбекистан

Аннотация: в данной статье анализируются основные аспекты организации формирования резерва управленческих кадров в системе государственной гражданской службы через современный подход. Широко раскрыта необходимость опоры на научно обоснованную концепцию, ее структуру, содержание и действие этой концепции. На

основе передового мирового опыта рассмотрены компетенции, которыми должны обладать управленческие кадры, методы их оценки, порядок применения единого метода оценки, вопросы кадровых групп.

Ключевые слова: компетентность, профессиональные компетенции, лидерские компетенции, качества личности, экстремальные компетенции, методы оценки компетентности, модель группирования.

Specific aspects of managerial competencies of managerial personnel in the public service

Ziyodakhon Rafikova,
base doctoral student at the Academy of Public
Administration under the President of the Republic
of Uzbekistan

Abstract: this article analyzes the main aspects of organizing the formation of the reserve of managerial personnel in the state civil service system through a modern approach. The need to rely on a scientifically based concept, the structure, content, and operation of this concept have been widely analyzed. Based on world best experience, the competences that should be possessed by the managerial personnel reserve, their evaluation methods, the procedure for applying the unified evaluation method in the evaluation, and issues of the personnel reserve groups were discussed in the article.

Keywords: competence, professional competencies, leadership competencies, personal qualities, extreme competencies, methods for assessing competencies, a model of distribution into groups.

Давлат фуқаролик хизматида раҳбар кадрлар захираси давлат органларининг юқори малакали ва тажрибали кадрлар таркибини шакллантириш жараёнининг муҳим таркибий қисми ҳисобланади. Кадрлар захираси фуқаролик хизматчиларининг ўз касбий ва шахсий сифатлари билан юқори баҳо олиши туфайли нафақат лавозимда ўсишга, балки энг билимдон фуқароларнинг излаб топилишига сабаб бўлади. Бундай ходимлар бўш лавозимларга тайинланганда, улар тажриба, кўникма ва малакалари орқали давлат органи фаолиятининг сифатли ташкил этилишига туртки бўлишади. Муваффақиятли шакллантирилган кадрлар захираси бўш ўринлар юзага келганда давлат фуқаролик хизмати лавозимларини ўз вақтида тўлдириш имкониятини берадики, ташкилот ишининг самарали бўлишида бунинг аҳамияти жуда катта. Раҳбарлик лавозимларига захирани энг истиқболли ходимлар орасидан шакллантириш асосий ўринни эгаллайди. Ушбу вазифалар ечимида, яъни давлат органларига номзодларни танлаб олишда ва уларни лавозимларга кўтаришда илмий асосланган психологик баҳолаш тизими сезиларли ёрдам кўрсатиши мумкин.

Бугунги кунда давлат бошқарувини модернизациялашда профессионал йўналтирилган кадрларни тайёрлаш муҳим аҳамият касб этмоқда. Давлат бошқарувининг самарадорлиги кўп жиҳатдан давлат органлари фаолияти сифатига, шунингдек, давлат хизматчиларининг профессионал маҳоратига боғлиқ. Давлат органларининг вазифаларини амалга ошириш, кун тартибига қўйиладиган янги вазифаларни ҳал этишнинг самарали усуллари излаш давлат хизматчиларининг профессионал жиҳатдан юқори маҳоратга эга бўлишини, касбий ривожланишини талаб қилади.

Шиддатли равишда ўзгариб бораётган ижтимоий муҳитда бошқарув эгилувчан бўлиши керак. Шу билан бирга, бошқарув қарорларини тезкорлик билан қабул қилиш ва уларни амалга оширишни таъминлаш ҳамма бошқарувчиларнинг қўлидан келмаслиги ҳам мумкин. Давлат хизматчиси – вазифа ва функцияларни амалга оширишда доимо

иждодий ёндашувни талаб қиладиган касб. Шунинг учун, давлат хизмати тизимидаги мутахассислардан ўз профессионал фаолиятида илмий даражаларини мунтазам ошириб бориш талаб қилинади.

Мамлакатимиздаги давлат бошқарувининг тарихий шаклланиши ва ривожланиши тенденцияларининг мавжудлиги давлат хизматчиларини компетенцияларни оширилишида муҳим аҳамият касб этади [1]. Шунингдек, бугунги кунда давлат хизматчилари компетенцияларини оширишда жаҳон тажрибасида тан олинган илмий назарияларнинг ҳамоҳанглигини таъминлаш тараққиётимизнинг асосий устувор вазифаларидан ҳисобланади. Ўзбекистон Миллий энциклопедиясида “Компетенция” (лот. компето – эришаяпман, муносибман, лойиқман) – 1) муайян давлат органи (маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органи) ёки мансабдор шахснинг қонун, устав ёки бошқа ҳужжат билан белгиланган ваколатлари, ҳуқуқ ва бурчлари доираси; 2) у ёки бу соҳадаги билимлар, тажриба”, [2] – дея қайд этилган.

Компетентлик шахснинг муайян таълим йўналиши ёки мутахассислиги бўйича эгаллаган билим, малака ва кўникмалари ҳамда шаклланган шахсий хислатларини меҳнат фаолиятида муваффақиятли қўллай олиш қобилиятидир. Шунингдек, давлат фуқаролик хизматида компетентлик масаласи давлат хизматчиларининг ўз соҳасидаги билими, малакаси, кўникмаси ва унинг амалиётга татбиқ этиши билан характерланади: уларнинг “Ҳалоллик вакцинаси” билан эмланганлиги муҳим аҳамият касб этади.

Мамлакатимизда бу борада амалга оширилаётган ислохотлар натижасида Давлат фуқаролик хизмати тизимини замонавий стандартлар асосида ташкил этиш мақсади кун тартибига қўйилмоқда. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январда “2022–2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги ПФ-60-сонли Фармони билан тасдиқланган 2022–2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегиясининг биринчи “Инсон қадрини юксалтириш ва эркин фуқаролик жамиятини

янада ривожлантириш орқали халқпарвар давлат барпо этиш” устувор йўналишида “Давлат фуқаролик хизмати тизимини замонавий стандартлар асосида ташкил этиш” 10-мақсади белгиланди [3].

Мазкур мақсаддан келиб чиқиб, давлат хизматчиларининг касбий тайёргарлик, моддий ва ижтимоий таъминот даражасини ошириш тизимини такомиллаштириш устувор вазифаси белгиланди.

Ўзбекистон Республикасининг 2022 йил 8 августда қабул қилинган “Давлат фуқаролик хизмати тўғрисида”ги Қонуни [4] асосий тушунчалар сифатида “Давлат фуқаролик хизматчисининг касбий компетенцияси – давлат органининг ваколатларини лозим даражада амалга ошириш учун зарур бўлган билимлар, малакалар ва кўникмалар мажмуи”, “малака талаблари – давлат фуқаролик хизматининг муайян малака даражаси берилиши ва давлат фуқаролик хизматининг муайян лавозимини эгаллаш учун талабгор бўлаётган номзодларга нисбатан давлат органи томонидан белгиланадиган, иш тажрибасига ва касбий компетенциясига доир талаблар”, дея таърифлар берилган.

Шунингдек, Қонуннинг 12-моддасида давлат фуқаролик хизматчиси ўзининг касбий компетенциясини мунтазам равишда ошириб бориши шарт эканлиги мажбурияти сифатида белгилаб олинди. Қонуннинг 42-моддасида эса давлат фуқаролик хизматчисининг касбий компетенциясини узлуксиз равишда оширишда қуйидагилар белгиланди:

давлат фуқаролик хизматчисининг касбий компетенциясини узлуксиз равишда оширишдан мақсад унинг самарали фаолият юритиши учун зарур бўлган билимлар, кўникмалар ва малакаларни эгаллаши учун шарт-шароитлар яратишдан иборатлиги;

давлат фуқаролик хизматчисининг касбий компетенцияси даражаси унинг билимлари, кўникмалари ва малакалари даражасини аниқлаш имконини берувчи ахборот тизимлари орқали давлат органи томонидан мунтазам равишда баҳолаб борилиши;

қайта тайёрлаш давлат фуқаролик хизматчисининг самарали фаолияти учун зарур

бўлган қўшимча касбий билимлар, кўникмалар ва малакаларни эгаллаши мақсадида ташкил этилган таълим жараёни эканлиги. Малака ошириш давлат фуқаролик хизматчисининг касбий компетенциясини оширишга ва мунтазам равишда янгилаб боришга қаратилган таълим жараёни эканлиги;

мустақил таълим давлат фуқаролик хизматчисининг янги билимлар ва тажрибага эга бўлиш бўйича ишдан бўш вақтида касбий компетенциясини ошириш жараёни эканлиги;

давлат фуқаролик хизматчисининг касбий компетенциясини узлуксиз равишда ошириш тартиби Ўзбекистон Республикаси Президенти томонидан белгиланиши.

Соҳибқирон Амир Темури қурган буюк давлатчилик жаҳон тарихида улкан из қолдиргани билан муҳим аҳамият касб этади. Амир Темурнинг давлатни бошқариш услуби ўзига хос хусусиятга эга бўлиб, давлат бошқарувида стратегик жиҳатлари бутун дунёда ўрганилиб келинмоқда. Шу нуқтаи назардан, давлат хизматчиларини компетенцияларини оширишда катта имкониятларни яратади.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 30 майдаги “Истиқболли бошқарув кадрларини танлов асосида танлаб олишнинг замонавий тизимини яратиш чоратадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-3755 сонли [5], 2019 йил 3 октябрдаги “Ўзбекистон Республикасида кадрлар сиёсати ва давлат фуқаролик хизмати тизимини тубдан такомиллаштириш чоратадбирлари тўғрисида”ги ПФ-5843 сонли [6], шунингдек, “Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат хизматини ривожлантириш агентлиги фаолиятини ташкил этиш чоратадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-4472 сонли [7] қарор ва фармонлари юртимизда кадрлар сиёсатидаги ислохотларнинг ташкилий-ҳуқуқий асоси сифатида хизмат қилмоқда.

Шунингдек, давлат хизматчиларининг инсон ресурслари сифатида ривожлантириш нуқтаи назардан Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 6 августдаги “Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академиясининг ҳудудий филиалларини ташкил этиш тўғрисида”ги

ПҚ-3901-сон [8] қарорига мувофиқ Гулистон, Қарши, Самарқанд, Урганч ва Фарғона шаҳарларида Академиянинг ҳудудий филиаллари ташкил этилди. Ҳудудий филиалларда бошқарувнинг раҳбар кадрлари малака оширмоқдалар.

Мазкур ўқув курсларида юқори салоҳиятга эга бўлган бошқарув лавозимлари учун ходимларнинг энг юқори самарадорлик даражаси билан танланишини таъминлаш учун стратегия сифатида хизмат қилиши, бошқарув кадрларининг электрон базаси ҳамда захираси тўлдириб борилишига хизмат қилади.

Юртимизда барқарорлик, ижтимоий-иқтисодий фаровонлик, аҳолининг муносиб ҳаёт кечириши учун давлат фуқаролик хизматида давлат хизматчиларининг, авваламбор, маънавий етуклиги ҳамда уларнинг касбий компетентлиги юқори бўлиши давр талабига айланди. Давлат фуқаролиги хизматчисининг касбий компетентлиги қуйидаги ҳолатларда яққол намоён бўлади.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили компетенциялар – [1] ташкилот миқёсида қабул қилинган стандарт хулқ-атвор;

[2] менежернинг ташкилот миқёсида қабул қилинган стандартларга мувофиқ иш кўра олиш қобилияти.

Компетентлик (билимдонлик) – [1] у ёки бу саволнинг жавобидан хабардорлик;

[2] ишда керакли натижаларни қўлга киритиш юзасидан зарур қарорларни қабул қила олиш қобилияти.

Компетенциялар, шахснинг юриш-туришини баҳолашга оид билимлар мажмуи бўлиб, у орқали биз ташкилотни самарали ривожланиши йўлида ходимнинг ўз фаолиятини амалга оширишида қандай даражадаги муваффақиятларга эришаётганлигини аниқлашимиз мумкин.

Компетенциялар, мавжудлиги одатда, шахс хулқ-атворини ўлчовчи (индикаторлар ёрдамида) муайян ҳолатлар орқали қайд қилинади (яхши шаклланган хулқ-атвор ва малакалар).

Кўпинча кундалик мулоқотда биз “компетенция” ёки “билимдонлик” тушунчаларини тез-тез ишлатамиз. Айниқса, “профессионал компетенция” тушунчаси кўпроқ эътибор-

ни тортади. Лекин баъзан инсонлар билан ишлаш борасида “коммуникатив компетенция” тушунчаси ҳам ишлатилади. Бу, аслида, ўзгалар билан тил топиша билиш, ўз нутқини равон тузиш орқали фикрларини бошқаларга етказа олиш каби муҳим хусусиятлар билан боғланади. Психология фанида, хусусан, унинг “Бошқарув психологияси” соҳасида охириги пайтларда “ижтимоий-психологик компетенция” феномени ажратилмоқдаки, моҳиятан у коммуникатив компетенциядан кенг қамровли.

Г.Миролубова ўзининг менежерларнинг маданий компетенцияларини ривожлантиришга қаратилган ўқув-услубий қўлланмасида бошқарувчининг таянч компетенциялари хусусида замонавий, илмий жиҳатдан асосланган қатор фикр-мулоҳазаларини таъкидлаб ўтади. Шу боис ҳам, даъвогарнинг лавозимга лойиқлик мезонлари хусусида гап кетганда, мутахассислар олдида бошқарувчи шахсига хос қуйидаги таянч компетенцияларни аниқлаш ёки ўрганиш масаласи кўндаланг туради.

Профессионал компетенция – бу ўзи бошқараётган соҳа фаолиятини мукамал даражада йўлга қуйиш учун ташкилот миссиясини аниқлаштиришга хизмат қилувчи мавжуд маълумот, билим ҳамда малакаларга эга бўлишлик.

Услубий компетенция – бу раҳбарнинг билган нарсалари, шахсий малака ва кўникмалари, турли лойиҳалар хусусидаги маълумотлар ҳамда топшириқларни тез, тўғри ва тушунарли (оператив) тарзда ходимларга етказа олиш қобилияти.

Ижтимоий-психологик компетенция – бу шахснинг ижтимоий-психологик ҳодисалар ҳамда муомала қонуниятлари, ўзгаларни билиш, тўғри идрок қилиш, дилидагини англаш ва шу асосда ўзаро ҳамкорликни ташкил қилиш борасидаги саводхонлигидир.

“Амалий ижтимоий психология” (1998) китобининг муаллифлари ижтимоий-психологик компетенциянинг 3 та асосий таркибий қисмларини ажратиб кўрсатишади:

- (а) коммуникатив компетенция;
- (б) перцептив компетенция;
- (в) интерактив компетенция.

Агар диққат билан бу тизимга қаралса, у Г.Андреевнинг уч тизимли мулоқот тўғрисидаги назарий қарашларидан келиб чиққанлигига гувоҳ бўлишимиз мумкин (коммуникатив, перцептив ва интерактив). Ҳар қалай, бундай ёндашув психология фанидаги машҳур кўпқиррали мулоқот жараёнининг асосий соҳаларини қамраб олганлиги билан характерланади.

Шахснинг, биринчи навбатда, раҳбарнинг ижтимоий-психологик компетенциясини аниқлаш учун турли методлар ишлатилади. Булар ўша биз билган кўплаб шахснинг мулоқотга киришувчанлик сифатларини аниқлаш методларидир. Лекин уларнинг кўпчилиги назарий нуқтаи назардан диагностик ишларни амалга ошириш учун мақсадга мувофиқ эмас. Барча методик усуллар ичида, айнан, шахснинг ўзгалар билан тез ва аниқлик билан ишчанлик ҳамда шахсий мулоқотни ўрната олиш орқали бошқаларга таъсир кўрсата олиш малакасини аниқловчи КОС–1 методи тадқиқотчиларда борган сари кўпроқ ишонч уйғотмоқда. Методнинг қулайлиги шундаки, у кўп вақтни олмаган ҳолда (10–15 дақиқа) респондентдан 40 та саволга “ҳа” ёки “йўқ” деб жавоб беришни тақозо этади.

Ижтимоий-психологик компетенция нафақат раҳбар томонидан ўзини ўзи англаши (билиши), балки аутопсихологик компетенция билан ҳам боғлиқ.

Аутопсихологик компетенция – бу раҳбардаги шундай малакалар мажмуи, улар бошқарувчини ўз касбий ҳамда шахсий сифатларини диагностикалаш, яъни ўзини ўзи диагностика қилиш, ўзини ўзи тузата олиш (коррекциялаш), ўзини ўзи такомиллаштира олиш, ўзига ўзи мотивация бера олиш, ҳар қандай маълумотдан самарали фойдалана олиш, психоллингвистик компетенциялар билан боғлиқ қобилиятдир.

Ижтимоий-информацион компетенция – бу раҳбардаги ахборот технологиялари билан ишлай билиш ҳамда ижтимоий информацияларга нисбатан танқидий муносабатда бўла олишга эгадир.

Коммуникатив компетенция – бу бошқарувчининг турли тилдаги оғзаки ва ёзма муомала технологияларини ўзлаштирганли-

ги ҳамда компьютерда дастурлаш ва интернет орқали муносабатга кириша олиш қобилияти. Айрим мутахассислар томонидан ижтимоий-психологик компетенция тушунчаси кўпинча ОАВда “коммуникатив компетенция” тушунчаси билан синоним сифатида ҳам ишлатилади. Бевосита коммуникатив компетенцияни аниқлаш учун “Мулоқотга киришувчанлик даражаси”, “Фикрни баён эта олиш” каби қатор методикалар ҳамда ўзини қанчалик назорат қила олишини билишда М.Снайдернинг махсус тести қўлланилади.

Когнитив компетенция – бу раҳбарнинг маълумот даражасини оширишга тайёрлиги, ўзининг шахсий имкониятларини фаоллаштиришга эҳтиёжмандлиги, янги малака ва билимларни мустақил равишда яратиш ҳамда ўзини ўзи ривожлантириш қобилияти демак.

Махсус компетенция – бу бошқарувчининг профессионал хатти-ҳаракатларни мустақил тарзда бажаришга тайёрланиш ва ўз меҳнати натижаларини баҳолай олиш қобилияти.

Маданий компетенция – бу менежернинг ташкилот нормалари ва қадриятлари орқали ҳулқ-атворини бошқаришга тайёрлик қобилиятига эгаллиги. Шунингдек, муносиб бўлмаган вазиятлардаги хатти-ҳаракатларда мақсадга эришиш учун стандарт вазиятларни сақлаб қолиш ва зарур бўлганда уларни янгилари билан алмаштира олиш саводхонлиги.

Қатор хорижий адабиётларда таянч компетенциялар сирасига фанда сўнгги ўринни маданий компетенция эгаллаб, одатда, бу компетенция менежернинг танлаш имконияти мавжуд бўлмаган ҳолларда, ҳар хил маданий узилишларда муваффақиятли ишлаш имконини беради. Шунингдек, маданий компетенция ташкилот менежерининг бошқарув маданияти малакаларини ўзлаштириш даражасини аниқлайди.

Тавсия ва хулоса. Илмий тадқиқотимизда замонавий бошқарувнинг жаҳондаги илғор амалиётлари бенчмаркинг технологиясига таянилган ҳолда илмий ўрганиш натижаси сифатида мамлакатимиз хусусиятларига мос келадиган тартибда тизимлаштирилди

ва шунга асосан, давлат фуқаролик хизмати тизимида кадрлар захираси билан ишлаш бўйича муаллифлик концепцияси ишлаб чиқилди.

Ушбу мақолада дунёнинг ривожланган мамлакатлари давлат бошқарувида етакчи бўлган компетенциявий ёндашувга асосланган муаллифлик концепциясининг кадрлар захираси билан ишлашга таклиф ва татбиқ этилган жиҳатлари ёритилган. Кадрлар захирасини шакллантириш, айниқса, давлат фуқаролик хизмати соҳасида, илмий асосланган концепцияга таяниши керак. Таклиф этилаётган муаллифлик концепцияси қуйидагиларни ўз ичига олади:

- А) Мақсадлар ва тамойиллар.
- Б) Компетенциялар модели.
- В) Компетенцияларни баҳолаш методлари.
- Г) Кадрлар захираси гуруҳлари.

Кадрлар захирасини шакллантириш мақсадлари ва тамойиллари. Фуқаролик хизматида кадрлар захирасини шакллантиришнинг асосий мақсадлари қуйидагилардан иборат:

- фуқароларнинг фуқаролик хизматидаги киришдаги тенглигини таъминлаш;
- фуқаролик хизматидаги лавозимларни ўз вақтида тўлдириш;
- фуқаролик хизматининг юқори малакали, маҳоратли кадрлар таркибини шакллантиришга қўмаклашиш;
- фуқаролик хизматчиларининг лавозим поғоналарида ўсишига қўмаклашиш.

Лидерлик компетенциялари (ёки лидерлик) – бу раҳбарнинг хоҳланган ва зарур келажакни (тасаввурда яратиш орқали) шакллантириш, бошқа одамларни руҳлантириш ва мотивациялаш (коммуникация жараёнида намоён бўлади) ва уларнинг хулқ-атвори ҳамда эътиқодларига таъсир кўрсатиш қобилиятидир.

Лидернинг бошқа компетенциялари орасида: командани ташкил қила олиш ва унинг ишини қўллаб-қувватлаб тура олиш кўникмалари;

ходимларни мотивлаштириш ва уларга ваколатларни бера олиш кўникмалари;

ходимларни ривожлантириш ва ўқитиш; зиддиятларни ечиш компетенциялари фарқланади.

Шахс сифатлари – бу шахснинг мураккаб ижтимоий ва биологик асосланган структуравий компонентлари бўлиб, у ўз ичига психик жараёнларни, хусусиятларни, тузилмаларни, турғун ҳолатларни ва ижтимоий ҳамда табиий муҳитда шахсни олдиндан белгилаб берадиган турғун хулқ-атворини қамраб олади.

Экстремал компетенциялар деганда, шахс (раҳбар)нинг касбий вазифаларни муваффақиятли ва хавфсиз даражада бажаришга ва ёки экстремал шароитларда ва вазиятларда ўзининг яхлитлигини сақлашга бўлган интилиш ва қобилиятда намоён бўладиган индивидуал сифати тушунилади.

Экстремал компетенциялар қатор компетенцияларда амалга оширилиб, уларни асосий ҳисобланган учта: экстремал вазиятларда ўз-ўзини белгилаш билан боғлиқ бўлган ва фаолият шароитларида ўзгариб турадиган компетенциялар; тартибга солиб туриш (регуляция) компетенциялари;

экстремал вазиятлар ва экстремал шароитларда ўз-ўзини бошқариб, тартибга солиб турувчи компетенциялар гуруҳига бирлаштириш мумкин.

Хулоса қилиб шуни айтишимиз мумкинки, юртимизда барқарорлик, ижтимоий-иқтисодий фаровонлик, аҳолининг муносиб ҳаёт кечириши давлат фуқаролик хизматида давлат хизматчиларининг, авваламбор, маънавий етуклиги ҳамда уларнинг касбий компетентлигининг ошириб борилиши давр талабидир.

Муҳтарам Юртбошимиз таъбири билан айтганда: “Энг муҳим вазифа – халқимиз онгида инновацион тафаккурни шакллантириш. Инновациялар бўлмаган жойда ривожланиш ва рақобат ҳам бўлмайди”.

Зеро, илм олишни ҳар қандай ҳолатда ҳам қилмаслик кераклигига бир ишорадир. Агар раҳбар кадрлар ўз устида мунтазам ишласа, тинмай ўқиб-ўрганиб, янги билимлар захирасини кашф қилса, натижа ҳам шунга мувофиқ бўлади, албатта.

Давлат фуқаролик хизматида давлат хизматчилари касбий фаолияти давомида қуйидагиларни удалай олишлари лозим:

- ўз профессионал, назарий ва амалий билимларини узлуксиз ошириб бориш, илғор тажрибаларни ўрганиш;
- фаолиятидаги вазифаларни бажаришда виждонан ёндашиш;
- юксак касбий малака ва маънавий-ахлоқий фазилатларга эга бўлиш;
- соғлом фикрлаш ва ўз нуқтаи назарига эга бўлиш;

- аҳоли билан мулоқот қилиш маданиятига эга бўлиш;
- бошқаларни орқасидан эргаштира олиш;
- ўзининг ва ходимларининг саломатлиги учун қайғуриш, қўл остидагиларга ғам-хўрлик қилиш ва уларни руҳлантира олиш, намунали иш олиб бораётганларни рағбатлантириш.

Манба ва адабиётлар рўйхати:

1. Мирзиёев Ш.М. Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз. Ўзбекистон Республикаси Президенти лавозимига киришиш тантанали маросимига бағишланган Олий Мажлис палаталарининг қўшма мажлисидаги нутқи.
2. Ўзбекистон миллий энциклопедияси. 4-жилд. Зебуннисо-Конирил. – Т.: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2002.
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги “2022–2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги ПФ-60-сонли Фармони.
4. Ўзбекистон Республикасининг 2022 йил 8 августдаги “Давлат фуқаролик хизмати тўғрисида”ги ЎРҚ-788-сонли Қонуни.
5. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 30 майдаги “Истиқболли бошқарув кадрларини танлов асосида танлаб олишнинг замонавий тизимини яратиш чора-тадбирлари тўғрисида”-ги ПҚ-3755-сонли қарори.
6. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 3 октябрдаги “Ўзбекистон Республикасида кадрлар сиёсати ва давлат фуқаролик хизмати тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-5843-сонли Фармони.
7. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 3 октябрдаги “Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат хизматини ривожлантириш агентлиги фаолиятини ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-4472-сонли қарори.
8. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 6 августдаги “Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академиясининг ҳудудий филиалларини ташкил этиш тўғрисида”ги ПҚ-3901-сонли қарори.

РИВОЖЛАНГАН ДАВЛАТЛАРДА ХУСУСИЙЛАШТИРИШ ТАЖРИБАСИ (Франция Республикаси мисолида)

Тоштемир БЕРДИЕВ,

АТ “Халқ банки” Бизнес таҳлил ва маркетинг
мустақил бошқармаси бошлиғи, иқтисодиёт фанлари
бўйича фалсафа доктори (PhD)

Аннотация: мақолада ривожланган давлатлар иқтисодий секторида хусусийлаштириш жараёни Франция Республикаси мисолида ёритиб берилган. Қисқа муддатда миллийлаштириш жараёнидан хусусийлаштирилиш жараёнига ўтилиши, ҳам миллий манфаатларни, ҳам инвесторлар, шунингдек, хусусийлаштирилаётган корхоналар ходимлари манфаатини ҳимоя қилиш бўйича Франция амалиёти ўрганилган. Шунингдек, тадқиқотда Францияда хусусийлаштириш жараёни натижалари бўйича мамлакатимизда давлат улуши мавжуд йирик компанияларни хусусийлаштириш методологиясида қўллаш мумкин бўлган тавсиялар берилган.

Калит сўзлар: миллийлаштириш, хусусийлаштириш, IPO, “Олтин акция”, “Кучли ўзаг”, “Green Shoe”, тўловларни кечиктириш, хусусийлаштириш драйверлари, самарадорлик.

Опыт приватизации в развитых государствах (на примере Французской Республики)

Тоштемир Бердиев,

начальник независимого управления Бизнес-анализа и маркетинга ОО “Халқ банки”, PhD

Аннотация: в статье описывается процесс приватизации в экономическом секторе развитых стран на примере Французской Республики. Изучен переход от процесса национализации к процессу приватизации в краткосрочное время, а также защита национальных интересов инвесторов и работников приватизируемых

предприятий. Также по результатам исследования приватизационного процесса во Франции были даны рекомендации, которые могут быть использованы в методологии приватизации крупных компаний с государственным участием в нашей стране.

Ключевые слова: национализация, приватизация, IPO, “Золотая акция”, “Сильное ядро”, “Green Shoe”, отсрочка платежей, драйверы приватизации, эффективность.

Experience of privatization in developed countries (on the example of the French Republic)

Toshtemir Berdiev,

head of business analysis and marketing
“People’s Bank”, PhD (in Economics)

Abstract: the article describes the process of privatization in the economic sector of developed countries on the example of the French Republic. The transition from the nationalization process to the privatization process in the short term, as well as the protection of the national interests of investors and also the interests of employees of privatized enterprises, has been studied. Also, as a result of a study based on the results of the privatization process in France, recommendations were given that can be used in the methodology for the privatization of large companies with state participation in our country.

Keywords: nationalization, privatization, IPO, Golden Share, Strong Core, Green Shoe, deferred payments, privatization drivers, efficiency.

Иқтисодий секторни хусусийлаштириш деганда, мавжуд ишлаб чиқариш ресурсларини тубдан қайта тақсимлаш ва секторга давлатнинг бевосита ва билвосита таъсиридан холи бўлган корпоратив бошқарувнинг энг самарали методларини қўллаган ҳолда давлат активларини хусусий мулкка ўтказиш каби кенг маънодаги тушунча гавдаланади. Ривожланган мамлакатларда кенг миқёсда хусусийлаштириш зарурати XX асрнинг 70-йилларида бутун дунё бўйлаб давлат корхоналари бир қатор жиддий камчиликлардан азият чекиши натижасида давлат монополиясига асосланган иқтисодий моделлардан воз кечилиши натижасида юзага келди.

Ривожланган мамлакатларда хусусийлаштиришнинг асосий мақсадлари қуйидагилардан иборат:

- давлат секторини қисқартириш, даромад келтирувчи давлат корхоналарини сотиш орқали давлат бюджетига маблағлар оқимини кўпайтириш;

- бозор рағбатларини кучайтириш, корхоналар томонидан қарорлар қабул қилишда давлатнинг аралашувини қисқартириш орқали миллий иқтисодиётлар самарадорлигининг ошиши;

- яқка тартибдаги акциядорлар, айниқса, хусусийлаштирилган корхоналар ходимлари орқали ижтимоий-сиёсий тузилмалар ривожланишини рағбатлантириш.

Хусусийлаштириш жараёни кучли иқтисодий еттиликка кирувчи Францияда ҳам ўзига хос тарзда амалга оширилган. Франция тажрибаси мамлакатнинг қисқа вақт ичида миллийлаштириш сиёсатидан кенг хусусийлаштириш даврига ўтишга ёрқин мисол бўла олади. Францияда 1986 йилдан бошлаб хусусийлаштириш жараёни бир неча тўлқинда ўтказиб келинмоқда. Француз хусусийлаштириш дастури бир неча бор амалга оширилган миллийлаштириш дастурига қарши муносабат сифатида ҳукумат томонидан қабул қилинган.

Тадқиқотлар шуни кўрсатдики, Франциянинг яқин тарихида бир неча босқичдаги миллийлаштириш жараёнлари амалга оширилган:

- XIX аср охирида баъзи темир йўл ташкилотлари ва алоқа тизими миллийлаштирилган;

- Иккинчи жаҳон урушидан олдинги (1936) ва ундан кейинги давр (1945-1946 йиллар)да темир йўллар, энергия таъминоти корхоналари ва автомобиль саноати билан боғлиқ йирик корпорациялар миллийлаштирилган. Миллийлаштириш “Францияни урушдан олдинги улуғворлигига қайтарайлик” шиори остида ўтказилди. Молия секторида 11 та йирик суғурта компаниялари, Франция марказий банки ва 3 та йирик тижорат банклари: *Crédit Lyonnais*, *Société Générale* ва *le Comptoir national d’escompte de Paris* ва *Banque nationale pour le commerce et l’industrie* (BNP) миллийлаштирилди. 1946 йилга келиб, давлат банк секторининг 58 фоизини назорат қилди;

- 1981–1986 йиллардаги миллийлаштириш натижасида давлат хусусий мулкдорларга тегишли йирик саноат компаниялари, шунингдек, 36 та йирик банкни ўз назоратига олди ва солиқ тўловчиларга 58 миллиард франк сарфлади. Амалга оширилаётган жараёнлар ўша даврда дунёнинг кўплаб иқтисодиётларида амалга оширилаётган бозорларни либераллаштириш билан мос келмайди деган фикр билдирилди [1]. Миллийлаштириш зарурати шубҳа остига олинди. 50 га яқин “биринчи даражали” француз компаниялари давлат секторига кириб, уни ҳақиқий молиявий ва саноат империясига айлантирди. Давлат миллий банк тизимининг деярли 90 фоизини назорат қила бошлади.

1981–1986 йиллардаги амалга оширилган миллийлаштириш давридан кейин мамлакатда оғир иқтисодий кризис юзага келди [2]. Шу даврда мамлакат иқтисодиётидаги давлат сектори ўрни қуйидагича бўлган:

- жами ишлаб чиқаришнинг 21 фоизи;
- ЯИМнинг 23 фоизи;
- экспортнинг 30 фоизи;
- умумий капитал қўйилмаларнинг 49 фоизи.

Демократик ёндашув сифатида ўйланган миллийлаштириш натижа бермади. Аслида, давлат ўз зиммасига норентабел хусусий сектор компанияларини молиялашни олди, бу

давлат харажатларининг ошишига ва натижада, давлат бюджети тақчиллигининг ортиб боришига олиб келди. Шу даврдаги давлат иштирокидаги ташкилотлар давлат корхоналари самарадорлигининг пастлиги ҳақидаги назарий қарашларни тасдиқлашнинг ёрқин намунаси бўла олади. Миллийлаштиришсиз ҳам, давлат иштирокидаги компаниясининг ҳар бир кенгайиши рақобат даражасининг пастлиги шароитида давлат секторининг ўсишига ёрдам берди. Мамлакатда ҳукумат ва давлат фирмалари анъанавий тарзда асосий роль ўйнаган соҳаларда сезиларли ютуқларга эришилганига қарамай, давлат монополиялари сиёсати нархларнинг ошиши, истеъмолчиларга эътиборсизлик ва бюрократиядан холи бўлмади. Давлат иштирокидаги ташкилотлар назоратнинг етишмаслиги туфайли самарасиз ишлаб чиқариш қувватларининг ўсиши натижасида кенгайиб борди. Хусусийлаштириш бу саволларнинг кўпига жавоб бўлди. 1980 йилларда либераллаштириш ва хусусийлаштиришнинг глобал тўлқини юзага келди. Францияда иқтисодий эркинлаштириш ва эркин рақобатни ривожлантиришга эътибор қаратила бошлади.

Франция тажрибаси шуни кўрсатдики, хусусийлаштириш амалга оширилганда хусусийлаштириш жараёнларининг хронологиясига эътибор бериш бу етарли эмас. Давлат иштирокидаги ташкилотларда бир-бирини кетма-кет алмаштирадиган бошқарув, хусусийлаштириш жараёнининг номувофиқлиги ва нотекислиги каби сусткашликларга дуч келинди. Бу ушбу корхоналарда корпоратив бошқарувни такомиллаштириш зарурлигини таъкидлади. Давлат улуши иштирокидаги ташкилотларнинг хусусий қўлларга сотилиши ёки унинг норезидентлар қўлига тушиб қолиш эҳтимоли билан ташкилот устидан назоратни йўқотишдан ҳукумат кўркуви Франциядаги хусусийлаштириш жараёнининг таркибий қисмидан бири бўлди. Буларнинг барчаси хусусийлаштирилган ёки қисман хусусийлаштирилган корхоналар фаолиятини тартибга солиш тизимини қабул қилишга туртки бўлди.

Хусусийлаштирилган компанияларнинг дастлабки акцияларини чиқариш пайтида

турли хил кичик мулкдорлар гуруҳларининг пайдо бўлиши Францияни хусусийлаштиришнинг яна бир элементи сифатида шаклланди. 1986-1988 йиллардаги хусусийлаштиришнинг дастлабки тўлқини натижасида миллионлаб ишчи ва хизматчилар акциядор бўлди, бу эса, "халқ устав капитали" деб аталадиган тушунчанинг пайдо бўлишига олиб келди. Франциянинг хусусийлаштирилиши акциядорлар сонининг кўпайишига олиб келиб, у 6 миллионга етди, яъни 18 ёшдан ошган мамлакатнинг ҳар олтинчи аҳолиси акциялар эгасига айланди. Бироқ бу том маънода, "халқ капитализми"нинг шаклланишига олиб келмади. Ушбу акциядорларнинг аксарияти акциядорлар умумий йиғилишларида қатнашмаган. Кўпгина хусусийлаштирилган корхоналарнинг бошқарув кенгашларида оммавий инвесторлар манфаатларини ифодаловчи лавозим белгиланган бўлса-да, аксарият ҳолларда улар мустақил позицияни эгаллай олмадилар, чунки бошқарув кенгаши раиси, биринчи навбатда, манфаатлари оммавий инвесторларнинг манфаатларидан жуда фарқ қиладиган мансабдор шахслар томонидан тайинланган.

1986 йилда Францияда хусусийлаштириш жараёнида сотилаётган давлат фирмаларини баҳолаш учун махсус Комиссия (Commission des Participations et des Transferts) тузилди. Иқтисодий вазир ҳақиқий сотиш нархини (Комиссия томонидан белгиланган минимал нархдан кам бўлмаган шаклда) ва хусусийлаштириш методи бўйича қарор қабул қилган. Иқтисодий вазир қарори ва комиссия қарорлари Давлат кенгаши назорати остида бўлган.

Европа Иттифоқига аъзолик учун қўйилган талаблардан бири бюджет тақчиллигини камайтириш бюджет тақчиллигини (ЯИМнинг 3 фоизи) ва давлат қарзини (ЯИМнинг 60 фоизи) чеклаш бўйича 1993 йилдаги Маастрихт (Нидерландия) келишуви Европада хусусийлаштиришга туртки берди. Аҳолининг турли қатламлари орасида давлат мулкни кенгроқ тақсимлаш мақсадида 1993 йилда хусусийлаштиришнинг кейинги тўлқини бошланди. Хусусийлаштириш кенг равишда оммавий ахборот воситаларида, шу

жумладан, чет эл матбуотида ҳам максимал даражада ёритиб бориш билан амалга оширилди. Хусусийлаштириш шартларини шакллантиришга молиявий маслаҳатчилар жалб қилинди.

Хусусийлаштиришдан тушган пуллар махсус ҳисоб (Compte d'affectation des produits de cession)да шакллантирилди. 1986-2003 йилларда хусусийлаштиришдан олинган ялпи даромад 65,8 млрд еврони ташкил этди. Хусусийлаштиришдан тушган маблағ қуйидаги тарзда ўзлаштирилди [3]:

- 9 млрд евро давлат қарзини камайтиришга;

- 1,6 млрд евро пенсия жамғармасига йўналтирилган;

- 50,5 млрд евро сармоя акциядорлик жамиятларининг устав капиталига ҳисса сифатида киритилган.

Францияда хусусийлаштириш жараёнларининг ҳаракатлантирувчи драйверлари сифатида қуйдагиларни келтиришимиз мумкин:

- давлат хизматларини хусусийлаштиришдан кўра, давлат иштирокидаги ташкилотларни хусусийлаштириш осон;

- 2003 йилда темир йўл транспорти, энергетика ва алоқа хизматлари соҳаларида давлат томонидан тартибга солишнинг бекор қилиниши хусусийлаштириш жараёнларини тезлаштирди;

- компанияларнинг рентабеллиги туфайли хусусийлаштириш тезлиги юқори бўлди.

Францияда хусусийлаштириш жараёнининг норматив-ҳуқуқий базаси сифатида қайси давлат иштирокидаги ташкилотларни хусусийлаштириш мумкинлигини аниқлайдиган хусусийлаштириш тўғрисидаги (1986 йил 2 июлдаги № 86-793-сонли ва 1993 йил 19 июлдаги № 93-923-сонли) ва хусусийлаштириш усуллари тўғрисидаги қонунларни (1986 йил 6 августдаги № 86-912-сонли) келтириб ўтишимиз мумкин.

1986 йил 6 августдаги Қонунда хусусийлаштириш жараёнининг уч хил шакли белгилаб берилган. Биринчидан, 1000 дан ортиқ ходим ва 150 миллион евродан ортиқ айланмага эга "йирик" корхоналарда хусусийлаштириш ҳукумат қарори билан амалга оширилди. Иккинчидан, бу иккита хусусиятга

эга бўлмаган "ўрта" корхоналарда хусусийлаштириш Иқтисодиёт вазири томонидан берилган дастлабки рухсат асосида амалга оширилди. Хусусийлаштириш натижалари Иқтисодиёт вазири томонидан амалга оширилган кундан бошлаб, 10 кун ичида тасдиқланиши ёки бекор қилиниши мумкин. Учинчидан, ходимлар сони 50 дан ортиқ, жами айланмаси 7,5 миллион евро бўлмаган "кичик" корхоналар корхоналарнинг мулкни топшириш амалга оширилиши эълон қилингандан кейин 30 кунлик муддат ичида Иқтисодиёт вазири олдида декларация қилинади ва бу трансферни бекор қилишга унинг ҳуқуқи йўқ.

Хусусийлаштириш жараёни 3 та метод орқали амалга оширилди:

1. Акцияларни фонд бозорларида сотиш орқали хусусийлаштириш.

2. Хусусийлаштириш объектини ёки унинг бир қисмини стратегик инвесторларга тўғридан-тўғри сотиш методи. Стратегик инвестор ёки инвесторлар гуруҳлари тендер ва аукционларсиз Иқтисодиёт вазирлиги, инвесторлар, хусусийлаштирилган корхоналар раҳбарлари ўртасидаги музокаралар асосида амалга оширилган.

3. Хусусийлаштириш объектини меҳнат жамоаси ўртасида тақсимлаш (инсайдер хусусийлаштириш) методи. Хусусийлаштириш тўғрисидаги қонунга асосан, ҳукумат томонидан савдога чиқарилаётган акциялар умумий ҳажмининг 10 фоизини корхона ишчиларига маълум чегирмалар билан таклиф қилиниши мажбурияти юкланди.

Кўпчилик ҳолларда бу методлар аралаш шаклда қўлланилди.

Давлат мулкӣ манфаатларини ҳимоя қилиш ва миллий мустақилликни ҳурмат қилиш мамлакат Конституцияси тамойилларини таъминлаш доирасида хусусийлаштириш механизмлари тартибга солинди. Давлат мулкӣ манфаатларини ҳимоя қилиш Инсон ҳуқуқлари декларациясининг 17-моддаси (давлат мулки хусусий мулк билан бир хил ҳимояланган) асосида таъминланди. Давлат мулкни хусусийлаштириш жараёнида унинг ҳақиқӣ баҳосини пасайтириш тақиқланди, бунинг учун ҳукумат мулкни баҳолашнинг турли усулларида фойдаланди.

Хусусийлаштирилган корхоналарнинг уст-тав капитали 4 та пакетга бўлинди.

1. Акциядорлар орасида “Барқарор ўзак” воситасидан фойдаланилди. Акцияларнинг 20 дан 80 фоизгача бўлган қисми барқарор акциядорлар блокига (“Барқарор ўзак”) ҳар бир акциядорга капиталнинг 2-5 фоиз кўп бўлмаган миқдорида сотилган. Барқарор акциядорларни танлаш ваколати Молия вазирлигига берилди. Натижада, француз молиявий капиталининг юқори даражада концентрацияси туфайли уларнинг таркиби етакчи саноат ва молиявий гуруҳларга кирувчи компаниялардан шаклланди. Бир хил гуруҳдаги компанияларнинг турли хил хусусийлаштирилган компанияларнинг барқарор акциядорлари сафида бўлиши юзага келди.

2. Миллий мустақилликни ҳурмат қилиш 1986 йил 16 августдаги қонунда ўз аксини

топди, унга кўра, 1986 йилларда хорижий инвесторлар томонидан хусусийлаштирилган корхоналар капиталнинг 20 фоиздан ортигига эгалик қилиш тақиқланган. Бундан ташқари, ушбу чегара бўлиши вазирлик қарори билан янада қисқартирилиши мумкинлиги белгиланди.

3. Ушбу компания ходимларига капиталнинг қарийб 10 фоизи арзонлаштирилган нархда таклиф қилинди.

4. Акцияларнинг қолган қисми эркин савдо орқали кенг жамоатчиликка сотилди.

1986-1988 йиллардаги хусусийлаштириш жараёнида жами 65 та йирик давлат улуши мавжуд компаниялар: 9 та саноат компанияси, 38 та банк, 13 суғурта компанияси, 4 молиявий компания ва коммуникация агентлигининг хусусийлаштириши режалаштирилган бўлса, шулардан 29 таси хусусийлаштирилди.

1-жадвал

Хусусийлаштиришнинг дастлабки босқичида (1986-1988) қўлланилган воситалар ва натижалар¹

Қўлланилган воситалар	Тавсиф	Натижа
Қонунлар: 1986 йил 2 июлдаги “Хусусийлаштириш тўғрисида”ги № 86-793-сонли ва 1986 йил 6 августдаги “Хусусийлаштириш усуллари тўғрисида”ги № 86-912-сонли қонунлар	Хусусийлаштириш жараёнини ташкил этиш, давлат корхоналарини хусусий корхоналарга трансформация қилиш, баҳолаш ва сотиш нархини аниқлаш қоидалари, шунингдек, миллий мерос ва миллий манфаатларни ҳимоя қилиш зарурати	Хусусийлаштиришнинг қонунчилик базаси яратилди
Олтин акция (Action Spécifique)	Ҳукуматнинг “олтин улуши” беш йиллик муддатда ҳар қандай инвестор ёки манфаатдор инвесторлар гуруҳи томонидан компаниялар акцияларини 10 фоиздан ортиқ бўлган харидларга бекор қилиш ҳуқуқи	Миллий манфаатлар ҳимоя қилинди
“Барқарор ўзак” ("nouveau dur")	Бу француз хусусийлаштириш жараёни инновацион янгилиги бўлиб, корхона хусусийлаштиришда юзага келиши мумкин бўлган компаниянинг келажаги, унинг бозор стратегияси ва ривожланиши ҳақида қайғурадиган акциядорлар базасининг йўқлиги ва учинчи томоннинг ноқонуний аралашуви каби хавфларни камайтиришга қаратилган	Барқарор акциядорлар гуруҳининг йўқлиги хавфини камайтиради

¹ Изланишлар натижасида тузилди.

Мустақил хусусийлаштириш комиссияси	Ҳукумат томонидан битимларнинг амалдаги қонунларга мувофиқлигини текшириш учун мустақил хусусийлаштириш комиссияси тузилди. У, шунингдек, компанияларни баҳолаш ва хусусийлаштирилиши керак бўлган нархларини белгилаш билан шуғулланган	Харид операцияларнинг норматив-ҳуқуқий ҳужжатларга мувофиқлиги текширилади. Компанияни мустақил баҳолаш имконияти вужудга келди, унинг асосида нарх белгиланади
Акцияларни сотиб олишни чеклаш	Яна бир протекционистик чора. Хорижий инвесторлар муомаладаги акцияларнинг 20 фоизидан ортигини сотиб ололмайдилар	Миллий манфаатларни ҳимоя қилиш
Корхоналар ходимлари томонидан акцияларни сотиб олиш	Хусусийлаштириш тўғрисидаги қонунга асосан, ҳукумат томонидан савдога чиқарилаётган акциялар умумий ҳажмининг 10 фоизини корхона ишчиларига маълум чегирмалар билан тақдир қилиниши мажбурияти юкланди. Акцияларни сотиб олган ходимлар кечиктирилган тўлов вариантыдан фойдаланиши мумкин	Акцияларга қўшимча талабни яратиш

Хусусийлаштиришнинг биринчи тўлқинида қонунга миллий манфаатларни ҳимоя қилиш мақсадида “Олтин акция” усули назарда тутилди. У фармон билан кўпи билан беш йил муддатга жорий қилинди. “Олтин акция” усули ҳукумат муайян активларни топшириш бўйича қарорларга вето қўйиш ҳуқуқига эга бўлди. Шунингдек, хусусийлаштирилаётган компания бошқарувига ҳукумат томонидан бир ёки икки вакили тайинланган. Бу усул Европада жуда кўп танқид қилинди. Европа ҳамжамиятлари суди давлатнинг маъмурларни тайинлаш бўйича махсус ваколатлари ҳамда вето ҳуқуқи ҳамжамиятларнинг ҳуқуқларини бузиши дея таъкидлади.

Биринчи тўлқин даврида фақат бир нечта банклар: Société Générale, Crédit Commercial de France, Pariba ва Suez хусусийлаштирилди.

Хусусийлаштиришнинг асосий хусусиятлари сифатида фуқаролар ўртасида акцияларни оммавий тақсимлаш, пухта танланган стратегик инвесторларни жалб қилиш, хусусийлаштиришдан кейин давлат назорати, стратегик тармоқларни давлат тасарруфида сақлаш ва давлат бюджетига юқори даромад келтириб ўтишимиз мумкин.

1993 йилдан бошлаб, Европа интеграцияси билан боғлиқ бўлган хусусийлаштириш

босқичи бошланди, бу эса Франция иқтисодиётида таркибий ўзгаришларни талаб қилди. Бу вақтга келиб, хусусийлаштириш жараёнида бозор механизмлари кенг миқёсда тақомиллаштирилди. Мисол сифатида акцияларни сотиш ва баҳолашда монополияга эга бўлган биржа брокерлари – жисмоний шахслар ўрнини листинг компаниялари эгалладилар. Шунингдек, янги очилган Париж фонд биржасида (бугунги кунда – Euronext Paris) фьючерс ва опционлар савдоси бошланди. Ушбу ўзгаришлар натижасида технологиялар ҳажми ва мураккаблиги бўйича ўсишни бошлади. Бу эса, хусусийлаштиришнинг янги воситалар ишлаб чиқиш имконини берди, ўз-ўзидан хорижий инвестициялар ҳажми ошди.

Хусусийлаштиришнинг иккинчи тўлқини 1993 йил 19 июлда “Хусусийлаштириш тўғрисида”ги Қонуннинг қабул қилиниши билан бошланди. Мазкур ҳужжатда олдинги босқичдаги камчиликлар, иқтисодий вазият ҳисобга олинган ҳолда хусусийлаштиришни амалга ошириш тартиби пухта ишлаб чиқилди. Хусусийлаштириш дастурининг асосий мақсади бюджет тақчиллиги муаммосини ҳал қилишдан иборат эди. Давлат бюджети тақчиллиги 1993 йилда 318 миллиард франк-

**Хусусийлаштиришнинг кейинги босқичида (1993) қўлланилган
воситалар ва натижалар²**

Қўлланилган воситалар	Тавсиф	Натижа
Қонунлар: 1993 йил 19 июлдаги "Хусусийлаштириш тўғрисида"ги № 93-923-сонли Қонун	1986 йилда қонунларда биринчи марта белгиланган хусусийлаштиришнинг асосий тамойилларини модернизация қилиш	Хусусийлаштиришнинг қонунчилик базаси модернизация қилинди
Хусусийлаштириш жадвали ва тайёргарлик ишлари	Хусусийлаштириш учун танланган ва хусусийлаштирилаётган компаниялар рўйхатига киритилган давлат корхонаси (1993 йилдаги қонунга илова) ҳеч қандай тўсиқларсиз кечиктирилмасдан сотилиши мумкин. Энг кўп вақт талаб қиладиган босқичлар сифатида компания фаолиятини ҳар томонлама баҳолаш, молиявий экспертиза ва оммавий оферта бўйича ҳужжатларни тайёрлашни келтириб ўтиш мумкин. Хусусийлаштиришдан сўнг дарҳол Франция корпоратив ёки банк қонунчилигига тушадиган корхоналарнинг ташкилий тузилишига, шунингдек, компаниянинг устави, ички ҳужжатларига эътибор қаратиш лозим	Тайёргарлик ишлари тугагандан сўнг, одатда, 4-6 ҳафта ичида хусусийлаштириш якунланади
Реклама кампаниялари	Ҳукумат ҳомийлиги асосида кенг аудитория эътиборини жалб қилиш учун телевидение ва бошқа оммавий ахборот воситаларида кенг қўлланми реклама кампаниялари ўтказилди. Шунингдек, варақалар ҳам кенг тарқатилди	Қўшимча хусусий инвесторларни жалб қилиш рағбатлантириш манфаатларини ҳимоя қилиш
Банк муассасалари томонидан ишлаб чиқилган махсус инвестиция режалари	Масалан, Bankers Trust банки ходим томонидан сотиб олинган ҳар бир акция учун яна 9 та акцияни сотиб олишга маблағ чиқарди. Бундан ташқари, харидорларга, ҳеч бўлмаганда, бошланғич улуш инвестициясини ва минимал қўшимча даромад даражасини олишлари кафолатланган	
Ходимлар учун акцияларни резерв қилиш	Қонунга кўра, оммавий жойлаштиришда сотилган акцияларнинг 10 фоизи компания ёки унинг шўъба корхоналари ходимлари ёки компания ёки унинг шўъба корхонасида камида беш йил ишлаган собиқ ходимлари томонидан сотиб олиниши учун захирада қолиши керак	
Хорижий инвесторларни жалб қилиш	Ҳукумат инвесторларга ўз жамғармаларини француз қимматли қоғозлари ва облигацияларига жойлаштиришлари учун молиявий ва фискал имтиёзларни таклиф қилди. Янги қонун қисқа муддатли капитал бозорига йўналтирилган маблағларини (SICAV monétaires) тўғридан-тўғри узоқ муддатли капитал жамғарма воситалари (plan d'épargne en actions) бўлмай акцияларга ўтказишга рози бўлган инвесторларга солиқ имтиёзлари берди. Ушбу жамғарма режалари бевосита хусусийлаштирилган компанияларни сотиб олиш учун ишлатилиши мумкин	Хусусийлаштирилган корхоналар акцияларига қўшимча талабни яратиш

² Изланишлар натижасида тузилди.

“Барқарор ўзак” ("noyau dur")	Бу француз хусусийлаштириш жараёни инновацион янгилиги бўлиб, корхонани хусусийлаштиришда юзага келиши мумкин бўлган компаниянинг келажаги, унинг бозор стратегияси ва ривожланиши ҳақида қайғурадиган акциядорлар базасининг йўқлиги ва учинчи томоннинг ноқонуний аралашуви каби хавфларни камайтиришга қаратилган. Умумий шартларга кўра, оммавий жойлаштириш учун акциялар сони, сотиш нархи, бир инвестор томонидан сотиб олиниши мумкин бўлган акцияларнинг минимал ва максимал сони белгиланади. Акцияларни сотиб олиш учун “барқарор акциядорлар гуруҳи”га имтиёзли ҳуқуқ берилган. Бу акциялардан спекулятив мақсадларда фойдаланмайдиган институционал инвесторларга акцияларни йирик ўзагини сотиш ва шу тариқа уларнинг фонд бозорида келажакда мустаҳкам позициясини эгаллашига ёрдам беришдан иборат	Барқарор акциядорлар гуруҳининг йўқлиги хавфини камайтиради
“Олтин акция” қоидалари ўзгартирилди (Action Spécifique)	Ҳукумат ҳар бир аниқ ҳолатда, зарурат туғилганда, аралаша олиши учун 10 фоизлик мажбурият олиб ташланди. Янги ёндашув ҳукуматга қарор чиқариш орқали хусусийлаштирилаётган компания устидан ўзига хос назоратни қолдирди. Ҳукумат ҳуқуқлари қаторида: • ҳар қандай инвестор ёки инвесторлар гуруҳи томонидан хусусийлаштирилган жамиятнинг акциялари ёки овоз бериш ҳуқуқини қўлга киритишига имкон берувчи акциялар харидига қарорда белгиланган лимитдан ортиқча бўлса, тўсқинлик қилиш имконияти берилди. Ҳар қандай сотиб олишни блоклаш учун беш йиллик ҳуқуқ олиб ташланди; • транзакцияни бекор қилишда чекловлар олиб ташланди. Ҳукумат хусусийлаштирилаётган компания директорлар кенгаши таркибига овоз бериш ҳуқуқига эга бўлмаган бир ёки иккита вакилни тайинлаши мумкин. “Олтин акция”нинг мақсади, биринчи навбатда, протекционистик бўлгани учун, хусусийлаштириш тўғрисидаги қонун ҳукуматга хусусийлаштирилган компаниянинг активларини сотиш Франция миллий манфаатларига зид бўлса, вето қўйиш ҳуқуқини берди	Миллий манфаатлар ҳимоя қилинди
Акцияларни сотиб олишни чекловлар	Чет эллик инвесторлар томонидан акцияларни жамият капиталининг 20 фоизига сотиб олишни чеклашда 1986 йилдаги чекловлардан фарқлар: • фақат бирламчи оммавий таклифлар учун амал қилади; • чет эллик инвесторлар сифатида Европа Иттифоқидан бўлмаган инвесторлар киритилди. Соғлиқни сақлаш ва ҳарбий корхоналарга хорижий инвестициялар учун 5 фоизлик чегара белгиланди	

Мандатларни олдиндан жойлаштириш	Мандатлар акцияларни сотиб олишдан манфаатдор бўлган якка тартибдаги инвесторларга хусусийлаштирилаётган компания акцияларининг нархини келишилмаган ҳолда акцияларни сотиб олиш мандатини имзолаш имконини беради. Инвестор оммавий жойлаштириш санасига ҳақиқий таклиф нархини билмаганлиги сабабли, мандатни таклиф нархи эълон қилинганидан кейин маълум бир вақтга қадар қайтариб олиш имкони берилади. Ушбу санадан кейин ва инвестордан олдиндан қайтариб олинмаган тақдирда, мандат автоматик равишда қайтариб бўлмайдиган бўлиб қолади ва инвестор оммавий офертада кўрсатилган нарх бўйича битимни бажариши шарт	Мандатлар биринчи марта 1993 йил октябрь ойида BNP банкини хусусийлаштиришда муваффақиятли қўлланилган. Кейин ҳукумат ундан кейинги барча хусусийлаштириш жараёнларида фойдаланган
Аризалар рўйхатини (китоб) тузиш	Буюртмалар китобини тузиш, асосан, нархларни эмас, балки талаб миқдорини текшириш учун ишлатилади	Талабни аниқ билишга асос бўлган
"Green shoe" ва "claw-back"	Ривожланаётган жаҳон молиявий бозорлари услубларидан "green shoe" ва "claw-back" бўлди, яъни қўшимча акцияларни дастлабки нархда сотиб олиш ҳуқуқи тўғрисидаги ва махсус ҳолатларда олинган маблағларни қайтариш тўғрисидаги шартномалар. Бундан ташқари, ҳар қандай оммавий акция чиқаришда мавжуд бўлганидан кўпроқ акцияларни сотиш имкониятини ўз ичига олади	Эмитент, агар талаб мавжуд бўлса, сотилган акциялар сонини 25 фоизгача ошириш ҳуқуқини олди. Хусусан, "claw-back", BNP банкини хусусийлаштиришда қўлланилган
Кечиктирилган тўловлар (paiement échelonné)	1993 йилги Қонун билан киритилган қисман кечиктирилган тўловлар акцияларни оммавий жойлаштиришда ҳам, обуна бўйича жойлаштирилган акциялар учун тўловларни уч йилгача кечиктиришга рухсат берилган, обуна бўйича жойлаштириш учун чеклов ўрнатилмаган. Агар инвестор акцияларни тўлаш мажбуриятини ўз вақтида тўлиқ бажармаса, давлат қисман тўланган акцияларга автоматик равишда тўлиқ эгалик қилади ва уларни бозорда қайта сотиш ҳуқуқига эга бўлади. Агар ҳукумат акцияларни бир чорак давомида сота олса, кечиктирилган тўлов учун жарима ва сотиш харажатларини олиб қолиб инвесторга тўловни қоплайди. Агар сотиш вақти кечроқ бўлса, унда мажбуриятни бузган акциядор илгари тўланган қисман тўловлардан ҳеч нарса олмайди	Харидорлар учун бу компанияларнинг акцияларини сотиб олишни соддалаштириш, давлат учун бу хусусийлаштириш жараёнида манфаатларни ҳимоя қилиш учун қўшимча воситадир

ни ташкил этиб, мамлакат ЯИМининг 4,43 фоизини ташкил этди. Хусусийлаштириш бу камомадни камайтиришга ёрдам бериши кўзда тутилди.

Шундай қилиб, хусусийлаштириш имконияти ва муваффақиятини белгиловчи асосий омилларга қуйидагилар киради:

- хусусийлаштиришнинг янги биржа

воситалари ва хусусий инвесторлар манфаатларини ҳимоя қилиш туфайли амалга оширилган потенциал иштирокчиларнинг кенг оммасига қаратилиши;

- хорижий инвесторларни молиявий ва фискал имтиёзлар орқали жалб қилиш;

- кучли акциядорлар базасининг йўқлиги ва назорат пакетларининг норезидентлар қў-

лига ўтиши хавфини камайтирувчи чекловчи механизмлари.

1986-1988 йиллар ва 1993 йилда (хусусийлаштиришнинг кейинги тўлқинлари шу дастур асосида амалга ошириб келинмоқда) қабул қилинган қонунларга асосан, хусусийлаштириш дастурларининг асосий фарқлари қуйидагилардан иборат.

1. 1993 йил дастурида йиллик айланмаси 1 миллиард франкдан ортиқ бўлган корхоналарни хусусийлаштириш кўзда тутилган, ишчилар сони 50 нафардан кам бўлган компаниялар бундан мустасно.

2. 1993 йилги Қонунга мувофиқ, давлат улуши мавжуд ташкилотларни хусусийлаштириш билан шуғулланиш хусусийлаштириш комиссиясига юкланди. 1986 йил билан таққослаганда, унинг ҳуқуқлари сезиларли даражада кенгайтирилди, давлат органи мақоми берилди. Қонунда Комиссия аъзолари (етти нафар мустақил эксперт) Миллий Ассамблея томонидан сайланиши ва Комиссиянинг ўзи мустақил орган эканлиги, Иқтисодиёт ва Молия вазирлигига бўйсунмаслиги белгиланди. Комиссия аъзолари бошқа вакиллик ёки бошқарув функцияларини бажариш ҳуқуқига ҳақли эмаслар. Улар акциядорлик жамиятларининг кузатув кенгашлари, директорлар кенгаши таркибида аъзо бўлишлари мумкин эмас. Бундан ташқари, Комиссия аъзолари комиссия таркибидан чиққанидан кейин беш йил мобайнида хусусийлаштирилган корхона ва унинг филиаллари бошқарув органларининг ишида қатнаша олмайди, шунингдек, бундай корхона томонидан ҳақ тўланадиган фаолият билан шуғуллана олмайдилар. Комиссияга хусусийлаштириш шартлари ва уларнинг бажарилишини назорат қилиш вазифаси юкланди. У хусусийлаштириш жараёнида чиқарилган акцияларнинг умумий сонини, уларнинг қийматини, тарқатиш ёки сотиш тартиби ва потенциал харидорлар доирасини белгилаб берди.

3. 1986-1988 йиллардан фарқли ўлароқ, 1993 йилдаги хусусийлаштириш шартларига кўра, хусусийлаштиришга номзод бўлган компанияларни танлаш ва "барқарор ўзак" иштирокчиларини аниқлаш Иқтисодиёт ва

зири томонидан эмас, ҳукумат томонидан тайинланган етти нафар мустақил экспертдан иборат Хусусийлаштириш комиссияси томонидан амалга оширилди. Акцияларни тақсимлашда деярли ўзгаришлар бўлмади. 1986 йилдаги хусусийлаштиришдан фарқли ўлароқ, акцияларни босқичма-босқич сотиш (зарур бўлганда) жорий этилди, бу ҳам хусусийлаштирилган корхона капиталини барқарорлаштиришга ёрдам берди.

4. 1993 йилги Қонунда "Олтин акция" қоидалари кенгайтирилди. Агар 1986 йилги Қонунга биноан улар беш йил муддатга чиқарилган бўлса, янги Қонунда бу чеклов олиб ташланди. Иқтисодиёт вазирининг қарори билан "Олтин акция"лар оддий акциялар тоифасига ўтказилиши ва сотувга чиқарилиши мумкин қилиб белгиланди. "Олтин акция"лар чиқарилиши билан бир вақтда, давлатнинг бир ёки иккита вакили хусусийлаштирилган корхонанинг директорлар кенгашига (ҳал қилувчи овоз ҳуқуқисиз) кириш ҳуқуқини олди. Бундан буён "махсус акциялар" ҳисобланмиш "Олтин акция"лар чиқариш ҳуқуқи капиталдаги давлат улушидан қатъи назар, хусусийлаштириладиган барча корхоналарга татбиқ этилди.

5. 1993 йилги Қонунда акциялар учун тўлов уч йил ичида тўлиқ сотиб олиниши шarti билан бўлиб-бўлиб тўлаш назарда тутилган.

6. Хусусийлаштирилган корхоналар ходимлари корхонанинг 10 фоиз акцияларини 20 фоизгача чегирма билан сотиб олиш ҳуқуқига эга бўлдилар. Акцияларни чегирма билан сотиб олган ходимлар акциялар нархини тўлиқ тўламагунича ва харид қилинганidan икки йил давомида сотилишига тақиқ қўйилди. Ходимлар томонидан имтиёз асосида сотиб олинган акциялар нархи белгиланган муддатда тўлиқ тўлаб берилмаса, давлат акцияларни бозорда сотиши мумкин бўлган муддат икки йилдан (1986 йилги Қонунга мувофиқ) олти ойга қисқартирилди. Бу хусусийлаштирилган корхоналарни узоқ муддатда акциядори бўлиб қолишининг олдини олди.

7. Чет эл капиталининг иштироки учун белгиланган 20 фоизлик чегара Европа Итти-

фоқидан бўлмаган инвесторларга киритилди.

8. Ҳукумат, агар у миллий манфаатларга зид бўлса, акцияларни сотишга вето қўйиш ҳуқуқига эга бўлди.

1993 йилда бошланган хусусийлаштиришнинг кейинги босқичида саноат, суғурта ва банклар, жами – **600 мингдан** ортиқ киши фаолият юритаётган **21 та йирик** ташкилотда мавжуд давлат улушини хусусийлаштириш жараёни бошланди. Хусусийлаштирилиши белгиланган активларнинг умумий қиймати **500 млрд франкдан** ошган.

Тадқиқотлар шуни кўрсатдики, 1986 йилдан бери Францияда хусусийлаштиришнинг бир нечта тўлқини амалга оширилиб келмоқда. Хусусан, 1986-1988 йилларда олинган даромад – 15 млрд евро, 1988-1993 йй. олинган даромад – 2 млрд евро, 1993-1995 йй. олинган даромад 22 млрд евро, 1997-2002 йй. олинган даромад – 31 млрд евро, 2002-2007 йй. олинган даромад 38 млрд евро [4].

Тадқиқотлар натижасида шуни таъкидлаш мумкинки, Францияда хусусийлаштириш жараёни натижалари бўйича қуйидагиларни мамлакатимизда давлат улуши мавжуд йирик компанияларни хусусийлаштириш методологияси бўйича қўллаш мумкин деб ҳисоблаймиз.

Банкларда корпоратив бошқарувни ривожлантириш учун “Олтин акция” воситасининг қўлланиши салбий таъсир қилишига қарамай, вето ҳуқуқи зарур ҳолларда миллий манфаатларни ҳимоя қилишга имкон бера-

ди. Давлатнинг меъёрда аралашуви имконияти давлат мулкидан хусусий мулкка ўтиш жараёнини юмшатиш имконини беради.

“Барқарор акциядорлар гуруҳи” – “Кучли ўзаг” инвесторларига акциялар пакетини сотиб олиш бўйича имтиёзли ҳуқуқнинг берилиши банклар келажаги, бозор стратегияси ва ривожланиши ҳақида қайғурадиган барқарор акциядорлар базасининг йўқлиги хавфини бартараф этади.

Мандатларни олдиндан жойлаштириш ва аризалар китобини тузиш. Бундай воситалар сизга жойлаштириш нархини ҳам, талаб ҳажмини ҳам олдиндан режалаштириш имконини беради.

“Green Shoe” воситалари дастлаб таклиф қилинганидан кўра кўпроқ акцияларни сотиш имконияти акцияларни сотишдан кўпроқ маблағ жалб қилиш имконини беради. Олдиндан белгиланган нархда сотиб олишни кафолатлайди ва манфаатларини ҳимоя қилади.

Банк муассасалари томонидан ходимлар учун акцияларни маълум бир имтиёзлар асосида захира қилиш (Франция мисолида 10 фоиз) (брон) учун ишлаб чиқилган махсус инвестиция режалари.

Тўловларни кечиктириш – хусусийлаштириш жараёнида кўпроқ молиявий ресурсларни жалб қилади. Бу банкларнинг акцияларини сотиб олишни соддалаштириш бўлса, давлат учун бу хусусийлаштириш жараёнида манфаатларни ҳимоя қилиш учун қўшимча воситадир.

Манба ва адабиётлар рўйхати:

1. М.Н. Конягина, М.Р. Вакулик. Снижение доли государства в банковской системе: опыт Франции. // Вестник Академии знаний № 34 (5), 2019. – С. 277-288.
2. <https://www.gov.kz/memleket/entities/zk/documents/details/282121?lang=ru>
3. Berne, Michel; Pogorel, Gérard “Working Paper Privatization Experiences in France” // EconStor URL: https://www.econstor.eu/bitstream/10419/76541/1/cesifo_wp1195.pdf (Accessed 29 April 2020).
4. М. Клинова. Приватизационная составляющая в инновационной политике Франции. // Мировая экономика и международные отношения, 2018, том 62, № 10, – С. 37-45.
5. Banque de France (2004). [Annual report of the committee of credit institutions and investment firms, p. 135]. Banque de France site official [Official website of Bank of France], Oct. 30 Available at: https://acpr.banque-france.fr/sites/default/files/me_dia/2017/10/30/cecei_ra_2004.pdf.
6. Thirion, N (2000). Privatisations d’entreprises publiques, économie de marché et transformation des systèmes juridiques étatiques: un processus inéluctable? [Privatization of public enterprises, market economy and transformation of state legal systems: an inevitable process?]. Pyramides, 2, pp.85-110.
7. Vasseur, M (1982). [Nationalization file – Nationalization of banks]. L’Actualité juridique - Droit administratif [Legal News - Administrative Law]. No. 4, p. 220. (In Fr.).

THE WELFARE STATE INFORMATION: THE ROLE OF YOUTH

Rano AKHMEDOVA,

base doctoral student of the Institute for Research of the Youth Problems and Training Prospective Personnel under Youth Affairs Agency of the Republic of Uzbekistan

Abstract: article describes the global transition of the world into a new information era. Based on the secondary processing of published studies, the theory of the welfare state information is characterized, and the trends occurring in society are also explored. A statistical analysis of the dynamics of Internet consumption in Uzbekistan was carried out to analyze the impact of the Covid-19 pandemic on the usual way of life, the development of informative and communicative technologies and the well-being of people. Conclusions are drawn about the consequences of the pandemic, justified by the significant influence of youth on the formation of the welfare state information.

Keywords: internet, youth, well-being, information, ICT, information-communication space, information society of well-being, social networks, Covid-19 pandemic.

Информационное общество благосостояния: роль молодежи

Раъно Ахмедова,

базовый докторант Института изучения проблем молодежи и подготовки перспективных кадров при Агентстве по делам молодежи Республики Узбекистан

Аннотация: в данной статье изучен глобальный переход мира в новую информационную эру. На основе вторичной обработки опубликованных исследований охарактеризована

теория информационного общества благосостояния, а также исследованы происходящие в обществе тенденции. Статистический анализ динамики потребления Интернета в Узбекистане был проведен с целью анализа влияния пандемии Covid-19 на привычный образ жизни, развитие информационно-коммуникационных технологий и благосостояние людей. Сделаны выводы о последствиях пандемии, обоснованные значительным влиянием молодежи на формирование информационного общества благосостояния.

Ключевые слова: интернет, молодежь, благосостояние, информация, ИКТ, информационно-коммуникационное пространство, информационное общество благосостояния, социальные сети, пандемия Covid-19.

Фаровон жамият ахборот макони: ёшлар ўрни

Раъно Ахмедова,

Ўзбекистон Республикаси Ёшлар ишлари агентлиги ҳузуридаги Ёшлар муаммоларини ўрганиш ва истиқболли кадрларни тайёрлаш институти таянч докторанти

Аннотация: мақолада жаҳон мамлакатларининг янги ахборот даврига ўтиш жараёни ўрганилган. Нашр этилган тадқиқотларнинг иккиламчи қайта таҳлили асосида фаровонликнинг ахборот жамияти назарияси тавсифланди

ва жамиятда содир бўлаётган тенденциялар ўрганилди. Covid-19 пандемиясининг одатий турмуш тарзи, ахборот-коммуникация технологиялари ривож ва одамлар фаровонлигига таъсирини таҳлил қилиш мақсадида Ўзбекистонда интернетдан фойдаланиш динамика-

сининг статистик таҳлили амалга оширилди, хулосалар чиқарилди.

Калит сўзлар: интернет, ёшлар, фаровонлик, ахборот, АКТ, ахборот-коммуникация майдони, фаровонликнинг ахборот жамияти, ижтимоий тармоқлар, Covid-19 пандемияси.

Introduction

At the end of the 20th century, the world entered a new information era based on the generation of knowledge, the introduction of information and communication technologies, the construction of information networks via the Internet and the organization of a qualitatively new electronic communication system. Many researchers have noted that while these transformations have only affected the basic functions and processes associated with the creation of material goods and the global information (symbol) processing network, all countries are evolving towards an information society and forming their own socio-economic and cultural models. The speed, pace and initial level of change, historical and cultural conditions, and tools and methods for achieving these goals vary from country to country.

Scientific and technological progress has allowed modern societies to acquire unprecedented technological potential, huge amounts of information, knowledge, managerial skills and financial resources [1]. The structure of production and employment of society has radically changed, it has become possible to fully meet the material needs of the population, at the same time, their motivation and values have fundamentally changed.

At the same time, it became relevant to study the causes of changes, as well as modern trends that determine welfare. Consequently, this article analyzed the impact of information and communication technologies, in particular the Internet, on the ongoing changes in Uzbekistan and the world as a whole on the formation of the welfare state information.

Research methods

To analyze the impact of information and communication technologies on the ongoing changes in Uzbekistan and the formation of the welfare state information, the article uses the following research methods:

A comprehensive review of the relevant literature on this issue is necessary to obtain a comprehensive understanding of existing studies, theories and concepts related to information societies, technological advances and socio-economic transformations. This method helps to create a theoretical base and identify knowledge gaps.

The use of statistics and quantitative research can provide insights into the implementation, use and impact of information and communication technologies, in particular the Internet. This may include analyzing data on Internet penetration, digital literacy rates, online activity, and their correlations with different socioeconomic indicators, such as wealth, employment patterns, education, and cultural shifts.

Discussion

Modern developed countries represent a "welfare society" and a "two-thirds society." The vast majority of the population has a structure and level of consumption that allows them to engage in more productive activities, that is, various forms of creativity.

All these changes were made possible by the rapid development of information and communication technologies. The international community is reviewing the importance of information and communication technologies and their impact on innovative and socio-economic policies. It is possible to identify a pattern: when innovations go into the economy, the welfare of society increases and becomes an independent factor in the development of productive forces. The balance between the productive and consumer forces of society is an Resource of socio-economic progress.

The UN Report on Information Economics [2] presents a new paradigm in the use of technology for development. First, the economic impact of ICT is more significant in terms of external and side effects, as ICT is used

by different sectors of the economy in addition to their direct contribution to GDP as productive sectors. Secondly, the most effective are new organizational models of production and consumption, which lead to resource-saving operations and faster and better communication between economic entities. Third, rapid progress in technological innovation in the information sector has significantly reduced the cost of access to information technology and democratized the use of ICT in poverty reduction programmes. Fourth, progress in the sector has created new consumer-oriented services such as e-commerce, e-finance and e-government that enhance economic capacity and welfare. Fifth, ICTs create new models of knowledge sharing and enable joint generation of ideas and innovations [1].

Developing the idea of humanization in relation to production and combining the principles of economic efficiency and social justice, M. Castels and P. Himanen proposed the concept of a "welfare state information" [3]. This concept implies the use of information technology to provide social assistance and update the structure of the welfare state in a more dynamic network organization. According to the authors, these innovations increase the efficiency of public services and reduce the financial burden of the welfare state.

The concept of the information welfare state includes two main areas: 1) the social application of information technology and 2) the renewal of the structure of the welfare state based on interworking.

The Resource for the spread of innovation in the social sector is an information society development strategy that implies specific goals for the welfare state:

- Creation of a network involving all educational institutions, libraries and museums.
- Active use of information and communication technologies in medicine, education, science and culture.
- Spreading knowledge and information through network literacy, education, or social hacking.

Information and communication technologies are increasingly becoming commonplace

in our way of life. After the events associated with the Covid-19 pandemic, the whole world tested itself, its capabilities in the fight against mass disasters. Lockdown caused people to be isolated from society, social life and activity. Along with this, this was the reason, to some extent, for forcing people to discover the virtual world. The Internet has become the only means of maintaining connections, gaining knowledge, organizing your leisure. Access to the Internet allowed people to keep abreast of news, the number of infected and healed. Information about new strains, the local and world situation, about the measures taken to combat the infection was received. People became victims of endless news, without the possibility of their high-quality filtering for accuracy.

Against the background of a global pandemic, people turned out to be powerless. The authorities had to develop "online life" to compensate for the isolation of humanity from society.

On the other hand, it is difficult to call this complete isolation, since various programs with access to calls and conferences anywhere in the world (ZOOM, Google Meeting, etc.) have spread widely. Work and study have switched to a remote basis, where the ZOOM service has become one of the main platforms for connection and communication. Moreover, this platform has become so popular that with the pandemic many new terms such as: Zoom conversation, Zoom broadcasting, Zoom meeting, Zoom glider, Zoom gatherings, Zoom lectures, Zoom deal, Zoom presentation have entered circulation. And even a Zoom date [4].

From lack of communication and increasing anxiety, panic and depression, people began to "hang" even more on social networks (Facebook, Instagram, etc.). The social platform Tik-Tok, to which people turned for unobtrusive and entertaining content, gained particular popularity. Call centers for psychological advice and support, which were introduced in many countries, in Uzbekistan, in particular, have also become popular.

The popularity and need for online sales and delivery services for food, groceries,

pharmacies, and other services has increased. Of course, online purchases were made before the pandemic, but due to the new conditions, the need for them has only grown. Delivery services have expanded to a new level. As of today, when making online purchases, you no longer need to worry about whether there is delivery or cashless payment. Money transfer programs (Payme, Click, Apelsin, etc.) have become widely used by the population. Moreover, now leaving wallet at home has not become a cause for stress, since all purchases are easily paid for by electronic financial applications.

Studying, the work switched to an online basis. Classes, meetings, and talks were conducted on ZOOM or enterprise learning platforms. On the organization of training, special platforms were created for the credit training system. And also, the receipt of any services in the public and private sectors has become largely available, cause of the digitalization of data.

It is noted that the lockdown only increased the efficiency of employees in performing work tasks, since the time spent on the road has been significantly reduced. At the same time, the number of hours worked worldwide decreased by 303 million full-time jobs [5]. In the same 2020, the world unemployment rate rose to 6.5%, while in Uzbekistan this figure increased to 10.5% [6]. According to the State Statistics Committee of Uzbekistan, in 2022 the unoccupied population is 8.6% [7]. The unemployment rate among young people aged 16 to 30 years decreased to 14.9%, and among young women - to 12.8% [8]. All these indicators are in reality a few more percent higher, since the able-bodied population, especially young people at the beginning of their careers, were not officially employed, while the older generation is engaged in seasonal wage work. Employment in this example is considered in the context of one of the indicators that determines wealth.

Results

The cultural sphere of life did not stand still either. They became available free of charge: online visits to museums, online concerts, books, movie viewing platforms and TV shows.

All this has become achievable only thanks to the Internet.

As the consequences of the pandemic, ultimately, we can draw conclusions about what has increased:

1. Information consumption;
2. The need for information and communication technologies;
3. The need to obtain knowledge on filtering information of mass media;
4. People's capabilities using the Internet;
5. People's dependence on the virtual world;

Possible to draw a bunch of such conclusions, but everything converges on the fact that people began to perceive and process information in large volumes. Moreover, now they even feel the need for it. The evidence is not only that, according to research, videos on the YouTube platform look at 1.5 acceleration, and in instant messengers listen to voice messages at 2 acceleration, but also rapidly changing events on the world stage. Let's give examples of 2020, which was in step with the pandemic: forest fires, the social movement Black Lives Matter, the maximum stock market. Humanity has switched and continues to switch from one large-scale world-class event to another, no longer spending years thinking and adapting.

According to research by scientists and futurologists, time has begun to go faster, and in the near future, it will only accelerate. American inventor and futurologist Raymond Kurzweil brought out the rule of 10 years, where the speed of change doubles with each decade. The development of the world at such speeds involves rapid renewal and development - which means high competition in all areas (products and services, businesses, employers and job seekers - there will be a struggle for attention). And in 50 years, according to his assumptions by 2070, it will be 32 times higher [9]. The catalyst for this situation, according to the author, was facilitated by a pandemic that changed the usual way of life and directly affected the welfare of mankind, the local Uzbek population, especially young people.

The highest level of Internet use was recorded among young people aged 14-30, which was

the reason for studying the use of the Internet by young people [10]. Among young people, addiction to computers, mobile phones, online gaming and social media is on the rise, the Senate said, and anti-social behavior contrary to moral norms is on the rise and becoming popular on social media, especially in the likes of Tik-Tok.

Conclusion

ICT teaching in educational institutions is focused on memorizing and presenting information, which prevents the development of critical thinking and self-search and analysis skills in the younger generation. Young people spend so much time in the virtual world that they break away from real life, become socially inactive and grow up as self-centered people. Due to undeveloped skills and weak immunity in sorting and analyzing the information received, the younger generation is influenced by various negative information available in the vast information space [11].

Along with this, it is worth mentioning a study conducted by UNICEF, based on which it was found that 68% of girls and young women from 14 to 30 years old never used the Internet. In Uzbekistan and other regions of Central

Asia, according to the organization, girls are still missing out on STEM (Science, Technology, Engineering and Mathematics) and IT training due to negative gender norms and stereotypes about girls that persist for generations. At the same time, there is still a significant gap between girls and boys in terms of computer literacy and access to Internet use. The share of computercially illiterate men is 30%, compared with 43.5% of women.

The main reasons why young people do not use the internet are poor communication, lack of their own devices and inaccessible prices. Access to education is also difficult for girls and young women due to social stigma; they are underrepresented in STEM areas, which reduces their job prospects [12].

An important condition for the dissemination of digital technologies and the development of the welfare state information society is the level of knowledge and skills in the field of ICT among the population and its willingness to use them in its activities. Given that young people are the most flexible to change due to their age, we assume that they will set subsequent trends in the development of the welfare state.

Bibliography:

1. Manakhova Irina Viktorovna Information welfare state: innovations for people and society // Information security of regions. 2014. No. 1 (14).
2. Science and technology in the service of development: a new ICT paradigm: report on the information economy 2007/2008. New York, Geneva, 2007 // Official website of the UN. With. 5-6. Available at: <http://www.unctad.org/ru/ecommerce>
3. The Information Society and the Welfare State—The Finnish Model Manuel Castells, Pekka Himanen , Oxford University Press , Oxford and New York, 2002, – 196 pp.
4. Resource: <https://www.sb.by/articles/vot-kakaya-korona-leksika.html>
5. Resource: https://assets.ey.com/content/dam/ey-sites/ey-com/ru_kz/topics/consulting/ey-labor-market-of-kazakhstan-development-in-a-new-reality.pdf
6. Resource: <https://www.gazeta.uz/ru/2021/05/07/labor-market/>
7. Resource: <https://kun.uz/ru/93298065>
8. Resource: <https://www.gazeta.uz/ru/2022/07/20/unemployment/>
9. Resource https://www.instagram.com/p/CnzcJI6M1N6/?utm_source=ig_web_copy_link
10. Resource: https://t.me/statistika_rasmiy/2552
11. Resource: <https://senat.uz/ru/lists/view/2596>
12. Resource: <https://uni.cf/3RRMXyF>

ЯНГИ ЎЗБЕКИСТОН ШАРОИТИДА ДАВЛАТ ВА ЖАМИЯТ ҲАЁТИДА ДИНИЙ БАҒРИКЕНГЛИКНИ ТАЪМИНЛАШ МАСАЛАСИ

Эргаш АХМЕДОВ,

Тошкент кимё-технология институти доценти в.б.,
фалсафа фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)

Аннотация: ушбу мақолада Ўзбекистоннинг диний бағрикенгликни таъминлашдаги тажрибаси таҳлил қилинган ҳамда истиқболдаги имконияتلари ҳақида фикр юритилган. Президент Шавкат Мирзиёев ҳокимият тепасига келганидан сўнг диний бағрикенглик ва эркинлик яратиш йўлида ижобий ислохотлар бошлагани алоҳида таъкидланади. Соҳада ижобий ўзгаришлар бўлса-да, ечимини кутаётган муаммоларга ҳам эътибор қаратилган. Шунингдек, Янги Ўзбекистонда диний бағрикенгликни таъминлаш истиқболлари бўйича таклифлар берилган.

Калит сўзлар: диний бағрикенглик (толерантлик), тоқатсизлик, мурасасизлик, конфессиялараро мулоқот, диний мувозанат, виждон эркинлиги.

Вопрос обеспечения религиозной толерантности в жизни государства и общества в Новом Узбекистане

Эргаш Ахмедов,

и.о. доцента Ташкентского химико-технологического института, доктор философии (PhD) по философским наукам

Аннотация: в данной статье анализируется опыт Узбекистана по обеспечению религиозной толерантности, а также комментируются его будущие возможности. Подчеркивается, что после прихода к власти Президента Ш.Мирзиёева были начаты позитивные реформы по формированию религиозной толерантности и свободы. Несмотря на положительные изменения в этой

области, отмечается, что есть проблемы, ожидающие решения с точки зрения свободы вероисповедания и религиозной стабильности. Также прозвучали предложения о перспективах обеспечения веротерпимости в Новом Узбекистане.

Ключевые слова: веротерпимость, интолерантность, нетерпимость, межконфессиональный диалог, религиозное равновесие, свобода совести.

The issue of providing religious tolerance in the life of the state and society in the new Uzbekistan

Ergash Akhmedov,

Acting of the Associate Professor Tashkent
Chemical and Technological Institute,
Doctor of Philosophy, PhD (in Philosophy)

Abstract: this article analyzes the experience of Uzbekistan in ensuring religious tolerance, and also comments on its future opportunities. It is emphasized that after the coming to power of President Sh. Mirziyoyev, positive reforms were launched to form religious tolerance and freedom. Despite the positive developments in this area, it is noted that there are issues that need to be addressed in terms of religious freedom and religious stability. Proposals were also made on the prospects for ensuring religious tolerance in the new Uzbekistan.

Keywords: religious tolerance, intolerance, inter-confessional dialogue, religious balance, freedom of conscience.

Демократиянинг муҳим тамойили, жамият ва шахс эркинлигининг зарурий шарт, умуминсоний қадриятларнинг олий бир кўриниши динлараро бағрикенгликдир. Шу боис бутун дунёда диний бағрикенглик, конфессиялараро ҳамжиҳатлик, бир-бирини тушуниш асосий ҳаётий тамойилга айланмоқда. Бағрикенглик ўз эътиқодидан орқага чекинмаган ҳолда ўзгалар ибодати ва эътиқодига тоқатли бўлиш, бошқа эътиқодни қабул қилмаган ҳолда ҳам унга ҳурмат билан қараш принциpidир. Конфликт, конфронтация фалсафаси ўрнига консенсус фалсафасининг устуворлиги бағрикенгликнинг муҳим хусусиятларидан биридир. Асосий масала, бировларга малол келмасдан яшаш билан бирга, бошқаларнинг ҳам биз муқаддас санаган қадриятларга тажовуз қилишига йўл қўймаслигидир.

Ҳар бир мамлакатнинг тараққиёти, жаҳон ҳамжамиятидаги обрў-эътибори унда қарор топган тинчлик-тотувлик ҳамда бағрикенглик муҳитига боғлиқдир. Бугунги кунда турли миллат ва элат, дин ва конфессия вакиллари дўстлик, ҳамжиҳатлик ва ўзаро ҳурмат шароитида бир оила бўлиб яшаётган Ўзбекистон тараққиётнинг янги босқичига қадам қўймоқда. Президентимиз Шавкат Мирзиёев ташаббуси билан юртимизда кенг кўламли ислохотлар амалга оширилмоқда, бу ислохотлар негизида сиёсий ва иқтисодий модернизация, яъни Ўзбекистонни замонавий давлатга айлантириш ғояси мужассам. Замонавий давлатга айланиш демократия талабларига қатъий риоя қилиш ва инсон ҳуқуқларини таъминлашни назарда тутати. Аслида ҳеч бир жамиятда барқарор ривожланишга диний эркинликни таъминламасдан эришиб бўлмайди. Шунинг учун ҳам диний бағрикенглик Янги Ўзбекистонда давлат сиёсатининг устувор йўналишларидан бири этиб белгиланди. Президент Шавкат Мирзиёев томонидан 2017 йил 7 февралда қабул қилинган “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги Фармонига биноан 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси

тасдиқланди [1]. Ҳаракатлар стратегиясининг бешинчи устувор йўналиши бўйича белгиланган истиқболли вазифалар, жумладан, хавфсизлик, миллатлараро тотувлик ва диний бағрикенгликни таъминлаш, чуқур ўйланган, ўзаро манфаатли ва амалий руҳдаги ташқи сиёсат юритиш, давлатимиз мустақиллиги ҳамда мамлакатимизнинг халқаро нуфузини мустаҳкамлашда диний бағрикенглик ва конфессиялараро ҳамжиҳатликни таъминлашни тақозо этади. Шунингдек, Президент томонидан 2022 йил 28 январда имзоланган “2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги ПФ-60-сонли Фармонда ҳам диний бағрикенгликни мустаҳкамлаш бўйича алоҳида мақсад белгиланган. Тараққиёт стратегиясининг 74-мақсади Жамиятда миллатлараро тотувлик ва динлараро бағрикенглик муҳитини мустаҳкамлаш ҳисобланади [2]. Бу омиллар дунёда глобал миқёсда тинчлик, барқарорлик, миллатлараро тотувлик, диний бағрикенгликни таъминлаш орқали халқ фаровонлиги, мамлакат тараққиёти, Ватанимиз обрў-эътиборини янада ошириш учун замин яратади.

Янги Ўзбекистон халқаро майдонда тобора очиқ жамият хусусиятларини ифода этиб бормоқда. Айниқса, 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси доирасида амалга оширилган қатор чора-тадбирлар, жадал саъй-ҳаракатлар мазкур жараёни тезлаштириб юборди. Бунда, албатта, давлатимиз раҳбарияти томонидан виждон эркинлиги ва диний эътиқод эркинлигини таъминлашга, диний маърифатни оширишга ва умуман, маънавий соҳани янги сифат босқичига кўтаришга қаратилган сиёсати асосий туртки бўлди. Чунончи, давлат раҳбарияти томонидан жамиятда диний бағрикенгликни таъминлашга қаратилган бир қатор фармонлар, қарорлар ва бошқа меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар қабул қилинди, учрашувлар ва видеоселекторлар ўтказилди, ҳам диндор ходимларга, ҳам кенг аҳоли қатламига мўлжалланган узлуксиз маърифий тадбирлар ўтказиб келинмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев 2017 йил 19 сентябрь куни БМТ Бош Ассамблеясининг 72-сессиясида сўзлаган нутқида сессия иштирокчиларига БМТ Бош Ассамблеясининг “Маърифат ва диний бағрикенглик” номли махсус резолюциясини қабул қилиш таклифи билан мурожаат қилди [3]. Бу ҳужжатнинг асосий мақсади – барчанинг таълим олиш ҳуқуқини таъминлашга, саводсизлик ва жаҳолатга барҳам беришга кўмаклашишдан иборат. Мамлакатимиз раҳбари изоҳлаб берганидек, ушбу резолюция бағрикенглик ва ўзаро ҳурматни қарор топтириш, диний эркинликни таъминлаш, эътиқод қилувчиларнинг ҳуқуқини ҳимоя қилиш, уларнинг камситилишига йўл қўймасликка кўмаклашишга қаратилган.

“Маърифат ва диний бағрикенглик” тўғрисидаги резолюция жаҳонда экстремизм, терроризм муаммоси авж олиб, турли дин ва эътиқод вакиллариغا нисбатан тоқатсиз, мурасиз муносабатлар кузатилаётган бир вақтда глобал таҳдидларга қарши курашишнинг самарали воситаси сифатида маърифат, таълим-тарбия масаласини илгари сургани билан, айниқса, аҳамиятлидир.

Ўзбекистон инсон ҳуқуқлари ва диний эркинликни таъминлаш борасида ривожланган мамлакатлар билан тизимли ишларни амалга оширмоқда. Хусусан, 2017 йилда БМТ Инсон ҳуқуқлари бўйича кенгашининг дин ва эътиқод эркинлиги масаласи бўйича махсус маърузачиси Аҳмад Шаҳиднинг мамлакатимизга ташрифи доирасида диний эътиқод эркинлиги шароитларини яхшилаш мақсадида амалга ошириладиган чора-тадбирлар “Йўл харитаси” ишлаб чиқилди [4] ва амалиётга татбиқ қилинмоқда.

Президентимизнинг 2018 йил 16 апрелдаги “Диний-маърифий соҳа фаолиятини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармони ижросини таъминлаш мақсадида шу йили 1 ноябрь куни Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Ҳадис илми мактаби фаолиятини ташкил этиш ва қўллаб-қувватлаш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарори [5] қабул қилинди. Самарқанддаги Имом Бухорий ёдгорлик мажмуаси ёнида ташкил этилган

илмий-тадқиқот маркази ва унга ёндош жойлашган Ҳадис илми мактаби Имом Бухорий ва бошқа мусулмон дунёси буюк мутафаккирларининг бой меросини чуқур тадқиқ этиш ва кенг тарғиб қилиш, ёш авлодни ислом динининг асл қадриятларига садоқат руҳида тарбиялаш, халқаро ҳамкорлик ва мулоқотни мустаҳкамлашга хизмат қилади.

Ўзбекистондаги Ислом цивилизацияси маркази, Имом Бухорий, Имом Термизий халқаро илмий-тадқиқот марказлари, Ўзбекистон халқаро ислом академияси – буларнинг барчаси халқаро даражадаги йирик лойиҳалар. Ушбу ташаббусларнинг аҳамияти шундаки, илм-маърифат, маданият замини бўлган Ўзбекистондан маърифий ислом ғоялари тарқалиши, муқаддас динимизнинг асл инсонпарварлик таълимотларини ёйиш бўйича Мовароуннаҳрда шаклланган тарихий мактаблар аъёнасининг давом этиши, “Жаҳолатга қарши – маърифат” билан курашишнинг энг самарали ечими бўлади.

Ўзбекистонда тизимли тарзда дин билан боғлиқ жиноятларда айбланганлар орасида жиноятчилик ва радикаллашувнинг олдини олиш, экстремизм сабаблари ҳақида олдиндан огоҳлантириш бўйича ишлар амалга оширилмоқда. Шунингдек, давлатимиз раҳбари раҳбарлигидаги ҳукумат инсон ҳуқуқлари ҳимоясига ва қийноқларга қарши курашишга қаратилган саъй-ҳаракатларга эътибор қаратди. Сўнгги йилларда диний сабаблар билан судланган 20 мингдан ортиқ маҳбуслар афв этилган ҳамда “қора рўйхат”дан чиқарилган [6]. 2018 йил январь ойида Президентимиз Шавкат Мирзиёевнинг “ҳар бир оддий масалага миллий хавфсизликка таҳдид деб қаралгани” хусусидаги танқидидан сўнг Миллий хавфсизлик хизмати (МХХ) тубдан ислоҳ қилинди ва Давлат хавфсизлик хизмати (ДХХ) сифатида қайта ташкил этилди. Давлат хавфсизлик хизмати диний ташкилотлар фаолиятини кузатиб боришни Ўзбекистон мусулмонлари идорасига топширди.

Бундай ўзгаришлар эътиборга лойиқ бўлса-да, жаҳон миқёсида диний эркинлик ва бағрикенгликни юқори даражада таъминлаш учун бажариладиган вазифалар бор. Тарих шундан сабоқ берадики, қаерда диний

эркинлик ҳимоя қилинмас экан, ўша ерда беқарорлик ва экстремизм илдиз отишига кўпроқ имконият очилади.

Ўзбекистонда диний эътиқод эркинлиги шароитлари ижобий томонга ўзгарди, бироқ ушбу соҳада ҳам ўз ечимини қутаётган айрим муаммолар ҳам йўқ эмас.

Аҳмад Шаҳиднинг 2018 йил феврида эълон қилинган ҳисоботида айтилишича, Ўзбекистонда давлат рўйхатига олишнинг мураккаб талаблари христианлар учун бироз ноқулайлик туғдириши мумкин. Ҳозирги кунга келиб қонунчиликда ушбу масала билан боғлиқ ўзгаришлар амалга оширилди. 2021 йилдан эътиборан мавжуд камчиликларни бартараф этиш ва давлатнинг диний соҳадаги сиёсатини янада такомиллаштириш мақсадида Ўзбекистон Республикасининг “Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида”ги Қонуни янги таҳрирда қабул қилинди [7]. Ушбу қонунга асосан Диний ташкилотларни давлат рўйхатидан ўтказиш бўйича талаблар енгиллаштирилди, жумладан, рўйхатдан ўтказиш учун таъсисчилар сони 100 кишидан 50 кишига туширилди.

Чет мамлакатлардаги дин ёки эътиқод эркинлиги тўғрисидаги универсал ҳуқуққароия этилишини кузатиб борувчи АҚШнинг Халқаро диний эркинлик бўйича комиссияси (USCIRF) 2020 йил охирида “Халқаро дин эркинлиги тўғрисида”ги Қонунга (IRFA) кўра, Ўзбекистонни “Махсус кузатув рўйхати”дан чиқариб ташлади. 2018 йил ноябрида АҚШ давлат департаменти Ўзбекистонни ўзининг “алоҳида ташвиш уйғотувчи мамлакат” рўйхатидан чиқариб, “диний эркинликларнинг жиддий бузилиши”да қатнашган ёки шунга тоқат қилган ҳукуматлар киритилган “Махсус кузатув рўйхати”га киритган эди. Бу Ўзбекистонда ушбу масалада олға силжиш бўлганини кўрсатади, чунки мамлакатимиз кўп йиллар давомида “Алоҳида ташвиш уйғотадиган мамлакатлар” рўйхатига, 2018 йилдан эса “Махсус кузатув рўйхати”га киритилиб келинаётган эди. USCIRF ҳукуматнинг ислохот ўтказиш истаги ва бундан манфаатдор эканини тан олади, лекин у ҳалигача диний ишларни назорат қилишдаги роли туфайли давлатга нисбатан ўз позициясини

тубдан ўзгартиргани йўқ. Аксинча, 2022 йиллик ҳисоботда АҚШ давлат департаментига Ўзбекистонни диний эркинликни кўпол равишда бузганлик учун яна “Махсус кузатув рўйхати”га киритишни тавсия қилди [8].

Американинг Тинчлик фонди (*The Fund for Peace*) ва нуфузли “Foreign policy” журнали ҳар йили дунё давлатларининг заифлик индекси (*Fragile states index*)ни аниқлайди. Ушбу индекс дунё давлатлари ҳокимиятининг мамлакат барқарорлигини таъминлаш, шунингдек, мамлакатдаги сиёсий, иқтисодий ва диний вазиятни кузатиб бориш қobiliятини ёки лаёқатсизлигини акс эттирувчи мураккаб кўрсаткич ҳисобланади. Тадқиқот натижаларига кўра, давлатларнинг заифлик индекси мамлакат барқарорлигининг тўрт даражасида аниқланади: танқидий даража, хавфли даража, паст даража, хавфсиз даража. 2021 йил якунларига кўра, давлатларнинг заифлик индекси (*Fragile states index*)да Ўзбекистоннинг позицияси “хавфли даража” деб баҳоланди [9].

Ҳар йили *The Economist Intelligence Unit* номли инглиз тадқиқот компанияси томонидан 0 дан 10 гача бўлган баллик шкала асосида “Демократия индекси” рейтинги тузилади. Ушбу рейтингга кўра, таҳлилчилар дунё мамлакатларини тўрт даражага ажратадилар: мутлақ демократия, номукамал демократия, ўтиш даври режими ва авторитар режим. 2022 йил якунларига кўра, Ўзбекистон 2.12 балл билан энг қуйи даража, яъни авторитар давлатлар гуруҳига киритилди [10]. Янги Ўзбекистонда барча соҳаларда амалга оширилган бир қатор ислохотларга қарамай кўрсаткичлар олдинги йиллардагидан ҳам қуйироққа тушиб кетди ва дунёнинг 167 мамлакати орасида 149-ўринни эгаллади.

Айтиш мумкинки, демократик ривожланиш йўлини танлаш ва қонун устуворлигига асосланган адолатли ҳуқуқий давлат барпо этиш борасидаги уринишлар сезиларли даражада самара бермади. Бунинг сабаби ўз вақтида қабул қилинмаган қонунчилик тизими, ҳуқуқий нигилизм, ижтимоий бепарқлик ва фуқаролик жамиятидаги бирдамлик етишмаслиги эди.

Юртбошимиз ташаббуси билан бу бора-

даги жадал ислохотлар жаҳон ҳамжамияти томонидан юқори баҳоланди. Шунга қарамасдан, айрим рақамлар бўйича рейтингларда юртимиз ўз имкониятларига нисбатан паст даражадан ўрин олмоқда. Аслини олганда, барча соҳалардаги кўрсаткичларимизни яхшилаш учун имкониятлар мавжуд. Бунинг учун, аввало, қабул қилинган қонунларни ўз вақтида ва мукамал бажарилишини қатъий назорат қилиш, коррупцияга қарши аёвсиз кураш олиб бориш, фуқаролик жамияти институтларини янада кучайтириш, оммавий ахборот воситаларига кўпроқ эркинлик бериш, диний эркинликка эътибор қаратиш, фуқароларга сиёсий ташаббусларни амалга ошириши учун янада кенг имкон яратиш зарур. Шу каби кечиктириб бўлмас вазифаларни амалга ошириш учун ишга киришиш зарур ва бунинг оқибатида, истиқболда юқоридаги барча рейтингларда Ўзбекистон мавқеини яхшилаш мумкин.

Хулоса ўрнида таъкидлаш лозимки, қаерда яшаши, қайси динга эътиқод қилишидан қатъи назар, кишиларда диний бағрикенглик маданиятини шакллантириш бугуннинг ва истиқболнинг долзарб вазифаларидан бири бўлиб қолаверади. Миллионлаб одамларнинг онги, қалби ва руҳиятига таъсир ўтказа оладиган диннинг давлат ва жамият ҳаётидаги ролига тўғри баҳо бера олмаслик диний қадриятларни тараққиёт ва дунёвийлик билан уйғунлаштирмаслик салбий оқибатларни келтириб чиқариши муқаррар. Турли кўринишдаги янги таҳдидлар майдонидаги жаҳон глобаллашув жараёнида бағрикенглик давлат ва жамият барқарорлигининг асосий

омилларидан бўлиб қолмоқда. Шунинг учун этник ва диний гуруҳларнинг биргаликда тинч-тотув яшашлари стратегик хавфсизликнинг устувор йўналишларини ташкил этади.

Глобал замонда, Янги Ўзбекистонда диний бағрикенгликни таъминлаш йўлида қуйидаги вазифаларга алоҳида эътибор бериш мақсадга мувофиқ бўлади:

- ҳар қандай ривожланиш даврида диний эркинлик ва бағрикенгликни энг устувор мақсад қилиб белгилаш;

- ҳар бир инсонда диний бағрикенгликни шакллантириш, бағрикенглик – барқарорлик ва тараққиёт омили эканини ёшлар онгига сингдириш;

- диний ва маънавий мувозанатни ўрнатишдаги айрим консерватив сиёсатдан воз кечиш, замон талабларига мос эркин сиёсатга ўтиш;

- диний конфессиялар ва этник гуруҳлар ўртасида соғлом мулоқот муҳитини яратиш шарт.

Хулоса ўрнида таъкидлаш лозимки, фақат мана шу каби маърифий йўллар билан диний бағрикенгликни таъминлаш, дин ниқобидаги турли таҳдидларнинг олдини олиш, улардан кўзланаётган турли ёвуз сиёсий ўйинларнинг пайини қирқиш, миллатлар ва элатларнинг бир маконда ўз эътиқодига кўра эркин ва янада фаровон яшашларига эришиш мумкин бўлади. Миллий ва диний қадриятларимизнинг замонавий демократик жамият қадриятлари билан уйғунлашиши республикамизнинг келажакда янада раванг топиши ҳамда жаҳон ҳамжамиятида нуфузли ўринга эга бўлишида муҳим омиллардан бири ҳисобланади.

Манба ва адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг "Ўзбекистон Республикаси-ни янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида"ги Фармони. <http://uza.uz/oz/documents/zbekiston-respublikasini-yanada-rivozhlantirish-b-yicha-arak-07-02-2017>
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги "2022 – 2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида"ги ПФ-60-сонли Фармони. // <https://lex.uz/docs/5841063#5842914>
3. Ўзбекистон Президенти Шавкат Мирзиёев БМТ Бош Ассамблеясининг 72-сессиясида нутқ сўзлади. <http://uza.uz/oz/politics/zbekiston-prezidenti-shavkat-mirziyeev-bmt-bosh-assambleyasi-20-09-2017>
4. Диний бағрикенглик: Ўзбекистон ва АҚШ тажрибаси. <http://uza.uz/oz/society/diniy-ba-rikenglik-zbekiston-va-a-sh-tazhribasi-18-09-2018>
5. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2018 йил 1 ноябрдаги "Ҳадис илми мактаби фаолиятини ташкил этиш ва қўллаб-қувватлаш чора-тадбирлари тўғрисида"ги 896-сонли қарори. <https://lex.uz/ru/docs/4033921?otherlang=1>
6. АҚШ Тинчлик институтида Ўзбекистонда диний эркинлик соҳасида амалга оширилаётган ҳуқуқий ислохотлар муҳокама қилинди. <https://www.minjust.uz/uz/press-center/news/98065/>
7. Ўзбекистон Республикасининг 2021 йил 5 июлдаги "Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида"ги ЎРҚ-699-сонли Қонуни. // <https://lex.uz/docs/5491534>
8. USCIRF Releases Report on Religious Freedom in Uzbekistan. // <https://www.uscirtf.gov/release-statements/uscirtf-releases-report-religious-freedom-uzbekistan>
9. FRAGILE STATES INDEX ANNUAL REPORT 2021. // <https://nonews.co/wp-content/uploads/2021/09/FSI2021.pdf>
10. Democracy Index 2022: Frontline democracy and the battle for Ukraine. <https://www.protagon.gr/wp-content/uploads/2023/02/Democracy-Index-2022-final.pdf>

НОГИРОНЛИГИ БОР ШАХСЛАР ТУРМУШ СИФАТИНИ ОШИРИШГА ҚАРАТИЛГАН ЯПОНИЯ ИЖТИМОЙ СИЁСАТИНИНГ ЎЗИГА ХОС ЖИХАТЛАРИ

Абдулло АБДУХАЛИЛОВ,

Ўзбекистон Миллий университети,
“Ижтимоий иш” кафедраси доценти,
социология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)

Аннотация: мақолада ногиронлиги бор шахсларнинг турмуш сифатини оширишга қаратилган Япония ижтимоий сиёсатининг шаклланиш эволюцияси ёритилган. Япониянинг ижтимоий сиёсатида ногиронлиги бор шахсларга: таълим бериш, улар бандлигини таъминлаш ва жамият ҳаётидаги иштирокини кенгайтириш борасидаги қонунчилик таҳлил қилинган. Шунингдек, Ўзбекистон шароитида “ногиронлиги бор шахсларни ижтимоий реабилитация қилиш тизими-ни ривожлантириш, ногиронлиги бор шахслар бандлигини таъминлашда Аутсорсинг тизими-ни жорий қилиш, ногиронлиги бор шахсларнинг ижобий образини шакллантиришга қаратилган ахборот компанияларини олиб бориш” борасидаги Япония тажрибасини имплементация қилиш механизмлари таҳлил қилинган. Бундан ташқари, ногиронлиги бор шахсларга қаратилган Япония ижтимоий сиёсатининг (мустақил яшаш марказларини ривожлантириш, технологик воситаларни ишлаб чиқариш) ўзига хос хусусиятлари таҳлил қилинган.

Калит сўзлар: ногиронлик, ногиронлиги бор шахс, ижтимоий сиёсат, ижтимоий ҳимоя, ҳуқуқ, қонун, Конвенция, дискриминация, имплементация.

Особенности социальной политики Японии по повышению качества жизни лиц с инвалидностью

Абдулла Абдухалилов,

Национальный университет Узбекистана,
доцент кафедры социальной работы, доктор
философии по социологическим наукам (PhD)

Аннотация: в статье рассматриваются эволюция формирования социальной политики Японии, направленное на повышение качества жизни лиц с инвалидностью. Сделан анализ законодательства, направленное на обеспечение прав лиц с инвалидностью на образование, на участие в жизни общества, а также на обеспечение занятости в социальной политике Японии. А также проанализирован процесс имплементации опыта Японии в условиях Узбекистана: по внедрению системы аутсорсинга в процессе обеспечения занятости лиц с инвалидностью, по проведению информационных компаний, направленных на формирование позитивного образа лиц с инвалидностью, а также организация специальной реабилитации лиц с инвалидностью. Кроме этого сделан анализ та-

ких особенностей социальной политики Японии в сфере инвалидности как: производство технологических средств для лиц с инвалидностью, а также процессов развития центров независимой жизни.

Ключевые слова: инвалидность, лицо с инвалидностью, социальная политика, социальная защита, права, закон, Конвенция, дискриминация, имплементация.

Specific aspects of Japanese social policy aimed at improving the quality of life of people with disabilities

Abdulla Abdukhalilov,

Associate Professor of the Department of Social
Work of National University of Uzbekistan,
PhD (in Sociological Sciences)

Abstract: the article examines the evolution of the formation of social policy in Japan aimed at

improving the quality of life of people with disabilities. An analysis of legislation aimed at ensuring the rights of people with disabilities to education, to participation in society, as well as to ensuring employment in the social policy of Japan has been made. The process of implementing the Japanese experience in the conditions of Uzbekistan was also analyzed: on the implementation of an outsourcing system in the process of ensuring employment of people with disabilities, on conducting information campaigns aimed at creating a positive image of people with disabilities, as well as the organization of special rehabilitation of people with disabilities. In addition, an analysis was made of such features of Japanese social policy in the field of disability as: the production of technological aids for people with disabilities, as well as the processes of development of independent living centers.

Keywords: disability, person with disabilities, social policy, social protection, rights, law, Convention, discrimination, implementation.

Кейинги йилларда Ўзбекистонда ногиронлиги бор шахсларнинг ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилишга, шунингдек, уларни турмуш сифатини оширишга алоҳида эътибор қаратилмоқда. Бунга Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг “Ногиронлар ҳуқуқлари тўғрисида”ги Конвенцияси ратификация қилингани ҳамда ногиронлиги бор шахслар ҳуқуқларига қаратилган ҳужжатларнинг қабул қилингани яққол мисол бўла олади. Ногиронлиги бор шахсларнинг турмуш сифатини оширишга қаратилган ижтимоий сиёсатнинг стратегик аҳамияти Ўзбекистон Республикаси Президентининг охириги икки йил ичида Ўзбекистон халқига йўлланган Мурожаатномаларида, Халқаро ногиронлар кунига бағишланган нутқларида қайд этилган. Бундай эътибор шу кунга қадар илк маротаба амалга ошди.

2022 йил 3 декабрда давлатимиз раҳбари ўз Мурожаатномасида ногиронликни белгилашда аллақачон эскирган тиббий моделдан умумэътироф этилган ижтимоий моделга босқичма босқич ўтиш вазифаси қўйилганлигини алоҳида таъкидлади. Бундан буён бино ва иншоотларни қуриш, уларни реконструкция қилиш, жамоат транспорти ахборот ва алоқа воситаларини ишлаб чиқишда ногиронлиги бор шахсларни улардан ҳеч қандай монеликсиз фойдаланишига бирламчи

аҳамият қаратилишига эътибор қаратилади, деб таъкидлади.

“Бугунги кунда, – деб таъкидлайди Ўзбекистон Республикаси Президенти, – Ўзбекистонда ногиронлиги бор шахсларга жамият ва давлат томонидан кўмак ва ёрдам бериш, уларни ижтимоий сиёсий ҳаётга фаол жалб этишга қаратилган кенг кўламли чоратадбирлар амалга оширилмоқда. Ҳозирги вақтда ушбу тоифага мансуб фуқароларни қўллаб-қувватлашга мослашган бир қатор тузилмалар, хусусан, Ўзбекистон Ногиронлар жамияти, Ўзбекистон Ногиронлар Ассоциацияси, Ўзбекистон Кўзи ожизлар жамияти самарали фаолият кўрсатмоқда. Энг муҳими, тақдир тақозоси билан ногирон бўлиб қолган бирорта юртдошимиз, давлат идораларининг меҳр-эътиборидан четда қолмасдан ўзларининг меҳнат ва қобилияти билан нафақат ҳаётда ўз ўрнини эгаллаб келмоқда, балки ўзининг матонати, сабр бардоши ва шукрона фазилатлари билан кўпчиликка ибрат бўлмоқда” [1].

Президентимиз мазкур Мурожаатномасида таъкидлашича, **жамиятимизнинг ажралмас бир қисми бўлган ногиронлиги бор фуқароларнинг ҳуқуқ ва манфаатларини таъминлаш, меҳнат ва турмуш шароитларини яхшилаш мақсадида кейинги йилларда мамлакатимизда бир қатор қо-**

нунлар ҳамда 25 дан ортиқ бошқа меъёрий ҳуқуқий ҳужжатлар қабул қилиниб, мустаҳкам қонуний база яратилди. Бу эса мазкур тоифа вакилларига тиббий ва ижтимоий хизмат кўрсатиш, уларни билим олиши, меҳнат қилиши, малакали тиббий хизматлардан фойдаланиши, ўз истеъдод ва салоҳиятини рўёбга чиқариш, мухтасар қилиб айтганда, ўзларининг жамиятимизнинг тўлақонли аъзоси деб ҳис этишлари учун қулай шароитлар яратилишини имконини бермоқда [2].

Ушбу жараёнда глобал тенденцияларни ўзлаштириш билан бирга, бу борадаги илғор халқаро тажрибани таҳлил қилиш ва уни имплементация қилиш имкониятларини аниқлаш катта аҳамият касб этади.

Айни даврда Япония ногиронлиги бор шахсларни ижтимоий ҳимоя қилишда илғор давлатлардан бири ҳисобланади. Айнан шундан келиб чиқиб, ушбу мақолада Япония тажрибасига эътибор қаратилди.

Япония Шарқий Осиёда жойлашган бўлиб, аҳоли сонига кўра жаҳонда 11-ўринни эгаллаган давлат ҳисобланади. Бугунги кунда Япония аҳолиси қарийб 128 миллион нафардан иборат бўлиб, давлат бошқаруви шаклига кўра, Япония марказлашмаган унитар давлат ҳисобланади. Япониянинг сиёсий режими демократик деб аташ мумкин. Иқтисодий кучли давлатлар қаторига кирган Япония жаҳонда номинал ялпи ички маҳсулот бўйича учинчи ўринни эгаллайди, шунингдек, аҳолини харид қилиш қобилияти нўқтаи назаридан Япония бугунги кунда тўртинчи ўринда туради. Япония экспортёр давлатлар ичида тўртинчи ўринни, импортёр давлатлар ичида эса, олтинчи ўринни эгаллайди. Инсон ривожланиш индекси бўйича эса Япония жаҳонда ўн тўққизинчи ўринга эга [3]. Шунинг ҳам айтиб ўтиш жоизки, умр кўриш давомийлигига кўра, Япония энг тараққий этган давлатлардан бири ҳисобланади.

Япониянинг ногиронлик соҳасидаги ижтимоий сиёсати узоқ тарихга бориб тақалади. Сёгунат даврига келиб (XVII аср), Японияда анъанавий тиббиёт ривожланади. Унда, асосан, игна билан даволаш каби муолажалар кенг тарқалган эди. Ўша даврда аксарият

кўзи ожиз бўлган шахслар анъанавий тиббиёт билан шуғулланар эдилар ва ушбу фаолият туфайли, улар давлат ҳокимиятига таъсир ўтказиш имкониятига эга бўлган ўз Гильдияларини ташкил этишга эришдилар [4]. XIX асрнинг охирларига келиб, ушбу Гильдиянинг мамлакат сиёсатидаги таъсири камайиб боради. Айнан (Мейдзи) бошқаруви даврида кўзи ожиз шахслар анъанавий тиббиёт билан шуғулланиши, жамиятнинг баъзи вакиллари томонидан шубҳа остига олинади ва матбуотда уларнинг фаолияти кескин танқид қилинади [5].

Иккинчи жаҳон урушидан сўнг Ҳивасито Кио каби фаол Ногиронлиги бор шахслар туфайли Японияда ногиронлик соҳасидаги ижтимоий сиёсат қайта кўриб чиқилад бошлади ва бу борада ҳукумат томонидан бир қанча муҳим бўлган меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар қабул қилинади [6]. 1971 йилда Японияда “Ақлий ва жисмоний камчилиги бўлган шахслар ҳуқуқлари тўғрисида”ги Қонун қабул қилинди [7]. Ушбу ҳужжатда ногиронлиги бўлган шахсларга тегишли бўлган асосий ҳуқуқлар ўз ифодасини топди ва айнан шу ҳужжатни ижро қилиш жараёнлари ногиронлиги бор ташкилотлар фаоллигининг ошишига сабаб бўлди. Айнан шу йили декабрь ойида, Япония ҳукумати томонидан Ногиронлиги бор шахслар ишлари бўйича қўмита ташкил этилди. Ушбу Қўмита Япония Бош вазирлиги томонидан бошқарилиши лозим эканлиги Япония қонунчилигида қайд этилди. 2007 йилнинг 28 сентябрида Япония Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг “Ногиронлар ҳуқуқлари тўғрисида”ги Конвенциясини имзолади ва қонунчиликни Конвенцияга мувофиқлаштириш борасидаги фаолият давлат ҳокимияти органлари, шунингдек, жамоат ташкилотлари томонидан олиб борилган.

Миллий қонунчиликни Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Конвенциясига мувофиқлаштириш жараёнлари Японияда 2011 йилда “Ногиронлиги бор шахслар тўғрисида”ги асосий қонунининг қабул қилинишига олиб келди. Айнан ушбу қонунда Японияда ногиронликнинг ижтимоий модели илк маротаба эътироф этилди ва “ногиронлик” тушунчасига ижтимоий модель нўқтаи на-

заридан таъриф берилди. Шунингдек, қонунга Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг “Ногиронлар ҳуқуқлари тўғрисида”ги Конвенциясининг асосий тушунчалари бўлган “универсал дизайн”, “оқилона муҳит” каби тушунчалар киритилди. Шунингдек, **Япониянинг миллий қонунчилигида Ногиронлик масалалари бўйича қўмита расман тасдиқланди. Шу билан бирга, 2013 йилда Ногиронлиги бор шахсларни мустақил ҳаётга тайёрлаш дастури қабул қилиниб, бугунги кунга келиб, ушбу дастур туфайли Япония ҳудудида кўплаб мустақил ҳаёт марказлари ўз фаолиятини олиб бормоқда [8].** Ушбу дастурга кўра, ҳар бир префектура ва муниципал орган ногиронлиги бор шахсларни мустақил яшашга йўналтирувчи дастурларнинг қабул қилиниши ва жорий этилиши белгиланди.

2013 йили Японияда бугунги кунда ногиронлиги бор шахсларнинг ижтимоий ҳаётида катта аҳамиятга эга бўлган “Ногиронлик белгиси бўйича камситишга барҳам бериш тўғрисида”ги Қонун қабул қилинди [9]. Ушбу қонунда ногиронлиги бўлган шахсларга ҳалал берувчи барча тўсиқларни бартараф этиш, шунингдек, ногиронлиги бор шахс муайян тўсиқни бартараф этишни илтимос қилса ва бу жамият учун катта муаммо туғдирмаса, оқилона муҳитни яратиш орқали тўсиқларни бартараф этиш зарурлиги, шунингдек, давлат ва нодавлат корхоналарга ногиронлиги бор шахсларнинг ҳуқуқларини поймол этиш тақиқланди. Шунингдек, ушбу қонунда ногиронлиги бор шахсларни ишга қабул қилиш жараёнида камситиш барча ҳўжалик субъектларига тақиқланди. Ушбу қонуннинг 36-моддасига кўра, барча ҳўжалик субъектлари Ногиронлиги бор шахсларга меҳнат фаолиятида ҳалал берувчи тўсиқларни бартараф этиш лозимлиги таъкидланди [10].

Японияда ижтимоий тадбиркорлар томонидан ишлаб чиқилган маҳсулотларни сотиш учун дўконлар тармоғи йўлга қўйилган бўлиб, бугунги кунда мазкур тармоқ кўпчилик корхоналар фаолиятининг муҳим омили бўлиб келмоқда. Шу билан бирга, бугунги кунда Японияда таълимнинг ҳар бир босқичида инклюзив таълимни ривожлантиришга

алоҳида эътибор қаратилмоқда. Шунинг ҳам айтиб ўтиш жоизки, ногиронлиги бўлган фарзандларни тарбиялаётган ота-оналарда, фарзандларига таълим бериш борасида, ўқув муассасаларини танлаш имконияти ҳам мавжуд. Япония тажрибасининг таҳлили қуйидаги хулосаларга келиш имконини берди.

Биринчидан, бугунги кунда Япония инклюзив жамият сари қадам ташлаётган энг тараққий этган демократик давлатлардан бири ҳисобланади.

Иккинчидан, Япония тажрибаси ногиронлиги бор шахсга йўналтирилган ижтимоий сиёсатнинг самарадорлиги кўп ҳолатларда ногиронлиги бор шахсларнинг иштироки билан боғлиқлигини кўрсатмоқда.

Учинчидан, бугунги кунда Японияда ногиронлиги бор шахсларни ҳимоя қилиш борасида кўплаб меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар қабул қилиниб, улар халқаро ҳамжамият томонидан юқори баҳоланган ва Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг “Ногиронлар ҳуқуқлари тўғрисида”ги Конвенцияси фалсафасига тўлиқ жавоб беришини кўриш мумкин.

Тўртинчидан, Японияда ногиронлиги бор шахсларга нисбатан шаклланган (ногиронлиги бор шахслар биз каби инсонлардир, фақат улар кўшимча эҳтиёжларга эга) фалсафаси, Япониянинг ривожланиш жараёнида ногиронлиги бўлган шахслардан инсон ресурси сифатида фойдаланиш имконини берди.

Бешинчидан, Япония бутун жаҳон ҳамжамиятига деярли ҳар бир инсон ривожланишининг муҳим ресурси эканлигини кўрсатди. Бунга Япония ногиронлиги бор шахсларнинг таълим олиши ва меҳнат қилишига катта эътибор бериш орқали эришганлигини кўриш мумкин.

Ўзбекистонда ногиронлиги бор шахслар турмуш сифатини оширишга қаратилган Япониянинг илғор тажрибасини имплементация қилиш учун қуйидаги жиҳатларга эътибор қаратиш лозим деб ҳисоблаймиз:

Биринчидан, Япония тажрибасининг Ўзбекистонда фаолият олиб боровчи илмий тадқиқот марказлари томонидан тизимли ўрганилиши, бу борада конструктив тавсияларнинг ишлаб чиқилишида хизмат қилади;

иккинчидан, Ўзбекистонда ногиронлик соҳасида фаолият юритувчи жамоат ташкилотлари ва давлат ҳокимияти органлари ва Япониянинг ногиронлик соҳасида фаолият юритувчи институтлари ўртасида тизимли мулоқотнинг ўрнатилиши Ўзбекистонда ногиронлиги бор шахслар турмуш сифатини оширишга қаратилган самарадор стратегиянинг ишлаб чиқилишига олиб келади;

учинчидан, ногиронлик соҳасида фаолият юритаётган жамоат ташкилотлари ва давлат ҳокимияти органлари ходимларининг Японияга стажировкага юборилиши, ушбу давлат илғор тажрибасини имплементация қилишнинг аниқ механизмлари ишлаб чиқилишига сабаб бўлади.

Хулоса ўрнида шуни айтиш мумкинки, Япониянинг ногиронлик соҳасига қаратилган ижтимоий сиёсатидаги қуйидаги жиҳатларини ўзлаштириш мақсадга мувофиқ бўлар эди:

- ногиронлиги бор шахсларни ижтимоий реабилитация қилиш тизимини ташкил қилиш;

- мустақил яшаш марказлари фаолиятини Ўзбекистон шароитидан келиб чиққан ҳолда жорий қилиш;

- ногиронлиги бор шахслар турмуш сифатини оширишга қаратилган дастурлар ва иловаларни Ўзбекистонда ишлаб чиқиш ва уларни оммалаштириш;

- ногиронлиги бор шахслар бандлигини таъминлаш мақсадида Японияда жорий этилган Аутсорсинг тизимининг механизмларини таҳлил қилиш;

- жамиятда ногиронлиги бор шахсларнинг позитив образини шакллантиришга қаратилган Японияда олиб борилаётган ахборот сиёсатини Ўзбекистон шароитидан келиб чиққан ҳолда жорий қилиш.

Хулоса шуки, юқорида келтирилган Япония тажрибаси жиҳатларининг Ўзбекистон жамиятининг ҳаётига татбиқ этилиши ногиронлиги бор шахслар турмуш сифатининг оширилишига хизмат қилади.

Манба ва адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Халқаро ногиронлар куни муносабати билан Ўзбекистон халқига Мурожаати. // Халқ сўзи, 3.02.2002.
2. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Халқаро ногиронлар куни муносабати билан Ўзбекистон халқига Мурожаати. // Халқ сўзи, 3.02.2002.
3. Матросова Т.Н. Государственная трудовая политика в Японии, Москва, Институт востоковедения РАН 2007. – С. 38.
4. Mark Ross Bookman Publicly Accessible Penn Dissertations Politics And Prosthetics: 150 Years of Disability in Japan University of Pennsylvania 2021.years. – P. 41.
5. Mark Ross Bookman Publicly Accessible Penn Dissertations Politics And Prosthetics: 150 Years of Disability in Japan University of Pennsylvania 2021.years. – P. 59.
6. Mark Ross Bookman Publicly Accessible Penn Dissertations Politics And Prosthetics: 150 Years of Disability In Japan University of Pennsylvania 2021.years. – P. 86.
7. Japan Disability Forum (JDF)'s Parallel Report Submission to the Committee on the Rights of Persons with Disabilities June 2019.
8. Japan Disability Forum (JDF)'s Parallel Report Submission to the Committee on the Rights of Persons with Disabilities June 2019.
9. Act for Elimination Discrimination against Persons with Disabilities. Act No. 65.of June 26, 2013.
10. Act for Elimination Discrimination against Persons with Disabilities. Act No. 65.of June 26, 2013. – P. 7.

ИНСОН КАПИТАЛИ ДИНАМИКАСИ ВА ТРАНСФОРМАЦИЯЛАШУВИНИНГ СОЦИОЛОГИК ТАҲЛИЛИ

Мухриддин СОДИРЖОНОВ,

Наманган давлат университетининг
социология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)

Аннотация: замонавий ижтимоий тадқиқотларда инсон капиталини социологик тадқиқ этиши ҳамда ўрганиш долзарб аҳамият касб этмоқда. Ушбу мақолада ижтимоий ривожланиш жараёнида, биринчидан, "инсон капитал" тушунчасининг социологик генезисини аниқлаш, унинг ижтимоий ҳодиса сифатида инновацион ривожланиш жиҳатларини кузатишга эътибор қаратилди ва иккинчидан, инсон капитални муаммоси ижтимоий-маданий феномен сифатида тадқиқ этилди. Шунингдек, таълим орқали ижтимоий-иқтисодий фаравонликни ошириш, ёшларда ижтимоий меъёрлар, социал мобилликни фаоллаштириш, кўнма ва одатларни шакллантиришда ҳамда даромадлар ўсиши барқарорлигини таъминлашдаги хулосалар берилган.

Калит сўзлар: таълим, саломатлик, қобилият, инсон капитал, динамика, трансформация, инновация, фан, маданият, индустриал, постмодернизм, феномен, жамият, иқтисодиёт, олий таълим.

Социологический анализ динамики и трансформации человеческого капитала

Мухриддин Содиржанов,
Наманганский государственный университет,
доктор философии по социологии (PhD)

Аннотация: в современном общественном знании актуальные значения приобретают социологические исследования и изучение человеческого капитала. В данной статье в процессах общественного развития, во-первых, определить социологический генезис понятия человеческого капитала, рассмотреть аспекты его инновационного развития как социального явления, во-вторых, проблема чело-

веческого капитала как социо были исследованы как культурный феномен. Также даются выводы о повышении социальных и экономических возможностей посредством образования, активации социальных норм и социальной мобильности у молодежи, формировании навыков и привычек, обеспечении роста и стабильности доходов.

Ключевые слова: образование, здоровье, способности, человеческий капитал, динамика, трансформация, инновации, наука, культура, индустриализация, постмодернизм, феномен, общество, экономика, высшее образование.

Sociological analysis of human capital dynamics and transformation

Mukhriddin Sodirjanov,
Namangan State University,
PhD (in in Sociology)

Abstract: in modern social studies, sociological research and study of human capital is gaining urgent importance. In this article, in the processes of social development, firstly, to determine the sociological genesis of the concept of human capital, to observe the aspects of its innovative development as a social phenomenon, and secondly, the problem of human capital as a socio-cultural phenomenon was researched. Also, conclusions on increasing social and economic empowerment through education, activating social norms and social mobility in young people, forming skills and habits, and ensuring the growth and stability of incomes are given.

Keywords: education, health, ability, human capital, dynamics, transformation, innovation, science, culture, industrial, postmodernism, phenomenon, society, economy, higher education.

Ижтимоий-иқтисодий соҳаларда барқарорлик, хомашё товарларига эмас, балки жамиятнинг узоқ муддатли ижтимоий-иқтисодий ўсиб бориши аҳолининг “инсон капитали”нинг ривожланишига боғлиқ. Социология фанлари тизимида инсон капиталини тадқиқ этиш ўзига хос ижтимоий ҳодиса ҳисобланади. Тараққий этган мамлакатларда аҳолининг турмуш сифати, инсон ресурсларини бошқариш, инсон омили ва инсон тараққиёти каби масалаларга жиддий эътибор қаратилмоқда. Янги Ўзбекистон стратегиясининг мақсади юртимизнинг бахтли ва баркамол инсонлар фаровон яшайдиган, ижтимоий адолат тамойиллари тўлиқ қарор топган, дунёнинг энг ривожланган, барқарор ўсаётган ва инсон капитали юқори бўлган демократик давлатлари қаторидан жой олишини таъминлашдир.

Ўзбекистон кўп қиррали ҳамкорликни, энг аввало, инсон капитали ва демократик янгиланишлар, бизнес, инвестиция ва инновацияларни илгари суриш, “яшил” тараққиёт, экология, маданий алмашинув ва бошқа йўналишларда янада кенгайтиришни қўллаб-қувватлайди [2]. Фаровонлик эса ўз-ўзидан бунёд бўлмайди. Демак, миллий мафкурамизнинг асосий принципларидан бири – халқ фаровонлиги ғояси ўз-ўзидан мафкуравий мазмун, маъно ва аҳамият касб этади. Шундай экан, тадбиркорлик ва кичик бизнес учун халқ фаровонлиги ғояси мафкуравий омил бўлиши табиий.

Инсон капитали ўз таркибида бир қатор ижтимоий-биологик яхлитлик компонентларини қамраб олади ва уни социумга йўналтириб боради. Булар демографик, соғлиқни сақлаш, таълим, меҳнат, маданий, фуқаролик, маънавий-ахлоқий, ахборотларга эғалик компоненти ва шу кабилардан иборат. Белгиланган таркибий қисмларнинг ҳар бири капитал сифатида ижтимоий зарур фаолият турлари ва функционал императивларга мос келади. Шу билан бирга, инсон капиталига хизмат қилувчи турли салоҳият турини ажратиш кўрсатиш мумкин [3].

Инсон капитали XX асрнинг 60-йилларидан бошлаб мустақил ижтимоий-иқтисодий категория сифатида истеъмолга киритил-

ди. Қолаверса, Халқаро Нобель мукофоти соҳиблари – Т. Шульц [4] ва Г. Беккер [5], америкалик мутафаккир Д. Беллнинг бир қатор асарларида ушбу масалага алоҳида эътибор қаратила бошлади.

Миллий иқтисодиётда инсон капиталини ривожлантириш ва унинг иқтисодий фанлар тизимидаги аҳамияти бўйича иқтисодчи олимлар: Қ.Х. Абдурахмонов [6], Ж.Х. Атаниязов [7], Т. Жалилов, Д. Раҳмонов [8] ҳамда Б. Усмоновлар [9] мазкур йўналишда кенг қўламли тадқиқотлар олиб бормоқдалар.

Социолог олимлардан инсон капитали масалаларининг миллий менталитет доирасида этносоциологик жиҳатлари М.Бекмуродов [10], ижтимоий-маданий омиллари – А.Умаров [11], социал капиталнинг аҳоли турмуш сифатини оширишдаги аҳамияти Х.Акрамов [14] томонидан тадқиқ этилган.

Иқтисодий ўсиш омиллари тизимида “Инсон капитали” категорияси Т.Шульц ва Г.Беккер тадқиқотларида жиддий ўрганилган. “Инсон капитали” омили фақат инсон (таълим ва касбий маҳоратлар бўйича)га сарфланган инвестициялар мажмуи сифатида тушунилиб, унинг натижасида социумнинг ишлаш қобилияти ошди. Йиллар ўтиб, ушбу тушунчага оид категориялар шахс ва умуман, жамиятнинг хилма-хил эҳтиёжларини қондириш учун фойдаланиладиган билим, кўникма ҳамда малакалар мажмуи сифатида кўриб чиқиш имконини берди [12].

Маълумки, XX асрнинг асосий ютуғи жисмоний меҳнат иштирокчилари (конвейерлар, саноатни автоматлаштириш ва б.) самарадорлигининг ошиши билан аҳамият касб этган. Немис социологи П.Драккернинг таъкидлашича, XXI асрнинг доминант эгалари, албатта, “билимли” ва “илмли” кишилардир. Уларни мутахассис сифатида яхшироқ тайёрлаш ҳар қандай мамлакатнинг интеллектуал ютуғи ҳисобланади. Билимли мутахассис бўлиш ҳар қандай ишда интеллектуал меҳнатнинг юқори унумдорлигини таъминлайди. Мамлакатдаги интеллектуал салоҳият давлатга инвестициялар жалб этиш имкониятини оширади ва инсон капиталининг барқарор, узоқ муддатли ўсиши учун муҳим омил сифатида хизмат қилади [13].

Жаҳон Банки томонидан дунё 174 та давлатнинг 2020 йил учун инсон капитали индекси эълон қилинди. Малакатимиздаги соғлиқни сақлаш ва таълим соҳасига оид маълумотлар киритилган. Пандемия даври бошлангунга қадар болалар саломатлиги ва таълимнинг асосий кўрсаткичлари олинди. Тадқиқот натижаларига кўра, Ўзбекистон 62 фоиз натижа билан МДХ давлатлари ичида Беларусь Республикаси, Россия ва Қозоғистондан кейинги ўринда жойлашган.

Жаҳон банки Инсон капитали индекси доирасида боланинг ривожланиш траекторияси (туғилганидан вояга етгунича) қатор муҳим кўрсаткичлар бўйича баҳоланади:

- тирик қолиш эҳтимоли (туғилганидан 5 ёшгача);
- бошланғич ва ўрта мактабда кутилаётган таълим сифатига қаратилган ўқиш давомийлиги;
- ривожланиши орқада қолаётган болалар фоизи;
- катта ёшдаги авлоднинг яшовчанлиги.

Бугунги кунда иқтисодий, ижтимоий ва экологик ўлчовларни бирлаштирган композит индекслар: Яшил иқтисодиёт индекси, Барқарор жамият индекси, Экологик самарадорлик индекси, Қизил китоб индекси, шунингдек, инсон капиталини ўрганиш моделлари: Солоу модели, Менкью-Ромера-Вейла модели, Удзавы – Лукаса модели, Рамсея – Касса – Купманса модели, Минсертенгламаси ва Дж.Кендиркани инсон капитали миқдорини ҳисоблашнинг Харажатли методи [15] ўрганилди ва тадқиқот дастурини тузишда фойдаланилди.

Яшил иқтисодиёт индекси БМТ томонидан 105 та мамлакатда ўрганилган. Яшил иқтисодиёт индекси иқтисодий имкониятлар, ижтимоий ва атроф-муҳитни муҳофаза қилиш билан боғлиқ ютуқларни ўлчайди. Ушбу индекс инклюзив яшил иқтисодиётга ўтишда юзага келадиган муаммоларни ўзида акс эттирувчи 13 та кўрсаткични ўз ичига олади (энергия истеъмоли, ҳавонинг ифлосланиши, муҳофаза қилинадиган ҳудудлар, гендер тенгсизлиги, яшил савдо, қайта тикладиган энергия манбалари, Пальм коэффициенти, атроф-муҳит патентлари, умр кўриш даво-

мийлиги, ўртача таълим йиллари, нафақа таъминоти ва ундан фойдаланиш).

Барқарор жамият индекси. Барқарор жамият фонди ташкилоти (Sustainable Society Foundation) 154 та мамлакатда ўрганилган. Ижтимоий чидамлилиқ индекси мамлакатнинг ҳозирги чидамлилиқ индексини кўрсатади. У 21 та кўрсаткичга асосланиб, ўз навбатида, етти тоифага (асосий эҳтиёжлар, саломатлик, шахсий ва ижтимоий ривожланиш, табиий ресурслар, иқлим ва энергия, ўтиш даври ва иқтисод) гуруҳланган. Бу индекс уч ўлчовга (инсон, экологик ва иқтисодий фаровонлик) асосланади.

Экологик самарадорлик индекси Ель ва Колумбия университети томонидан 180 та мамлакатда ўрганилган. Ушбу индекс 32 та кўрсаткич бўйича ўлчайди.

Қизил китоб индекси. Халқаро табиатни қўриқлаш уюшмаси 195 та мамлакатда ўрганилган. Қизил китоб индекси Халқаро табиат ва табиий ресурсларни муҳофаза қилиш иттифоқининг йўқолиб кетиш хавфи остида турган турлар рўйхатига асосланади. Ушбу индекс глобал биохилма-хилликнинг ўзгарувчан ҳолатини ўлчайди.

Албатта, инсон капиталининг ривожини ҳам шахснинг онги, одоб-ахлоқи, маънавияти, дунёқараши, талаб-эҳтиёжларининг қондирилиши, ижтимоий-иқтисодий, сиёсий муносабатларга, ижтимоий тузум моҳияти ва табиатига бевосита боғлиқдир. Жамият қандай бўлса, ижтимоий муносабатлар мажмуи бўлган инсон капитали ҳам унга мос бўлади. Инсон ақл-идрок соҳиби бўлганлиги учун реал дунёдаги воқеаларни билади, илму тафаккури, меҳнати, салоҳияти билан дунёни бошқаради.

Янги Ўзбекистон – маърифатпарвар давлат. Ушбу соҳада амалга оширган ишларимиз жамиятимизни янги босқичга кўтариш, юксак марраларни эгаллаш, Учинчи Ренессанс пойдеворини қуришга хизмат қилаётгани ҳозирнинг ўзида яққол намоён бўлмоқда. Маънавий етук, баркамол авлодни тарбиялаш, таълим-тарбияни ривожлантириш, миллий

юксалиш ғоясини рўйбга чиқарадиган янги авлодни вояга етказиш-пировард мақсади инсон манфаатларини таъминлаш бўлган ислохотларимизнинг энг муҳим вазифаларидандир [2]. Шу нуқтаи назардан инсон капиталининг юксалишига уни ўраб турган барча ижтимоий муҳитда рўй бераётган воқеалар таъсири кучли бўлади.

Инсон капиталига сармоя, энг аввало, унга бериладиган таълим орқали амалга оширилиши, айти ҳақиқат. Бугунги кунда мамлакатда ёш авлодни таълим олиш даражасини аниқлаш мақсадида берилган навбатдаги саволларга респондентларнинг 60,6 фоизи ўрта, 20 фоиз респондент юқори, 18,3 фоиз респондент эса, паст даражада дея пессимистик характердаги жавоб қайтарди. Берилган жавоблар таҳлил қилинганда, парадокс ҳолатни кўриш мумкин, яъни таълим муассасалари инфратузилмаси ижобий баҳоланган бўлса, сифати ва механик тарзда ташкил этиладиган ўқув машғулоти танқидий фикрлар билан тўлдирилган. Демак, шундан кўриниб турибдики, мамлакатда таълим тизими фақатгина шакл ва кўринишга эмас, балки сифат ҳамда натижадорликка олиб борадиган туб бурилишларни кутмоқда.

Сўровномада иштирок этганлар бугунги кунда таълимдаги турли моддий харажатлар юқорилигини таъкидлашган. Тайёрлов курслари (репетиторлар), шартнома тўловлари, семестр давомида моддий манфаат ва коррупцион ҳолатлар, масофавий таълим билан боғлиқ (интернет алоқаси, ва бошқ.) муаммоларни келтиришган. Бу ҳолат эса абитуриентларда стресс, умидсизлик ва ўқишга кириш қийинчилигининг тушишига, талабаларда эса ўқув жараёнига юзаки қараш, бор эътиборни пул топишга қаратиш, иложсизлик ҳолатларига сабаб бўлаётганини учратиш мумкин. Қолаверса, ўқишга киришда таниш-билиш ёки пул ўйнаши ҳақидаги салбий стереотипларни санаб ўтишган. Бу фикрларни инкор ҳам этиб бўлмайди. Биргина ОАВ ва ижтимоий тармоқлар орқали тез-тез таълимдаги коррупцион ҳолатлар ҳақидаги хабарларга кўзимиз тушмоқда.

Давлатимиз раҳбари 2021 йил 6 июлда “Коррупцияга қарши муросасиз муносабат-

да бўлиш муҳитини яратиш, давлат ва жамият бошқарувида коррупциявий омилларни кескин камайтириш ва бунда жамоатчилик иштирокини кенгайтириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-6257-сонли Фармони [1] доирасида таълим тизими соҳасида ҳам ушбу иллатнинг олдини олиш ва бартараф этиш ишлари олдинги йилларга қараганда сезиларли ишлар амалга оширилаётганини кузатишимиз мумкин.

Ривожланган мамлакатларда таълимнинг тўлиқ циклига инвестиция киритишга, яъни бола 3 ёшдан 22 ёшгача бўлган даврда унинг тарбиясига сармоя сарфлашга катта эътибор берилади. Чунки ана шу сармоя жамиятга 15-17 баробар миқдорда фойда келтиради. Бизда эса бу кўрсаткич атиги 4 баробарни ташкил этади [2]. Шу нуқтаи назардан таълимга йўналтирилган инвестициялар нафақат мамлакатни ривожлантиришнинг муҳим усули, инсон капитали ва ижтимоий-иқтисодий ривожланиш истиқболларини яхшилашга қаратилган ижтимоий сиёсатдир. Бунинг натижасида инсон капиталини такомиллаштириб, моддий фаровонлик ва соғлом турмуш тарзига эришилади. Шунинг таъкидлаш керакки, инсон капитали ҳар бир инсоннинг индивидуал капитал шаклидир. Инсон қобилиятлари, билимлари, кўникмалари ва тажрибаси ҳар бир ёш фуқаронинг шахсий мулки ҳисобланади.

Кўпгина ривожланган давлатлар, хусусан, Япония, Малайзия, Сингапур ва Жанубий Корея каби мамлакатларнинг ривожланиш жараёнида таълим тизими ҳал қилувчи аҳамият касб этган. Бугунги кундаги ривожланиш жараёнлари бизнинг ҳам олдимизга ушбу давлатлар сингари меҳнат бозорида талаб катта бўлган соҳалар бўйича кадрлар тайёрлаш масаласини кўндаланг қўймоқда. Ҳозирги даврда жаҳон бозорида шундай касб ва ҳунарлар вужудга келганки, уларнинг аксарияти университет ва коллежларда эмас, балки оддий ўқув марказларида уч ёки бир йилда эмас, жуда қисқа вақт ичида тайёрланмоқда. Бунга кўплаб мисоллар келтириш мумкин. Масалан, Сингапурда ҳам таълимга иқтисодий тараққиётнинг биринчи галдаги вазифаси сифатида қаралган [16].

Ҳар қандай инсон капиталининг сифат даражаси мамлакат миқёсида ҳудудларнинг ижтимоий-иқтисодий ривожига бевосита таъсир кўрсатади. Бунда биз (экспертлар фикри ҳам) доимий таъкидлаб келадиган "таълим фақатгина шахснинг келажакдаги муваффақияти эмас, балки жамият ва қолаверса миллатнинг жамоавийликга йўналтирилган келажакдаги сармоя сифатида таъсир кўрсатишини таъкидлашимиз янгича ёндашув бўлади. Инсон капитали маълум бир чегара қийматидан ошиб кетганда, жамоавийликка инновацион таъсир ортади. Олий маълумотли одамларнинг юқори фоизга эришиши, бизнинг назаримизда, "қадрият ва удумларга асосланган жамоавийлик"ни "инновацион жамоавийлик"ка ёки яратувчи халқ (миллат)га айлантириш кафолатини беради. Ҳозирги кунда Ўзбекистон Республикасида аҳолининг тахминан 17-20 фоизи олий маълумотли бўлиб, бу сезиларли тарзда инсон капитали сифатига ижобий таъсир кўрсатади. Бироқ, ушбу кўрсаткич Ўзбекистон Республикаси учун ИХТТ (Иқтисодий Ҳамкорлик Тараққиёт Ташкилоти)га аъзо мамлакатларнинг ўртача даражасига мос келиши учун ҳали етарли эмас.

Мамлакатимизда кўп жабҳалардаги ислохотлар жадал олиб борилмаётганлиги респондентларнинг аҳолининг хорижий тиллар ва ахборот технологияларидан фойдаланиш даражасини баҳолаш учун берилган саволларга берган жавоблари орқали яна бир бор иқрор бўлишимиз мумкин. Унга кўра, умумий ҳолатда, хорижий тиллар ва ахборот технологияларини билиш даражасини паст деб 18,7 фоиз, ўрта даражада деб 59,7 фоиз, юқори даражада деб 14,9 фоиз баҳоланган бўлса, 6,7 фоиз респондентлар эса, мазкур саволга жавоб беришга қийналишини таъкидлади.

Инсон капитали учун қилинадиган инвестициялар кўлами жамиятнинг тараққиёт даражаси, бугуни ва эртасини белгилаб берадиган асосий кўрсаткичлардан саналади. Инсон капиталини энг самарали ривожлантирувчи инвестициялар таркибида саломатлик ва таълим тизими учун киритиладиган инвестициялар муҳим аҳамиятга эга.

Фуқароларнинг умр кўриш давомийлиги узайишига қуйидаги омиллар сабаб бўлмоқда:

- ижтимоий-иқтисодий соҳаларда ўзгаришларнинг турмуш сифати, инсон қадри ва манфаатларига йўналтирилганлиги;
- аҳоли ўртасида илм-фан, айниқса, олий талим ва замонавий касбларни ўзлаштиришга бўлган ижобий муносабатнинг шаклланиганлиги;
- аҳолини тиббий маданияти ва саломатлик даражасининг ортиб бориши [17].

Инсон капитали тушунчаси бугунги кунга келиб фақатгина иқтисодиёт ёки ишлаб чиқаришда эмас, балки мамлакатдаги ҳар бир фуқаронинг индивидуал хусусиятлари – саломатлик, таълим, қобилияти ва истеъдодлари, орттирган малака ҳамда тажрибалари, ижтимоий, психологик, дунёқараш ва одамларнинг ижтимоий-маданий хусусиятлари, унинг таркибий тузилиши нафақат моддий, балки маънавий жиҳатдан ҳам англашдан иборат. Саломатлик даражаси таълим билан бевосита боғланган инсон капиталининг ажралмас қисми деб баҳоланади.

Инсон капиталини узлуксиз ривожлантиришга сарфланган вақт ва харажатлар иш таҳлили узоқ муддат талаб қилса-да, пировардида, ижобий натижадорлиги юқори ҳисобланади. Шунингдек, инсон капитали ривожланиши шу капитал эгасининг ўзига кўрсатадиган эътиборлиги ва ғамхўрлиги муҳим аҳамият касб этади. Таълим, саломатлик ва бошқа омиллар билан биргаликда, инсон капитали ривожланишида бўш вақтдан унумли фойдаланиш ҳамда маданий ҳордиқ олиш даражаси шахснинг ижтимоий турмуш тарзи ва сифатига таъсир кўрсатади.

Маданий ҳордиқ ҳам инсоннинг турмуш тарзида муҳим омил саналади. Йўқотилган руҳий, жисмоний ва маънавий капитал ҳамда салоҳиятни тиклашда дам олиш муҳим омиллардан биридир.

Тадқиқот давомида ёш респондентлар орасида кундалик маиший турмушга доир ишларда намоён бўлувчи прокрастинацион ҳолатлар кузатилди. Бунда айрим одамлардаги кундалик рўзғор юритиш билан боғлиқ юмушларни вақтида бажармасдан ортга

ташлаб юриш ҳолатининг турмуш тарзига айланиб қолиши назарда тутилади. Масалан, ижтимоий тармоқларда соатлаб вақт ўтказиш натижасида лоқайдлик, танбаллик каби салбий иллатларга одатланиш, уй юмушларига доир маиший масалалар вақтида ҳал этилмасдан ўз ҳолига ташлаб қўйилади. "Ҳаммаси эртага бажарилади", деган ёндашув одатий ҳолатга айланади. Шаҳар ёки вилоят марказларидаги ёшлар билан чекка ҳудудлар ва қишлоқларда истиқомат қилувчи ёш респондентлар орасида бўш вақт тақсироти ҳамда маданий ҳордиқ даражаси фарқ қилиши яққол намоён бўлмоқда. Шунингдек, ёши катта респондентлар томонидан дам олиш ёки маданий ҳордиқни ташкил этишдаги шахсий фикрларида, асосан, "Нафақа даврига режалаштирганмиз" деган жавоблар билан чекланишди. Дам олиш ва бўш вақтни ташкил этишда чойхона ҳамда гузарлар асосий маскан сифатида, нафақа ёшига етганида эса, диний зиёратларга боришни режалаштирганликларини таъкидладилар. Бу эса этномаданий ва этноижтимоий муҳит билан узвийлик томонлари мавжуд.

Юртимизда маҳаллага социал институт сифатида ёндашилади. Ушбу тадқиқот ишида биз инсон капиталини белгилаб беришда маҳалланинг ролини инкор этмаган ҳолда, унга "ижтимоий тизим" сифатида ёндашишни таклиф этмоқчимиз. "Хусусан, ташкилотларни ижтимоий тизим сифатида ўрганишга кенгроқ эътибор қаратила бошланди, чунки бунга ўзаро алоқадорликдаги ташқи муҳитнинг таъсири катта бўлмоқда". Чунки ижтимоий тизим орқали бевосита маҳалланинг функциясини ёритиш осон ва тез кўчади. Шу билан бирга, маҳалла ўзи бажараётган функцияси орқали ўз аъзоларининг жамият ҳаётидаги ижтимоийлашувини таъминлайди ҳамда жамиятдаги меъёр ва тартибларга амал қилишга чорлайди. Маҳалладаги ижтимоий-маънавий муҳит социал муносабатлар доирасида ўз аъзоларининг ҳаракатини тартибга солиб, фаоллаштиради [18].

Ижтимоий муносабатларда бирдамлик – бу кўпгина маънавий омиллар мажмуасидан ташкил топган социологик категория бўлиб, у ижтимоий ҳаётда фаолият кўрсатаётган

инсонларнинг ижтимоий тараққиёт масалаларини ҳал қилишларидаги ҳамкорлигининг кўринишидир.

Ўрганилган мавзу доирасида халқаро ташкилотлар, жамоат фондлари, илмий тадқиқот институтлари ва бошқа нуфузли ташкилотлар томонидан тузилган индекслар доим ҳам жамиятнинг ижтимоий-иқтисодий даражасини тўлиқ очиб бера олмаслиги ҳақидаги хулосага ҳам келинди. Инсон капиталининг ривожланиш даражаси индексини аниқлашдаги муаммо ва камчиликлар: экологик омиллар, жамият менталитети, инсонларнинг маънавий-маърифий ривожланиш жараёнлари инобатга олинмайди.

Инсон капиталини ривожлантириш ва шакллантириш инвестициялар орқали амалга оширилади. Ўтказилган тадқиқот натижалари ва ўрганилган илмий-назарий маълумотларга асосланиб кучли, заиф, имкониятлар ва таҳдидлар SWOT таҳлили қилинди.

Кучли томонлар – инсон капиталини ривожлантиришнинг устунлик томонларини аниқлаш ва устунлик жиҳатларини баҳолаш.

Заиф томонлар – инсон капиталини самарали ривожлантиришдаги тўсқинлик қилувчи омиллар.

Имкониятлар – инсон капиталини ривожлантиришга қаратилган давлат стратегиялари, яратилган қулай шарт-шароит ва мавжуд ижтимоий-иқтисодий инфратузилмалардан фойдаланиш.

Таҳдидлар – инсон капиталининг шаклланиши ва ривожланишига салбий таъсир этувчи омиллар.

SWOT таҳлили асосида инсон капиталига йўналтирилган инвестицияларнинг ижобий ва салбий томонлари ўртасидаги мутаносибликлар ҳамда ижтимоий хусусиятларини аниқлаб олиш имконини беради.

Демак, юқорида таъкидланган ва баён қилинган фикрлардан шундай хулоса келиб чиқади. Инсон капитали социумда унинг ўзи томонидан яратилган, ишлаб чиқилган ва орттирилган мавжуд салоҳият, қобилият, эҳтиёжлар асосида кишилик жамиятининг умумбашарий эҳтиёжларини намоён этади. Капитал асосига хизмат этувчи омил сифатида талқин этилаётган барча белгилар

Инсон капиталини ривожлантиришга йўналтирилган инвестицияларнинг SWOT таҳлили¹

КУЧЛИ ТОМОНЛАР ("S" – STRENGTH)	ЗАИФ ТОМОНЛАР ("W" – WEAKNESS)
• Инсон капитали билим, тажрибалар, стратегик режалар, одамларнинг интеллектуал-маънавий даражаси, шунингдек, муайян мақсадлари, қизиқиш ва лаёқати сифатида ҳам миллий захира ҳисобланади. • Юқори даромад ва ижтимоий фаровонлик. • Замонавий жамиятда барқарорликнинг муҳим омили. • Инсон капитали орқали Янги Ўзбекистонда ижобий ижтимоий-иқтисодий ўсиш динамикасини таъминлайди. • Инсон капитали рағбатлантириш учун ҳуқуқий асос ва инфратузилмаларнинг мавжудлиги. • Спорт, санъат, маданият ва илмий тадқиқотларнинг халқаро майдонда тан олинганлиги. • Инсон капиталини ривожлантиришга йўналтирилган инновацион стратегиялар ва инфратузилмаларга доимий ва кўпайган сармоялар.	• Миллий инсон капиталини ривожлантириш сиёсати зарурлиги. • Шахснинг ўзи ва давлат учун ҳам узоқ муддатли харажат талаб қилади. • Оилаларда фарзандлар таълимига сармоя киритишда иқтисодий имкониятлар чекланган ёки етарли даражада эмас. • Жамиятдаги мавжуд ижтимоий институтлар, ижтимоий фондлар ва турли ташкилотлар инсон капиталига сармоя ажратиш фаолияти қамровидаги камчиликлар (турли қимматбаҳо буюмлар ва ҳашамларга қаратилган). • Ижтимоий соҳаларни модернизация қилиш зарурлиги, меҳнат ва ишчининг кафолатланган иш ўрни (касаба уюшмалари), кадрлар қўнимсизлиги ҳамда бандлик институтидаги камчиликлар. • Ёшлар ўртасида баъзи ҳолатларда таълимнинг қиммати тушиб бориши. • Минтақавий ривожланиш муаммоларни ҳал қилиш зарурлиги. • Янги авлодлар учун фан жозибadorлигининг пастлиги ва илм-фанни оммалаштириш зарурлиги. Мамлакатда олий маълумотли ва илмий даражали аҳоли сонининг камлиги.
ИМКОНИЯТЛАР ("O" – OPPORTUNITIES)	ТАҲДИДЛАР ("T" – THREATS)
• Тинчлик, қулай ва ўзига хос табиат, бой табиий русурслар, сиёсий барқарорлик ва миллий хавфсизлик. • Инсон капиталига қанча эрта инвестиция ажратилса, у шунчалик тез қайтиши инobatга олинса, замонавий касблар ва соҳаларни ривожлантириш имконияти. • Инсон капиталига сармоя миллий ва маданий хусусият ҳамда анъаналар билан шартланганлиги. • Глобал инклюзив ривожланиш тажрибасини методологик ва амалий ўрганиб татбиқ этиш. • Камбағаллик ва қашшоқликни камайтириш имконияти. • Бой қадимий моддий ва маънавий мерос, ёш ва ўсиб бораётган аҳоли. • ОТМларга қабул квоталарининг ортиб бориши. Хусусий таълим муассасалари сонининг кўпайиши. • "Умр давомида таълим" концепциясини ривожлантириш имкониятининг юқорилиги. • Хорижий инвестицияларни жалб қилиш салоҳияти ва яратилган шарт-шароит.	• Аҳолининг табиий ўсишида камайиши. • Турли юқумли касалликлар (Covid – 2019), техноген омиллар ва инсонларнинг атроф-муҳитга салбий таъсири, табиий офатлар ҳамда бошқа хатарлар. • Ижтимоий соҳалардаги коррупция ва непотизмнинг инсон капитали шаклланишига салбий таъсири тўсиқлар таҳдиди. • Инсонлар ўртасида шахсий даромадлар тафовути кескин ортиши ёки маълум шахсларда тўпланиши оқибатида хусусий капитал ортиб, барча ҳолатларда ҳам ижобий ислохотларга сарфланмаслиги, иқтисодий беқарорликни келтириб чиқариши. • Инсон капитали ва ишлаб чиқариш жараёнларини таҳлил қилишда инновацион босим ҳамда транзакциялар ҳажми ҳисобга олинмаганлиги. • Ижтимоий тенгсизлик ва инсоний муносабатлардаги оғишлар. • Глобал ифлосланиш ва юқумли касалликлар тарқалиши каби салбий вазиятларнинг юзага келиши. • Мамлакатни ақлли одамлар ташлаб кетиши хавфи.

¹ Мазкур жадвал ўтказилган энпирик тадқиқотлар натижалари асосида муаллиф томонидан ишлаб чиқилган.

ижтимоий келиб чиқишга эга ва улар фаол равишда яратилади, қўлланилади, ривожлантирилади, бойитилади, фойдаланилади. Вақти келиб уларда эскириш аломатлари кузатилганда, ёки яроқсиз, кераксиз деб топил-

ганда бостирилади ёки умуман воз кечилади. Инсон капиталининг вужудга келиш концепциясининг социологик, назарий-услубий жиҳатлари бизнинг талқинимизда шундай мазмунда ўз ифодасини топади.

Манба ва адабиётлар рўйхати:

1. <https://lex.uz/docs/5495529>
2. Мирзиёев Ш.М. Янги Ўзбекистон стратегияси. – Тошкент: O'zbekiston, 2021. – 464 б.
3. Содиржонов М. Инсон капитали ривожини шахсининг онги, билими, ахлоқ-одоби, дунёқарашига боғлиқ. // "Янги Ўзбекистон" газетаси 10 (2022).
4. Schulz T. Capital Formation bi Edukathion // Journal of Politikal Economu. – 1960. № 1. – P. 25. Ўша муаллиф: Investment in Human Capital // American Economic Reviен. – 1961. № 1.
5. Беккер Г.С. Человеческое поведение: Экономический подход: избранные труды по экономической теории. – М.: ГУ ВШЭ, 2003. – С. 672.
6. Абдурахмонов К.Х. Человеческое развитие. Учебник. – Т.: ФГБОУ ВО РЭУ им. Г. В. Плеханова, 2014. – С. 320.
7. Атанязов Ж.Х., Жалилов Т. Роль человеческого капитала в инновационном развитии экономики // Халқаро молия ва ҳисоб. – 2019. № 2.
8. Раҳмонов Д. Ўзбекистонда ижтимоий соҳани молиялаштиришнинг методологик асослари ва такомиллаштириш: Иқтисодий фанлари доктори (DSc) диссертацияси автореферати. – Т.: ТДИУ, 2018. – 72 б.
9. Усмонов Б.Ш. ва бошқ. Инсон капиталининг шаклланишида таълим ва илм-фаннинг роли (илмий-оммабоп рисола). – Самарқанд: СамДУ, 2015. – 83 б.
10. Бекмуродов М. Инсон капитали – тараққиёт омили. – Тошкент: Маънавият, 2015. Бекмуродов М. Инсон капиталини ривожлантириш жараёнларини ўрганишнинг илмий натижавийлиги, илмий тадқиқот фаолиятини самарали ташкил этиш ва натижавийлигини оширишнинг долзарб масалалари / Республика илмий анжумани материаллари. – Т.: ТошДТУ, 2014. – 142-145 б.
11. Умаров А.О. Ижтимоий-маданий тараққиётни таъминлаш ва комил инсон шахсини шакллантиришда мутолаанинг роли. Соц. фан. док. дисс.– Т.: 2005. – 243 б.
12. Каменских Е. А. Концептуализация формирования человеческого капитала в социально-экономической системе региона // Научные сообщения. Экономика и управление. – 2010. № 5. – С. 102-110.
13. Питер Ф. Друкер. Эффективный управляющий. – М.: ВСИ, 1994. – С. 268.
14. Акрамов Х. Социал капитал аҳоли турмуш сифатини оширишнинг омили сифатида. Социология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси автореферати. – Т.: 2021.
15. Поиск публикаций в Scopus по дескрипторам "human capital" и "название модели" в названии публикации, ключевые слова и аннотации (по состоянию на 28.06.2020).
16. Содиржонов М. М. Инновацион тараққиёт йўлида инсон капитали ривожланиши жараёнларини оптималлаштириш имкониятлари // Жамият ва бошқарув. – Т.: 2020. № 2 (88). – 57 б.
17. Содиржонов М. М. Инсон капитали ривожланиш жараёнларининг этносоциологик хусусиятлари (Фарғона водийси мисолида). Социология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси. – 2022.
18. Калонов К. К. Роль авторитета в анализе динамики системы самоуправления в Узбекистане (на примере махаллей г. Ташкента и Ташкентской области). – 2000.

Хурматли муаллифлар,
“Жамият ва бошқарув” журнали таҳририяти ҳамкорлик учун Сизга миннатдорлик билдиради ва Сиздан нашр қилиш учун илмий мақолаларни беришда қуйидаги талабларга риоя қилишингизни сўрайди:

Мақолаларнинг мавзулари:

давлат бошқаруви, давлат сиёсати, инсон ресурсларини бошқариш, давлат фуқаролик хизматининг ташкилий-ҳуқуқий асосларини такомиллаштириш, давлат бошқаруви органларидаги ислох этилган ўзгаришлар, ушбу йўналишлардаги миллий ва жаҳон тажрибалари каби устувор йўналишлар билан боғлиқ масалалар.

Мақолаларга қўйиладиган талаблар:

- илмий ва амалий нуқтаи назардан долзарблиги ва муҳимлиги;
- мавзуси янги бўлиши ва уни ўрганишнинг янги ёндашув таҳлил этилганлиги;
- мавзуси фундаментал ишлаб чиқилган, аниқ ва равлон баён этилганлиги;
- тақдим этиладиган маълумотлар оригинал, олдин бошқа босма нашрларда эълон қилинмаган бўлиши;
- хулосалари асосланган бўлиши лозим.

Мақоланинг тузилиши (структураси) қуйидагича бўлиши лозим:

- муаллифлар тўғрисидаги маълумотлар: исми, отасининг исми, фамилияси, иш жойи (тўлиқ), лавозими, илмий унвони, илмий даражаси – барчаси уч тилда (ўзбек, рус, инглиз тилларида) берилиши ҳамда иш ва мобил телефон рақамлари, электрон почта манзили кўрсатилиши;
- аннотация 50-60 та сўз (ўзбек, рус ва инглиз тилларида), калит сўзлар (ўзбек, рус, инглиз тилларида 10 тагача), кириш, асосий қисм, хулоса, фойдаланилган манбалар ва адабиётлар рўйхати;
- фойдаланилган адабиётларнинг манбалари мақола мавзусига қатъий мос келиши, 20 та номдан ошмаслиги, нашр муддати 5 йилдан ошмаган (фундаментал тадқиқотлар бўйича монографиялар бундан мустасно) бўлиши лозим.

Мақолалар халқаро IMRAD услубини қўллаган ҳолда ёзилиши ва қуйидаги саволларга жавоб бериши шарт.

Кириш (Introduction) – тадқиқот нима учун ўтказилди, унинг мақсади нима ва қандай фаразлар текшириб кўрилди?

Методлар (Methods) – тадқиқот қачон, қаерда, қай тарзда ўтказилди? Унда қайси материаллар иштирок этди ва улардан танловга қайсилари киритилди?

Натижа (Results) – якунда қандай жавоб топилди? Илгари сурилган фаразлар тўғри айтилганми?

Тавсия ва хулоса (Acknowledgements) – жавоб нимани билдиради? У қандай аҳамият касб этади?

Муҳокама (Discussion) – ушбу тадқиқот бошқа тадқиқотчилар топган илмга яна нималарни қўшади? Бўлажак тадқиқот тадқиқотлар учун қандай истиқболга эга?

**Тахририятга
тақдим этилган
мақолалар учун
техник талаблар:**

- мақоланинг матни Microsoft Word 2003 версиясида тайёрланиши;
- шрифт Times New Roman, 14 шрифт кегели (ҳажми) бўлиши;
- сатрлар орасидаги масофа 1,5 интервал бўлиши;
- умумий ҳажми А4 форматида кўпи билан жадваллар, расмлар ва рўйхатларини қўшганда 15 бетдан ошмаслиги;
- матнли саҳифа юқоридан ва пастдан 2 см. чапдан 3 см. ўнгдан 1,5 см. ҳошияга эга; хатбоши 1,27 см. га тенг ва бир хилда бўлиши;
- фотосуратлар (муаллиф фотоси шарт, расмлар) JPEG форматидаги алоҳида файлларда, кенглиги 150–300 dpi дан кам бўлмаслиги;
- Microsoft Word матн муҳаррирдаги расмлар, шунингдек, уларнинг ксеронусхаларини тақдим қилиш мумкин эмас. Барча (ўзида тадқиқотнинг умумлаштирилган материалларини ифодалаган) фотосуратлар, жадвал ва чизмаларга изоҳлар берилган бўлиши лозим: расмнинг номланиши / рақами берилган файл, унга берилган шарҳлар (ким, нима тасвирланган, қаерда ва ҳ.к.) каби маълумотлар бўлиши;
- рўйхатдаги файлларнинг номланиши / рақами фотосуратларнинг номланиши/ рақамига мос келиши;
- барча манбалар мақоланинг ички қисмида рақамланган ҳавола тарзида берилиши керак. Матндаги ҳаволалар квадрат қавс ичида (масалан, М.Баратов [7], [9]) келтирилиши шарт.

**Муаллифларга
эслатма:**

- “Жамият ва бошқарув” журнали йилига 4 марта чоп этилади;
- мақолалар тахририятга антиплагиат-ҳисобот билан биргаликда тақдим этилади;
- муаллифлар келтирилган маълумотлар, цитаталар, ҳаволалар ва библиографик ҳаволаларнинг аниқлиги учун тўлиқ жавобгар бўладилар;
- этика нуқтаи назардан тахририятга тақдим этилган материаллар илгари бошқа нашрларда чоп этилган ёки бошқа нашрларда кўриб чиқиладиган бўлмаслиги керак. Шунинг учун муаллиф тахририятга ушбу шаклда нашр этиш учун тақдим этган материални барча ҳаммуаллифлар ва иш бажарилган ташкилот номидан кафолатланиши керак;
- нашрга қабул қилинган мақолани журнал тахририятининг ёзма розилигисиз уларни бошқа тилларга таржима қилиб такроран чоп этмасликни кафолатлаши керак;
- илмий нашрнинг жорий сониде муаллифнинг фақат 1 та мақола-си чоп этилади ва унда муаллифлар уч нафардан ошмаслиги лозим;
- тахририят мақолаларни қисқартириш, тўғрилаш ва тахрир қилиш ҳуқуқига эга;
- журнал юқоридаги талабларга жавоб бермайдиган қўлёзмаларни қайтариш ҳуқуқига эга. Тахририятга тақдим этилган мақолаларнинг чоп этилиши ёки этилмаслиги ҳақидаги қарорни Тахрир ҳайъати қабул қилади;
- тахририят муаллифни фақат нашр қилиш бўйича хулоса ҳақида хабардор қилади. Нашр қилиниши рад этилган ҳолларда тахририят назарий мунозараларга киришмайди.

**Мақолаларни jurnal95@dba.uz электрон почтаси орқали юбориш мумкин.
Мурожаат учун телефон: +998 71 232 60 76**

